

Ugrin Emese – Varga Csaba • Új állam- és demokráciaelmélet

Ugrin Emese – Varga Csaba

Új állam- és demokráciaelmélet

Századvég Kiadó
Budapest, 2007

© Ugrin Emese, Varga Csaba, 2007

© Századvég Kiadó, 2007

Tartalom

BEVEZETÉS.....	11
GLOBLOKÁL VILÁG ÉS INFORMÁCIÓS KOR.....	17
A globalizáció új fogalma: funkcionális és szubsztanciális globalizáció	17
Lokalizáció és életvilág	20
A globlokál kor és az új közvetítő szint, a nemzet	22
A jelenlegi globlokális korszak négy modellje	23
Az információs kor, ami már véget ér	25
Az új technológiák korszaka és a mesterséges intelligencia	27
Az új tudások korszaka és a demokráciakritika	29
Az információs társadalom mint a globlokalizációúj állomása.....	33
A három alapkategória és az almodellek története.....	36
A tudástársadalom új felfogása az információs kor végén	43
A hálózati társadalom és a tudásalapú gazdaság virágzása	46
Az információs társadalom tőkeforrásai	54
ÁLLAM ÉS ÁLLAMPOLGÁR VISZONYÁNAK ELMÉLETE	57
Kiindulópont nyolc tételben	57
Állam és demokrácia – szolid első megközelítés	59
A kollektív tudatba ágyazott mező elmélete	62
Állampolgár – a közösségpolgár öt kitüntetett teóriája.....	65
Az új államelmélet államtípusai	67
A civil társadalom új elmélete.....	70
Történelmi analízis – a három korszak alapmodellje.....	73
A szocialista kor modellje	78
Az új demokráciaelmélet előtt	85
Az e-közigazgatás funkcionális elméletei	86

ÁLLAM, KORMÁNYZÁS, DEMOKRÁCIA A LIBERÁLIS POLITIKA

FOGALMAIBAN ÉS GYAKORLATÁBAN.....	95
A modern állam történeti kialakulása és definíciója	95
A demokráciadeficit vagy poszt-totalitárius rendszer	99
A demokratikus eljárási minimumok kiürülése.....	108
Az állam újrapozicionálása a politika és a társadalom kettéválása után	111
A változás lehetséges útja: e-állam és kultúraállam	114
A kormányzás és a diszfunkcionális kormányzat	117
Az állam intézményi és adminisztratív jellege	118
A szolgáltató állam vergődése és a gyenge kommunikáció	119
ÚJ PARADIGMÁK SODRÁSÁBAN	125
A jövőből visszanező paradigma és a paradigmaváltás	125
A fenntartható fejlődés elfogadott paradigmája.....	126
Új „ideológia” születik a folytatásról?.....	132
Hogyan fejlődik a fenntartható fejlődés teóriája?	134
AZ ÁLTALÁNOS ÉS REJTÉLYES FEJLŐDÉS ÚJ DIMENZIÓI.....	139
A változások tér-idő dimenziója.....	139
Az információ kognitív jellege és ennek következményei	141
A kommunikációs globalizáció és az információs társadalom	144
Hoz-e kardinális modellváltást a tudástársadalom?	145
A tudástöke újradefiniálása és a korszakot előrehúzó típusai	148
Az innováció felmagasztosulása az új korszakban	152
Tudásgazdálkodás és tudásmenedzsment az új gazdaságban	158
A JELEN: INTELLIGENS FEJLESZTÉS	161
Az intelligens fejlesztés átfogó célja és irányai	161
Az új szemléletű tervezés és az egész generális átalakítása	164
Az intelligens fejlesztés kitapintható korlátai.....	165
A tartalomfejlesztés: a korszak jövőágazata	166
Az infokommunikációs közműrendszer és az üzleti típusú folyamatmodell	167

A KORMÁNYZÁS ÚJ PARADIGMÁJA – A SZOLGÁLTATÓ ÁLLAM.....	179
A szolgáltató állam és különböző értelmezései.....	179
A virtuális tér és a kibertér különbsége	187
A kibertér a kollektív intelligencia szintere	194
AZ ÚJ ÁLLAM MINT VIRTUÁLIS KÖZÖSSÉG.....	197
A virtuális tér intézményesülése a horizontálisan szerveződő államban	197
Az ellenőrzés problematikája – rend és káosz	201
Az e-kormányzás és az e-közigazgatás téveszmék nélkül	203
Az e-kormányzás történeti fejlődése és globális trendjei	204
Az eltérő e-kormányzati modellek hipotézisei	206
Az e-kormányzás megvalósítása az IKT folyton fejlődő eszközeivel	209
Az e-közigazgatás négy szereplője, avagy egy új modell?	210
A tudásközpontok kardinális fontossága	212
Az e-önkormányzás és e-demokrácia ablakot nyit a jövőre	213
DEMOKRÁCIAELMÉLETEK ÉS -KÍSÉRLETEK	219
E-demokrácia: történeti kitekintés, víziók és kételyek	219
Az elektronikus demokrácia ideájának különös története.....	220
A teledemokrácia, a kiberdemokrácia korszaka	225
Az elektronikus demokrácia az univerzális értékek szolgálatában.....	229
RÉSZVÉTELI DEMOKRÁCIA ÉS/VAGY E-DEMOKRÁCIA.....	231
Az áttörés mozzanata: a részvételi, avagy participatív demokrácia	231
A részvételi demokrácia értelmezése – a strukturált párbeszéd rendszere.....	232
Részvételi demokrácia – út a közvetlen (e-)demokrácia felé (avagy a jóléti társadalomból a jól-lét társadalma felé).....	235
A demokráciafejlődés összefoglalása és az új, még titokzatos modell	245
A részvételi demokrácia lokális dokumentuma	247
AZ ABAI MODELL – ESETTANULMÁNY	251
A civil képviselők bemutatása, terveik elemzése	255
Az abai részvételi demokrácia létrejötte és az e-demokrácia esélye	258
A jövő forgatókönyve Abán 2007–2010-ig	273

AZ ÁLLAM, A DEMOKRÁCIA ÉS A KÖZIGAZGATÁS ÁTFOGÓ VÍZIÓJA.....	279
A jövő, jövőkép, jövőstratégia újragondolása.....	280
A fogalmak újraértelmezése	281
A jövőtervezés és jövőfejlesztés tisztázása.....	284
Hosszú távú jövőkép 2020-ig, átfogó jövőkép 2013-ig.....	285
PARADIGMAVÁLTÓ ÚJ FELISMERÉSEK A XXI. SZÁZAD	
ELSŐ HARMADÁBAN.....	287
A tudástársadalom-alternatíva	288
A nem várt posztmodernizációs modellek.....	290
Az elfogadott digitálisállam- és közigazgatás-vízió.....	291
A jövő a hálózati állam, de milyen hálózati állam?	292
Részvételi demokrácia és/vagy e-demokrácia?	296
Egy tabukérdés: az e-parlament	301
A belátható jövő titka: a tudat vezérelte (poszt)társadalom és (poszt)demokrácia	305
A BELÁTHATÓ JÖVŐFORGATÓKÖNYVEK JELLEMZŐI.....	311
Az összetett jövőforгатókönyvek öt típusa	313
Univerzális forgatókönyvek	314
Globális forgatókönyvek	315
Nemzeti forgatókönyvek	320
Lokális szcenáriók	327
A forgatókönyvek megvalósítási esélyei.....	330
AZ ÚJ ÁLLAM, AZ E-KÖZIGAZGATÁS ÉS A RÉSZVÉTELI DEMOKRÁCIA	
EGYESÍTETT JÖVŐJE.....	335
Mi jön az új infokommunikációs technológiák után?	336
Új közigazgatás és ügyintézés: a t-közigazgatás.....	338
Kikerülhetetlenül új tudás és új tudat lesz a közigazgatásban?	341
Intelligens civil társadalom – és ami utána várható	343
Végre megszületik az új állam- és új demokráciavízió?	345

A KÖZELJÖVŐ ELTÉRŐ (ÉS MINDENT ELDÖNTŐ?) ALTERNATÍVÁI	349
Az e-állam és az e-demokrácia scenáriói	349
Az Európai Unió mint e-államszövetség esélyei.....	350
Magyarország alternatívái az e-kormányzásban 2013–2015-ig	351
A magyar regionális, kistérségi és települési e-önkormányzás és e-közigazgatás forгатókönyvei.....	353
Az e-demokrácia, az e-választás és az e-népszavazás intézményesülésének helyi lehetőségei	354
Személyes és közösségi e-tudatok, e-tudatosulások mint a részvételi e-demokrácia forгатókönyveinek minőségi feltételei	355
ÖSSZEFOGLALÁS: KOCKÁZATI TÉNYEZŐK ÉS AZ ÚJ VILÁGOT TEREMTŐ JÖVŐESÉLYEK.....	359
Az igazán hosszú távú esélyek és remények	360
Rövid távú prognózis	366

Bevezetés

A századelő alapállítása: a jelenlegi demokrácia *poszt-totalitárius rendszer*. A demokrácia védelemre szorul, hogy ne csúszhassunk vissza a puha diktatúrába sem, ám a demokráciát vizsgáljuk felül, hogy eljuthassunk a *posztdemokrácia* valamelyik állapotába. A századelő jövőképe az egész századra szól: a posztdemokráciát tekinthetjük részvételi (és egyúttal elektronikus) demokráciának, vagy elgondolhatjuk egy globális, új, ideális polisz tudatalapú demokráciájának. Az út: demokráciából a demokráciába, ám a két demokráciamodell között megint annyi a távolság, mint korábban a diktatúra és a demokrácia között; ráadásul az új demokráciakép nem sokkal homályosabb, mint a *poszt-totalitárius* rendszer önképe.

Az euroatlanti állam- és demokráciamodell *látványos válságjeleket* mutat. A globális politikai-állami tér egyfelől a válság elfedésében érdekelt, másfelől a válság megoldására évtizedek óta lokális törekvések indultak, amelyek azonban minimális mértékben hatnak a globális vagy nemzetállami szinten. A kulisszák mögött nagyon kevesen tagadják a gyökeres újragondolás szükségességét, miközben egyetlen politikai-állami erőcsoport sem akarja kockáztatni meglévő pozícióit. A helyzet összetettségét mutatja, hogy az Európai Unió például kifejezetten törekszik az *elektronikus demokrácia* bevezetésére, ám az európai alkotmányozás megoldása vagy az Európai Bizottság megreformálása várat magára.

Egy új állam- és demokráciaelmélet már csak abból indulhat ki, hogy önmagában, izoláltan nem értelmezhető a nemzetek/államok demokráciája. A globális és lokális társadalmi téridőben egyszerre, összefüggő rendszerként jön létre a felső szintű, a kontinenseken is átnyúló globális demokrácia, a középső szinten a kontinentális és részben a nemzetállami demokrácia, valamint az alsó lokális szinteken a regionális, mikrotérégi demokrácia. Ugyanez igaz az állami szintekre:

egységes rendszer a globális állam (vagy az ezt helyettesítő intézményrendszer), a kontinentális állam (unió, államszövetség stb.) és a nemzetállam, valamint a lokális önkormányzás.

A szintén többszintes részvételi demokrácia, a helyi demokrácia vagy a közösségi demokrácia kiszélesítésének programja már minimum több mint tizenöt éves múlt¹ tekint vissza. Összességében mégis megállapíthatjuk, hogy megvalósításának egységes rendszere még nem alakult ki, annak ellenére, hogy szinte nincs egyetlen ország, kontinens vagy nemzetközi szervezet sem, amelynek politikai célkitűzései között ne szerepelne a „demokrácia demokratizálásának” programja. Ez már viszont új demokráciamodellt feltételez. A részvételi demokrácia eszméjének gyors terjedését mindenekelőtt az teszi indokolttá, hogy napjainkra a globalizációs és lokalizációs folyamatok egyre erősödnek, s áttörve a gazdaság területét, az információs rendszerek terjedésével elérték a szociális és kulturális szférát is. Végül pedig itt az új felfogás: *a tudás- és tudatalapú demokráciák víziója*.

Ebben az összefüggésben a részvételi demokrácia programja egyrészt nem tekinthető másnak, mint a lokális világ védekező mechanizmusának erősítése a helyi társadalmi, gazdasági és környezeti érdekek, s az identitás megőrzése érdekében; másrészt viszont ez a program a lokális és nemzeti társadalom önszerveződését és kontinentális versenyképességét szolgálja. Ez a két stratégiai szerep egyszersmind értehetővé teszi a megvalósításban tapasztalható különbségeket is, hiszen a világ különböző térségeit más és más mértékben és formában érintik az új globalizáció-lokalizáció hatásai. A változatosság okainak másik forrása a helyi demokratikus hagyományokban keresendő, amelyet nagymértékben befolyásol egy adott terület gazdasági és szociális állapota, a meglévő intézményrendszer működőképessége.

Az e-kormányzás, az e-közigazgatás vagy az új demokrácia elmélete sem lehet más, mint *új elmélet*. Ha az e-közigazgatás például új típusú közigazgatás, akkor az új elmélet egyik alapja az új közigazga-

¹ Magyarországon az egyik első, erről a témakörrel megjelenő könyv: Bánlaky Pál – Varga Csaba: *Azon túl ott a tág világ*. Gyorsuló Idő sorozat. Budapest, 1979, Magvető.

tás gyakorlata, s a másik alapja pedig az e-közigazgatást megtervező programok alapelveinek összessége. Nem szabad azt gondolni, hogy minden új európai fejlesztésnek – még a fejlesztés előtt – megszülettek a teoretikus felfogásai. Mindenesetre Magyarországon hamarabb hirdették meg az e-kormányzás és az e-közigazgatás bevezetését, mint kidolgozták volna ennek elméleti megközelítéseit. Ugyanakkor nem folyik nyilvános diskurzus az élménytársadalom válságáról, a politikai modell kiüresedéséről vagy az univerzális jövőkeresésről.

Az e-közigazgatás elmélete azonban *nem pusztán* egy új közigazgatási felfogás. Egyrészt azért nem, mert az „e” betű már más dimenzióba emeli a közigazgatási szemléletet, hiszen elektronikus és/vagy digitális közigazgatásról beszélünk, amiből az is következik, hogy az elméletnek ki kell terjedni az új (infokommunikációs) technológiára és az új technológia inspirálta világfelfogásra. Másrészt azért nem, mert az e-közigazgatás alapvetően átalakítja – vagy óvatosabban mondva: várhatóan átalakítja – az államot, másként definiálja az állam polgárát, és új módon tételezi állam és állampolgár (és közösségeinek) viszonyát. Ezért az e-közigazgatás (vagy a t-közigazgatás) elméletének szintén ki kell terjedni az állam, az állampolgár, a társadalom és a demokrácia elméletére. Mindebből az következik, hogy előbb-utóbb létre kell jönnie egy olyan *integrált elméletnek*, amely átfogóan vizsgálja és értelmezi az alapkérdéseket, és ennek alapján gondolja végig a közigazgatás fejlesztését.

Az e-kormányzás és az e-közigazgatás csak azért van ennyire a középpontban, mert Európában és Magyarországon ez a fejlődési lépés látszik *realisnak és végigvihetőnek*. A belátható távlatok azonban *sokkal messzebbre* vezetnek: a *részvételi állam és a részvételi demokrácia* irányába mutatnak, ami elképzelhetetlen az *intelligens hálózati társadalom* kialakulása nélkül. Mindenesetre a rövid távú menetrend így nézhet ki:

1. táblázat. Fejlődési lépcsők, vízió-hipotézis: 2000–2050 (V. Cs.)

<i>Lépcsőfokok</i>	<i>A várható fejlődési lépcső neve</i>	<i>A fejlődési lépcső fontosabb elemei</i>	<i>A fejlődési lépcső távlata</i>
Első lépcső	Szolgáltató állam, digitális állam és e-közigazgatás	Egyszerre állampolgárbarát, szolgáltató állam és részleges digitális e-kormányzás, kiegészítve szigetszerű e-államigazgatással, s önkormányzati e-közigazgatással a hagyományos képviseleti demokrácia keretei között, részben már új és formalizált társadalmi szerződés alapján	Kiépült digitális állam és teljes körű e-közigazgatás
Második lépcső	E-kormányzás és korlátozott e-demokrácia	Részleges európai és nemzeti demokráciareform, nemzeti és regionális-kistérségi, valamint települési e-demokrácia e-népszavazásokkal; egyszerre egyszerű vagy összetett képviseleti és elektronikus részvételi demokrácia	Kiépült e-demokrácia, de még marad a képviseleti demokrácia
Harmadik lépcső	Intelligens civil társadalom és társadalmi részvételi demokrácia	A globális, kontinentális, nemzeti és lokális szinten kiépülő intelligens (tényleges és virtuális) civil társadalmak átlépik a hagyományos demokrácia kereteit, vagy kikényszerítik a részvételi alapú és a fő kérdésekben közvetlen döntésekre épülő új demokrácia-és társadalommodellt	Intelligens civil társadalom és hálózati demokráciája
Negyedik lépcső	Részvételi demokrácia és részvételi, társadalomvezérelt állam	Egyszerre az egyéni döntésekre és a pártoknál lazább közösségi civil társulásokra és nem elkülönült hatalmi elitekre épülő, széles körű valóságos/virtuális demokrácia és részvételi állam, amelyben a civil polgár felkészült, nem manipulált, és így felelőssé válik	Fejlett részvételi demokrácia, szabad társadalom és felelős döntést hozó közösségpolgár

Ez a könyv részben átfogó kísérlet az új és integrált elmélet alapos kifejtésére, ugyanakkor minden fontos elméleti kérdést igyekszik feltenni annak érdekében, hogy *az új állam és demokrácia, az új társadalom és demokrácia*, valamint az *e-közigazgatás szakszerű és interdiszciplináris elméletei* megszülethessenek. A könyv nemcsak az elméleti problémákat és lehetséges megoldásait igyekszik körbejárni, hanem megpróbálja a következő mintegy harminc-nyolcvan évre felvázolni az állam- és demokráciafejlődés alternatíváit és forgatókönyveit is.

Egyúttal részletesen bemutatja a talán legtávlatosabb magyar önkormányzati és demokráciakísérletet, amely az *abai modellként* vált ismertté. A regionális és országos figyelmet, sőt *érdeklődést* akkor váltott ki, amikor 2004 nyarán megkezdődött a *részvételi demokrácia fejlesztésének kísérlete*, amit a helyiek röviden demokráciakísérletnek vagy társadalmiszerződés-programnak neveznek. Az abai modell lényege: nem egyszeres, hanem többszörös képviselet, kombinálva a strukturált párbeszéddel, majd ez továbbfejlesztve megosztott önkormányzatisággá, végül pedig részvételi és elektronikus demokrácia. Ennek az elképzelésnek tehát egyik eleme *az e-demokrácia és az e-közigazgatás* együttes fejlesztése. Az abai modell fokozatos megvalósítása azért is érdekes, mert minden túlzott értékelés nélkül, az elméleti alternatíva mellett *tényleges gyakorlati példát* is mutat.

Ezt a könyvet egyébként nem a magyar politika aktuális válsága miatt írtuk, ám a hazai demokráciadeficit gyors növekedése vagy az állam teljesítőképségeinek radikális csökkenése, netán a magyar társadalomfejlődés krízise *nyitottabbá teheti* az érdekeltek, azaz a polgárok, a közvélemény-formálók és a döntéshozók elméjét.

2007. január 1.

Ugrin Emese – Varga Csaba

Globlokál világ és információs kor

A bevezetőben jeleztük már, hogy az e-közigazgatás értelmezéséhez szükség van az *információs kor* jellemzésére, ám az információs kor vagy társadalom sem érthető meg egy még tágabb és paradigmaticusabb folyamat, a globalizáció felvázolása nélkül.

Ez azért is szükséges, mert az univerzális globalizáció XX. század végi formációjának neve az információs kor.

A globalizáció új fogalma: funkcionális és szubsztanciális globalizáció

Már a szovjet birodalom, avagy a KGST-országok csoportja leírható úgy, mint egy félglobális, katonai logikájú, állammonopolista rendszer. A XX. század végi globalizáció azonban messze túllépett minden korábbi (akár több ezer vagy több száz évvel ezelőtti) globális modellt. Ez az új globalizáció egyfelől eljut odáig, hogy az egész földi civilizációt átfogja – még a harmadik-negyedik világ legrejtettebb zugait is –, másfelől pedig úgy hoz létre egy új típusú univerzális tér-idő struktúrát a földi civilizációban, hogy egyszerre lesz *funkcionális és szubsztanciális* világfolyamat.

Az új globalizáció fogalma tehát tömören összegzi azt a felismerést, hogy a folyamatosan egységesülő földi civilizáció elérkezett a funkcionális globalizáció beteljesítésének időszakába. Ez a globalizáció azonban már nemcsak egy új világszerkezeti elemet teremt, hanem a maga alatti „légüres” teret, a lokális térségeket is igyekszik tartalommal feltölteni. Az új globalizáció tehát egyszerre jelent globalizációt és loka-

lizációt, és ezért nem meglepő, hogy egyre többen nevezik *globlokál világstruktúrának*.

Az új globalizáció kettős folyamat: *funkcionális és szubsztanciális* változássorozat. *Funkcionalitáson* azt értjük, hogy a földi civilizáció és kultúra funkcionális elemei és folyamatai (gazdaság, társadalom, ökológia és ezek alrendszerei, politika, állam, katonaság, oktatás stb.) soha nem látott tempóban és mértékben globalizálódnak. Ennek eredményeképpen jött létre a globális gazdaság, a globális társadalom, a globális katonai rend stb. A *szubsztancionalitást* pedig úgy definiáljuk, hogy a föld népei már nemcsak álmodoznak egy egységes civilizációról és kultúráról, hanem most már az egységesülés szintén soha nem látott tempóban és mértékben végbemegy. Ezért ma már okkal beszélhetünk globális tudásról, globális kultúráról.

A két nagy folyamat természetesen erősíti is egymást, ugyanakkor jellegükben kardinálisan különböznek is. Az *új funkcionalizmus* úgy egységesít, hogy a különböző kontinenseken és országokban nagyjából hasonló gazdasági és politikai rend jön létre, miközben az új egységesülés nem összeolvasztja, hanem jórészt megőrzi a népek, nemzetek gondolkodását és kultúráját, amiből az is következik, hogy az új egységesülés többféle értelemben gátat és határt szab, mondjuk, a katonai vagy a politikai globalizációnak. Ezért például nem véletlen, hogy az Európai Unió tagállamaiban nem jöhet létre ugyanolyan állam vagy közigazgatás, mert minden állam és annak közigazgatása megőrzi a maga sajátosságait. Ugyanakkor nem vitatható, hogy az állam a globalizáció *funkcionális oldalához* tartozik, hiszen régen elvesztette szubsztanciális jellemzőit.

Kiss Endre filozófus¹ írja: „Egy széles körben osztott nagy értelmezés szerint a globalizáció olyan átfogó, mindenkit érintő egyes problémák tudománya, amelyek az EGÉSZ emberiséget új módon, kvalitatívan, tendenciájukban egyenesen egzisztenciálisan is érintik.

¹ Kiss Endre: *Magyarország és a globalizáció*. Székesfehérvár, 2005, Kodolányi János Főiskola; Kiss Endre: *A globalizáció jövője és/mint tudástársadalom*. Forrás: www.pointnet.pds.hu/kissendre. Hozzáférés: 2007. február 9.

Ennek szellemében a globalizáció legitím területe például az ökológiai problematika, a nyersanyaghelyzet, a migráció, a világ közös, mert határok közé már nem szorítható egészségügyi problémái, a népesedés pozitív vagy negatív világtendenciái, az energiahelyzet, a fegyverkereskedelem és a kábítószerkrízis, az integráció és a világgazdaság dilemmái. Egy második nagy értelmezés a globalizáció problémáit és egész jelenségkörét nem egyes konkrét és mindig szingulárisan megjelenő „globális” kérdésekhez (vagy azok valamilyen alapon esetlegesen összeállított halmazához vagy részhalmazához) köti, de egy új világhelyzet EGÉSZÉNEK strukturális és funkcionális összefüggéseit vizsgálja.” A globalizációelmélet tehát nem egyszerűen valamilyen részleges-töredékes világállapot jellemzésére törekszik, hanem az ezredforduló utáni globális-univerzális világ egészének funkcionális és – Kiss Endre gondolatsorát kiegészítve – szubsztanciális egészének elméletét fogalmazza meg.

Miután a globalizáció az univerzális földi térben levegőben lógna, ha a talapzata nem erősödne meg és nem funkcionálna, ezért minden kontinensen erősödik és kibontakozik a lokalizáció. Ez már önmagában azért is világfolyamat, mert a globalizáció érdekétől függetlenül – még a magas, szinte modernizált európai országokban is – a lokális térségek növelni akarják önállóságukat, és ezzel szeretnék csökkenteni kiszolgáltatottságukat. Az új globális-lokális világrendben így középre kerül az állam (és a nemzetállam), amelyik egyfelől bizonyos védőernyőket kínál a lokális térségeknek, ugyanakkor a lokális térségeket segíti abban, hogy integrálódjanak a globális szintérre.

Az új globlokál világ leírható *kvantitatív és kvalitatív* globalizációként is. A kvantitatív globalizáción elsősorban azt értjük, hogy a globalizáció térben és funkcionálisan folyamatosan halad tovább, és végül átöleli az egész földi civilizációt. A kvalitatív globalizáció már nevéből következően is egy minőségi globalizációt jelenthet (történelmileg még nem dőlt el, hogy valóban ezt is jelenti-e majd), és ez szükségképpen azonos lehet a Föld országainak és népeinek a szubsztanciális egyesülésével (történelmileg még szintén nem dőlt el, hogy ez együtt jár-e globális állammal vagy, mondjuk, globális hadsereggel).

Amikor a XX. század második harmadában először lehetett érzékelni, hogy rövidesen hatásos világfolyamat lesz az információs kor kiépülése, akkor már sokan rövidebb-hosszabb távú utópiákat szóttek arról, hogy az információs kor egyszerre lesz oka és következménye, dinamizálója és végterméke a jelenlegi globalizációnak. Ez a folyamat az ezredforduló után le is játszódott, hiszen az infokommunikációs hálózatok és szolgáltatások elterjedésével először a funkcionális, majd később a szubsztanciális globalizáció is hatalmas erőforrásokhoz jutott.

Az ezredforduló utáni világ tehát egyértelműen globális-lokális világ, különösen Európában, sőt Európa elmaradottabb vagy közepesen fejlett országaiban is. Ez a jelenlegi globális-lokális világ ma az információs kor ruhájába öltözött, közpolitikai megnevezése pedig a tudásalapú gazdaság és társadalom.

Lokalizáció és életvilág

A XX. század eleji félglobális világállapotban a lokalitások szükségképpen *kettős alávetettségben* voltak; egyrészt a kontinentális világhatalmaknak, másrészt az ipari kor államainak és államosított politikájának-társadalmának. Ezt hívhatjuk az európai alávetett lokalitások korszakának. Ez az állapot annak ellenére is általánosnak tekinthető, hogy egyes államokban növekvő szerepet kaptak az önkormányzatok, vagy a lokális gazdaságok egyre inkább beépültek a kontinensek részlegesen globális rendszereibe.

A lokalizáció fogalmát először is úgy lehet megérteni, hogy tisztázódnak – a globális világszerkezetben – a lokális térszerkezetbe tartozó lokális szintek. Ma Európában és Magyarországon is a *lokalizáció színtereinek* hívjuk (a nagybottól kezdve a kisebb elem felé haladva) a régiót, a megyét, a kistérséget, a várost és a falut. Magyarországon ma általában húsz-harminc település tartozik egy kistérségbe, amelyet majdnem mindig egy vagy több város fog össze; összesen majdnem száznyolcvan kistérség van. Nálunk továbbra is élnek a megyék, amelyek száma – Budapest mellett – tizenkilenc, és ebből következően

általában tíz kistérség tartozik hozzájuk; végül a tizenkilenc megye hét régiót alkot és (kivéve a Budapestet és Pest megyét egyesítő régiót) általában minden régió három-három megyéből áll össze.

Minden országban, így Magyarországon is a lokális térségek (Magyarországon tehát alapvetően a hét régió) egyszerre alapegysége és egyensúlya a globális világnak. Ha nincs lokalizáció, nincs globalizáció – vagy olyan globalizáció van, amely előbb-utóbb talajtalanná válik. Ez igaz fordítva is: ha nem lenne globalizáció, a lokális térségek izoláltak és befelé fordulókká maradnának. A globális és lokális világok közötti viszony nagyon eltérő lehet: ma az a legnagyobb veszély, hogy a globalizáció uralja a lokális szintet, és ezzel megismétli a lokális világok alávetettségét; az ellentétes negatív folyamatnak – mármint annak, hogy a lokális világ uralja a globalizációt – semmi realitása; a két szint közötti valamilyen egyensúly azonban feladat is, meg bizonyos szempontból már lehetőség is. Az új, interaktív, internet alapú, információs és kommunikációs forradalom például már az egyik esélyt növelő folyamat.

A mélyebb elemzés számára viszont a lokális térségek belső szerkezetét és jellemzőit is érdemes összefoglalnunk. Az általunk képviselt lokalitáselmélet szerint a lokális világ *három szerkezeti elemre* válik szét: a felső életvilág, az alsó életvilág és a belsővé vált életvilág. A fogalomhasználatból már látszik, hogy a lokalitáselméletnél bevezetjük az életvilág klasszikus kategóriáját, mert az egyén és közösségei számára a közvetlen valóság a lokális életvilág. Ennek a felső szintjét a régió és a megye jelenti, amelyet egyre inkább le lehet írni a regionális felső-társadalomként. Az alsó életvilág szintén két szerkezeti elemre bontható: a környező és a kéznél lévő világra. A környező világ (kistérség, a kistérség központját jelentő település, a lakóhelyként megjelenő város vagy falu) az a társadalmi közeg, amelyben az egyének mindennap vagy minden héten közvetlenül jelen vannak. A kéznél lévő világ fogalma arra utal, hogy ez az a „forró valóság” (baráti kör, család stb.), amelyet – jelképesen mondva – az egyén mindennap kézzel érint. A lokalitáselmélet egyik újdonsága, hogy a lokális világnak az egyénben belsővé vált lenyomatát, avagy a személy felettes énjét szintén vizsgáljuk, mint a lokális világ személyes dimenzióit.

A lokalizáció folytatásaként és felgyorsulásaként – globális méretekben – létrejött a *lokális világok hálózata*. Ez mind más és más valóság. Ez a világszerkezetben önálló, stabil pólus, amely feltehetően a következő évtizedekben tovább erősödik majd. A lokalizáció folyamatában is megkülönböztetünk *kvantitatív és kvalitatív lokalizációt*; az elmúlt évtizedek még mindig elsősorban a kvantitatív folyamatok dominanciáját hozták, és a XXI. század első felének lesz a nagy feladata, hogy a földi civilizációban végigvigye a kvalitatív lokalizációt. Ma számos fejlemény ebbe az irányba mutat, a lokális térségek önállósága és öntudata nő, egyre inkább – noha új típusú – „városállamokban”, lokális „államokban”, „térégi államokban”, mikroközársaságokban gondolkodnak. Ez igaz Magyarországra is, ahol a rátermettebb régiók és kistérségek kimondva-kimondatlanul erre törekednek.

A globlokál kor és az új közvetítő szint, a nemzet

A nyolcvanas-kilencvenes éveket még tekinthetjük úgy, hogy a globalizáció és a lokalizáció inkább külön-külön, párhuzamosan haladt, de már az ezredforduló előtt egyre világosabbá vált, hogy a lokalizáció és a globalizáció egymásra is épül és egymást is kiegészíti. Ezért mondhattuk azt, hogy ma már nincs globalizáció lokalizáció nélkül, és fordítva, nincs lokalizáció globalizáció nélkül. Ha a globalizáció és a lokalizáció közötti szférát a nemzetállamok szintjének tartjuk, akkor ez a szint tekinthető közvetítőelemnek, forgatókorongnak, vagy akár világszerkezeti hídnak is.

A kettős folyamatra (globalizáció és lokalizáció) több, nemzetközileg is elfogadott kategória van: legjobb talán a *globlokalizáció*, a *globlokál* terminológia. Ez az összevont kategória pontosan kifejezi, hogy a globalizáció és a lokalizáció összefügg; ugyanakkor azt is érdemes tudomásul vennünk, ami az információs korban normális gyakorlattá válik: a globalizáció közvetlenül hat a lokalizációra, és a lokalizáció is „átugorja” a nemzetállami közvetítő szintet. A nemzet nem vész el, sőt nem marad a mindenkori nemzetállam rabja, a nemzet

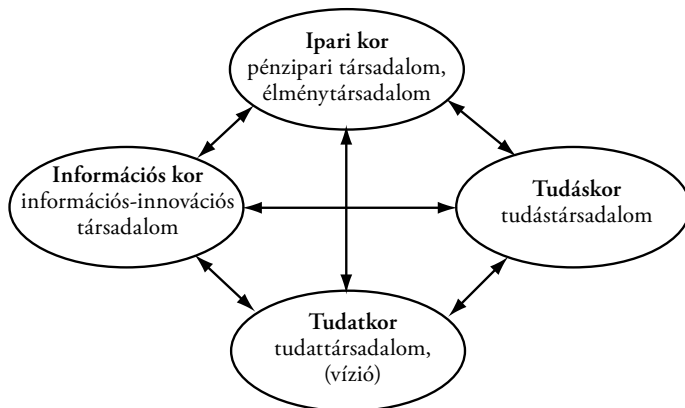
még inkább, mint eddig közösség, kultúra és tudat, sőt az eddiginél magasabb szinten kollektív tudat. Ez a tudat pedig feltöltődik tudással. Optimális esetben előbb-utóbb tudásnemzetről, kultúranemzetről kell majd beszélnünk. Ez a nemzet már nem elsősorban befelé forduló, nem menekülő, nem védekező, nem zárt, ellenkezőleg: kinyílik, önmagában erős és önmagában nyugvó, nem támad, megmutatja önmagát a Nagy Világnak. Nem elválaszt, hanem integrál. Időben és térben is. Visszanyúlik évezredekre, s előre néz a végtelen téridőbe.

A hármas folyamatra (globális szféra, nemzetállami szint, lokális szféra) nincs igazán bevezetett és elfogadott nemzetközi fogalom. Az előbbi logika alapján alkothatunk mi is egy új fogalomnevet: *glob-nati-lok* (*globalizáció-nemzetiesedés-lokalizáció*), ám ez már nehezen tanulható meg és ejthető ki. Mindenesetre hozzá kellene tenni, hogy egyaránt új típusú globalizáció-lokalizáció, s új tartalmú és formájú *nemzetiesedés* zajlik. Ezért valószínűleg a következő években egy más módon alkotott, találó fogalmat kell bevezetni. Az elnevezéstől függetlenül tehát kimondhatjuk, hogy Magyarország – vagy tágabban Közép-Európa – a középső nemzeti szintet is tartalmazó globlokál korszakba lépett.

A jelenlegi globlokális korszak négy modellje

Az új globlokál korszak nem történelmen kívüli, sőt mélyen *történelembe ágyazott*. Nem váratlanul jött létre, és nem váratlanul ér majd véget. Az ezredforduló után szabadulni akar az ipari és olykor már a részben posztipari korszak fogságából, ám ez sokkal nehezebben és akadozva megy végbe, mint azt az információs kor teoretikusai gondolják. Ennek oka az, hogy az ipari korszak – mint világmodell – is küzd a fennmaradásáért. A jelenlegi új globalizáció, nemzetiesedés és lokalizáció egyszerre jelenti a *három, egymást is kiegészítő világmodell* (ipari kor, információs kor, tudáskor) kombinációját és közös létezését. Együtt alkotják az uralkodó világmodellt, de közben nagyon *éles különbségek* vannak közöttük.

1. ábra. A négy univerzális korszakmodell (V. Cs.).

Az ipari kor, s különösen végjátéka, a pénzüpi korszak – részben integrálva az információs kor egyes előnyeit – az euroatlanti civilizációban megteremtette a fogyasztásközpontú *élménytársadalom*² modelljét. A korszak központi célja a fogyasztás, s egyúttal a korszak mércéje is a fogyasztás. Az egyén, a közösség vagy egy ország is azon méri fejlettségét és sikerét, hogy a globális fogyasztási piacon milyen pozíciót ért el. Az élménytársadalom egyben *kockázattársadalom*³ is. Az élménytársadalom kiszolgálja a korszak emberének élményéhségét, ám a kiszolgálás jellege, színvonala és módja miatt garantálja az élménytársadalom kudarcát.

Az ipari kor „találmánya” a tegnap Európája: az iparosított, nagyüzemi tömegtermelés, az urbanizált nagyváros, a képviselői demokrácia (a tömegdemokrácia) elterjesztése, a tudomány (avagy: a normál tudomány), a racionális, anyagelvű gondolkodás és a széles körű elidegenedés. Az információs kort tekinthetjük az ipari korszak végének is: a pénzkapitalizmust felváltja az információs kapitalizmus, a moderni-

² Gerhard Schultze: *Die Erlebnisgesellschaft*. Frankfurt, 1992, Campus.

³ Ulrich Beck: *Die Risikogesellschaft*. Frankfurt, 1986, Suhrkamp; magyarul: *Kockázattársadalom*. Fordította: Berényi Gábor. Budapest, 2003, Századvég.

zációt az üres, nagy beszédeket felszámoló posztmodernizáció, a képviseleti demokrácia és intézményrendszere kiürül, a politika általában dekonstruálódik, a gazdasági és kulturális globalizáció elterjed az egész világon. Mindegyik korszak teljes kiábrándulással és jövőtudatvesztéssel zárul. Magyarország a politikai rendszerváltáskor szintén nem a jövőt, hanem a múltat választotta: az ipari kort, az ipari társadalmat s működési módjait.

A képviseleti demokrácia *az ipari kor* demokráciája. A posztipari globális kor és a jelenlegi demokráciamodell *nincs jó viszonyban*. A globalizáció vagy semlegesíti, kiüresíti a demokráciát, vagy egy új típusú demokrácia megbirkózik az új globalizációval, és ellenőrzése alá vonja azt.

Az információs kor, ami már véget ér

A globalizáció és a globlokál korszak fogalmának rövid tisztázása után nézzük meg, hogy az információs kornak *milyen a viszonya* az új globlokál világgal. A globalizáció a történelem során nem új jelenség, az elmúlt öt-hét ezer évben többször fordult elő, hogy különböző típusú (általában részleges és korlátozott) globalizáció ment végbe. Ezek a globalizációtípusok mindenekelőtt a különböző kisebb-nagyobb, birodalmi-világbirodalmi törekvések eredményei voltak. A XX. század második felében felgyorsult globalizáció egyik újdonsága éppen az volt, hogy a világtörténelemben először fordult elő, hogy a globalizáció kísérletet tesz a földi civilizáció teljes „elfoglalására”. A globalizációnak ez a mennyiségi kiterjedése elképzelhetetlen az információs kor létrejötte nélkül. Az információs kor technológiái és szolgáltatásai teszik ugyanis lehetővé, hogy a globális gazdaság és politika az egész Földet átfogja és megpróbálja egységes politikai-gazdasági térré tenni. Ez a funkcionális globalizáció még messze nem ért véget, ám azt ma már nyugodtan kimondhatjuk, hogy az információs kor, tehát *a globalizáció legújabb típusa*, avagy az információs kor maga a globalizáció és egyben persze a lokalizáció is.

A globlokál korszak központi eleméről, az *új gazdaságról* szintén sok mindent hallottunk az elmúlt időszakban. Az alapfogalom Amerikából került át Európába, helyel-közzel a tudásalapú gazdaságnak felel meg, de nem teljesen, s körülbelül azt fejezi ki, hogy a gazdaság lényege változott meg: az ipari gazdaság korszakából átlépünk az információs kor gazdaságába. Idézet Nicholas Negroponte-tól: „Ahogy az üzleti élet globalizálódik, és az internet növekszik, egyetlen, egységes digitális munkahely kialakulásának leszünk tanúi. A bitek tárolása és manipulálása szempontjából a geopolitikai határok jelentősége teljesen szerte fog oszlani.”⁴ Nem vagyunk tehát messze az egységes digitális világ, létezés, gazdaság összefüggő s összetett univerzumától. De ez a modell még tömegtermelés: nem(csak) a szandált vagy, mondjuk, az egyetemi diplomát gyártja, hanem a tömeginformációt és a mediatizált valóságot.

Ez a globlokál kor szükségképpen elmozdul egy új társadalmi szisztema felé is. A szociológia régebben főként a társadalom szerkezetéről, osztályokról, rétegekről, csoportokról tudósított, úgy, mintha ez jelentené a társadalom egészéről szóló tudást. Ezek a szerkezeti elemek azonban csak strukturális jellemzői a társadalomnak, s csupán ebből senki számára nem derülhet ki, hogy valójában mi is *a társadalom*. Nyugat-európai vagy amerikai szerzőktől az elmúlt években itthon is megjelent néhány társadalomelméleti könyv.⁵ Talán most már többet lehet tudni a társadalomegészről, de a különböző szociológiai irányzatok és személyes álláspontok tudományos összehasonlítása és egyesítése még szintén hátravan.⁶ Európában sincs semmiféle komplex, egyesí-

⁴ Nicholas Negroponte: *Digitális létezés*. Fordította: Csaba Ferenc. Budapest, 2001, Typotex Kiadó. 179.

⁵ Mi magunk azt sem hisszük, hogy például a – Manuel Castells által annyit emlegetett – hálózati társadalom fogalmával megoldottuk az elméleti problémát: „Ezek az irányzatok egyet jelentenek az individuum diadalával, bár még nem világos, mekkora terhet rónak a társadalomra, hacsak tekintetbe nem vesszük, hogy az új műszaki lehetőségekre támaszkodó egyének ténylegesen újrakonstruálják a társas interakció mintázatát, és a társadalom új formáját, a hálózati társadalmat hozzák létre.” (I.m.139.)

⁶ Kovách Imre (szerk.): *Szerény kezdet már van: Társadalmi metszetek*. Budapest, 2006, Napvilág Kiadó.

tett társadalomelmélet, még akkor sem, ha külön-külön kommunikációs társadalomról, nyelvtársadalomról, információs társadalomról, tudásközpontú csoportközi viszonyokról vagy éppen virtuális társadalmi jelenségrendszerekről beszélünk. Akárhogy is nézzük filozófiailag, a társadalomelméleti-kép egésze nem áll össze.⁷ Az ipari társadalom lelkülete üressé vált, az információs társadalom egy másik társadalmat is megteremt (a virtuális társadalmat), ám közben elvesztettük tájékozódó képességünket, de szerencsére mögöttünk tudhatjuk a társadalomkép-közösségkép illúzióinkat.

Nicholas Negroponte véleménye szerint: „Oly sok szót és időt vesztettünk arra, hogy megvilágosítsuk az ipari korszakból a posztindusztriális vagy információs korba való átmenet jelentőségét, hogy közben talán elkerülte a figyelmünket: az információ korának immár vége, átléptünk a *posztinformációs korba*.⁸ Ezzel a megállapítással egyetértünk. Mielőtt az információs kor társadalmá kifejlődött volna, nyilvánvalóvá vált, hogy mindjárt továbbgondolásra és meghaladásra vár. A sikertelenségéért még felel a tovább élő ipari kor is.

Az ezredforduló már végleg leleplezte az ipari kort, valamint ennek új változatát – és egyben szerény meghaladását –, az információs kort is. *A választóvonal éles*: végleg másnak kellene következni.

Az új technológiák korszaka és a mesterséges intelligencia

Mielőtt az új világmodellekről és esélyeikről beszélnénk, fontos azt is megemlíteni, hogy az ipari kort leglátványosabban az *új technológia* elterjedése bontotta meg. Az ipari technológia rövid évtizedek alatt újabb és újabb technológiai forradalmakat hajtott végre.

⁷ Külföldi és itthoni jó példák is vannak. Szemjon L. Frank: *A társadalom szellemi alapjai. Bevezetés a társadalomfilozófiába*. Fordította: Szombath Attila. Budapest, 2005, Kairosz; Magyarországon például jelentős fordulatot hozhatott volna Szádeczky-Kardoss Elemér: *A jelenségek univerzális kapcsolódása* (Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó) című könyve.

⁸ Negroponte: i. m. 129.

A magyar értelmiség tagjainak többsége nagyon sokáig *technológiaellenes* volt, az új technológiafejlesztési eredményeket gyakran emberellenes folyamatként magyarázták. Magyarországon technológiaelmélet talán még műszaki egyetemen sem mindig tanítanak, pedig az ország elmúlt húsz évének történetét, akár a rendszerváltást, továbbá az azt követő tíz-tizenkét évet akkor dolgozhatjuk fel, ha világossá vált, hogy a műszaki-technológiai változások kényszerítettek ki egy sereg gazdasági-társadalmi, tudati-emberi változást. A két globális világhatalom, Japán és Németország rendszeresen kiadja a következő húsz évre szóló technológiai előrejelzését.⁹ Ezek a vastag kötetek, kiadványok mindig több ezer tételben vetítik előre, hogy a tudomány, a kutatás vagy a technológia mit hoz majd a következő két évtizeden belül. Az eddigi előrejelzések legnagyobb része helyesnek és korrektnek bizonyult.

Ezek tehát nagyon komoly, jól megalapozott előretekintések, s azt ma már meglehetősen tisztán lehet látni, hogy a következő húsz év technológiája nem sokban emlékeztet majd a tegnapi és a jelenlegi technológiára. A jelenleg használt személyi számítógépek, digitális fényképezőgépek például tíz év múlva méretüket tekintve olyanok lesznek, mint egy-egy töltőtoll vagy karóra, tehát a mostaniak addigra jórészt elavultnak minősülnek majd. Ami ennél is fontosabb, hogy a számítógép – egyre bővülő emberközpontú képességei miatt – intelligens asszisztens¹⁰ lesz. A nanotechnológia várható eredményeiről pedig még nem is beszéltünk. Féltethetünk, borzonghatunk a technológia következő szuperforradalmai¹¹ miatt, de ezt a műszaki víziót felfoghatjuk úgy is, hogy rendben van, ha már ez a változás jön, úgy készüljünk fel, az emberiség számára tanuljuk meg jól hasznosítani az eljövendő techno-

⁹ Pálmai Zoltán: Technológiai trendekről. (*e-Világ*, 2002, különszám); lásd még: TEP (Technológiai Előretekintési Program), www.om.hu. Hozzáférés: 2007. február 9.

¹⁰ Michael L. Dertouzos: *Féltéskor forradalom. Útban a megszelídített számítógépek felé*. Budapest, 2002, Typotex. Fordította: Vassy Zoltán. 48.

¹¹ Nem meglepő, hogy sokan már az agyba épített áramkörökről, az agyba telepített csipekről fantáziálnak, hiszen ezek a technológiai fejlesztések rövidesen készen vannak. Dertouzos: i. m. 49.

lógiaikat, mert az vélhetően garantált, hogy ezen a területen mindenképpen elképesztő áttörések lesznek.

Ebben az értelemben mondjuk, hogy a *mesterséges intelligencia* nemcsak az állam modernizálásában, hanem például a tudásszerzésben, a művelődésben is kulcsszerephez jut. Vajon van-e most akár egy pedagógusnak vagy népművelőnek valamilyen víziója arról, hogy hogyan fogja saját intézményében és munkájában alkalmazni a *mesterséges intelligenciát*?

Mindenesetre az új technológia sokat tesz azért is, hogy az információs társadalom *ne ragadjon bele* az ipari társadalom nagyon is természetes sarába. Ám legalább ennyire kritikus kérdés, hogy az információs társadalom az új technológiákban megjelenő tudást önmaga érdekében *jól hasznosítsa*.

Az új tudások korszaka és a demokráciakritika

Sok elemzővel szemben azt állítjuk, hogy ez az új (most legyen mindegy, hogy milyen kiérleltségű) kor legfontosabb új jellegzetessége önmagában nem az új technológia, nem az új gazdaság, nem az új társadalom – hanem *az új tudás*. Még akkor is igaz ez, ha a tudáskornak még legjobb esetben is csak a küszöbén vagyunk. Új jelenség, hogy az emberiség eddigi ösztudása mennyiségileg 1,5–2,5 évenként megduplázódik, miközben az elmúlt évtizedekben született generálisan új tudás gyakran az elmúlt kétezer (vagy olykor csak néhány száz) év tudását váltja le.

Külön vizsgálat tárgyát képezhetné az a kérdéskör, hogy a tudásokat *hogyan csoportosítsuk és tipizáljuk*.¹² A tudástársadalom korszakában indokoltnak látszik, hogy a régi-új tudásokat – a globalizáció értelmezéséhez hasonlóan – egyaránt értelmezzük a tudások funkcionális és szubsztanciális szerepe alapján. A funkcionális szerepek összesítése azt

¹² Alfred Jules Ayer: *The Problem of Knowledge*. London, 1956, Penguin.

rögzíti, hogy a társadalmi tőkévé vált tudások az új globális-lokális, avagy a globlokál világban miként terjednek és hatnak. Ezért különböztetünk meg globális, kontinentális – a mi esetünkben: európai –, nemzeti és lokális tudásokat. A tudásszintek között ugyan meglehetősen nagy az átjárás, hiszen a globális világ belépett a multikulturális korszakába, ugyanakkor hosszú távon meglehetősen jelentős eltérés marad a földi civilizáció alapvető kultúrái (tudásai, vallásai, értékei) között.

Az új tudások azonban mindenekelőtt *szubsztanciális* értelemben csoportosíthatók. Számunkra – ebben a felfogásban – minden társadalmi alkalmazásnál fontosabbak a tudások *valódi értékei, tartalmai*; a tudások időtől és tértől függetlenül, meghatározó tudások tiszta formákban, függetlenül attól, hogy egy-egy korszak mennyire érti és használja őket. Ezért különböztethetünk meg tudásokat a valóság/nemvalóság minden irányban végtelenbe futó tartományaitól, így például Istenről, az anyagról, a téridőről, a társadalomról, az emberről, a tudatról vagy éppen a gondolkodás módszertanáról szóló tudásokat. És ebből a szempontból mindegy, hogy ezeket a tudásokat a vallások, a művészetek vagy a tudományok szállították az emberi gondolkodás számára.

A szubsztanciális tudások csoportosításának másik lehetősége a *tudástartalmak és tudáshordozók* szerinti rendszerezés. Ebben a logikában domináló szempont a tudások tartalmi és formai jegyeinek együttes értékelése. A formázott köztudásokba például olyan tudások tartoznak, amelyek egyrészt nyelvileg-fogalmilag jórészt minden nyelvben megjelennek, s közel egységes vagy hasonló tartalmakat hordoznak. Másrészt ezek olyan típusú tudások, amelyeket a földi civilizáció társadalmában széles körben használnak, és ezért az emberi kultúra fennmaradásának alapvető feltételét jelentik. Ez az emberiség köztudása, amelynek természetesen nyelvileg számtalan változata van. Ha ez a formázott köztudás hirtelen elveszne vagy megszűnne, az épített világ és benne az ember halálra ítéltté válna. Ez a köztudás az élet elemi, kardinális feltétele.

Az új felismerések közé tartozik, hogy ma *nincs érvényes* demokráciaelmélet. Ennek sok és eltérő típusú oka van: 1. Először is azért nincs, mert ma nincs klasszikus (ógörög) demokrácia, ami van, az messze nem megfelelő és már funkcionálisan is gyenge teljesítményű

(a torzó képviseleti demokrácia elve); 2. Ami az elmúlt évtizedekben kialakult, az egy olyan globális képviseletidemokrácia-modell, amely a képviseleti demokrácia kiérlelt elveit is átlépi (a nem demokrácia demokráciaköntösben elve); 3. Keveseknek érthető egyelőre, hogy például az Alexis de Tocqueville¹³ által is megfogalmazott (mélyen társadalmi, szellemi, kulturális folyamatokba ágyazott) demokráciagyakorlat gyakran csak látszatedemokrácia (a kvázi vagy látszatedemokrácia elve); 4. A demokrácia elveinek finom kiiktatásával, de egyúttal kihasználásával, sőt a demokrácia intézményrendszerének maximális kihasználásával – noha részben korlátozva – a különböző uralkodó érdekcsoportok gyakorolják a hatalmat (a demokráciaparadoxon elve); 5. Az uralmi hálózatok új típusú koncentrációja közben a globális, kontinentális, nemzeti működőképesség súlyosan gyengül, és legitimitásuk drasztikusan visszaesik (a demokráciahiány cselekvésgyengülést hoz elve); 6. A fejlett demokráciájú világ ezt a felemás, korlátozott demokráciát exportálja a kevésbé fejlett vagy fejletlen országokban (felemás demokrácia exportjának elve); 7. Számos szakértő és tudáscsoport joggal védi a demokrácia mára kialakult elveit és gyakorlatát, miközben nem vagy nem szívesen veszi tudomásul, hogy az euroatlanti demokráciamodellel továbbgondolásra szorul (reflexió nélküli demokráciavédelem elve); 8. A fejlett államok társadalmának önképe, önkritikája felületes, gyengé, ezért nincs rálátása, nincs kontrollképessége, így demokrácia-öntudat nincs vagy korlátozott (a demokrácia-öntudat hiányának elve); 9. A fejlett vagy közepesen fejlett országokban nincs demokrácia-jövőkép, holott az új globális-lokális korban minden ország belezuhan a jövőbe, ám a folytatásról nincs elképzelése (a demokrácia-jövőkép hiányának elve); 10. Mindezek ellenére az államok többsége törekszik arra (vagy rákényszerül), hogy minden szinten betartsa a demokráciaminimumot, vagy annak legalább látszatát őrizze (a demokráciaminimum nem veszett el elve); 11. Stb. A hiányzó új elméletek okait még hosszan sorolhatnánk.

¹⁴ Lásd: Alexis de Tocqueville: *Az amerikai demokrácia*. Fordította Ádám Péter et al. Budapest, 1993, Európa Könyvkiadó.

A problémát arról az oldalról is körbejárhatjuk, hogy *mi történik ma* a világ demokráciáiban és a demokráciát gyakorló társadalmi valóságokban?

– A valóság valóságok hálózata, rendszere, s nyilvánvalóan több valóság van, mint amiben a tényleges politikai demokrácia játszódik;

– A demokrácia központi terepe már nem lehet pusztán a (nemzetállami) politikai/állami szint, a követelmény ma a kiterjesztett, sokszintes demokrácia kiépítése;

– A demokráciában megjelenő valóságok orientációkban, döntési készletekben intenzíven megnőtt a virtuális valóságok szerepe, miközben a virtuális valóságok demokráciájának kérdése nem vetődik fel;

– A politikai elitek a rövid vagy hosszabb távú hatalmon maradásuk érdekében hajlandók nagyon sok olyan eszközt és technikát alkalmazni, amely élesen szemben áll a demokrácia, az igazság vagy a hasznosság elveivel;

– A demokrácia ismét nemcsak a hatalmat birtokló erőcsoportok képviselőinek nyilvános és rejtett játszómája, hanem egyre egyértelműbben a hatalmi elitekbe be nem befogadott, civil társadalmi csoportok és szervezetek küzdelme is;

– A demokrácia elvei-gyakorlatai nem térhetnek ki az integrált hatalommal rendelkezők és az integrált hatalom nélkül maradtak konfliktusai elől;

– A demokrácia nemcsak racionális intézményrendszer és eljárás-módkészlet, hanem átfogó tudás, mentalitás és tudatállapot-halmaz és/vagy -rendszer, amely egyre inkább ütközik az intézmények és eljárások változatlanságával;

– A már megérkező információs kor és a kapuban álló tudáskor és a velük együtt demonstrálódó paradigmaváltások kikezdi, és nem egyszerűen negligálják az érdekalapú politikát/demokráciát;

– Hiába társadalmi követelés a részvételi demokrácia, a közvetlen, személyes részvételre nem vagy nem eléggé felkészültek a civil társadalmi aktorok sem.

Az új jelenségek szintén hosszan sorolhatók és értelmezhetők. Nehezen tagadható, hogy az emberi civilizáció és kultúra a mostani ezredforduló után is a társadalmilag és individuálisan csak korlátozottan befolyásolt, ellenőrzött, s centralizált államok által működtetett katonai, politikai, gazdasági *uralmi-féluralmi rendszer* maradt. Ez a fő oka a globális kockázattársadalom létrejöttének. Egyszerre van univerzális-lokális csődközelség és szintén univerzális-lokális új (a régi paradigmákat messze meghaladó) alternatívák reménye. Kérdés, meddig maradhat ez?

Az információs társadalom mint a globlokalizáció új állomása

Ha tehát az információs kor (ezen belül az információs, a posztinformációs vagy a tudásvezérelt társadalom modellje) a globalizáció, vagy inkább a globlokalizáció *legújabb állomása* és egyben *új fejleménye*, akkor evidens, hogy az információs társadalom tartalma és fogalma nem lehet más, mint az információs kor gondolkodásának egyik *központi kategóriája*. Az új fogalom bővített neve: fenntartható, innovatív információs társadalom.

Egyébként még nem eldöntött kérdés, hogy egy-egy korszakban politikai, gazdasági, társadalmi vagy kulturális fogalmakkal próbáljunk meg átfogó értelmezéseket megfogalmazni. Mindenesetre magunk – az információs kor tartalmának a megnevezésére – nem elsősorban gazdasági vagy kulturális fogalmakat használunk, hanem elsősorban társadalmi folyamatokat értelmező kategóriát. Ezért beszélünk tehát információs társadalomról, amelynek alrendszereként definiáljuk a gazdaságot vagy a közigazgatást, vagy akár a tudásipart és a tartalomfejlesztést. Ebben az értelemben az információs társadalom fogalma generális fogalom, amely levezethető az információs kor kategóriájából, és amelyből a többi kategória (e-gazdaság, e-állam stb.) szintén levezethető.

Az információs társadalom fogalma *egyaránt meghatározható* informatikai-technológiai, gazdasági, politikai-hatalmi, társadalmi, ökológiai vagy például információelméleti alapon. Ha az előbb azt jelentettük ki, hogy az információs társadalom fogalmát tartjuk generatív fogalomnak, akkor ebben az esetben egyik részmegközelítés sem lehet kiindulópont. Másképpen fogalmazva, az összes megközelítést összegyűjtve és rendszerbe szervezve integratív kategóriát kell konstruálnunk.

Az *első* generatív megközelítés lehet az, hogy az információs társadalom fölötti fogalomból, az információs korból (mint világmodellből) indulunk ki. Ebben az esetben talán annyit elég lenne mondanunk, hogy az információs társadalom az információs korszak társadalmi paradigmaváltását jelöli meg, és így tartalmazza az új világszerkezetből következő globális társadalom értelmezését is, aminek az a legfőbb eleme, hogy a lokális és a nemzeti társadalmak fölött létrejövő, globális társadalom leírhatóvá válik. Ha ez a generatív megközelítés érvényes, akkor az információs társadalom elsősorban globális és lokális, információs alapú társadalmi paradigmaváltás.

A *második* érvényes szemlélet az lehet, hogy az információs társadalmat a különböző tőkefajtákat megjelenítő fogalmakkal nevezzük meg. Ennél a kategóriánál a nehézséget az okozza, hogy a tőkefajták közül prioritást kell adnunk a szellemi tőkének – vagy más néven a tudástőkének –, és akkor két folyamatnak kell elvégeznünk az elemzését. Az egyik folyamat azt mutatja be, hogy a tudástőke – szemben a hagyományos gazdasági és/vagy pénzügyi tőkével – hogyan került központi szerepbe, ha egyáltalán igaz az, hogy a pénzügyi központú újkapitalizmusban egyáltalán a tudástőke egyenrangúvá és tényleges csereértékké vált. A másik folyamatnak az értelmezése arra tér ki, hogy a szellemi tőke milyen tartalommal és miképpen kerül alkalmazásra, és milyen mértékben, hogyan válik személyes és társadalmi tőkévé. Ha ezt a logikát fogadjuk el helyesnek, akkor az információs társadalom nem más, mint a tudástőke személyes és társadalmi tőkévé alakítása.

A *harmadik* helyesnek ítéltető fogalomépítés alapvetően információelméleti szemléletű. Az összetett fogalomnak az első elemére (lásd az információ szót) koncentrálni, és egy olyan elemzést próbál meg végig-

vinni, hogy mi a különbség adat, információ, ismeret, tudás és döntés között. Ebből az is következik, hogy ide tartozik az a közismert és sokak által elégségesnek vélt szemlélet, hogy az információs társadalom nem több és nem kevesebb, mint az információk termelése, közvetítése, értékesítése, cseréje stb. Ez a megközelítés azonban nem tesz különbséget információ és ismeret, továbbá tudás között, és ezáltal pusztán a legalsó szinten (az adatok és az információk szintjén) értelmezi az új korszakot. Még az is felvethető, hogy ehhez a szemléletcsoporthoz tartozik az a definiálási törekvés, amely az információs kort egyértelműen új műszaki-technológiai korként rögzíti, és ezért az új világállapot legfontosabb jegyének azt jelöli meg, hogy az új digitális, infokommunikációs hálózat, eszközrendszer és szolgáltatásrendszer jelenti a fordulatot. Megítélésünk szerint azonban a két említett értelmezési kísérlet – noha tartalmát tekintve pontos és jogos – az információs társadalomnak nem adja ki a teljes tartalmát.

Ha már az információelméleti és információipari szemléletnél tartunk, nagyon fontos, hogy az *alapfogalmakat* jellemezzük.

Az *adat* az egységnyi megismerés jelentését hordozó, tudati-nyelvi alakzat; *információ* két adat viszonyának meghatározása, így tehát már képzet (üzenet, hír, felvilágosítás a valóságról). Az *ismeret* összekapcsolt, rendszerezett, szerkesztett információ; a *tudás* értelmezett és integrált ismeretrendszer, avagy átfogó vízió a valóságról és a valóság minden további dimenziójáról (ami egyúttal folyton új valóságkép); a *döntés* a valóság változtatására hasznosított tudásrendszer, avagy a tudás társadalmi és személyes tökévé váltása és alkalmazása a döntések érdekében. A fogalmak definiálásában az is nehézséget jelent, hogy az angol nyelv tükörszavai nem azonosak a magyar fogalmak tartalmával, így például az *information* szó inkább adatot jelent, a tudás kifejezésére pedig inkább az *intelligence* kifejezést használják.

Ezzel a logikai úttal szemben szükségképpen felvethető, hogy minden eddigi korszakban jelentősége volt például az információnak és a tudásnak, ezért nem elégséges csak arról beszélni, hogy az információs kor az információk kora. Ez jogos ellenérv. Ezért a korszak ismertetőjegye az, hogy az új technológiák segítségével az információ (analóg és/vagy digitális) jelle alakítható. A *jel* ember alkotta eszközökkel tovább-

bított információ. Az információs társadalom specialitása így az, hogy jelként elvileg és gyakorlatilag korlátlan mennyiségű információ termelhető, továbbítható stb. Akkor pedig itt a korszakváltó fordulópont: az információs korszak ezért és így soha nem látott mértékben információt dob a piacra, és így az információkereskedelem válhat a korszak gazdaságának csúcsgazatává, továbbá az egyén és a társadalom életét ez a nagy mennyiségű információ/tudás gyökeresen átszabja.

A *harmadik megközelítés* ahhoz a fogalomhoz vezet el minket, hogy az információs társadalom az ember alkotta eszközökkel továbbított jelek társadalma, és potenciálisan még csak ismerettársadalom. Az információs társadalom magasabb foka, a tudástársadalom pedig már az értelmezett ismeretrendszer társadalma, amely potenciálisan nem információjeleket, hanem tudásjeleket közvetít, és ezzel már van esélye arra, hogy az egyének és a társadalmak életét átformálja.

A *negyedik értelmezés* éles történelmi és tartalmi különbségtételt tesz információs és tudástársadalom között.

A három alapkategória és az almodellek története

Most már eljutottunk oda, hogy a közelmúlt, a jelen és a jövő globális-univerzális modelljeit pontosabban értelmezzük a letisztult új fogalmakkal. Ha az előbbi elemzések szempontjait figyelembe vesszük, akkor már megfogalmazhatjuk az *információs társadalom* olyan *integrált definícióját*, amely hosszú és rövid távon egyformán értelmezhető. Ennek lényege az, hogy az ezredforduló után Európában egyre inkább *fenntartható, innovációs* információs társadalomról gondolkodnak.

A *három alapkfogalom* (információs társadalom, tudástársadalom, tudásalapú gazdaság) valamennyire is pontos megfogalmazásának feltétele, hogy az alapszavakat (adat, információ, ismeret, tudás, döntés és jel) is értelmezzük. A *adat* nem több és nem kevesebb, mint egységszerű megismerés jelentését hordozó tudati-nyelvi alakzat. Az *információ* már két vagy több adat viszonyának meghatározása, így már képzet (üzenet, hír, felvilágosítás a valóságról). Az *ismeret* már a megismerés

magasabb minősége, de még nem tudás: összekapcsolt, rendszerezett, szerkesztett információ. A korszak kulcsfogalma, a *tudás* így definiálható: értelmezett ismeretrendszer, így átfogó vízió a valóságról (avagy folyton új, de komplex valóságkép). Végül a *döntés*: a világ vagy a valóság megváltoztatására hasznosított tudásrendszer, másképpen a tudás személyes és társadalmi tőkévé alakítása.

Már ennyiből is látható, hogy milyen *látványos különbség* van az információ vagy a tudás vezérelte társadalom között, holott ez a különbség – figyelem! – még nem is tartalmazza a társadalmak működésében végbement gyökeres változásokat.

A kormányzati és társadalmi tervezésekhez és párbeszéddekhez mintegy szócikként használható az alapfogalmak interdiszciplináris fogalomtervezete. Lássuk tehát a három alapfogalom meghatározását egymás után.

Információs társadalom

Az információs társadalom olyan korszak *jelképes neve*, amelyben először is a gazdaság, a társadalom és a kultúra alapvetően az információk gyártására, cseréjére, értékesítésére épül, de önmagában ettől még nem jön létre információs társadalom. Az információs társadalom korának nagy újdonsága, hogy az információ – analóg vagy digitális – *jelként* termelhető és hasznosítható, ezért az információs társadalmat okkal jeltársadalomnak is nevezhetjük. Az információs társadalom ezért *egyszerre jelent* új, nagy mennyiségű információt (digitális tartalmat), új (infokommunikációs) technológiát, új (információ vezérelte) gazdaságot, új (információ alapú) társadalmat. A *globális és lokális társadalom* és annak szerkezete az új technológia széles körű alkalmazásának, az Új Gazdaság globális elterjedésének, és a több új információ forgalmának együttes hatására alapvetően átalakul. Az információalapú gazdaság és információs rendszer világszerte *hálózatba szervezi* a társadalom egyes rétegeit, ezáltal az új, dinamikus, globális rendszerben új és más csomópontokat emel ki, közben elveti azokat a társadalmi szegmenseket, államokat és régiókat, amelyek kevésbé eredményesek az informá-

ció termelésében és kereskedelmében. Az információs társadalom és gazdaság sikerének már alapvető feltétele a társadalmi *befogadóközeg* fejlettsége, az információs gazdaság- és infrastruktúra-fejlesztés társadalmi beágyazottsága. Információs társadalom és gazdaság csak akkor jön létre, ha a társadalom többsége rendelkezik az új információ- és kommunikációtechnológiai eszközökkel, valamint az ezen eszközök felhasználásához *szükséges tudással és készséggel*. Az információs társadalom mint tényleges állapot akkor vonzó és dinamizáló, ha egyfelől *fenntartható*, másfelől *innovatív*.

Tudástársadalom

A tudástársadalom már világszerte egyértelműen *új típusú* gazdasági-társadalmi és tudáspiacot, sőt a hálózatokra alapozott gazdaság- és társadalomszerkezetet hoz létre. Az információs-kommunikációs technológiák forradalmi nyomán így a globálisan egységes funkcionális rendszerre váló földi civilizációnak a harmadik évezred elején kibontakozó *új társadalomfejlődési stádiuma*, amelyben a társadalom szerkezetét és működését a tudásáramlás, a tudáselosztás, valamint a tudásfeldolgozás és a tudásalkalmazás határozza meg. A tudástársadalom a tudás megszerzése alapján rétegződik, az esélykiegyenlítés a tudás potenciálisan egyenlő és határtalan elérhetősége által valósul meg, illetve az egyenlőtlenségek a tudás birtoklása vagy nem birtoklása mentén jönnek létre. *Normaként* egyúttal új társadalmi minőség: magas szinten szervezett, az egyéni és közösségi létezést tartalommal, minőséggel feltöltő tudástársadalom. Olyan új társadalmi rendszer, amelyben *az innovatív tanulás* az információt tudássá, a tudást cselekvéssé alakítja át, vagy legalábbis ennek lehetőségét megteremti. Az információs társadalomnak ezért a tudástársadalom-modell *a jövőképe*, ami potenciálisan új minőségű, nem információ-, hanem tudásközpontú, hálózati jellegű, a globális-lokális digitális szakadékot mérséklő társadalom neve. A tudástársadalom már nemcsak a külső tényezőkben (gazdaság, társadalom stb.), hanem az egyéni és közösségi *tudatokban és tudatosulásokban* is pozitív változásokat hoz.

Tudásalapú gazdaság

Az ipari-posztipari gazdaságot és a pénzgazdaságot egyaránt kiteljesítő és egyben felváltó *új gazdasági modell* neve. A tudásalapú gazdaságban a gazdasági növekedés és a termelékenység legfontosabb mozgatóereje a *tudás*, amely elsősorban a technológiában s az emberi lényben, mint szellemi tőke testesül meg. A „tudásalapú gazdaság” kifejezés a tudás és a technológia *gazdasági növekedésre* gyakorolt hatásainak felismeréséből és elismeréséből született meg. A tudásalapú gazdaság termelési folyamatai az információ és a tudás felhasználásán és elosztásán alapulnak. A tudásalapú gazdaság változatlanul piacgazdaság, s a legjelentősebb koordinációs tényező a *tudás piac*. A tudásalapú gazdaságban a jólét, a teljesítmény és a foglalkoztatottság növekedését a tudásintenzitás és a magas technológia dinamikus fejlődése határozza meg. A posztipari gazdasági modell változásának első lépcsője: a modern gazdaság saját közegéből kilépve a gazdasági alrendszer részévé teszi a *nem gazdasági alrendszereket* (oktatást, egészségügyet, társadalmat stb.). A változás második lépcsője: a tudástermelés kilépve saját közegéből elfoglalja a szinte mindenre kiterjedt *gazdaságot*, amelyet most már a tudás piac irányít. Tudásalapú gazdaság nincs tudásalapú társadalom nélkül, s ez fordítva is igaz, sőt az információs korban a tudástermelés, a tudásalapú gazdaság és a tudástársadalom *egymás hajtóereje* is.

A fogalom története

Az információs társadalom definiálásának *egy újabb lehetősége* nem más, mint egy történelmi modellezés vagy a történelmi modellek fejlődési pályájának elemzése. Ennek néhány eleméről már az előző fejezetekben is volt szó. Ha az emberiség utolsó két-háromezer évét olyan fogalmakkal írjuk le, mint a feudális kor, az ipari kor (ennek mellékvágányaként: szocialista kor) és az információs kor, akkor ebből a korszakváltási történetből néhány fontos konklúzió levonható. Először is az, hogy az információs kor ugyanolyan nagyságú és jelentőségű formáció, mint, mondjuk, a feudális kor volt; másodsor, az ipari kor leváltá-

sa az információs korról nagyjából ugyanolyan világmodellváltás, mint amikor a középkor végén a feudális kort leváltotta az ipari kor első alakzata; a harmadik megfontolás pedig az, hogy ebben az esetben az információs kor fogalmát jóval tágabbra kell szabnunk, mint valamilyen belső korszakát, így az információs társadalmat.

2. táblázat. Történeti információs kori almodellek (V. Cs.).

<i>Időszak</i>	<i>A történeti-társadalmi almodellek domináns elemei</i>
Hatvanas–nyolcvanas évtized	informatikai (technológiai) társadalom évtizedei
Nyolcvanas–kilencvenes évtized	információs gazdaság (új gazdaság) évtizedei
Nulladik és első évtized	információs társadalom évtizedei
Első–második évtized	tudásvezérelt társadalom évtizedei

Ebből a logikából már az is következik, hogy az információs kornak már ma is kivehetőek az eddigi belső állomásai és a közeljövő fejlődési stációi. A XX. század harmadik negyedében az információs kor először csak *technológiai korszakváltásként* rajtolt, így a magunk részéről szívesen nevezzük az informatikai társadalmak korszakának (a kép teljességéhez tartozik, hogy a hatvanas–hetvenes években – amikor is a technológiai változásokhoz még nagyon nagy remények fűződtek – fogalmazódtak meg a várva várt információs kor átfogó álmai, utópiái, jövőképei). A nyolcvanas–kilencvenes években kezdődött a következő fejlődési lépcső: az információs kor elsősorban *új gazdaságként* jelentette meg önmagát, és ennek révén megpróbált az átlagnál jóval nagyobb profitot felhalmozni az újkapitalizmus pénzközpontú, globális gazdaságában. Az információs társadalomnak mint *társadalomnak* a fejlesztése csak a kilencvenes évek közepétől vált lehetségessé, és még jelenleg is töredékesen megy végbe.

Csak a kilencvenes évek közepétől–végétől kerül napirendre az a kérdésfelvetés, hogy az információs kor mindenekelőtt átvált *tudásalapú korrá*, és valódi hatékonyságát azon lehet lemérni, hogy a civilizáció által felhalmozott új tudást, új tudományt, új gondolkodásmódot az információs kor mennyire veszi át, és milyen mértékben hasznosítja. (Az információs társadalom ideológiáiba ekkor vezetik be az *e-content* fogalmát, amely a tudásiparnál részben szűkebb, részben tágabb foga-

lomként a tartalomipar megnevezését és fejlesztését szolgálja.) Végül csak az ezredforduló utántól kezdődően beszélhetünk olyan kontinentális és állami törekvésekről, amelyek az információs kort alapvetően *új társadalmi modellként* vagy társadalom típusváltásként ragadják meg és értelmezik. Még hosszú időnek kell eltelni ahhoz, hogy az információs társadalom egymást követő, de egymás mellett lévő típusaiból összeálljon egy *integrált, információs kori modell*, amely feltehetően átvezet majd a tudáskorba.

Az ismertetett állapotokból és érvekből az következik, hogy az információs koron belül legalább két nagy modellt megkülönböztetünk: az *információs társadalom* és/vagy a *tudástársadalom* korszakát. Az információs kort és a tudáskort. A két korszak élesen nem metszhető ketté, egymás mellett, összekeveredve léteznek; optimális esetben a tudástársadalom követi az információs társadalom modelljét. Igen, nem metszhető ketté, de a XX–XXI. század közötti határvonal talán itt a legélesebb. Új világmodell születik a két-három évszázados romokon. A tudásalapú világ még egyrészt az információs kor része, másrészt – ha a történelem így gondolja – ez lesz, vagy ez készíti elő az *igazi modellváltást*. Ezt az új korszakot nevezhetjük tudáskornak is, de azért ez még mindig nem a történelem vége, hiszen a tudásközpontú világmodellt követheti az újabb univerzális lépcső: a tudatfejlesztő társadalmak korszaka.

Nem elemezhetjük részletesen, hogy a globális és lokális világ egyfelől összefüggő, de másfelől eltérő problémahalmazai, avagy – új fogalommal – *integrált és összetett válsághelyzetei* miben és mennyire fekezik le a tudásalapú gazdaság- és társadalommodell kibontakozását. Ma már egy-egy társadalmi (és tudás-) réteg vagy csoport hátrányait az sokszorozza meg, hogy a „másik oldalon” a gazdasági-vagyoni, területi-települési, társadalmi, ökológiai, ismereti-tudásbeli vagy médiaelőnyök szintén integrálódnak és együttesen hatnak.

Szeretnénk a szkeptikusoknak, a kiábrándultaknak, a fekete forgatókönyveket „képzelgőknek” *újabb érveket* adni. Mert a régi-mai globális-lokális negatív állapotegyüttesek várhatóan legalább további *öt új társadalmi és morális szakadékkal* bővíülhetnek ki. Átfogó *társadalmi konfliktust* okozhat (1) a technológiaszegények és -gazdagok, (2) az információszegények és információgazdagok, (3) a tudásszegények és

-gazdagok, (4) a tudatszegények és -gazdagok, valamint (5) az isten-élmény-szegények és -gazdagok növekvő és mélyülő ellentéte. Európa legelőször az *információ* társadalmi szerkezetet átalakító szerepét ismerte fel, és ebből a kontinentális veszélyből mindjárt programot is generált, ám egyúttal sem az elemzők, sem a tervezők fejében nem tudatosult, hogy ez nem csupán a *technológiaszegénység és -gazdagság* konfliktusa. A probléma így nem pusztán annyi, hogy egy-egy európai ország, régió vagy társadalmi csoport *hozzáférési-hozzájutási esélye* rosszabb, mint az élenjáróké, és ezért nem csak a hardver-szoftver kapacitások vagy a tudásközpontú szolgáltatások fejlesztésére kell koncentrálnunk.

Új fejlemény: az eddigi fejlesztési sorrend *valahogy nem jó*. Eddig szépen és olykor okosan hihettük, helyes, hogy az embereknek először adjunk számítógépet, utána csatlakoztassuk őket az Internet hálózatához, majd nyújtunk nekik új digitális szolgáltatásokat, amelyek együttesen szinte *automatikusan kikényszerítik* a szellemi és mentális változásokat. (Más kérdés, hogy ebben a logikában Magyarországon az IKT-szektor sem kapta meg a szükséges gazdasági-társadalmi, s állami prioritást.) Ámde a régi logika most váratlanul elhal, és más sorrend válik követelménnyé – vagy legalábbis a követelmények párhuzamosan és egyenrangúan jelennek meg. Ennek egyik domináns oka, hogy az új globális világ egyrészt – mint jeleztük – kettős kötődésű, globlokál jellegű, másrészt határozottan kultúrafüggő, s ha több uralkodó függőség ütközik egymással, akkor egyre nyilvánvalóbban a *kulturális függőség* az erősebb. Az csak lokális érdekesség, hogy az új fejlesztési-cselekvési sorrend érvényesülése abba is beleütközik, hogy a tagállamok kormányserkezetei még a régi típusúak, sőt a kormányokon belül változatlanul a gazdasági-pénzügyi tarcák uralják a döntéseket. Ezért ne arra figyeljünk csak, hogy az univerzális-globális mozgásirányok (negatív és pozitív értelemben is) befolyásolják a kis államok esélyeit, hanem arra is, hogy a *kis államok, kis régiók, kis csoportok* társadalmi-kulturális identitásai, szellemi és mentális erőforrásai húzóindikátorok lehetnek.

Az információs korban Magyarország jövője csak a *globális jövődimenziókban* értelmezhető, ugyanakkor nemzeti és lokális szinten a *párhuzamos gazdaság, társadalmi, szellemi és mentális fejlesztések* hozhatnak átütő eredményt.

A tudástársadalom új felfogása az információs kor végén

Felfogásunk szerint az információs korban *két egymást követő fejlődési lépcső* az információs társadalom és a tudástársadalom modelljének létrejötte. A két modell elválasztása elméletben és gyakorlatban is nehéz. Érdeemes felidézni, hogy sok szakember, például Daniel Bell¹⁴ is a tudást a tények és az ideák szervezett halmazának tekinti; szerinte a rendszerezett formában átadott tudás új ítéletekből áll, sőt ehhez hozzátehetjük, hogy az ítéletekből pedig új cselekvések születnek.

Már azért is fontos a tudás definiálása, mint ezt már jeleztük, mert az információs társadalom és a tudástársadalom megvalósulása a gyakorlatban szinte összemosisdik. Ez véleményünk szerint mindenekelőtt az információ belső – tudás(oka)t hordozó – sajátosságával és infrastrukturális meghatározottságával magyarázható. Mégis, hogy az információs társadalom megvalósulásában a *techno-push* javára ne károsuljanak a társadalmi értékek és célkitűzések (*social-push*), fontos, hogy a fejlődés szakaszait megkülönböztessük egymástól.

A *tudástársadalom* lényegében először is az *információs társadalom szociális és kulturális dimenzióját* jelenti. Ez a megközelítés tehát nem az információ és a tudás megkülönböztetéséből indul ki, hanem abból, hogy a tudástársadalom – eltérően az információs társadalomtól – a tudás társadalmi tőkévé alakítására koncentrálnak. A civilizációvá válásnak ez a momentuma az, amikor a technikai-technológiai lehetőségek a társadalom újraszervezésében hasznosulnak. Másként fogalmazva: a már működő információs és tudásrendszerek társadalmilag hasznosulnak, a tudástársadalom közműveivé válnak, amelyen keresztül már nemcsak tudáselemek (információk, adatsorok), hanem tudások, sőt a szubsztanciális tudások áramolnak. A tudás itt sajátos szervezettségi jegyekkel ellátott kontinuum, amelyet az informatikai hálózatokon keresztül osztanak el, s amely a *társadalmi tőke* részévé válik (de nem azonos azzal).

¹⁴ Daniel Bell: *The Cultural Contradictions of Capitalism*. New York, 1986, Basic Books; uő: *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York, 1999, Basic Books.

A tudás korlátozott fogalma az információs társadalomban

A tudás szubsztanciális és társadalmi tőkeként kidolgozott fogalmával szemben a tudásnak létezik egy korlátozottabb értelme. Daniel Bell meghatározásában kapjuk meg az információs kor *infrastrukturálisan meghatározott* tudásfogalmát. Ami számunkra kiemelten fontos ebben a definícióban az az, hogy a tudásnak részét képezik az „új ítéletek”, amelyek ott állnak a kommunikációs közeg minden pólusán, ott is, ahol a tudás mint „szervezett halmaz” megszületik, és ott is, ahol felhasználják. Az ítéletalkotások műveleteiben jelen van egy nem elhanyagolható szubjektív elem: az *ember*, aki egyszerre alkotója, hordozója, továbbítója és felhasználója a – személyes tőkeként integrált – tudásnak. A tudást és létrejöttének folyamatát csakis a megismerő személyével együtt lehet vizsgálni. Ebben az összefüggésben a tudásnak több rétegét különíthetjük el:

– Az információ = *formalizált (explicit) tudás*, amely maga is egy megismerési folyamat eredményeként jön létre.

– A tudásnak van viszont egy másik rétege, amely szorosan kapcsolódik a tudást hordozó személyiségéhez (személyes tudás, személyes tőke), attól el nem választható és nem formalizálható. Ez a *hallgatólagos tudás (tacit tudás)*, amely csak a személyes kapcsolatok és a tapasztalat révén szerezhető meg és adható tovább – ide tartoznak a készségek, a gyakorlat, a képzetek, az intuíció, a megsejtés stb. –, az információs kor tudásalapú gazdaságában egyre nagyobb szerepet játszik, és a tudásszervezés (tudásmenedzsment) fókuszába került mint a vállalati/intézményi/közösségi tudásvagyon fontos eleme.

Gyakran találkozunk azzal a nézettel, hogy „a tudás tőke”. Az iskolában megszerzett tudást mint szellemi tőkét emlegetik. Valójában ebben az értelemben a tudás egy összetett fogalom, amelynek egyes elemei tőkeértékkel bírnak, más elemei viszont nem. A bizonytalanság, ha tetszik, a kockázati tényező abban áll, hogy e két réteg különválasztása szinte lehetetlen. Ezért jobb híján azt mondhatjuk, hogy *tőkeértékkel* egyelőre *elsősorban a hasznosítható tudás bír*. A tudásnak ez a meghatározása mindenekelőtt a közgazdaságtan művelőinek körében terjedt el,

s szorosan összekapcsolódik az innováció fogalmával (Schumpeter¹⁵) és az adott tudás mindenkori piacképességével.

A gazdaságilag vagy a tudásinnováció során nem értékesülő „elméleti” tudás ebben a felfogásban tehát nem feltétlenül képezi a tudástőke részét. Ellentmond viszont ennek a felfogásnak az információ már fentebb ismertetett komplexitása, miszerint *az információ többféle tudáselemet magába sűrítő tudáshalmaz*, amelynek összetett formális megjelenése képes az információt alkotó tudáselemek elkülönítésére, az új összefüggések feltárásának orientálására. Tehát már az sem könnyen számítható ki előre, hogy az egyes információkat alkotó tudáshalmazból mely tudáselem kerül majd hasznosításra.

A tudástársadalomhoz *tőkeértékű tudás* kapcsolódik, amely tartalmazza az érvényes társadalmi cselekvőképesség tulajdonságát, a *piacképességet*. A tudás piacképessége a tudás alábbi tulajdonságaiban rejlik:

– *Infrastrukturális jelleg*: az infrastrukturális tudás *az egyénekben realizálódik*. Az egyének aktuálisan mobilizálható tudástőkéje a társadalmi tudás alakjában valósul meg.

– *Kockázati jelleg*: a tőke eredeti természetéhez hasonlóan minden tudás eredendően kockázat. Megszerzésekor még nem lehet tudni, hogy később használható lesz-e, s ha igen, akkor milyen körülmények között, milyen szereplők részvételével és mekkora javadalmazás fejében.

– *Korlátlan transzferálhatóság*: a tudáspiacon eredményes tudások számos területe egymásba transzferálódott. A tudástranszferek által kialakult tudásváltozatok vagy új tudások *szingularitásuknak köszönhetően* válnak realizálható tőkévé.

Az egyes tudások egymásba való transzferálhatósága korlátlan. Így a tudás a XXI. század egyik legfontosabb *társadalmi és gazdasági erőforrásának* minősül.

¹⁶ Schumpeter szerint az innovációt egy új termelési forma kialakításaként határozzuk meg. „Az innováció éppúgy magában foglalja egy új termék feltalálását, mint új piacok vagy új szervezeti forma feltárását.” Joseph A. Schumpeter: *A gazdasági fejlődés elmélete*. Fordította Bauer Tamás. Budapest, 1980, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Manuel Castells,¹⁶ aki az információs kor technikai meghatározottságában látja a posztindusztrializmus lényegét, úgy véli, hogy a tudás és az információ nem lényege, hanem *feltétele* az új gazdasági rendszernek, ezért nem tudásgazdaságról, hanem *tudásalapú gazdaságról* beszél. „*A jelenlegi technikai forradalom legfőbb jellemzője – szögezi le –, hogy az innováció és a hasznosítások közötti kumulatív visszacsatolási hurkokban hogyan alkalmazzák az ilyen tudást és információt a tudás előállítására és az információtovábbító, kommunikációs egységek létrehozására.*” Castells meghatározásában az információs kor gazdasága nem más, mint az *alkalmazható tudások termelése*, amely innovációk során jön létre. Az innováció beiktatásával lényegében éles különbséget tesz a tudás és az alkalmazott (hasznosuló) tudás között.

A tudás és a tudástársadalom fogalmát és programját tehát nem lehet meghatározni egy *korábbi időszak* (az információs társadalom) elvei és programjai szerint. Castells felfogása ezt az állítást világosan dokumentálja.

A hálózati társadalom és a tudásalapú gazdaság virágzása

A *hálózati társadalom és gazdaság* az információs társadalomban jön létre. A hálózat először csak technológiai hálózat – és még nem hálózati gazdaság vagy társadalom. A második lépcsőben – az interneten – már elkezd szerveződni a hálózati gazdaság.

Miközben konvergencia van a távközlési, televíziós, kiadói digitalizált technológiák között, illetve a számítógépesítés és informatizáció internetes innovációs tartalmakat közvetítenek a gazdaságban, s ezáltal mind fontosabbá válik az internet gazdaságtanának megértése, nincs konvergencia és konszenzus az internet politikai (adminisztratív) kereteinek és az internetes gazdaságnak a megértésében, értelmezésében.

¹⁶ Manuel Castells: *The information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford, 1996, Blackwell; magyarul: Manuel Castells: *Az identitás hatalma. Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra*. II. kötet. Fordította Berényi Gábor és Rohonyi András. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó.

A *hálózati gazdaság* (köz)gazdaságtanában a legtöbb téma nem új, hisz a távközlési hálózatok (1960–1970-es évek), majd a számítógépes hálózatok (1970–1980-as évek) szolgáltatása, működtetése, használata fokozatosan létrehozott egy jogi, adminisztratív, gazdasági szabályrendszert, és lényegében már 1974-ben leírták az internettel kapcsolatos összes dilemmát.

Az interneten megjelenő termékek és szolgáltatások árszerkezetének sajátosságait, a statisztikai mérés és minősítés módját, a pozitív hálózati externáliák, az interoperabilitás lényegét mára számos szerző számos műben ragadta meg, rendszerezik, ajánlják a gyakorlati alkalmazásban érdekelteknek továbbgondolásra. Az akkor felvetett problémák megoldásában szinte semmit sem haladt a világ, miközben az interneten megvalósuló kereskedelmi kommunikáció terjeszkedése, általában véve a hálózati gazdaság hatalmasat lépett előre. Miközben tehát a világhálóról, „erről a valamiről” mint technológiáról akadémikus viták folynak a korai gyakorlati tapasztalatok alapján, „ez a valami” mint hálózati gazdaság már *milliárdokat termel* a legkorábban ébredőknek.

Ekkor sem beszélhetünk azonban még magasan szervezett, új modellt létrehozó hálózati gazdaságról vagy hálózati társadalomról.

Ebben a fejlődési szakaszban szükségképpen felgyorsul a hálózati gazdaság *szabályainak kialakulása és törvényekben rögzített elfogadása*.

Hétköznapi cselekedeteink nagyon sok esetben egyben jogi aktusnak is minősülnek; így van ez akkor is, ha ez nem mindig tudatosul. Ha belépünk egy üzletbe, s vásárolunk valamit, adásvételi szerződést kötünk, a közlekedésben a KRESZ szabályai szerint járunk el, sok szolgáltatást (pl. kábeltévé, telefon, mobiltelefon, internet-hozzáférés) ugyancsak szerződés alapján veszünk igénybe.

Mindez nincs másként az Internet által érintett vagy a hálózattal összekapcsolt életviszonyokban sem. Valamely gazdasági tevékenység Interneten keresztüli gyakorlása esetén éppúgy be kell tartani az adott tevékenységre vonatkozó, *sajátos előírásokat*, ahogy azt a „hétköznapi” világban megszokhattuk. De nem kis problémát jelent az éppen a hétköznapi életre szabott jogszabályoknak az Internet „különleges” világára alkalmazhatósága, a speciális szabályozás hiánya

Az Európai Unió *joganyagának* fokozatos átvételével olyan, az elektronikus kapcsolattartás szempontjából alapvetőnek minősülő speciális joganyag (elektronikus aláírás, hírközlés, elektronikus kereskedelem és információs társadalmi szolgáltatások, elektronikus fizetési eszközök, elektronikusan teljesíthető eljárási cselekmények, szerzői jogi, fogyasztóvédelmi, reklámjogi előírások stb.) kialakulását eredményezte, amely ma már szilárdnak mondható alapokat biztosít az elektronikus üzleti forgalom és az elektronikus kapcsolattartás egyéb lehetőségei vonatkozásában. Kialakultak az ipari önszabályozás (domainnevek regisztrációja, reklám, tartalomszolgáltatók) sajátos szabályozórendszerei, létrejöttek a jogviták alternatív (nem bíróságok előtt zajló) eldöntésének módozatai.

Az „internetjog” fogalma alatt azoknak a jogszabályoknak az összességét értjük, amelyek a hálózati szereplők egymás közötti, valamint a hálózati világ szereplői és a „neten kívüli” világ szereplői közötti kapcsolatokban is kötelező érvénnyel bírnak, követendő magatartást, s az ettől való eltérés esetén, végső soron akár közhatalmi eszközökkel is kikényszeríthető jogkövetkezményeket (szankciókat) írnak elő.

A tudásalapú gazdaság értelmezése

Az ezredforduló globalizálódó gazdasága gyorsan és gyökeresen változik, a világgazdaság az ipari társadalomból egy *új, tudásalapú gazdaság* felé tart. E forradalmi változás jelentőségét az emberiség történetében végbement mezőgazdasági és ipari forradalmakhoz szokták hasonlítani, a kialakuló új gazdaságot pedig *információs* vagy *tudásvezérelt gazdaságnak* nevezzük. Az elnevezések sokszínűsége arra utal, hogy a változások az élet minden területét érintik, s oly mélyrehatóak, hogy ma már egy új civilizációs korszak, az információs kor és gazdaságának kialakulásáról kell beszélnünk. A korszakváltás jelentőségének megértéséhez és a tudásalapú gazdaság megvalósításához vezető út kijelöléséhez nélkülözhetetlen a fogalmi keretek áttekintése.

3. táblázat. A gazdaság új fogalmai (V. Cs.).

A központi, vezető és legtágabb fogalom	Tudásalapú vagy tudásvezérelt gazdaság
A tudásalapú gazdaság alternatív, de szűkebb fogalma	Új Gazdaság
A tudásalapú gazdaság része	Információs gazdaság
A tudásalapú gazdaság része	E-gazdaság
A tudásalapú gazdaság és az e-gazdaság része	Internetgazdaság
A tudásalapú gazdaság része és az e-gazdaság egyik ágazata	Kommunikációs gazdaság (vagy médiagazdaság)

A gazdasági életet továbbra is a termelékenység és a versenyképesség határozza meg, de ezek az irányító folyamatok alapvető változáson esnek át. A termelékenységet az újítás és a megújulás (*innováció*) belső forrásainak kiszélesítése, a versenyképességet pedig a rugalmasság, a változásokhoz való alkalmazkodás és mindenekelőtt a tudás alkalmazásának képessége határozza meg. Az új termelési funkció megteremtésében az *informatika* mint a gyorsaság letéteményese, a *tudás és a kultúra* pedig mint *innovációs kapacitás* alapvető feltételek.

A globálissá váló „*információs és kommunikációs piacon*” közvetlen kapcsolatok jönnek létre a gazdasági élet szereplői között, lehetővé téve a termék- és a technológiafejlesztői tevékenység (*innováció*), valamint a termelés hatékonyabb megszervezését is (virtuális vállalatok, távmunka, elektronikus kereskedelem stb.). Az elektronikus gazdaság térnyerését a fejlett világban gyakran illetik „*Új Gazdaság*” („*New Economy*”) névvel is.

A XXI. század a *tudásalapú gazdaság* évszázada lesz, s ez egyszerre azt is jelenti, hogy a világ, s vele együtt Magyarország is új kihívások előtt áll. Mára már világossá vált, hogy az új korszakban csak azok az országok, régiók és kistérségek lehetnek gazdaságilag versenyképesek, amelyek termelési szerkezetüket a magas színvonalú szellemi hozzáadott értéket megtestesítő termékek és szolgáltatások előállítására koncentrálnak alakítják át.

A modern gazdaságok fejlődési üteme és versenyképessége jelentős mértékben az emberi tényezőktől függ – állapította meg a nyolcvanas évek közepén P. F. Drucker.¹⁷ Az USA gazdasági helyzetét elemezve a szerző rámutatott arra, hogy a „vállalkozói” gazdaság kifejlődését nem a technológiai, hanem olyan társadalmi újításoknak köszönheti, amelyek elsősorban a kis- és középvállalkozások vezetéséhez mint „új technológiához” kapcsolódnak.¹⁸

A társadalmi újítások jelentőségének felismerése a figyelmet az innovációs magatartás fontosságára irányította. *Innovációs magatartás* alatt a céltudatos lehetőségkeresést, a szervezetten belüli és kívüli alapfolyamatok állandó nyomon követését és továbbgondolását értjük, ami nem kizárólag magának a terméknek, szolgáltatásnak a kifejlesztésére irányul, hanem magába foglalhatja a technológiák módosítását, a szervezeti átalakítást vagy bármilyen más területekre kiterjedő korszerűsítést. A végcél minden esetben a „fogyasztók” igényeinek magasabb színvonalú kielégítése, illetve az új iránti igények felkeltése mind a fogyasztók, mind a szolgáltatók részéről. Egy ország, régió, kistérség vagy egy település esetében mindez az ott élők *életminőségének folyamatos javításában* jelenik meg.

A tudásvezérelt gazdaság korszaka

A tudásalapú gazdaság és/vagy az új gazdaság lényegét tekintve *tudás-központú, tudáshasznosító, tudástőkét alkalmazó gazdaság* és növekvő mértékben *e-üzlet*. Senki se kergessen illúziókat: az ipari kor Magyar-

¹⁷ Peter F. Drucker: *Innováció és vállalkozás az elméletben és a gyakorlatban*. Fordította Szilágyi Katalin. Budapest, 1993, Park Kiadó; lásd még: Ravi Kalakota – Marcia Robinson: *Az e-üzlet*. Fordította Gyárfás Vera. Budapest, 2002, Typotex.

¹⁸ A modern gazdaságok fejlődési üteme és versenyképessége jelentős mértékben az emberi tényezőktől függ – állapította meg a 80-as évek közepén Peter Drucker. Az USA gazdasági helyzetét elemezve a szerző rámutat arra, hogy a „vállalkozói” gazdaság kifejlődését nem a technológiai, hanem olyan társadalmi újításoknak köszönheti, amelyek elsősorban a kis- és középvállalkozásokban megjelenő, a vezetéshez mint „új technológiához” kapcsolódnak. Lásd: Drucker: i. m.

országban is véget ér, nemcsak Európában, az információs kor *további térfoglalása* pedig csak idő kérdése.

Miután se a globális, se az európai gazdaságban a tudásvezérelt gazdaság még nincs teljesen kifejlett, letisztult állapotban, ezért az új típusú gazdaság fogalomkészlete sem kiérlelt. Így van ez rendjén. Ma még csak azt mondhatjuk, hogy a folyamatok leírása, értelmezése *nagyon eltér* egymástól, főként attól függően, hogy az új (tudásorientált) gazdaságot technológiai, tudásbeli, üzletmenedzselési vagy más szempontból mérik és rendszerezik. A nemzetközi szakirodalomban és a hazai publikációkban már abban is vita van, hogy információs gazdaságról, tudásgazdaságról, tudásalapú vagy *tudásvezérelt gazdaságról* beszéljünk. Ezek a kategóriák viszont nem ugyanazt jelentik.

Az új típusú gazdaság már régen nem egy új és szerény ágazata a fejlett világ gazdaságának, mert a tudásalapú gazdaság *egyrészt* valóban globális gazdasággá vált, *másrészt* a gazdaság egészére kiterjedt, mi több a hagyományos gazdaságra is. *Harmadrészt* a gazdaság kilépett klasszikus medréből, s a gazdaság részévé tette az oktatást, az egészségügyet vagy többek között a közigazgatást; *negyedrészt* a tudástermelés is túllépett saját ágazati határán; és elfoglalta az egész gazdaságot, *ötödészt* pedig az új típusú gazdaság most válik egyre inkább e-üzletté. *Hatodrészt* a politikai iparnak nincs más dolga, mint segíteni az adott országot beemelni az új világba, méghozzá a lehető legkevesebb veszteséggel, avagy a lehető legtöbb nyereséggel.

Ha visszamegyünk a magyar reformkorig, azt látjuk, hogy a XVIII. századi feudális gazdaságot át kellett vinni a XIX. századi kapitalista gazdaságba, ami akkor már Európában egy *új gazdasági* világmodell volt. A reformkor nagyjai adaptálni akarták az új technológiát, az új tudást, az ipari kor és a demokrácia követelményeit, s a kor egyik szimbóluma valóban a hídember volt. Így az elmúlt évtizedekben sem volt más a lecke, mint az, hogy a XIX–XX. századi gazdaságot át kell vinni a XXI. századi *tudásalapú gazdaságba*. Ez sem más, mint az új technológia, az új tudás, az új e-kereskedés, az új üzletmodell adaptálása és a kor szimbóluma lehet például a tudásmenedzser, a tudásember. Nagyon is érdemes ma Széchenyit orientáló szimbólumként felmutatni.

A régi és új tudáspiac szereplőinek megjelölésénél egyaránt gondot okoz, hogy a tudáspiacnak vagy általában a tudásalapú gazdaságnak melyek az önálló *ágazatai*. Az értelmezést nehezíti, hogy az elmúlt tízhúsz évben és a következő évtizedben is maga a tudásalapú gazdaság is hihetetlen tempóban és mértékben *változó* gazdaság volt és lesz, ezért a gazdaság ágazatai sem lehetnek állandóak vagy mindig ugyanazok.

Az *információs gazdaságról* szóló megközelítés még csak azt dokumentálja, hogy a globális gazdaságban már korábban is létrejövő információs-kommunikációs ágazatok önállósulnak és dinamizálódnak. Az *e-gazdasági* fogalomrendszerben az e- előtaggal jelzett fogalmak már önmagukban is látványosan érzékeltetik a gazdaság kiterjedését a nem gazdasági ágazatokra, továbbá kitűnően mutatják az intézményes piacok megkettőződését. A *tudásalapú vagy tudásvezérelt gazdaság* átfogó fogalomhálója szintén közel sem tisztázódott le, ám ez egyértelműen és szintén látványosan jelzi, hogy a tudásalapú gazdaság gyökeresen *új típusú gazdasággá* válik.

Ha azt a felismerést elfogadtuk, hogy a gazdaság szükségképpen kilépett a korábbi medréből, akkor ebből az is következik, hogy megszűnt a korábbi éles határ gazdaság és tudás, vagy technológia és gazdaság, vagy gazdaság és társadalom között. Másképpen úgy is fogalmazhatunk, hogy a gazdaság és a társadalom alrendszerei sokkal szervezettebb rendszerré válnak, mint bármilyen korábbi állapotban voltak. Az információs társadalom fejlődése azonban nem azonos csak az informatikai (információtechnológiai) fejlesztéssel vagy magával az új típusú gazdasággal sem. Nem véletlenül beszél ma Európa arról, hogy a középpontban már a *tartalomfejlesztés és a tartalomszolgáltatás* van, ami nem más, mint a tudás, a gazdaság, a társadalom és az egyén információs kori közös fejlesztésének lényege.

Az elemzés számára a legnagyobb meglepetést az jelentheti, hogy a tudáseladók és a tudásvevők piaci együttműködését szervező, szabályozó *tudáspiac (tudásgazdasági-piac)* mennyire mássá válik. A hazai szakirodalomban ennek a piacmodell-átalakulásnak még kevés nyoma érződik, aminek természetesen az is az oka, hogy a magyar gazdaságban az e-piacok és az e-tudáspiacok szerepe még elég csekély. Ennek ellenére azt kell mondanunk, hogy három-öt éves távlatban nem várt és előre alig látha-

tó alapvető piacmodell-átalakulás megy végbe nálunk is. Ennek számos következménye közül most csak egyet emelünk ki: a hagyományos piac az információ- és kommunikációtechnológiák forradalmi jóvoltából átmeneti időre nemcsak *megkettőződik*, s létrejön a *virtuális piachálózat*, hanem a gazdasági piac sokkal kevésbé áttételes lesz, avagy az e-piacokon az eladók és a vevők magánszemélyként és eladói-vevői csoportok hálózataként *közvetlenül* bonyolítják le az üzleti tranzakciókat. A jelenlegi trendek alapján odáig is elmehetünk, hogy az elmúlt száz év piacmodelljeihez képest az eladók és a vevők közötti *piaci szerepek* is gyökeresen megváltoznak. Ez például azt jelenti, hogy gyakorlatilag szinte minden piaci szereplő *egyszerre és direktebben* lehet eladó és vevő is.

Az igazi áttörést részben az hozza, hogy az új típusú gazdaság *e-üzletté* is válik. Nem meglepő, hogy már most korszakokra oszthatjuk az e-gazdaság, az e-kereskedelem történetét. A kilencvenes évek *első felét* a vállalatoknál a számítógépes ügyintézés elterjesztése, a saját tudásbázis teremtése, az információs honlapok készítése töltötte ki. Ennek látható pénzügyi haszna még nemigen volt. Az *évtized második felében* – a gazdasági ágazatok szerint nagyon eltérően – megindultak az e-tranzakciók, közben megszülettek a globális, az európai, s a nemzeti gazdasági portálok, a vállalatok némelyike pedig már e-piac-tér létrehozásával kísérletezett. A globális világ például most tanulta meg, hogy az e-kereskedelmi marketing nem lehet ugyanolyan, mint a hagyományos termelő vagy kereskedő cégek marketingje. Az új évtized *első fele* (nagyjából 2005-ig) minden tekintetben gyökeres átalakulást hozott, amit az *e-üzlet korszakának* hívhatunk.

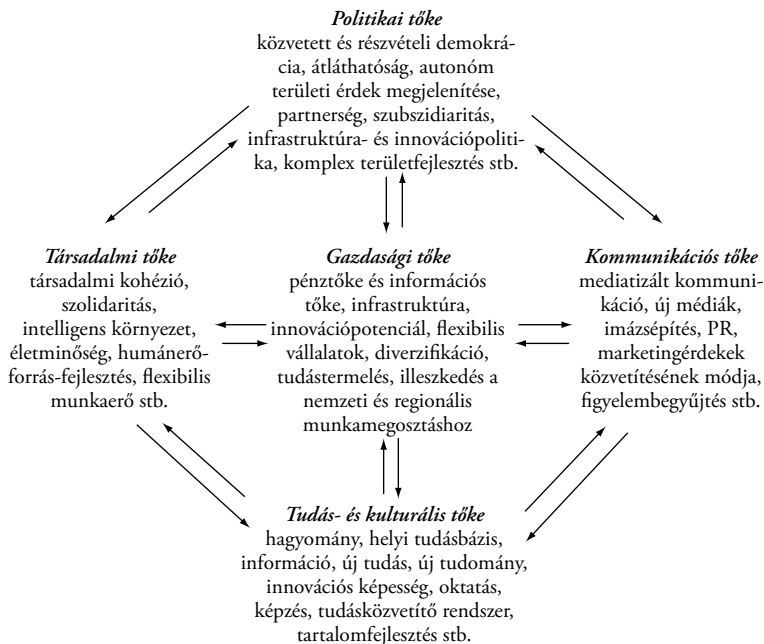
Az új üzleti korszak új piac, s majd később kiderül, hogy már részben *posztpiac* is. Az információs-kommunikációs piacon a tudáseladók és tudásvevők között a tudáspiac intézményei szerveznek, közvetítenek, koordinálnak.

Az információs társadalom tőkeforrásai

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az információs társadalom jellemezhető az *erőforrások* oldaláról. Ez a megközelítés már *jelentős változást* mutat az információs kor előtti korszakokhoz (ipari kor, pénzügyi központú kapitalizmus, újkapitalizmus) képest. Az erőforrások nem csupán gazdasági vagy politikai erőforrások, hanem *társadalmi és tudáserőforrások* is, miközben a *kommunikációs erőforrások* is nagyobb szerepet kapnak.

Az „Az információs társadalom erőforrásai” című ábra mutatja a *tőkefajtákat*, s azt is, hogy ezek egymással hogyan konvertálhatók.

2. ábra. Az információs társadalom erőforrásai (U. E.).

Az információs társadalom modellje erőforrásainak elemzésével végére értünk az új típusú globalizáció, pontosabban a globlokalizáció vagy a globnátikok-korszak bemutatásának. Lehet vitatni az új korszak belső szerkezetét, állomásait, a modellstációk különbségeit, de nagyon valószínű, hogy az ipari korszak véget ért, nem hirtelen, nem nyomtalanul, sőt számos utóhatása még romlást hoz. Már régóta nincs klasszikus piacgazdaság, amint nincs még idealizálható tudásgazdaság sem. Nincs már ipari társadalom, és még csak vízió a tudástársadalom. Néhány évtizeden belül okosabbak, s talán kevésbé kiábrándultak lehetünk. *Az új titok* nem más, mint az, hogy a történelem zabolátlan önfejlődése-önérvényesítése *új szellemi-tudati szabályozásra* vár. Az új spirituális, univerzális, kozmikus kollektív tudat új kapukat nyit, és új utakra enged rápillantást. Eddig a legjobb emberek és a legjobb nemzedékek abba haltak bele, hogy a remélt változásoknak utat törjenek. Így lesz-e ezután is?

Allam és állampolgár viszonyának elmélete

Az új korszak jellemzőinek felvázolása után nézzük meg, hogy az ipari kor továbbléő államkoncepciója és gyakorlata tartható-e még az információs kor kihívásai és feltételei között! Egyáltalán meddig kell még államról és közigazgatásról beszélni abban az értelemben, ahogy az elmúlt néhány száz évben megszoktuk?

Kiindulópont nyolc tételben

Nincs lehetőségünk most arra, hogy az információs kor új államelméletét és az önkormányzás teóriáját mindjárt akár csak nagyvonalakban is kifejtsük, annyit azonban mindenképpen érdemes előre jelezni, hogy az elmúlt egy-két évtizedben és a következő néhány évtizedben az államfelfogások és az államgyakorlatok *alapvetően változtak-változnak, és még kardinálisan alakulhatnak is*. A kérdés az, hogy mire megyünk az eddigi állammodellekkel, s alkalmasak-e a gyors változások megragadására?

Amikor az emberi civilizáció létrehozta az államot, ez már önmagában is egy virtuális szint megteremtése volt, és ezzel párhuzamosan a társadalmak, közösségek életének vezetését és szervezését végző állam minden funkcióját és szolgáltatását intézményesítette. Az információs kor az állam és önkormányzás *második virtualizációját* hajtja végre, és napjainkban most gyorsul fel a második és magasabb minőségű virtualizáció *intézményesítése*, amelyet e-kormányzásnak és e-közigazgatásnak hívnak. Ez az intézményesítés természetesen úgy megy végbe, hogy elsősorban az állam és az önkormányzás meglévő intézményeit modernizálja, és ezzel párhuzamosan új intézményeket hoz létre. Az információs társadalom pozitív alternatívájában hívők azt is felté-

telezik, hogy a globális világban részben elfáradt, részben kiürült és részben tarthatatlanná vált hagyományos demokráciamodelt néhány évtized alatt felválthatja az új demokráciamodelt, amely egyrészt visszatér a klasszikus demokrácia alapvető elveihez, másrészt kísérletet tesz arra, hogy a globális és lokális világ személyes és közvetlen ellenőrzése bevált gyakorlat legyen.

Az e-közigazgatás elméleti megalapozásának vagy – akár így is fogalmazhatunk – az e-közigazgatás elméleti alapjainak az értelmezése érdekében alapvetően a következő elveket és kérdésköröket érdemes a vita tárgyává tenni, és a vita alapján megfogalmazni az elméleti konklúziókat:

1. Az elmúlt két-háromszáz, de különösen az elmúlt néhány évtized alapján az állam polgárának milyen a helyzete saját államában, s az állampolgári státus és kompetencia milyen irányban változzon például az e-közigazgatás segítségével? (Az új állampolgár és/vagy közösségpolgár elmélete)

2. A XXI. században miképpen és hogyan teljesítenek az európai államok, és az analízis alapján az államok fejlődését milyen irányban érdemes ösztönözni, s ennek keretében miért és hogyan alkalmazzák az e-közigazgatást? (Az új típusú állam és e-állam elmélete)

3. Az új globális-lokális világregend keretében a lokális önkormányzás és közigazgatás és ennek modernizált változatai, például a szolgáltató közigazgatás és az e-közigazgatás merre és hogyan viszi és vigye tovább a közigazgatás fejlesztését? (A lokális közigazgatás és e-közigazgatás elmélete)

4. Szintén az új globális-lokális rendszerben a lokális és ezen belül a települési társadalom állapota milyen, ezért az állapotért mennyiben felelős a közigazgatás, és a helyes változásokban mit segíthet az e-közigazgatás? (A nemzeti és helyi, vagy az intelligens lokális társadalom elmélete)

5. Az állam-társadalom-állampolgár viszonyrendszerben hogyan működik, mennyiben felel meg a demokrácia intézményrendszere és a demokratikus eljárás mód, s az e-közigazgatás mennyiben és hogyan feltételezi az e-demokrácia kiépülését? (Az új típusú, digitális, részvételi demokrácia elmélete)

6. Az ezredforduló utáni korszak *új technológiája* (infokommunikáció, mobilhálózatok, új média stb.) mennyiben és hogyan támogatja, feltételezi és követeli az e-közigazgatás globális, nemzeti és lokális kiépülését? (Az új technológia elmélete)

7. Az e-közigazgatás milyen *új tudást és új tudatállapotokat vagy kultúrát* követel (és egyben feltételez) államtól, társadalomtól és állampolgártól az e-közigazgatás széles körű bevezetésekor? (Az új tudások és tudatállapotok elmélete, elsősorban a közigazgatás szempontjából)

8. Történelmi analízis keretében *a fontosabb korszakok során* (ipari kor, államszocializmus, posztipari modell, információs kor) miben, mennyiben, hogyan változott és változik állam, állampolgár, társadalom viszonya, együttműködése? (Ipari kor, szocialista kor, információs kor – és/vagy tudástársadalom – elmélete)

A felsorolt kérdéskörök, elméleti problémák jelzik, hogy az e-közigazgatás nem tárgyalható csak önmagában, izolált államszervezési, államigazgatási rendszerként, ezért az e-közigazgatás elmélete csak egy *szélesebb elméleti közegben és valóságrendszerben* értelmezhető. Az elméleti kérdések közé tartozik továbbá, hogy szükség lenne az új *gazdaságelméletre, új térelméletre* (és a virtuális vagy kibertér elméletére), s nem hanyagolható el az *ökológia (szűkebben: a fenntartható fejlődés) elmélete*.

Állam és demokrácia – szolid első megközelítés

Az államot *az ember és a világ közötti legfontosabb* intézményes közvetítőrendszerként fogjuk fel? A demokrácia ennek a kiterjedt közvetítő viszonyoknak a *működési módja*?

Közép-Európában, különösen Magyarországon az elmúlt százötven-kétszáz évben a nemzeti gondolat *államgondolattá* vált, avagy az államgondolat célja a *nemzetté válás* segítése volt. A XX. század ebben a tekintetben egyetlen új gondolatot hozott: az államgondolat nyersen *rendszer gondolattá* karcsúsodott, avagy az állam célja mindössze az aktuális rendszer radikális átszabása és megtartása lett. A magyar állam története 1849 óta – kisebb megszakításokkal – nem a gazdaság, nem a

demokrácia, hanem a *hatalomelvű* államgyakorlat története volt 1989-ig. Ez nem is történhetett másképpen, mert ez az ország a *félglobális középhatalmak és világhatalmak* találkozási pontján létezett. Hatalmi erővel, hatalmi eszközökkel kormányoztak a belső vagy a külső hatalmi csoportok érdekében. Az ezredvégen az állami hatalmat megszerző régi és új hatalmi csoportok most egyaránt azzal a problémával szembesülnek, hogy *milyen* nemzet gondolatot és állam gondolatot, továbbá milyen, a nemzet- és állam gondolat *közé beékelődött* rendszergondolatot képviseljenek. Közben pedig riadtan konstatálják, hogy az állam gondolatok *kontinensgondolattá*, mi több *globálisvilág-gondolattá* terebélyesedtek, amelyek között nem lehet XX. századi módra rendszergondolatot építeni.

Semmi sincs úgy, mint húsz vagy ötven vagy százötven éve. Se az állam gondolat, se az államgyakorlat. A XXI. században szinte nem sokat mondunk azzal, hogy nemzeti gondolatot, európai gondolatot, esetleg szociális gondolatot képviselünk. Vagy csak gondolkodásunk gyökereire vonatkozó információt közlünk ezekkel az állításokkal? A nehézség abban van, hogy Közép-Európában egy-két évtizedig esetleg lehet még kísérletezni a hatalomelvű államgyakorlattal, mindaddig, amíg a globalizáció és az európai kontinens integrációja *a klasszikus hatalomfunkciót* részben vagy egészben nem vonja ki a nemzetállamokból.

A hagyományos liberális válasz nyilván az, hogy erősödjön meg a *demokráciaelvű* államgyakorlat – csak hogy a dilemma ettől még fennmarad: *milyen* demokráciáról és *milyen típusú* (semleges vagy mi mellett elkötelezett) államról beszélünk, vagy azt tartjuk, hogy a társadalom, a gazdaság, a tudás (tudásgazdaság) már az állam támogatása *nélkül is* fejlődőképes. A szociáldemokrata válaszkísérlet a legzavarosabb, mert nem meri nyíltan kimondani álláspontját, ami a *társadalomelvű* államgyakorlat mellett érvel – csak hogy a probléma megoldatlan: *milyen* társadalmat és *milyen típusú* államot pártolnak, ráadásul a hatalom megszerzése miatt szívesen kacsintana rá a demokráciaelvű és a nemzetelvű állam gyakorlatára is. A konzervatív válasz sem átgondoltabb, hiszen a problémára úgy felel, hogy *nemzetelvű* államgyakorlat legyen – csak hogy a kérdés változatlan: *milyen* nemzetről és *milyen típusú* államról beszélünk, vagy azt tartjuk, hogy belenyugszunk a nemzet és az állam

elválasztottságába, ám állami eszközökkel segítjük az egész nemzet (tudás- vagy kultúráközpontú nemzet) életképességének fejlesztését.

Az új demokráciaelmélet, az új államelmélet *körvonala* is alig látszik. Ha most azt a kérdést érthetően zárójelbe tesszük, hogy a felsorolt ideológiák minden esetben *a hatalomhoz jutást és a hatalom tartós átölelését* szolgálják, az információs társadalom és a tudástársadalom elmélete is (egyébként egymástól eltérő) válaszalternatívával szolgál. Az információs társadalom küszöbére lépő korszak a posztoszocialista országokban egyelőre két választat kínál: a változatlanul hatalomelvet erősítő *információs, információt uraló állam* vagy a hatalomelvet felváltó *kvázi-semleges, szolgáltatóelvű, tehát a gazdaságot-társadalmat segítő állam* programját – és természetesen a kettő kombinációja is elképzelhető. Mi több ez nyíltan vagy rejtetten *nemzeti vagy még nemzetállami* rekonstrukciót is szolgálhat. (A felkínált utak már nehezen köthetők csak a klasszikus politikai ideológiákhoz.) Ez a *többszörösen vegyes* állammodell feltehetően nem marad meg hosszú távon, és előbb-utóbb dominánsan (de nem hatalomelvű) *információs állammá* válik, ha egyáltalán marad rá történelmi ideje. Ha a mai Magyarország (és általában Kelet-Európa) még kis részben utófeudalizmus, még jócskán posztoszocializmus, még és már zömében különböző típusú piacgazdaság, avagy kapitalizmus (a korai posztkapitalizmustól a globális pénzgazdaságig, sőt már az információs-kommunikációs gazdaságig), akkor nincs igazán okunk meglepődni azon, hogy *többszörösen vegyes* demokrácia- és állammodell jött létre.

Ha nem a napi politikai-hatalmi érdekek mentén gondolkodunk, mi sem természetesebb azt mondani, hogy a káosz típusú gazdaság-társadalomban az államnak még inkább, mint eddig *stabilitásra, kiegyensúlyozottságra ügyelő* állammá kell válnia. Ám a titok ott és abban van, hogy ezt nem a hatalomelvűséggel, nem egyszerűen a *fogyatékosan hatalomkorlátozó* jelenlegi demokrácielvűséggel, hanem a (nemzetállami szerepek alól jórészt felmentett) digitális demokráciával, avagy a *fejlesztő, digitális állammal lehet elérni*, amely az információs kor eszköztársadalmát arra használja egyrészt, *hogy e-államot* működtessen, másrészt arra, hogy a *fejlesztés mellett elkötelezett* állam legyen. Ha ez részben vagy háromnegyed részben sikerül, akkor jutunk el a *civil álla-*

mig (civil elvű államig) és az *e-demokráciáig*; mindkettő a *demokráciát és államot mindenkinek* program megvalósítója lehet. Igen, államot is mindenkinek, de nem hatalmi kontrollként, hanem *államszolgáltatásokat* az állampolgár védelmében. Ezt az államot nevezhetjük *személyes-személytelen államnak¹* is, amely minden polgárt személyesen megszólít, és amellyel a polgár személyesen-személytelenül együttműködik.

A társadalomtól elszakadt állam találjon vissza a társadalomhoz, de a társadalom minden tagjához már csak az *információs-kommunikációs eszközökkel* juthat el. Az e-demokrácia csak nevében hasonlít a képviselői demokráciára, mert részben vagy jórészt *közvetlen demokrácia* lehet. Ez nem a premodern faluközösségek, hanem a digitális települések és térségek, valamint az európai kontinensen létrejött unió tagállamainak *digitális demokráciája*. Ez a digitális állam új technológiai eszközrendszerként más *politikai viszonyt* teremt ember és világ között. Valóságos jövője csak a *tudástársadalom korszakában* lehet, mert az e-demokrácia nemcsak új államtípust, hanem tömegesen új, *az e-demokráciára felkészített személyes-személytelen állampolgárt* is feltételez.

A politikai valóság reformján belül a digitális állam, az e-közigazgatás *belátható időn* belül megvalósul. A további folytatás jócskán *kiszámíthatatlan*.

A kollektív tudatba ágyazott mező elmélete

Az alapkérdés megfogalmazása és az alapkérdés rendszerének kialakítása jórészt eldönti, hogy az *alapelmélet* hogyan néz ki, hány szintet tartalmaz, milyen komponensekből áll. Az alapkérdést úgy definiáljuk, hogy létrehozunk egy alapmezőt, elsődleges mezőt, a valóságnak azt a dimenzióját, amelyet *egyéni és kollektív tudás- és tudatmezőnek* (tudás- és tudatkulturának) nevezünk el, majd ezt követően ebben a mező-

¹ Varga Csaba: Az újkonzervativizmus koncepciója. In uő: *Hagyomány és stratégia*. Budapest, 1997, Kapu.

ben mint másodlagos mezőben értelmezhetjük a kollektív tudás- és tudatmező legfontosabb politikai-társadalmi intézményeit, szereplőit: *az államot, a társadalmat, a demokráciát* és a *főszereplőt: az egyént*. Ez a kétszintű mező tekinthető logikai térnek vagy tudástérnek és tudatmezőnek. (Ennek a kifejtésnek most nem tárgya, hogy az elsődleges mező mögött milyen általánosabb-univerzálisabb mező van, ugyanakkor az majd a későbbiekben a tárgyhoz tartozik, hogy a másodlagos mezőkben milyen harmadlagos-negyedleges mezők, vektorok, mozgásformák vannak.)

Az elsődleges mezőt hívhatjuk *korszellemmek*, nevezhetjük – politikai szempontból – a politikai filozófia rendszerének, vagy a demokrácia szemszögéből a demokrácia kardinális elveinek.

Ez a megközelítés egyben *két filozófiai kérdésben* való határozott álláspontot is képvisel: 1. Álláspontunk szerint nem az objektiválódott intézményeknek és működési módoknak van filozófiája, szellemisége, hanem ellenkezőleg, egy korszak szelleme, gondolkodásmódja termeli, hozza létre a legfontosabb intézményeket; 2. Nem abból indulunk ki, hogy a részben (vagy többségében) önállósult (vagy elidegenedett) intézmények uralják az egyént és világot, hanem az elméleti modellben egyenrangúságot és részben vagy teljesen létrehozható egyensúlyt feltételezünk a négy térszereplő: az állam, a társadalom, a demokrácia és az individualizálódott egyén között.

Alapigazsággként sokan idézik Manuel Castellt, aki markánsan jelenti ki: a demokrácia lényege csak az lehet, hogy ne az állam figyelje az embereket, hanem az emberek tartsák szemmel az államot, amihez végül is joguk van, hiszen ők az állam gazdái.²

Önmagában izgalmas kérdés az, hogy ezt az összetett politikai-társadalmi-közigazgatási mezőt hogyan definiáljuk *technológiai mezőként*. A kérdés ma azért is napirenden van, mert hipotézisünk szerint ezt az

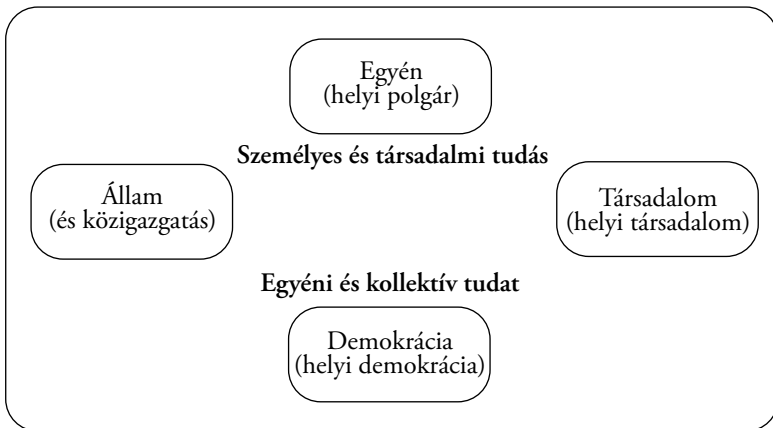
² „Ahelyett, hogy az állam figyelné az embereket, az emberek tarthatják szemmel az államot – amihez tulajdonképpen joguk is van, hiszen elvileg ők a gazdái. A legtöbb tudósítás és beszámoló mégis komor képet fest – kivéve talán a skandináv demokráciákat.” Manuel Castells: *Az Internet-galaxis*. Fordította Várad Ágnes. Budapest, 2000, Network TwentyOne Kft. 158.

összetett mezőt a korábbinál jobban és mélyebben befolyásolja a technológiai mező önmozgása és hatása. A technológia innovatív tudásként és szellemként természetesen *egyik eleme* az elsődleges tudás-/tudatmezőnek, miközben a technológiai gondolkodás és fejlődés nemcsak izolált technológiai termékekben, hanem a termékek és az ezeket működtető szolgáltatások segítségével a másodlagos mezőt – szintén *egyik elemként* – jelentős arányban átalakítja, befolyásolja.

Most nem lehet feladat, hogy széles körű körképet adjunk az állam- vagy társadalomelmélet eddigi történetéről, ráadásul az állam- és társadalomelméletek differenciálódtak, s nagyon különböző elméleti irányzatok alakultak ki, miközben azonban az új integrált elméletek még nem nagyon születtek meg.

Mindenesetre ebben a rövid elméleti bevezetőben annyit jelezhetünk, hogy az e-közigazgatás szempontjából az összetett elmélet négy tartalmi pólusából (egyén, állam, társadalom, demokrácia) egyetlen *egy sem mellőzhető*. A négy egymást kiegészítő, sőt egymást kontrolláló pólus, avagy az egységes és összetett mező teszi lehetővé mindenmű változtatás, fejlesztés programjának kidolgozását is. A négypólusú elemzés tehát azért is fontos elméleti alapvetés, mert ez a *feltétele* és *garanciája* a jövő államának és közigazgatásának.

3. ábra. Az integrált értelmezési modell (V. Cs.).

Állampolgár – a közösségpolgár öt kitüntetett teóriája

A XX. század Európájában a *domináns korszellem* – az ipar korának vagy a modernizáció korának megfelelően – tudomásul vette és támogatta az egyén individualizációját. Elismerte az egyén jogát a személyes szabadságoz, és olyan jogállamot igyekezett létrehozni, amely nem nyomta el az ember szabadságtörekvéseit.

Minden állam közigazgatása szükségképpen viszonyt hoz létre *állam és polgára között*. Az adott ország berendezkedésétől, avagy az állam típusától függően a közigazgatás és az egyén viszonya nagyon különböző lehet. Egy szabályos polgári demokráciában és egy kevésbé szabályos polgári demokráciában is már nagyon eltérő lehet az állam és az állampolgár kapcsolata. Ezt az egyirányú vagy kétirányú kapcsolatot alapvetően befolyásolja, hogy az adott államban mennyire fejlődött és milyen mértékben intézményesedett a civil társadalom. Egy-egy hagyományokkal rendelkező, a közösségi fellépésben begyakorolt, öntudatos civil társadalom polgárának egyénenként és csoportos fellépés keretében is sokkal több esélye van az állami-önkormányzati döntések befolyásolására.

Ahhoz, hogy elméletileg végiggondolhassuk az állam és az állampolgár kapcsolatát, fogalmilag is meg kell különböztetnünk az állam, civil társadalom, demokrácia *eltérő* állampolgári státusait. Miután ennek a kérdéskörnek itthon még nincs kiérlelt elméleti irodalma, ezért a majd vázolt kategóriák még csak az első megközelítést jelentik. A röviden jelzett európai helyzetkép alapján így az állampolgár és az állam viszonyának a következő modelleket fogalmazhatjuk meg:

1. *Állami túlsúly, állampolgári alávetettség* (kvázi demokrácia): Ebben a viszonyrendszerben az állam polgára nem autonóm, az állam uralkodik rajta, bár ez az uralkodás még nem jelent totális kiszolgáltatottságot, az egyén így nem lehet közpolgár vagy közösségi polgár, ezért kapcsolatának és helyzetének leírására megfelelő kifejezésként mondható: alávetett állampolgár.

2. *Diktatórikus állam, kiszolgáltatott állampolgár* (demokráciahiány, szocialista „demokrácia”): Ebben a viszonyrendszerben, amikor

az adott államban kimondva vagy részben rejtve kialakul a diktatúra, akkor az egyes egyénnek sem beleszólási, sem döntési kompetenciája nincs, sőt egyénileg (politikailag, gazdaságilag, társadalmilag, lelkiileg) kiszolgáltatott, ezért alapvető feladata nem más, mint az, hogy ön magát megmentse.

3. *Demokratikus állam, közvetett állampolgári részvétel* (klasszikus demokrácia): A klasszikus demokráciában a polgári állam és állampolgára között félig-meddig egyensúly van, az állampolgár a képviselői demokrácia keretei között közvetett módon részt vehet a döntések előkészítésében és akár a döntések végrehajtásának ellenőrzésében is. (Az új globális-lokális, alapvetően mediatisztált világkorszakban a klasszikus demokrácia jogi és társadalmi környezetében is kialakulhat egyensúlytalan helyzet, amelyben az állampolgár ismételt, de más módon megint csak alávetettségbe kerül.)

4. *Közösségi állam, közösségpolgár* (közösségi demokrácia): A közösségi demokrácia modellje a történelemben korábban csak rövidebb és átmeneti ideig jött létre, ezért ma alapvetően inkább ideának tekinthető. Ebben a viszonyrendszerben az állam és az egyén egyaránt alá van rendelve a közösség vagy tágabban a társadalom érdekeinek és értékeinek, elvileg anélkül, hogy lényegesen csorbítaná az állam és az egyén normális autonómiáját. Nem véletlen, hogy egy ilyen állam keretei között az egyes embert nem állampolgárnak, hanem közösségpolgárnak nevezzük.

5. *Részvételi állam, közvetlen közösségpolgári részvétel* (közvetlen demokrácia, részvételi demokrácia, elektronikus demokrácia): A mai Európában a jövőfejlesztők többsége a részvételi államot, a közvetlen demokráciát és az új lehetőségekkel öntudatosan élni akaró közpolgárságot tekinti mintának. Ez az interaktív viszony természetesen egy nem elidegenedett államot és nem elidegenedett polgárt feltételez. Ebben a kapcsolatrendszerben valódi egyensúly és kölcsönös felelősség jön létre a két fél között.

A felsorolt öt különböző állam-polgár viszonynak *több alváltozata* van, és mindegyiket aktuálisan is befolyásolja – többek között – a globális politikai klíma (ennek részeként a terrorizmus) és a globális gazdaság (például a világ pénzügyi helyzete). Mindettől függetlenül tehát

azt mondhatjuk, hogy a közigazgatás és az állam típusától függően különböző állampolgári státusok és magatartásminták alakulnak ki.

Az új államelmélet államtípusai

Az elmúlt száz-százötven évben (hogy az egyszerűség kedvéért maradjuk a modern államnál) Európában viszonylag kevés, de egymástól lényegesen különböző állammodell jött létre. Most az egyszerűség kedvéért tekintsünk el a különböző típusú államszövetségektől is, kezdve az Osztrák-Magyar Monarchiától a Szovjetunió vezetett kelet-európai kommunista-szocialista félglobális hatalmi-katonai blokkig. „Valóban az új államoktól csakúgy, mint a hosszú idő óta fennállóktól, mai állapotunkban többé már nem várják el, hogy felvállalják azoknak a funkcióiknak a nagy részét, amelyeket egykor a nemzetállami bürokráciák létük fő okának tartottak” – írja Zygmunt Bauman.³

Az európai gyakorlat szerint viszonylag kevés államtípus jött létre a XIX. és XX. században, mert Európa nyugati felén tartósan kialakult és fennmaradt a polgári demokrácia, amelynek állama folyamatosan parlamenti kontroll és közvetett társadalmi ellenőrzés alatt állt. Ez az államtípus ugyanakkor többször került veszélyeztetett helyzetbe, amikor a diktatórikus hatalmi törekvések (Hitlertől Sztálinig) egyértelműen az uralkodó csoport ellenőrizhetetlen befolyása alá vonták a központi államot és teljes intézményrendszerét. Ha egyaránt figyelembe vesszük az uralkodó csoportoknak kiszolgáltatót államot és a normális polgári államot, akkor a következő államtípusokat nevezhetjük meg:

1. *Erős állam* (állami túlsúly kialakulása): Az állammodellek története jól mutatja, hogy a történelemben sokkal többször volt erős állam, mint valamilyen értelemben gyenge állam. Miután Európa elmúlt ezeréves története sokáig nem a demokráciák története volt,

³ Zygmunt Bauman: *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Fordította Fábán György. Budapest, 2002, Szukits Könyvkiadó. 104.

ezért szükségképpen minden európai államban az erős államnak van hagyománya, függetlenül attól, hogy ez nemzetállam vagy birodalmi állam volt. Az erős állam semennyire vagy a látszat kedvéért csak kis mértékben figyel saját polgárainak akaratára és értékrendjeire. Az erős állammodellt több esetben egyformán bevezették és használták a korszakonként különböző uralkodó csoportok, kezdve az arisztokráciától a munkásosztály ürügyén uralkodó kommunista hatalmi koncentrációig. A történelem érdekessége, hogy az erős állam gyakran fejlődést jelentett a diktatúrák megbuktatása után.

2. *Diktatórikus állam* (pártállam): Diktatórikus állam mögött mindig nagyon erős uralmi jogosítványokkal rendelkező, viszonylag kis létszámú politikai csoport áll, amely valamilyen általa deklarált hatalmi cél érdekében markánsan államosítja a társadalmat, hatalmi akaratának aláveti a polgárt, és minimális, kvázi ellenőrzési jogosítványt enged. A diktatórikus államok klasszikus típusa a Közép-Kelet-Európában az ötvenes-hatvanas években létrejött, szocialistának hívott állam. Ebben az államban elvileg akár parlament, akár töredékes pártdemokrácia is lehet, de ezek csak azt a célt szolgálják, hogy a diktatúrát és természetét elrejtésük és elfedjék. Ebben az államban az államnak tulajdonképpen nincs is polgára, mert az egyén nem több mint egy eszköz, amellyel a hatalmi centrum totális mértékben rendelkezik.

3. *Demokratikus állam* (polgári állam, semleges állam): Ez a klasszikus polgári állam az elmúlt kétszáz évben változatos történelmet élt meg, volt olyan időszak például a XIX. század közepén Észak-Amerikában, amikor igen nagy mértékben közösségi elkötelezettségű volt, és volt olyan időszak is, amikor például az ötvenes években – többek között a világháborús hangulatú helyzetben – nagyon is hasonult az erős állammodellhez. Az elmúlt húsz-harminc évben ez a polgári állam igen fejlett és intézményesített formában, szociális államként vagy jóléti államként működött. Az utóbbi öt-tíz évben azonban ezt az állammodellt sok irányból komoly támadás érte, ezért már nem tud megfelelni az általa is képviselt társadalmi és gazdasági céloknak. A jelenlegi világhelyzet egyaránt gyakorol rá olyan hatást, hogy például a terrorizmus erősödése miatt újra részben erős állam legyen, és ugyanakkor a jóléti állam igénye miatt egyre inkább közszolgáltató és közösségi állam legyen.

4. *Közösségi állam* (társadalombarát állam, civil állam): A posztmodern államteóriák szinte mindegyike politikai-hatalmi szempontból gyenge és viszonylag kicsi államban gondolkodik, miközben a globális-lokális változásokból következően élesen törekszik arra, hogy az állam és intézményrendszere egyfelől környezetbarát, másfelől társadalombarát és harmadfelől pedig minél inkább tudásvezérelt állam legyen. Ez az állam még mindig semleges abban az értelemben, hogy egyetlen társadalmi csoportot sem részesít maximális előnyben, ugyanakkor abban az értelemben már nem semleges, hogy a legfontosabb közösségi (társadalmi, ökológiai, gazdaságfejlesztési stb.) érdekek mentén működik. A felsorolt államtípusok mindegyike valamilyen mértékben központosított és általában bizonyos arányban újraelosztó állam.

5. *Részvételi állam* (közvetlen állam, digitális állam, tudásközpontú állam, magas rangú köztudat által vezetett állam): Ez az állammodell, noha történelmileg vannak bizonyos előzményei, alapvetően paradigmaváltást képvisel. Az új állammodell sajnálatos módon nem tehet mást, mint feltételeznie kell a földi civilizáció legalább közepes mértékű gazdasági-társadalmi egyensúlyát. (Elméletileg az sem kizárt persze, hogy egy sérülékeny vagy drámaian feszült világhelyzet kényszerít majd ki állammodellváltásokat, mert az új állam egyik felismerése és előnye, hogy lényegesen jobban és közvetlenebbül épít polgárainak részvételére, és ezáltal minden korábbinál cselekvőképesebb állam lehet.) A részvételi állam tehát alapvetően nem politikai hatalmi állam, hanem egyszerre közösségi és személyes állam, amely minden olyan erőforrást (közvetlen demokrácia, globális innovációs és tudásközpontú kor stb.) mozgósítani akar, amely a régi és az új univerzális és lokális problémák kezelésében alkalmazható.

Az előbbieken jellemzett államtípusok jól mutatják a kormányzási modellek közötti különbségeket. Ugyanakkor gyökeres és gyors változásokban talán korai bízni, mert az államtípusok, az állami működések, az állami magatartásminták hihetetlenül nehezen módosulnak, és nagyon jelentős társadalmi támogatottságot követelnek.

A civil társadalom új elmélete

A civil társadalomról szóló értelmezések sokáig a filozófia, a politológia és a szociológia történelmi hagyományaiiban gyökereztek. A *civil társadalom* fogalma először a mindenkori hatalommal szembeni *demokrati- kus ellensúlyként* jött létre.

„A civil társadalom közkeletű felfogása szerint e fogalom alá tartoz- nak a *polgári kezdeményezések* mindazon *formái*, amelyekben a polgá- rok önkéntesen vesznek részt érdekeik és értékeik megjelenítése, védel- me érdekében, és amely kezdeményezések az államtól elkülönülve, autonóm módon működnek. A fogalom további finomítása érdekében indokolt a harmadik, azaz nonprofit szektor kifejezés használata, mely azt veszi figyelembe, hogy a polgárok szervezetei hogyan illeszkednek a társadalom nagy intézményei, különösen az állam és a piac által lét- rehozott szerkezetekhez. Ennek megfelelően az új és régi demokráciák társadalmi és politikai változásai időről időre indokolttá teszik a civil társadalom, illetve a harmadik szektor szerepének újragondolását.”⁴ Ez a felfogás tehát a civil társadalmat nem társadalomként, hanem szű- kebben a helyi társadalom *kezdeményezési formáiként* definiálja.

A civil társadalom hagyományos fogalmának *kétféle értelmezését* különböztethetjük meg: az első a *normatív értelmezés*, mely alapján a civil társadalom a jelentős társadalmi, politikai, gazdasági változá- sok idején került előtérbe. A civil társadalom fogalma gyűjtötte össze azokat az *elvárásokat és törekvéseket*, amelyek egy óhajtott társadalmi berendezkedés elérése céljából fogalmazódtak meg. Például az államszo- cializmus éveit a totalitarizmussal szembeni, a hatalmat párbeszéd- re ösztönző stratégiák, mozgalmak gyűjtőhelye volt. Ebben a hosszú

⁴ Lásd: *Alapfokú kézikönyv civil szervezetek számára*. Budapest, 1995, NIOK–Soros. A civil társadalom fogalmának számos meghatározása lehetséges, ezek közül legplasz- tikusabbnak Habermas megfogalmazását tartjuk. Bár Habermas nem használja a civil társadalom kifejezést, elméletében megkülönböztetett figyelmet fordít az uralommen- tes kommunikáció terére, mint olyan társadalmi szférára, ahol többé-kevésbé uralom- mentes kapcsolatteremtés és diskurzus lehetséges. Szalai Erzsébet: *Civil társadalom. Mítosz vagy valóság? Élet és Irodalom*, 46. évfolyam, 18. szám

történelmi folyamatban a civil társadalom önálló entitással, integrációs erővel bíró hatalommá nőtte ki magát.

A liberális demokráciák kialakulásával azonban – számos liberális felfogás szerint – a civil társadalom normatív felfogása aktualitását veszítette, helyébe a második értelmezés, az *analitikus megközelítés* lépett, amely a fennálló viszonyokat próbálja bemutatni, magyarázni. Az analitikus megközelítés szerint a civil társadalom fogalmát már nem lehet általános kategóriaként használni, a fogalom magyarázóereje jelentősen gyengül. A témával foglalkozó szerzők többsége a civil társadalom alatt azon *szerveződéseket* érti, amelyek az egyén és az állam között elhelyezkedve a kettő közötti kapcsolatot szolgálják: Montesquieu másodlagos csoportoknak, Hegel testületeknek, míg Claus Offe⁵ társulási viszonyoknak nevezi őket.

A modern gondolkodás egyik terméke a társadalom észrevételezése, a társadalom paradigmájának megfogalmazása, részben a hagyományos közösséggel szemben az általában állami keretek között létező társadalom definiálása. Röviden azt lehet mondani, hogy a (nem államosított) társadalmon az adott államban élő polgárok összességét, a köztük létrejövő viszonyrendszereket és a társadalom intézményes formáit értjük.⁶

Az állampolgári és az állammodellek után tehát a társadalomtípusokat is meg kell tudnunk különböztetni, mert egyrészt a modern és posztmodern társadalom már egyre inkább rászorul a társadalom segítségére, másrészt pedig a globális, a nemzeti és a lokális civil társadalmak belső önfejlődési folyamatai is követelik az állami támogatást.

1. *Alávetett társadalom* (feudális társadalom, ipari társadalom stb.): Ahogy már jeleztük, maga a társadalom fogalma is új az európai gondolkodásban, ami azt is mutatja, hogy a különböző országokban a nagyközösségek nem is olyan régen tekintik magukat társadalomnak. Ha a társadalmak és a társadalmi tudatok kialakulása ráadásul együtt

⁵ Offe, Claus: *Arbeitsgesellschaft. Strukturprobleme und Zukunftsperspektiven*. Frankfurt, 1984; Herausforderungen der Demokratie. Zur Integrations- und Leistungsfähigkeit politischer Institutionen. Frankfurt, 2004.

⁶ A társadalomelméleti szakirodalom kínálata nálunk is egyre bővül.

járt a hagyományos közösségek és közösségi identitások pusztulásával, nem meglepő, hogy a XIX–XX. század társadalmi – különösen erős állam esetén – elidegenedett társadalmaknak minősíthetők. Ennek legfontosabb oka az, hogy a közösségi-társadalmi tudatok értékvesztése és értékcsereje döntő mértékben támogatta az alávetett társadalom típusainak elterjedését.

2. *Államosított társadalom* (nemzeti szocialista társadalom, szocialista társadalom stb.): Ahogy a híres versből is következik, ahol diktatúra van, ott diktatúra van mindenben, avagy ahol diktatúra van, ott társadalom sincs. Ez az állítás azonban nem cáfolja azt a tényt, hogy egyetlen diktatúra sem lehet olyan erős, hogy a társadalmat teljesen szétverje, ráadásul minden diktatúra rákényszerül arra, hogy látszattársadalmat konstruáljon és abban látszatközösségi kapcsolatokat építsen ki, amelyeket egyes társadalmi csoportok vagy rétegek akár a magukévá is tehetnek. Ebben a társadalomban se az egyénnek, se a közösségnek nincs tényleges beleszólási vagy döntési kompetenciája, paradox módon még akkor sem, ha egyébként a diktatúrát elfogadja, és a diktatúra valamely szervezetének tagja.

3. *Demokratikus társadalom* (polgári társadalom, poszt szocialista társadalom, újkapitalista társadalom, információs társadalom stb.): Ez a társadalommodell meglehetősen sok formát, szisztémát, működést ötvöz, amelyeknek az a közös tulajdonsága, hogy kicsit függetlenül a politikai berendezkedéstől az egyes embert nem tekintik ellenségnek, hanem ellenkezőleg, megpróbálják beemelni, cselekvésre ösztönözni az állami berendezkedés keretei között. Ez a modell akkor kezdett kiépülni, amikor a társadalom felnőtt tagjai választójogot kaptak, és a fénykorát azokban az évtizedekben élte, amikor meglehetősen magas gazdasági és társadalmi jólétet teremtett, és közben a képviseleti demokrácia szabályai szerint az egyén számára társadalmi mozgásteret garantált.

4. *Közösségi társadalom* (nemzeti társadalom, közösségi társadalom, szakrális társadalom stb.): A civilizáció történetében sokféle közösségi társadalomtípus alakult ki, amelyek között szintén jelentős különbség van. A korábbi korszakokban egyébként is domináltak a hagyományalapú társadalmak, és tulajdonképpen a nemzeti társadalmak is mélyen kötődtek az adott ország és kultúra hagyományaihoz. (Hely hiányában

arra szintén nem térhetünk ki, hogy Európán kívül, különösen Ázsiában milyen típusú közösség alapú társadalmak jöttek létre.) A közösségi társadalommal szemben az európai modernizációs individualizáció időszakaiban sokféle ellenszenv alakult ki, mára viszont a közösségi társadalom modellje újra felértékelődik a túlhajtott individualizáció hatására. Az új típusú közösségi társadalom szükségképpen elismeri az egyéni szabadságot és autonómiát, miközben a közösségi autonómia sem válik érdektelenné.

5. *Intelligens civil társadalom* (tudástársadalom, tudatközpontú társadalom stb.): Ma aligha lehet megmondani, hogy a következő ötven-száz év milyen új típusú társadalommodelleket érlel ki. Annyi azonban jól kivehetően látszik, hogy az egyik modell mindenképpen a tudás- és az innovációközpontú, kreatív társadalomtípus lesz, amely alapvetően kötődik a posztmodern, mediatisált infokommunikációs hálózatokhoz és szolgáltatásokhoz. Ezek a modellek már részben valóságok is, ami nem garancia arra, hogy a következő évtizedekben nem módosulnak majd jelentős mértékben. A XXI. század természetesen továbbléphet a társadalmi modellek építésében, de ez már nem ennek a könyvnek a tárgya.

Az ismertetett öt állam-, az öt állampolgár- és az öt társadalommodell szorosan függ egymástól, ugyanakkor mindegyik egyre jobban önálló is a többitől. Ez a rendszerezés persze még csak egy elnagyolt elemzést tesz lehetővé, arra a célra viszont megfelelő, hogy a legegységibb összefüggéseket föltárja.

Történelmi analízis – a három korszak alapmodellje

Az öt modell tértől és időtől független konstrukció volt, így a következő lépcső az elemzésben az, hogy az öt elméleti modellt *kicsit részletesebben és térhez-időhöz kötve* elemezzük. Az elmúlt százötven év története szintén modellezhető és többféle fogalomrendszerrel írható le. Az egyik lehetőség, hogy a modernizáció, a posztmodernizáció és a poszt-posztmodernizáció fogalmait használjuk föl, a másik lehetőség

pedig az, hogy a korszakok alapvető jellege (ezen belül a gazdaság és társadalom típusa) szerint korszakolunk. Az utóbbi megoldást választottuk: ezért az ipari kort, a szocialista kort és az információs kort tekintjük a legfontosabb európai korszaktípusoknak.

Az ipari kor modellje

Nem szükséges elemeznünk az európai iparosodás és kapitalizálódás hosszú történetét, amely kifejlett formában a XX. század első felét és közepét jellemezte. Az ipari kor lényege az, hogy alapvetően gazdaságközpontú, sőt ez a gazdaságtípus az ipari gazdaság. Nem felejtkezhetünk el arról sem, hogy az ipari gazdaság eredményeként jött létre az ipari társadalom, és mindkettőt döntően előkészítette és irányította az iparközpontú gondolkodás.

Ez az ipari kor és ipari gondolkodás érlelte ki és fejlesztette magas színvonalra a polgári demokráciát, a többpárti parlamenti váltógazdaságot vagy egyáltalán a parlamentáris államrendszert. Az ipari kor – noha az egyént sokáig bérmunkásnak tekintette – eljutott odáig, hogy a liberális eszmék hatására egyaránt pártolta az egyéni szabadságjogok fokozatos kiterjesztését és a lokális civil társadalmak lehetőségének megszületését.

A civil társadalommal foglalkozó szakirodalomból⁷ számos megközelítést emelhetünk ki. Ralf Dahrendorf⁸ véleménye szerint civil társa-

⁷ Helmut Anheier et al. (szerk.): *Global Civil Society* 2001. Centre for Civil Society and Centre for the Study of Global Governance. London School of Economics and Political Science. Oxford, 2001, Oxford University Press; magyarul: uők (szerk.): *Globális Civil Társadalom* 1–2. Fordította Gyárfás Vera és Vág András. Budapest, 2004, Typotex; lásd még: Csefkó Ferenc – Horváth Csaba (szerk.): *Európai és magyar civil társadalom*. Pécs, 1999, FES.

⁸ Ralf Dahrendorf: *Class and class conflict in industrial society*. Stanford, 1973, Stanford University Press; *Fragmente eines neuen Liberalismus*. Stuttgart, 1987, DVA; lásd még többek között Ralf Dahrendorf: *Versuchungen der Unfreiheit. Die Intellektuellen in Zeiten der Prüfung*. München, 2006, Beck.

dalomról akkor beszélhetünk, ha az állampolgárok *aktívan részt vesznek* a társadalom életében, és felelősséget éreznek azokért a dolgokért is, amelyek magánéletükön kívül történnek.

Jürgen Habermas *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* című művében azt írja, hogy a civil társadalom intézményes magyát az önkéntes alapon történő, nem állami és nem gazdasági összefogások képezik.⁹ Számára a civil szféra az *uralommentes kommunikáció tere*, mely szemben áll az állammal, ahol az állam legfőbb törekvése az, hogy *bekebelezze az életvilágokat*. A civil társadalom az állami, a hatalmi kommunikációs rendszerrel szembeni ellenállást jelenti.¹⁰

Michael Walzer¹¹ szerint a civil társadalom *aktív, elkötelezett állampolgárokra* épül, akik részt vesznek az állam, a gazdaság, a nemzet vagy a vallás ügyeinek intézésében. Kende Péter a civil társadalmat úgy határozza meg, mint a társadalomnak azt a *kapcsolathálózatát*, amely az államtól függetlenül alakul ki, és működését se befolyásolja az államhatalom.

Szelényi Iván¹² az 1990-es évek elején megállapította, hogy eszmétörténetileg a civil társadalom fogalma a rendies hatalmi szerkezet *kritikájaként* jelenik meg. A civil társadalom a népszuverenitás elvére épül, ahol azok a *szervezetekbe* tömörült állampolgárok szabályozhatják a társadalmi rend feltételeit, akik jogi szempontból egymással szimmetrikus viszonyban állnak. A rendies társadalmakban a jog forrása a társadalom felett álló uralkodó.

⁹ Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Fordította Endreffy Zoltán és Glavina Zsuzsa. Budapest, 2002, Osiris.

¹⁰ Jürgen Habermas: *A kommunikatív cselekvés elmélete I–II*. Kézirat. Budapest, é. n., ELTE.

¹¹ Michael Walzer: *Civil Society and American Democracy* 1992, Rotbuch Verlag, 1992; uő. (szerk.): *Toward a Global Civil Society*. Oxford, 1995, Berghahn.

¹² Szelényi Iván: *Socialist Entrepreneurs*. Madison, 1988, University of Wisconsin Press; magyarul: uő: *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Budapest, 1992, Akadémiai Kiadó, 1992; lásd még: uő.: *Poverty, ethnicity, and gender in transitional societies* Budapest, 2002, Akadémiai Kiadó.

4. ábra. Az ipari kor értelmezése

Az ipari korban
Egyén – állam – társadalom – demokrácia helyett
Állampolgár – (ipari) állam – polgári társadalom – képviselői demokrácia

Szalai Erzsébet¹³ véleménye szerint az uralommentes kommunikáció csak illúzió. A civil társadalom fogalmának megjelenése azt fejezi ki, hogy sem a „szabad piac”, sem a politikai nyilvánosság nem tölti be klasszikus demokratikus funkcióit, ezért *az egyének új, ezen szféráktól független tereket, nyomásgyakorlási formákat, fórumokat* keresnek.

Az Európai Bizottság által kiadott Fehér Könyv értelmezése alapján a civil társadalom nem más, mint *a szakszervezetek és a munkaadók szervezetei*, a nem kormányzati szervezetek, a szakmai, a karitatív és a bázisszervezetek, az állampolgárokat a helyi életbe bekapcsoló szervezetek, illetve – specifikus hozzájárulással – az egyházak és a vallási közösségek.

A civil társadalom fogalmi jellemzőit a szakirodalom általában *négy pontban* foglalja össze: A civil társadalom személy- és szervezetegyesülések, valamint önálló szervezetek hálózata, amelyek működésük szabályai szerint különböznek a társadalom többi intézményrendszerétől. Nem egyenlő sem az állammal, sem a magánszférával, de a kettő közötti kapcsolat közvetlen. Létezésének elvi alapjait az emberi-állampolgári jogok érvényesülése, a jogállamiság jelenti.

A civil társadalom rendeltetése, hogy az általa biztosított nyilvánosság és érdekartikuláció útján *szembesítse* az állami akaratot az általa képviselt értékekkel, törekvésekkel és gyakorlattal. Gordon White¹⁴ angol politológus szintén *négy pontban* foglalta össze a civil társadalomnak a demokratizálás folyamatában betöltött szerepét:

1. A civil társadalom megváltoztathatja a hatalom egyensúlyát az állam és a társadalom között az utóbbi javára.

¹³ Szalai Erzsébet: *Post Socialism and Globalization*. Budapest, 1999, Új Mandátum; lásd még uő.: *Ezredváltó dilemmák Magyarországon*. Budapest, 2000, Új Mandátum.

¹⁴ Lásd: Anheier 2004; Csefkó – Horváth 1999.

2. A civil társadalom ellenőrzi és felügyeli az államot a közélet erkölcsének, a politikai döntéseik indokoltságának nyilvános megítélése révén.

3. A civil társadalom fontos közvetítő szerepet játszhat az állam és a társadalom között.

4. A civil társadalom önmagában gyarapíthatja azon folyamatok, illetve intézmények számát, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a demokratikus intézmények és folyamatok legitím módon és kiszámíthatóan válaszoljanak az új kihívásokra.

Mindezek után nem szeretnénk visszamenni az ókor vagy a középkor helyi közösségeinek definícióihoz, viszont *az ipari kor* gazdasága, társadalma, s köztudata alapján létrejött civiltársadalom-típusokat és -felfogásokat érdemes rendszerszerűen értelmezni. Ezért a Stratégiakutató Intézet – a hazai civil társadalom általa végzett kutatása előtt és az eddigi felfogások értelmezése alapján – a következő *elméleti összesítést* végezte el, és ezzel hét típusba sorolta az eddigi felfogásokat:

4. táblázat. Az ipari kor civil társadalma (V. Cs., 2005).

	<i>Az ipari kor civiltársadalom-fogalmának értelmezési típusai</i>
1.	Aktív, elkötelezett állampolgárok kapcsolathálózata: közösségi feladatot vállaló helyi polgárok, de a nem aktív, nem elkötelezett állampolgárok nem tartoznak bele;
2.	Politikai társadalom: liberális demokrácia intézménye, nyitott társadalom, politikai-hatalmi ellensúly stb.
3.	Személy- és szervezetegyesülések, önálló társadalmi szervezetek: polgári intézményesített kezdeményezések, szervezetbe tömörült állampolgárok, független szervezetek és mozgalmak, munkaadók és munkavállalók szervezetei, államot ellenőrző intézmények, nonprofit szektor stb.
4.	Gazdasági társadalom: a piac intézménye, spontán helyi piac és vállalkozásai, gazdasági kapcsolatok kerete stb.
5.	Állam és társadalom közötti közvetítőtér: társadalmi érintkezések közege, privát cselekvések tere, aktív önkéntes közvetítőszektor stb.
6.	Uralommentes kommunikációs tér: állam, gazdaság által nem befolyásolt közösségi kommunikációk rendszere stb.
7.	Normakép, jövőkép: civil társadalom normatív jövőképe, liberális társadalomkép, közösségi normák képviselője stb.

Konklúzióként annyi emelhető ki, hogy az ipari korban a civil társadalom tehát lényegében a bürokrácia és a hatalmi berendezkedés *ellentétéként* jött létre, mindenekelőtt az egyének érdekeinek érvényesítése és védelme érdekében, és csak akkor működik megfelelően, ha az állampolgárok a köz érdekében is áldozatot hoznak. Ma természetesen az a kérdés, hogy az új típusú globalizáció és lokalizáció világában ezek a korábbi és tegnapi értelmezések helytállóak-e? Az elmúlt egy-két évtized európai és magyar társadalomfejlődése *menyire alakította át* a lokális civil társadalmakat, és ezek alapján *milyen mértékben* szükséges új definíció?

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy az ipari gondolkodás, a liberális eszmerendszer kikristályosította és univerzális modellé emelte *az ipari kort*. Ezt tehát az ipari gazdaság, az ipari társadalom, a polgári demokrácia és az ennek megfelelő polgári-liberális állam kialakulása jellemezte.

A szocialista kor modellje

A második világháború után – éppen az ipari-kapitalista kor tarthatatlansága miatt – került napirendre a kommunista-szocialista alternatíva. Mindenki számára közismert, hogy ez a modell Kelet-Európában és Közép-Európában jött létre, amely akkor is Európa fejletlenebb fele volt. Hosszú évtizedek kellenek még ahhoz, hogy legalább az utókor megértse: szellemtörténetileg az új modell drasztikusan hogyan tagadta meg saját eszméit, és eközben miért és hogyan nyúlt történelmileg lejárt és elavult eszmékhez, továbbá diktatórikus eszközökhöz. Ma már lehetetlen eldönteni, hogy a szocializmus létrejöttéhez és történelmi bevezetéséhez szükségképpen kellett-e a diktatúra és annak teljes eszközrendszere, avagy már a geneziséknél is elképzelhető lehetett volna, hogy a szocialista modell nem széttiporja, hanem magasabb szintre emelve folytatja a civilizáció demokráciatörekvését.

A szocialista kort sokan szívesen nevezik *államszocialista modellnek*, holott ez az összetett kategória nem teljesen pontos, mert ebben

az időszakban nem az állam volt a diktatórikus főhatalom, hanem az uralmat gyakorló politikai párt, amely csak felhasználta az államot szándékainak drasztikus érvényesítésére. Ezért ezt a korszakot inkább nevezhetnénk szocialista pártállamtípusnak, avagy – amit megint csak sokan használnak – államkapitalista modellnek, hiszen ebben a történelmi formációban a tulajdon minden típusát a központi pártállam birtokolta és gyakorolta.

Szalai Erzsébet¹⁵ így jellemzi a kort: „Az állampárt-pártállam »integrálta« gazdasági-társadalmi rendszer – és vele a szovjet birodalom – tehát szükségképpen szétesik. Tömören megfogalmazva egyfelől azért, mert a hatalmi szerkezet politikailag nem legitim, ezért szociológiai értelemben vett legitimitását csak a »lakosság« fogyasztásának folyamatos, állandó emelésével képes – amíg képes – biztosítani, az így »felbátorított« fogyasztói igények azonban – különös tekintettel a rendszer adott teljesítőképességére – egy idő után szétfeszítik az integrációs mechanizmus kereteit.»

Érdeemes továbbá idézni egy pártállamról szóló szócikket: „Az 1960-as, '70-es években a kelet-közép-európai szocialista országok egy részében – a korlátozott gazdasági reformok következményeképp – a sztálini diktatúra enyhébb változata alakult ki, a tekintélyuralmi vezetésre épülő posztsztálinista modell.

Ez a rendszer alapjaiban nem különbözött az előzőtől, ugyanúgy fennmaradt a pártállam, élén az »állampárttal«, amely egybeolvasztotta a pártfeladatokat az állami, a társadalmi, a katonai és a kulturális feladatokkal. Az állami intézményrendszer továbbra is formális, a választások népfrentlistára történnek, a parlamentnek az összetételét a kommunista párt határozza meg. Az országgyűlés, a végrehajtás, az érdekképviseleti rendszer tevékenységét a párt felügyelte. A vezetés már nem a személyi diktatúrára alapozódott (de a személyi »tekintélynek« megmarad a szerepe), hanem kibővült a párt legfelsőbb szervével, a Politikai Bizottsággal (tagjai leképezték a pártállamot: a párt, az állam és a társadalmi intézmények vezetői foglaltak benne helyet).

¹⁵ Szalai Erzsébet: *Ezredváltó dilemmák Magyarországon*. Budapest, 2004, Mandátum. 48.

A hatalom stabilabb az előző modellnél, mert a korlátozott reformokkal, a külföldi kölcsönök felvételével egy ideig növelni, illetve fenntartani tudták az életszínvonalat. A hatalom az állampolgártól már nem kért azonosulást, csupán politikai passzivitást. A vezetés támasza a hatalmas bürokrácia, illetve a párt-, az állami, a társadalmi és gazdasági vezetőapparátus. A pozíciók betöltésének elsődleges feltétele a politikai megbízhatóság (ha valaki ennek megfelelt, biztos lehetett helyében). Ebben a rendszerben nincs pozicionális mobilitás, kialakult a teljes merevség és a megújulásra való képtelenség. A rendszer nem teszi lehetővé a legcsekélyebb változást sem.”

5. ábra. A szocialista kor értelmezése

A szocialista (államszocialista) korban
Egyén – állam – társadalom – demokrácia helyett
Állampolgár/államosított polgár – pártállam – államosított társadalom
– szocialista „demokrácia”

Az *államkapitalista modellben* tehát egy olyan európai állam- és társadalommodell alakult ki, amely még a puha diktatúrák korában is mindenekelőtt a központosított pártállam napi érdekeit tekintette elsődlegesnek. Ezért joggal mondhatjuk erre a korszakra azt, hogy ezekben az évtizedekben az uralkodó pártelit rendelkezésére álló intézményrendszerrel nem csak az államot gyűrte maga alá, hanem államosította az egyént és a társadalmat is. A szocialista pártállam utolsó évtizedeiben sem engedélyezték a civil társadalom önállósulását, mert még akkor is félték az úgynevezett második gazdaságtól és második társadalomtól. Egyáltalán nem meglepő, hogy ekkoriban az önkormányzatokat (pontosabban a községi és városi tanácsokat, továbbá a járási és a megyei tanácsokat) – bár ez a tendencia egyre inkább gyengült – teljes mértékben a központi hatalom végrehajtó szervezeteinek tekintették. Ennek ellenére a nyolcvanas években elindult a lokális közigazgatás fejlesztése és a hatalomtól való lassú függetlenítése.

A szocialista kor utólag is meghökkentő szópárosa a *szocialista demokrácia* fogalma. Ez a fogalom egy állami és társadalmi tudathasadás terméke. Ezzel a kategóriával ugyanis azt hirdették meg, hogy a szocia-

lista demokrácia több és magasabb rangú, mint a polgári demokrácia, miközben a szocialista demokrácia gyakorlata mélyen alatta maradt a polgári demokrácia kialakult és stabilizálódott szisztémájának. A szocialista kort tehát jól jellemzi, hogy a demokrácia modellje sem hozott átütő vagy akár csak kismértékű modellváltást.

Az információs kor modellje

Az információs kor egyesek szerint az ötvenes, mások szerint csak a hetvenes években kezdődött. Az információs társadalom alapfogalma szerintünk így összegezhető: Az információs társadalom ember alkotta eszközökkel továbbított jelek társadalma és potenciálisan már ismeret-társadalom.¹⁶ Az információs társadalom egyes ideológusai vagy teoretikusai viszont most az információs társadalom meghaladását tudatosítják. Ezért beszélnek például posztinformációs korról, mint Nicholas Negroponte, mások pedig tágabb összefüggésben *poszt-posztmodernizációt* emlegetnek.

A tudástársadalom modellje Európa szinte egyetlen lehetséges pozitív jövőképe a következő húsz évre. Mit jelent ebben az összefüggésben a *tudás*, s milyen *formában* létezik és hat? Beszélhetünk persze személyes tudásról, családi tudásról, társadalmi tudásról vagy más megközelítésből tudományos tudásról, vagy éppen vallási tudásról. Akár ilyen, akár hasonló kategóriát használunk, az bizonyára nyilvánvaló, hogy ezekkel a meghatározásokkal önmagukban nem lehet meghatározni a tudás fogalmát. A korábbi századok alapelméleteit is integrálva, de tudásfelfogásaikat túlhaladva kellene eljutnunk az összetett tudáselméletig. Megint csak konstatáljuk a hiányt: átfogó, komplex metaelmélet¹⁷ alkalmazása nélkül nem születnek meg az egymással is versengő új tudáselméletek.

¹⁶ Varga Csaba: *Új elmélethorizontok előtt*. Budapest, 2003, Tertia.

¹⁷ Steve Talbott „A komplexitás varázsa” című cikkében írja: „Az elmúlt években a komplex rendszerek, illetve a komplexitás vizsgálatát egyre szélesebb körben tekintették forradalmi jelentőségűnek. Ezzel a forradalommal új teret nyert a holisztikus szem-

Az ezredforduló előtt és után az ipari kor egyre nagyobb mértékben és mélységben alakul át információs korrá. A helyi társadalmak belső szerkezete és működése gyökeres változás alatt van. Mindenhol egyre jellemzőbb lesz a hálózati társadalom kialakulása. Francis Fukuyama így jellemzi ezt: „A hálózat olyan egyénként fellépő emberek csoportja, akik osztoznak bizonyos informális normákban vagy értékekben, túl azokon, amelyek a szokásos piaci tranzakciókhoz szükségesek.”¹⁸

Az elmúlt két évtized új felismeréseiből¹⁹ kiindulva a következő *új meghatározás-együttes* mellett voksolunk.

1. Az új globokál világban a civil társadalom *kiterjedt és strukturálódott*, egyrészt beszélhetünk globális és európai, másrészt nemzeti és országos, harmadrészt térségi (regionális és kistérségi), negyedrészt pedig települési civil társadalomról, sőt nagyobb településeken részleges civil társadalmakról.

2. A civil társadalom most már végre mindenekelőtt *társadalom*, méghozzá sok tekintetben, de korántsem korlátozatlanul *önálló* (az államtól, gazdaságtól vagy a nemzeti szinttől elvált) helyi társadalom. Mindenki beletartozik, az aktív és nem aktív polgárok is. Új jelenség az, hogy akkor is komoly fejlődés tapasztalható, ha egy-egy településen esetleg kevés számúak és gyengék a civil szervezetek, hiszen ezektől függetlenül is a hazai civil társadalmak belső állapota, cselekvése, tudata folyamatosan erősödik. Ebből is következik, hogy a civil társadalom nemcsak közvetítőelem, hanem önálló, sajátos *életvilág*.

3. Miután Magyarországon ma egy térségi vagy települési civil társadalom szükségképpen *összetett szerkezetű* (avagy egyaránt vannak benne a posztfeudális, a kora kapitalista, a kapitalista, a posztszocialista, az újkapitalista, valamint az információs társadalomhoz kapcsolható elemek és társadalmi csoportok), a legfontosabb felismerés az, hogy az

lélet, és olyan kifejezések váltak egyre népszerűbbekké, mint például az önszerveződés, a komplexitás és a káosz.” (*Információs Társadalom*, 2002. 2. szám, 30.)

¹⁸ Francis Fukuyama: *A nagy szétbomlás: az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*. Fordította M. Nagy Miklós. Budapest, 2000, Európa.

¹⁹ Az elemzés Varga Csaba 2004-es tanulmányán alapszik: *Új civil társadalom koncepció*.

összetettség ellenére a *domináns elemek* már az új társadalmi érdeket és értékeket érvényesítő társadalmi csoportok, intézmények.

4. Az információs kor új technológiai, szolgáltatási és intézményei hatására a civil társadalom már nem egyszerűen kommunikációs közösség, hanem *intelligens civil társadalom*, új információs, kommunikációs és közösségi tér. Ebből még az is következik új jelenségként, hogy a valóságos, megfogható települési társadalom megduplázódik, és létrejön a *virtuális civil társadalom* is, amely nem azonos sem a régi, sem az új lokális vagy közösségi tudattal.

5. Az új civil társadalomban újra meghatározó szerepű a *közösségi tudat*, de ez semmiképpen sem azonos a korábbi tudatszereppel, amely teljes mértékben kitöltötte vagy később csak uralta a helyi polgárok tudatát, gondolkodását, mentalitását. Ma a civil társadalom tudat-szerkezete összetett, egyszerre teljes és töredezett, alapját az egyének *személyes tudata és hangsúlyos tudatállapot-minőségei* határozzák meg, miközben a civil köztudat intenzíven visszahat a helyi polgárok tudat-tartalmaira és tudatformáira is.

6. Az intelligens civil társadalom jellemzője, hogy kimondva-kimondatlanul nem teljesen az ipari kor politikai demokráciamodelljének érvényesítését kísérli meg. A hagyományos, központi/állami politikai keretek közül kivált, önálló mozgástér. *Új demokráciafilozófiát és módszertant* keres, s mert ilyet egyelőre egyáltalán nem talál, s mert a hagyományos képviselői demokrácia formáit nem ítéli kielégítőnek, a változás legnagyobb akadálya a tanácstalanság, bizonytalanság. Az egyetlen kapaszkodó, hogy Magyarországon elindul az e-közigazgatás, s ennek folytatásaként létrejön az e-demokrácia, ami már a *részvételi demokrácia* irányába mutat.

6. ábra. Az információs kor értelmezése

<p>Az információs (és innovációközpontú) korban Egyén – állam – társadalom – demokrácia helyett Hálózati polgár – digitális állam – intelligens társadalom – e-demokrácia</p>

Felfogásunkat igazolja számos olyan értelmezés, amely már az ipari kor utáni civil társadalmakat elemzi. Ilyen például az a kategória, amely szerint a globális civil társadalom „a család, az állam és a piac *közötti elképzelések, értékek, intézmények, szervezetek, hálózatok és egyének* színtere, amely a nemzeti társadalmak, politikai rendszerek és gazdaságok határain túl működik.”²⁰

Ez így definiálható: a helyi civil társadalom nagyjából valóságosan, kisebbrészt potenciálisan *intelligens civil társadalom*, amely létében, cselekvésében önálló, sajátos, részben már autonóm társadalom, amely a család, az állam és a gazdaság között egyrészt közvetít, másrészt integrál, harmadrészt pedig *önálló életvilágot* teremt, s végül a civil társadalom nem pusztán társadalmi-gazdasági vagy intézményi rendszer, hanem sajátos *tudati/köztudati hálózat*.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az információs kor modellje még szorosan hozzátapad a modern-posztmodern korhoz, avagy az ipari kor befejező szakasza részleges posztindusztriális modellként. Ez tehát megint egy ugyanolyan átmeneti modell, mint amilyen a szocialista modell volt, ám remélhetőleg sokkal jobb kimenettel. Az információs kor egy radikális paradigmaváltás szellemileg és gyakorlatilag is: potenciálisan messze túllépi az ipari és szocialista kor szisztémáit, szándékaiban pedig előkészíti az úgynevezett tudáskort, amely talán már valóban teljesít valamit az emberiség álmaiból. Európa Észak-Amerikához és Délkelet-Ázsiához képest azért is van lemaradásban az információs kor megteremtésében, mert az nem pusztán az új technológiák és új információs szolgáltatások korszaka, hanem egy minőségileg új világmodell. Ez szellemileg és társadalmilag is csak félig van előkészítve.

²⁰ Helmut Anheier et al. (szerk.): *Globális Civil Társadalom*. Fordította Gyárfás Vera és Vág András. Budapest, 2004, Typotex. 30

Az új demokráciaelmélet előtt

Ha a modern közigazgatást vagy ennek legújabb változatát, az e-közigazgatást értelmezni és továbbgondolni akarjuk, akkor ehhez meglehetősen nélkülözhetetlen a *létező demokráciamodellek* leírása. Az előző alfejezetekből már jól kikövetkeztethető volt, hogy a négy fő elem (polgár, állam, társadalom, demokrácia) kölcsönös viszonyrendszerei kiemelésre méltónak találják a demokrácia problematikáját.

A demokrácia lényegében egyfelől *eljárás mód, döntési és cselekvési eljárás mód*, másfelől olyan *összetett és bonyolult térrendszermodell*, amely az egyének és csoportjaik számára összefüggő mozgásteret (tér-idő teret) teremthet. Ezért szükségképpen vált az elmúlt kétszáz évben a politikai gondolkodás és a politikai gyakorlat talán legfontosabb kategóriájává a politikai demokrácia. Annak ellenére, hogy ez a fogalom eredetileg valamilyen népuralmat jelent, a későbbiekben egyaránt a vita tárgyává tették, hogy mit értünk népen, közösségen.

Miután a demokrácia klasszikus felfogása abból indul ki, hogy minden választópolgárnak lehessen választói joga, és a választási lehetőségével élve a nép dönthesse el, hogy ki legyen az országgyűlési és az önkormányzati képviselője, mára a demokrácia egy olyan fejlődési szakaszba és egyúttal krízisbe került, ahol a politikai rendszer, a kiválasztási rendszer és a sokáig masszának tekintett nép kérdésköre a legélesebb viták kereszttüzébe került.

Az univerzális demokráciamodell ma a világon *nagyon eltérő demokratikus rendszereket és típusokat* fejlesztett ki. Ezeknek egyik jellegzetessége az, hogy számos új demokrácia nem demokratikus gazdaságokban és társadalmakban jött létre, ezért részben hozzáidomult a vele ellentétes nagysztruktúrákhoz, részben pedig lassú modernizációra kényszerítette a politikai, a gazdasági és az állami rendszereket. A másik jellegzetessége – főként a nyugat-európai fejlett államokban –, hogy a kiérlelt demokráciamodellek kereteit és szabályzásait kijátszva a nem demokratikus vagy részben demokratikus politikai-gazdasági csoportok a demokráciát megkerülve korábbi politikai és állami modellelemeket csempészték be a döntéshozatalba. Harmadik jellegzetessége, hogy az elmúlt száz-százötven évben megerősödött polgárság és posztpolgárság

jobban és közvetlenebbül akarja érdekeit és most már értékeit is érvényesíteni a demokrácia intézményrendszerében.

Európában ezért az elmúlt két-három évtizedben sorra jelennek meg az új demokráciamodellek előképei, eszményei szervezettípusai. Ezek már a paradigmaváltást kereső, új törekvések előképei, függetlenül attól, hogy részvételi demokráciának, e-demokráciának vagy közvetlen demokráciának nevezzük őket. Ideának nem rossz Manuel Castells bizakodása: „Az internettől azt várták, hogy a demokrácia továbbvitelének ideális eszköze lesz, és az is lett.”²¹

Az e-közigazgatás funkcionális elméletei

Az e-közigazgatás szakértőinek elsőrendű feladata az, hogy magát az e-közigazgatás elméletét fogalmazzák meg. Az elmélet előkészítéséhez szükségképpen végig kellett vennünk azt a valóságrendszert és azt a filozófiai keretet, amelyben az e-közigazgatás egyáltalán értelmezhető. Ezért próbáltuk meg röviden körbejárni az állam- vagy a társadalomelméleteket. Ennyi bevezetés után most már eljuthatunk oda, hogy az e-közigazgatás alapvető téziseit kifejtjük.

I. Az e-közigazgatás nem pusztán a közigazgatás technológiai modernizációja.

II. Az e-közigazgatás nem egyszerűen egy közigazgatási szisztéma a meglévő közigazgatási modellen belül.

III. Az e-közigazgatás feltételezi az állam-, társadalom- és polgárosodástípusoknak legalább a harmadik szintjét. Ebből az következik, hogy e-közigazgatás nem létezhet sem diktatórikus államban, sem erős, központosított államban, sem pedig üres, kvázi demokráciában, ami ugyanakkor sajnálatos módon nem zárja ki, hogy egyes parancsuralmi rendszerek vagy demokrácia-álruhát viselő féldiktatúrák ne használják az e-demokrácia egyes eszközeit és/vagy szolgáltatásait.

²¹ Castells: *Az Internet-galaxis*. 158.

IV. Az e-közigazgatás – mint általában minden közigazgatás – magába foglalja az önkormányzást és az államigazgatást. Ezért az e-közigazgatás egyúttal e-önkormányzás és e-államigazgatás is.

V. Az e-közigazgatás feltétele és egyben következménye az állam átfogó átalakításának, avagy e-állam és e-közigazgatás feltételezi egymást.

VI. Az e-közigazgatás egyfelől új közigazgatási tudás, amely nemcsak technológiai tudást vagy új szolgáltatási tudást jelent, hanem ugyanilyen mértékben az európai civilizáció minden új tudásának hasznosítását a közigazgatásban.

VII. Az e-közigazgatás következménye és egyben továbbfejlesztője a globális, nemzeti és lokális információs társadalomnak. Ha nincs információs társadalom, az e-közigazgatás mindössze technológiai újítás.

VIII. Az e-közigazgatás szintén előkészítője és egyben majd magasabb szintű következménye az e-demokráciának, amely egyúttal a civil társadalom demokratizálását és az állam-polgár viszony továbbdemokratizálását jelenti.

IX. Az e-közigazgatás központi funkcionális célja az állampolgár/közösségpolgár és az állam/közösségi állam közötti együttműködés, ügyintézés és cselekvés egyszerűsítése, gyorsítása, valamint hatékonyabbá tétele. Az on-line ügyintézés tehát részben ügyintézési reform, részben új ügyfélkapcsolati viszony létrehozása, részben pedig a helyi társadalom dinamizálása a lokális közösség önigazgatása és önfejlesztése érdekében.

X. Az e-közigazgatás szubsztanciális központi célja az állam és polgárai közötti egyensúly visszaállítása és rögtön magasabb szintre való emelése. Ebből következően az e-közigazgatás szorgalmazója az intelligens civil társadalom és civil polgárság létrejöttének és ennek érdekében a széles körű, közvetlen típusú e-demokrácia kiépülésének.

XI. Az e-demokrácia a következő évtizedben jelentős ösztönzést és támogatást adhat azért, hogy egyrészt egyre inkább valósággá váljon az e-politika, másrészt a politikai elit újra kötődjön saját választóíhoz, harmadrészt pedig a közvetlen e-demokrácia perspektívája szerint gyakorlatilag minden választópolgár virtuális képviselő lehessen.

XII. Az e-közigazgatás új típusú globális és lokális hatalmi alkuk, vagy még pontosabban olyan típusú megegyezések létrehozója és

működtetője legyen, amelyben minden érdekelt fél egyformán tényleges nyertes.

XIII. Az e-közigazgatás új tudás, új tudat, avagy komplexen értelmezve: új kultúra. Az e-közigazgatás az új köztudat, az új kultúra hatására adaptálja és hasznosítja az információs kor új tudását.

XIV. Az e-közigazgatás bevezetése alapvetően feltételezi a lokális közpolgárság szerepnövekedése mellett a szerepvállalási készségének és gyakorlatának intenzív javulását.

7. ábra. A magyar közigazgatási modell (V. Cs.).

A magyar közigazgatási modell megoldása
az egyéni-családi e-kapu,
a helyi társadalmi e-kapu,
a kormányzati és (lokális) közigazgatási e-kapu,
valamint a közigazgatási tudás e-kapu
összenyitása
a vezetékes és mobil infokommunikációs hálózat segítségével

XV. Az e-közigazgatás csak részleges eredményeket hozhat a helyi polgárok közösségi-közigazgatási aktivitása nélkül. Az e-közigazgatás ezért ösztönzi és követeli a helyi polgárok tudás- és tudatszintjének emelését.

Összefoglalva: Az e-közigazgatás az e-korszak technológiájának és új tudásának segítségével egyfelől a szolgáltató közigazgatás belső ügyintézési-működési, másfelől az állam és a közpolgár közötti viszony, harmadrészt pedig potenciálisan az intelligens civil társadalom reformja; az e-közigazgatás kiváltotta három folyamat így együtt elindíthatja és felgyorsíthatja – ám ennél többet nem várhatunk tőle – a hagyományos politika-hatalom vezette állam paradigmátikus változását.

Ismét idézhetjük Castellt: „Az 1980-as évek közepétől az 1990-es évek végéig világszerte helyi közösségek tömkelege lépett a világhálóra. Sok esetben helyi intézményekkel és települési önkormányzatokkal kapcsolódtak össze, polgári kezdeményezések alulról épülő demokráciáját hozták létre a kibertérben.”²²

²² Castells: i. m. 147.

A pontokba szedett elméleti-gyakorlati követelmények tehát *átfogóan összegezni* kívánják azokat a felvetéseket, amelyek kiemelt elemei lehetnek az e-közigazgatás elméletének. Az e-közigazgatás elmélete egyaránt lehet globális, kontinentális (tehát európai) és hazai elmélet. A globális elmélet már az elmúlt tíz évben is jelentős hangsúlyt fektetett az e-közigazgatást előkészítő és megtestesítő általános modernizációra, különösen az e-kormányzás létrehozására. Az európai e-közigazgatási elmélet egyik érdekessége az, hogy szorosan kapcsolódik a gazdaságfejlesztéshez, mert abból indul ki, hogy az e-közigazgatás egyrészt szükségképpen támogatja és javítja a lokális gazdaság versenyképesebbé válását, másrészt az e-közigazgatás önmagában is gazdasági-vállalkozási tevékenység, már azért is, mert számos önkormányzati-közigazgatási tevékenységet a piaci és/vagy a civil szereplők láthatnak el. (Magyarországon ennek a felfogásnak az érvényesülését még akadályozzák a közigazgatási törvények.)

Magyarországon nincs a köz által elfogadott e-közigazgatási elmélet, noha mind a kormányzati szektorban, mind a szakmai műhelyekben komoly kutatások és elméleti munkák folytak. A magyar közigazgatási modell egyik jellegzetessége az, hogy megpróbálja adaptálni az európai e-közigazgatás fejlesztési elképzeléseit, és ezzel párhuzamosan elméletileg és gyakorlatilag is összeköti a hazai szolgáltatási önkormányzás és közigazgatás víziójával. A modell második jellegzetessége, hogy kiemelten tárgyalja a mobil-közigazgatás elméletét és bevezetésének feladatait. Újabb jellegzetesség, hogy a 2002 és 2006 közötti kormányzati ciklusban három kormányzati ponton (Miniszterelnöki Hivatal, IHM, BM) egyaránt komoly erőfeszítéseket tettek a bevezetés elindítására, és ennek érdekében új jogszabályok születtek.

A magunk részéről a *magyar közigazgatási modellt* úgy definiáljuk, hogy négypólusú (helyi polgár, helyi társadalom, közigazgatási rendszer és közigazgatási tudás) rendszer, amely már genezisekor egyaránt tartalmazza az e-társadalom, az e-kormányzás és az e-demokrácia összekapcsolását. Ennek ellenére vagy ettől függetlenül is, még nem dőlt el véglegesen, hogy a magyar e-közigazgatás valóban ezt a fejlődési pályát futja-e be.

Ha egy-egy lokális térséget vizsgálunk, az e-önkormányzás és az e-közigazgatás bevezetése a következő *funkciókat és szolgáltatásokat* láthatja el:

1. A kistérségben olyan szintre jut el az infokommunikációs hálózat kiépítése, hogy a lakosság, a vállalkozások és az önkormányzati intézmények többségét eléri. Az másodlagos kérdés, hogy ez a hálózat telefonhálózat, kábeltelevíziós vagy például önálló számítógépes hálózat alapú rendszer lesz.

2. A polgármesteri hivatalokban minden munkakörben a feladatok ellátása az internettel összekötött számítógépes (külső és belső) hálózaton történik, avagy az e-ügyintézés lehetősége és gyakorlata minden településen és a települések között is létrejön.

3. A helyi önkormányzat és közigazgatás egyrészt minden településen, másrészt a kistérségben (megyében, régióban) e-közigazgatási portálon elérhető, s így információt adó, helyi törvényeket ismertető vagy e-ügyintézést bonyolító lesz; többek között a térségi portál egyúttal a térségi identitást erősítő intézmény is.

4. Az európai követelményeknek megfelelően minden települési és kistérségi e-közigazgatási fejlesztésnek el kell jutnia arra a szintre, hogy az állampolgár nemcsak információkat kaphat, sőt, nemcsak az ügyintézéshez szükséges űrlapokat töltheti le, hanem az önkormányzatnál, illetve a polgármesteri hivatalnál minden ügyes-bajos dolgát interneten keresztül elintézheti, ami azt is jelenti, hogy a digitális aláírás jóvoltából minden megkapott dokumentum hiteles.

5. A címtárszoftverek segítségével egy-egy településen (városban, faluban) és a kistérségben a személyes, a családi és a közösségi infokommunikációs végpontok segítségével létrejöhet az e-demokrácia, amely többek között lehetővé teszi az országgyűlési és az önkormányzati választási e-részvételt, továbbá a kistérségi szintű e-népszavazás intézményét is.

6. Az e-közigazgatás fontos eleme, hogy helyi és kistérségi szinten elektronikusan lehet ügyet intézni a középfokú közigazgatási szintekkel és intézményekkel, illetve a nem nyilvános e-közigazgatási hálózat segítségével a kormányzati szintekkel és intézményekkel is.

7. A további lehetséges funkciók közül már csak azt emeljük ki, hogy az e-önkormányzás nemcsak azt takarja, hogy minden helyi képviselőnek elektronikusan juttatják el az előterjesztéseket, hanem azt is például, hogy a képviselők távollétükben szavazhatnak, vagy videokonferencia keretében tanácskozhatnak is.

Miután jelenleg nem lehet tudni, hogy Magyarországon a következő években (2010-ig) lesznek-e *önkormányzati régiók és/vagy kistérségek*, arról még szintén korai nyilatkozni, hogy a többcélú kistérségi társulások mellett (vagy azokat is továbbfejlesztve) valóban létrejönnek-e a kistérségi önkormányzatok. Annyi azonban elég markánsan látszik, hogy a parlamenti megegyezések hiányában a döntések elhúzódása a lehetséges változásokhoz *akár előnyöket* is kínálhat, mert az információk kor elvei és technikai alapján a többcélú kistérségi társulás és/vagy a kistérségi önkormányzat alapvetően más módon jöhet létre, mint például a jelenlegi megyei önkormányzat.

Ez például nagyjából azt mutatja, hogy a kistérségi közigazgatási feladatokat nem *kell egy településre, egy intézménybe* centralizálni, hiszen az Internet világában például egy vagy több államigazgatási funkciót a kistérség bármely települése elláthat, hiszen az állampolgár minden településen úgy is ugyanazon a kistérségi e-közigazgatási (gyűjtő) portálon intézheti ügyeit. Arról nem is beszélve, hogy a kistérségi döntéshozatal számára nem okvetlenül szükséges valóságos és szimbolikus épületeket emelni, ha már a kisebb-nagyobb döntések többsége e-önkormányzás keretében is történhet, ami ugyanakkor nem arra utal, hogy ne lenne időnként valóban szükséges a tényleges vagy kvázi „kistérségi parlament” üléséhez. Az információk korra végképpen nem lehet majd azt ráhárítani, hogy a polgármesteri hivatalok korszerűsítése és racionalizálása esetleg vagy szükségképpen együtt jár a kistelepülések önkormányzatainak az összevonásával, mert az új korszak ezzel ellentétesen éppen azt a demokráciafejlesztési alternatívát erősíti, hogy az önkormányzati képviselők mellett minden helyi polgárt potenciálisan *virtuális képviselővé* emelje, aki az e-demokráciában nemcsak a döntéshozás előkészítője, esetleg részese, hanem egyúttal sokkal aktívabb végrehajtója lehet.

A mai közigazgatási gondolkodásban még nem egészen értett és elfogadott gondolat, hogy egy-egy közigazgatási intézmény *csak virtuálisan* létezzen. Az önkormányzás és a közigazgatás jogi intézményei eddig mindig csak valóságosan épületekhez kötve, valóságos hivatali ügyintézők által megjelenítve működtek. Az információs társadalom korának egyik nagy újdonsága, hogy a megfogható, elérhető világból kilépve az internet segítségével *virtuálisan* hoz létre intézményeket és szolgáltatásokat. Ennek az a következménye, hogy a tényleges önkormányzat és polgármesteri hivatal *megkétszereződik*: minden állampolgár és kisebb-nagyobb közösség számítógépének monitorán digitális formában, azonnal elérhető módon megjelenik az önkormányzati testület és maga a hivatal is, minden tevékenységével és minden ügyintézőjével együtt.

Az állampolgár tehát már nem úgy intézi el ügyes-bajos dolgait, hogy bemegy a polgármesterei hivatalba, és a megfelelő ügyintézővel tárgyal, s a tárgyalásnak megfelelően írásos kérelmet ad be és írásos határozatot is kap. Meg kell persze mondani, hogy az írásos formában megtörténő ügyintézés is már egy bizonyos virtualitást hozott magával, de a személyes kapcsolat még elfedte ennek az eljárás módnak a közvetettségét. Most azonban eljutunk oda, hogy az ügyintéző és az állampolgár között nincs (vagy nem szükséges) személyes kapcsolat, pontosabban a személyesség illúzióját az teremtheti meg, ha például videotelefonon történik az információkérés vagy az ügyintézés. Ha az állampolgár hitelesített aláírásával már interneten adja be javaslatát, kérelmét, ügyiratát, és az ügyintéző vagy a polgármester már interneten küldi el a válaszát vagy a határozatát, akkor már egyértelműen és véglegesen a *virtuális világban* folyik a közigazgatás.

Még ha ma szokatlanul hangzik is, a következő öt-tíz évben végbemegy egy *magasabb szintű* virtualitás is: elsősorban a rutinügyekben és a rutin eljárásokban az ügyfél által beküldött ügyiratokat egy számítógép fogadja, és a mesterséges intelligenciája révén – a polgármester vagy az ügyintéző beavatkozása, sőt, tudta nélkül – megfogalmazza és az ügyfél számára az interneten elküldi a kért döntést, határozatot vagy bármilyen dokumentumot. Ennek előnye egyfelől kétségtelenül az lesz, hogy például a válasza vagy döntésre nem kell harminc napot

várni, és amennyiben a beadvány teljes mértékben megfelelt az elvárásoknak, a döntés személyes vagy politikai, vagy bármilyen más okból nem befolyásolható. Másfelől persze az új gyors, professzionális eljárás-módban a személyesség másodlagossá válik, ugyanakkor a mesterséges intelligencia programozása kulcskérdéssé válik, s a programozás tartalmi és formai kritériumait széles körű – szintén virtuális – *társadalmi egyeztetés* előzheti meg.

Ebben az értelemben tehát az önkormányzás, a hivatali ügyintézés szükségképpen *virtualizálódik*, sőt, teljesen természetes lesz, hogy maga a kistérség és minden közigazgatási szint is megkétszereződik, és az interneten megszületik, s a valóságosnál jobban működik (vagy működhet) a digitális közigazgatás.

Mindez oda vezethet, hogy egy évtizeden belül megszületik a kistérségi-térségi *elektronikus démosz*, s a kvantitatív demokráciából elindulunk a kvalitatív demokráciába, avagy a választói joggal való élés *e-kiterjesztését* lehetővé teszi a választók s választói csoportok tudásfejlesztése és az elektronikus közvetlen részvétel begyakorolása.

Állam, kormányzás, demokrácia a liberális politika fogalmaiban és gyakorlatában

A modern állam történeti kialakulása és definíciója

Az *állam* egy földrajzilag meghatározott területen belül élő emberi közösség, amelynek eszmei alapját a politikai alapon szerveződő nemzet, struktúráját pedig az intézményekben megtestesült jogrend adja. *A modern állam jellemzően európai képződmény*, és szerves egységet alkot a nemzetállamok kialakulásával.

Az egyik kiinduló elv ez volt: „...egyike a legelső és legfőbb elveknek, amelyek alapján az állam és a törvények megszenteltetnek, hogy ideiglenes birtokosaik és haszonélvezőik ne tegyenek úgy, megfélemlítve az arról, hogy mit kaptak őseiktől, és mivel tartoznak utódaiknak...”¹

A nemzetállam és születésének problémái

A nemzet egy képzelt közösség, amely azt feltételezi, hogy meghatározott területen belül élő, egymást nem ismerő individuumok sokasága közösséget alkot. Ez a közösség térben és időben definiálódik.² A közösség tagjai az élők mellett a már megholtak – a hagyományok és a tapasztalatok átörökítői – és a még meg nem született nemzedékek, mert a közösség tevékenysége mindig jövőorientált.³

¹ Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. Fordította Kontler László. Budapest, 1990, Atlantisz. 188.

² Benedict Anderson: *Imagine Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. Revised Edition. London – New York, 1991, Verso. 5–7.

³ Edmund Burke: i. m. 190.

A nemzet másik két meghatározó jellemzője a *szuverenitás* és a *körülhatároltság*. Ez azt feltételezi, hogy a nemzetet más nemzetek veszik körül. Ezért a XIX. század egyik kulcsszimbóluma a nemzetállamok tarka képe volt.

A térnek és időnek ez a felfogása a felvilágosodás korában alakult ki. Történelmi jelentősége abban áll, hogy elkülönítette a korábban meghatározó „*vallási közösség*” fogalmát a „*nemzeti közösségtől*”, filozófiai alapot teremtve a rendi hierarchiára és univerzális elvekre épülő birodalmakat szétrobbantó forradalmaknak. Miközben a hatalom fokozatosan elvesztette korábbi, a vallás által garantált transzcendens jellegét, a hatalomért folytatott küzdelem és a kormányzás a politikai cselekvés középpontjába került. A politika autonómmá válásáért és a nemzeti közösség szuverenitásáért folytatott küzdelem egyidejűségének következménye, hogy a *nemzeti közösség* fogalma azonosult a *politikai közösség* fogalmával.⁴ Alexis de Tocqueville így összegzett: „...manapság könnyű arra a meggyőződésre jutnunk, hogy a vallásellenes harc csak egy incidense volt e nagy forradalomnak, szembeötlő, de mulandó jellegzetessége, nem igazi szellemisége, hanem a forradalmat előkészítő és megelőző eszmék, szenvedélyek és egyedi események átmeneti következménye. (...) A kereszténység nem vallási doktrínaként, hanem politikai intézményként szította fel a féktelen gyűlöletet.”⁵ Az egyház és állam szétválasztásának tétje tehát nem a hit (mint vallásos meggyőződés), hanem a vallás státusa a társadalom és a politikai hatalom újjászerveződésében. Másként fogalmazva: a modern társadalom és a politika autonómiájának biztosítása a fő kérdés. A vallás száműzése a privát szférába ugyanakkor „a hitnek a társadalmi élet modern feltételeihez való adaptációját” eredményezte, amely a „társadalmi test

⁴ A nacionalizmus Európa-szerte állami rangra emelkedett. A nemzeti és politikai közösség egymásba csúsztatásából eredő ellentmondást jól illusztrálja, hogy miközben a nemzetek feletti uralkodóházak fennmaradásukat az állami nacionalizmusnak köszönhették, magukban hordozták az újabb, helyi nacionalizmusok csíráját (lásd Nagy-Britannia, Osztrák–Magyar Monarchia).

⁵ Alexis de Tocqueville: *A régi rend és a forradalom*. Fordította Hahner Péter. Budapest, 1994, Atlantisz. 47–48.

egységének víziójában” (nemzet) öltött testet. Ez az új hit egy pluralizmusra épülő civil társadalom dinamikus működésének keretét adva, a modern demokrácia (köztársaság) kohéziós erejévé vált.⁶

A nemzetállam ideológiai alapjául a közösséget összetartó közös hagyomány (*tradíció*) szolgál. Szerepe több szempontból is jelentős. Egyrészt mint a *közösség által megőrzött és áthagyományozott preferenciarendszer* alapot nyújt az intézmények létrehozására – az adott közösség tagjai közötti kapcsolatrendszer szabályozására (alkotmány, törvények, szabályozó rendszerek stb.),⁷ másrészt a hagyomány mint közös és homogénnek tekintett *kultúra* jelenik meg (nemzeti kultúra), a korábbi vallás szerepét felváltva *autoritást* biztosít az állam számára. Ez az autoritás a valláshoz hasonlóan univerzális értékkel bír.⁸

Már Tocqueville rámutatott arra, hogy az új polgári rend és állam kialakulása pontosan olyan képet mutat, mint egy vallási forradalom: „A francia forradalom olyan politikai forradalom, amely a vallási forradalmak módjára zajlott le, s ezek jellegzetességeit öltötte magára.”⁹ Legfőbb jellemzője, hogy országoctól, népektől és kortól függetlenül kutatta és határozta meg, hogy milyen jogai és kötelességei vannak az embernek mint politikai szereplőnek (lásd Emberi jogok kiáltvány). Átlépve a területiség korlátjait, egyetemes alapelveket fogalmazott meg, s ezáltal új ideológiát teremtett a modern államszerveződés számára. Az univerzális rendezőelv önmagában azonban csupán a régi rend lerombolására alkalmas, de nélküli azon partikuláris értékeket, amelyek mentén a társadalom újjászerveződése végbemehet. A partikularitás a helyi tradíciók (lokalitás) mentén jelentkezik. Edmund Burke bírálata a francia forradalom eseményeinek taglalásakor éppen erre a tényre hívta fel a figyelmet.

⁶ Marcel Gauchet: *La religion dans la démocratie. Parcours de la laïcité*. Párizs, 1998, Gallimard. 29.

⁷ Burke: i. m. 188.

⁸ Lásd a kultúra és a kultusz szavak etimológiáját – Burke: i. m. 183–185; Tocqueville i. m. 47–54.

⁹ Tocqueville: i. m. 53.

A nemzet – állam – kultúra fogalmainak összekapcsolása szilárd alapot biztosított a stabil kormányzás feladatainak megvalósításához. Ugyanakkor a politikai stabilitás és a homogén állam oltárán feláldozta a napjainkban oly fontos, az információs társadalom szempontjából nélkülözhetetlen kulturális diverzitást.

A nemzetállam kialakulásában, a helyi hagyományokban rejlő partikuláris értékek (tradíció) legalább akkora jelentőséggel bírnak, mint az egyetemes rendezőelvvel való azonosulás. A modern állam e kettőségek köszönhetően egyszerre „nemzeti”, tehát egyediségében megragadható és univerzális, amennyiben az ember egyetemes, természetes jogaira apellál (emberi méltóság, emberi jogok). Mai szóhasználatlál élve a modern állam a globális és a lokális értékek metszéspontjában, a globalizáció és fragmentáció eredményeként született meg.

A nemzetállam belső ellentmondásai

A kultúra szerepének jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni a modern állam létrejöttében és működésében. Napjainkban, amikor az állam információs korban betöltött szerepéről és új működési elvről vitatkozunk, egyre többen vélekednek úgy, hogy a nemzetállam információs állammá (e-állammá) való átalakulásának egyik feltétele a kultúra fogalmának leválasztása a politikai államról. Az információs társadalom fejlődésének dinamikáját ugyanis a kulturális diverzitás mértéke szabja meg, ez pedig egy homogenizációra törekvő és épülő állam keretei között nem lehetséges.¹⁰ A nemzetállam természeténél fogva totalításra törekszik. A nemzetállam (és a köztársaság) eszméje filozófiai értelemben *súlyos ellentmondásokat* takar:

¹⁰ Ennek a felfogásnak egyik legmarkánsabb képviselője Pierre Lévy: La séparation de la culture et de l'Etat. *Intervjú*, 2001. 12. Lásd még Ugrin Emese: A kultúratársadalom és a transzkontinentalizmus korszaka. In Varga Csaba – Tibori Tímea (szerk.): *A mai világ és a jövő foratókönyvei*. Budapest, 1997, HÉA Stratégiakutató Intézet – MTA Szociológiai Intézet – Magyar Kapu Alapítvány.

1. A nemzetállamban az állam elsődleges feladata nem a partikuláris kulturális identitások védelme, hanem az egyetemes törvény fenntartása. Működésében tehát olyan rendezőelvet és politikai eszközöket alkalmaz, amelyek a partikulárisan jelentkező értékeket az általános (egyetemes) irányába mozdítják el. Az államot tehát az „univerzális természetű törvények koherens egységeként” kell definiálnunk – állapítja meg Lévy.¹¹ (Így válik például az „igazságszolgáltatás” „jogszolgáltatássá”, a közvetlen demokrácia helyébe a képviselői demokrácia, a lokális identitás helyébe az állam minden polgárára érvényes nemzeti identitás fikciója lép.)

2. Az állam mint politikai egység egy meghatározott területen belül működik. Ezt a területelvűségen és politikai egységen alapuló entitást vetíti rá az ott élő lokális közösségek kulturális identitására, s a nemzet ideológiájában egyesíti azt. Az alapvető ellentmondás abból fakad, hogy a kultúra „multidimenzionális virtuális terét” egy *kétdimenziós térre* szűkíti le.

Ezek az ellentmondások nem csupán a nemzetállamok történetében rendre jelentkező válságok (nacionalizmus, totális diktatúrák, kirekesztés, világháborúk stb.) forrásaivá váltak, hanem a kultúrát éppen attól a multidimenzionális és virtuális lényegétől fosztották meg (nyomták el), amely a tudásalapú társadalom és gazdaság kialakulásának nélkülözhetetlen feltétele. A kultúra és az állam szétválasztása a XXI. században társadalmi és gazdasági szükségszerűség.

A demokráciadeficit vagy poszt-totalitárius rendszer

A nemzetállamok történetében a köztársaságok *sorszámozása* jellemzően francia szokás. Annak felismeréséből fakad, hogy a demokrácia intézménye *nem választható el* az őt létrehozó társadalmi környezettől, s azzal együtt fejlődik. Működőképességének fenntartása érdekében hol kisebb kiigazításokra, hol mélyrehatóbb változtatásokra van szük-

¹¹ Lévy: i. m.

ség. A sorszám tehát magában hordja a jövőt: a negyedik, ötödik stb. köztársaság létrehozásának esélyét. A demokrácia fenntartásának létfeltétele a változásokhoz való igazodás, a mindenkori érzékeny, konstruktív aktualizálás.¹²

Az éppen aktuális köztársaság demokratikus működésének bírálata vagy egy új, *negyedik, ötödik stb. köztársaság* gondolata tehát semmiképpen sem jelentheti a demokrácia aláaknázását. A sorszám már önmagában is tükrözi a folytonosságot. Ugyanakkor egyértelműen utal arra, hogy a megváltozott társadalmi, gazdasági viszonyok, napjainkban a globalizáció és lokalizáció indukálta külső és belső körülmények, valamint az új technológiák alapvető változásokat követelnek, amelyek nem a demokráciára mint alapelvre, hanem annak működési elvére irányulnak.

A demokráciadeficitiek *egyszerre és több szinten* jelentkeznek:

1. *Regionális vagy lokális szinten*: elsősorban a nemzetállami keretek között a polgári demokrácia társadalmi bázisa jelentős mértékben átalakult, politikai közrendszer pedig önmagában kevés ahhoz, hogy a széles körű állampolgári részvételt és a személyes felelősséget biztosítsa a közpolitika egészséges működtetésében.

2. *A lokalitás alsó, önkormányzati szintjén*: a részvételre és a partnerségre épülő demokrácia kiteljesedésének legfőbb akadálya az, hogy az önkormányzás lényegében nem más, mint a nemzeti szinten alkalmazott képviselői demokrácia leképezése, amely a partikuláris problémakezelést éppúgy megnehezíti, mint az állampolgári részvételt és felelősséget.

¹² Az aktualizálás elmaradása a nemzetállam természetéből fakadó totalításra való törekvés elszabadulásában érhető tetten, amikor a valós társadalmi és gazdasági kihívásokra való válaszadás helyett szinte minden esetben a kulturális homogenizáció játssza a főszerepet. A XX. század letragikusabb történelmi eseményei mögött azonban kivétel nélkül a demokrácia – a modern köztársaság – működési deficitje áll. A diktatúrák, lett légyenek azok fasiszták vagy kommunisták, mindig a nemzetállam ideájának köntöséből bújtak elő, s ideológiai alapvetésük a diverzitás elutasításában fogant. Ebben az értelemben a sorszámok a modern köztársaságok történelmi kudarcaira is emlékeztetnek.

3. *Kontinentális szinten*: a tagállamok hatékony együttműködése a globális versenyképesség megtartása érdekében a korábbi laza kapcsolatokra épülő nemzetközi együttműködések (internacionalizmus) helyett a nemzeti szuverenitás elvének (másként fogalmazva a nemzetállam területelvétségéből és kulturális homogenitásából fakadó jogoknak) a feladását követeli meg. Elméletileg tehát egy összeurópai (transznacionális) demokratikus intézményrendszerre lenne szükség, amelynek ma még egyik legnagyobb akadálya éppen a nemzetállamok partikuláris érdekrendszere. Az európai alkotmány elfogadásának kudarca arra is rámutat, hogy a nemzetállam demokrácia- és állammodellje kontinentális szinten éppúgy kudarca van ítélve, mint a lokalitás alsó szintjén. Az Európai Unió demokráciamodelljének kialakítására sürgetően hat a kontinens versenyképessége is.¹³

4. A nyugati civilizációt tömörítő *globális (transzkontinentális) szint*: ma még csak kevés szó esik erről a szintről, de látni kell, hogy a globális verseny ma már nem az USA, Japán, Európa, hanem a Távol-Kelet (Kína, Japán, India, Dél-Korea) és a nyugati civilizáció (USA, Európa, Kanada, Ausztrália) között zajlik, ami óhatatlanul arra fog kényszeríteni bennünket, hogy együttműködésünket új alapokra, új elvekre és víziókra helyezzük.¹⁴

Most tekintsük át röviden a globalizáció és a lokalizáció között őrlődő nemzetállam szintjén jelentkező demokráciadeficiteket.

¹³ Egységes fellépés, kormányozhatóság nélkül az Unió leszakadása szinte törvényszerű. Az együttműködés hiányosságaira már a lisszaboni stratégia felülvizsgálata is rámutatott. A Kok-jelentésben számos kritika éri a nemzetállamokat – önérdkek előtérbe helyezése, a partnerség hiánya, a társadalom és a gazdaság szereplőinek aktív bevonása, az európai intézmények (parlament) bevonásának hiánya.

¹⁴ Ez nem ábránd, hanem nagyon is reálisan létező kényszer. Gondoljunk csak arra, hogy a világ vezető nagyhatalmának tekintett USA a világ legjobban eladósodott országa, s költségvetési hiányát éppen a Távol-Kelet dinamikus fejlődő államai – Kína, India, Dél-Korea – finanszírozzák. A globális verseny éleződésében a kérdés csupán az, hogy a Kelet mikor nyújtja be a számlát. A lehetséges katasztrófa elkerülése minden bizonnyal új típusú együttműködési kényszert fog jelenteni a Nyugat számára. Ennek kialakításában Európa csak akkor lesz képes alternatívát nyújtani, ha működő saját modellt tud felállítani.

Legitimitás

Napjainkban sokat vitatott probléma a *legitimitás* kérdése. A modern köztársaság logikájából kiindulva a legitimitáció a választáson kinyilvánított többségi akarat eredménye. Egyszeri, meghatározott időre szóló jogosítvány, amelyet a következő választás többségi akarata felülbírál. Ez a jogosítvány azonban ma megkérdőjelezett legitimitás.

A hagyományos polgári demokrácia vagy képviseleti demokrácia a kapitalizmus rendszeréhez igazodva alakult ki. A politikai pártok a különböző *társadalmi osztályok/rétegek* érdekeinek politikai képviseletére jöttek létre. A piacgazdaság, majd ennek nyomán a jóléti társadalom egyik pozitív hozadéka azonban az volt, hogy feloldotta az élesen elkülönülő társadalmi osztályok közötti különbségeket. A növekedés alapelvevé épülő gazdaság dinamizálása a piac tágítását, a kereslet növelését igényelte. Az állam számára ez jó lehetőséget nyújtott egy új típusú társadalompolitika kialakítására. A jóléti rendszerek már nem egyszerűen a társadalmi szolidaritás intézményei, hanem a gazdaság növekedését garantáló fogyasztói politika eszközeivé váltak. A társadalmi mobilitás eredményeként, még ha különböző mértékben is, de mindnyájan *fogyasztók* vagyunk. Társadalmi helyünket már nem a tulajdon, hanem a *fogyasztási képességünk* határozza meg. Mára ez a folyamat odáig jutott, hogy a gazdaság logikájában nem a felhalmozás (takarékoság), hanem a fogyasztás növelése a cél. Ugyanakkor megfelelő tartalék nélkül a fogyasztási létrán csak kevesen tudják helyüket stabilizálni. Az állandóan változó piaci és foglalkoztatási helyzetből fakadó bizonytalanságot és a fogyasztásra épülő *társadalmi státus* változásaival járó minden problémát individuálisan kell megélnünk. Nincsenek igazi stabil társadalmi rétegek vagy osztályok, hacsak nem tekintjük annak a fogyasztói csúszdáról véglegesen kiszorultak egyre növekvő táborát vagy a komoly vagyoni tartalékokkal rendelkezők (szociológiai értelemben nagyfogyasztók) elenyésző csoportját. Összességében nézve a fogyasztói társadalomban csak mobil és immobil egyének (illetve családok, mikroközösségek) vannak.¹⁵ A hetvenes évek második felétől az a faramuci helyzet állt elő, hogy az egyetlen biztos fogyasztói erővel rendelkező rétegcsoporthoz a nyugdíjasok köre lett. Ők azok,

akik stabil jövedelemmel rendelkeznek – még ha kevéssel is –, igényeik és fogyasztásuk előre kiszámítható, státusukat csak a halál veheti el. A nyugdíjasok rétegének politikai felértékelődése az elmúlt évtizedekben egyáltalán nem tekinthető véletlennek.¹⁶ De mint tudjuk, ezt a stabil fogyasztói réteget éppen most söpri el a történelem, meg az „*aktív öregkor*” programjának szele.

A mobilitás nem kedvez az érdekcsoportok szerveződésének sem. Az érdekképviseletek „*fantomszervezetekké*” váltak: bármily fontos társadalmi vagy gazdasági jelenség ellen vagy mellett törnek is lándzsát, képviseleti szerepük állandóan megkérdőjelezhető, mert az általuk képviselt „tömeg” megfoghatatlan, állandóan változik. Nem véletlen, hogy a hagyományos szakszervezeti mozgalmak világszerte gyengülnek, s az érdekvédelem területén más civil szervezetek sem jeleskednek. Egészen pontosan fogalmazva, csak azok a civilek tudnak valódi eredményeket felmutatni, akik az immobil társadalmi csoportok problémáival foglalkoznak. Születőben van ugyanakkor Európa- és világszerte egy *merőben új típusú* civil szerveződési forma, amely az interneten keresztül mozgósít. Hatékonyságát annak köszönheti, hogy az információs technológia lehetőséget nyújt a folyamatosan változó helyzethez való alkalmazkodásra mind a tájékoztatás, mind a célok meghatározása, mind pedig a „*változó tagság*” tekintetében. Különösen nagy előnye

¹⁵ Lényegében a család is egy fogyasztói közösségnek tekinthető, mert mint „társadalmi érték(teremtő és közvetítő)” egység gyakorlatilag megszűnőben van. Az érték ugyanis társadalmi, közösségi meghatározottságú. Ha felbomlik a szélesebb értelemben vett közösség – polgárság, munkásság, parasztság –, a társadalmi normák kialakításának kulturális közege, akkor a család is a fogyasztási mobilitás áldozatává válik.

¹⁶ A fejlett nyugati társadalmakban, ahol a nyugdíjak háttérét közvetve vagy közvetlenül (az előtakarékosagra épülő nyugdíjbiztosítás, kiegészítések) a hosszú lejáratú befektetések biztosítják, sokáig úgy tűnt, hogy a nyugdíjasok köre a fogyasztói társadalom legbiztosabb pillére marad. A gazdaság harmadik, negyedik és ötödik szektorának fejlődésében (szolgáltatások, egészségügy, kultúra és turizmus) ennek a rétegnek kiemelt szerep jutott. A kilencvenes évektől kezdődően a tőkepiaci befektetések intenzitásának növekedése mellett, általános tendenciává váltak a rövid lejáratú tranzakciók, amelyek kedvezőtlenül hatottak és hatnak a hosszú távú célokat szolgáló befektetéseknek, legyenek azok állami vagy magánjellegű kezdeményezések.

még, hogy az állampolgárok számára nem jelent egyszeri és végleges elkötelezettséget, hanem éppen aktuális társadalmi helyzetüknek és érdekeiknek megfelelően pozicionálhatják magukat.

A társadalmi párbeszédnek a polgári demokráciákban kialakult konszenzusos módja – munkaadók, munkavállalók és állam – már *nem igazán működőképes*. A háromoldalú párbeszéd ma már csak fikció. A munkavállalói és a munkaadói oldal folyamatosan változik, az állam pedig társadalmi szerepvállalásának és gazdasági befolyásának csökkenése okán csak saját bevételi érdekeit képviseli. Az olyan megállapodások, mint minimálbér, minimálnyugdíj stb. egyik félre nézve sem jelentenek valós kötelezettséget. (Kivételt képez az állam által kivetett járulékok és adók összegének törvényileg védett kiszámítása.) Ennek oka a globális és a lokális gazdaság e pillanatban még erőteljes ellentétében keresendő. A globális versenyben részt vevő nagyvállalatok és elsősorban a helyi piacból élő kis- és középvállalkozások merőben más-más funkciót töltenek be a nemzetgazdaságokban. Az előbbi a gazdasági növekedés, az utóbbi a tömeges foglalkoztatás, tehát a fogyasztóképesség biztonságát garantáló szociális feladatot látja el. Ez azt is jelenti, hogy már a munkaadói oldalon is *komoly érdekellentétek* feszülnek. A minimálbér vagy járulékemelés kérdése a munkaadók széles köre számára már rég nem versenyképességi, hanem *létfenntartási* kérdés. Ebben a helyzetben mit várhatunk a „szolidaritás” elvének megvalósulásától?

Stabilizáció kontra mobilizáció

Nem jobb a helyzet a politika színterén sem. Ebben a társadalmi alrendszerben az *új alapkérdés* az, miként lehetne megakadályozni azt, hogy a fogyasztói létra társadalmi csúszdává alakuljon át. Másként fogalmazva: hogyan lehet a lakosság fogyasztóképességét kétirányú mozgásban tartani? Az ismételten új varázsszó: a *munkahelyteremtés*. A probléma az, hogy a munkahelyet nem az állam hozza létre, hanem a gazdaság szereplői. Következésképpen a politika egyre inkább a gazdasági szféra szolgáló leánya, nem pedig a társadalomé. A politikai pártok és

kormányzatok társadalompolitikája *egyedül* a fogyasztói tömeg életben tartására irányul. Fogyasztásra épülő társadalmi és gazdasági viszonyok között a „stabilizáció” értelemszerűen nem lehet más, mint a „mobilitás” biztosítása.

Miért beszél mégis minden politikai erő *stabilizációról*? Úgy véljük, azért, mert a mobilitás kétélű fegyver. Egy állandó mozgásban lévő gazdasági és társadalmi környezetben a polgári demokrácia rendezett és stabilitásra épülő környezetében kialakult politikai szférát is állandó alkalmazkodásra, mobilitásra kényszeríti. A mobilitás viszont *alapjában rázza meg* a képviseleti demokráciát, amely a rendre bekövetkező, jól mérhető bizalomvesztésben nyilvánul meg. A politikai szervezetek számára már ma is gondot jelent, hogy amikor az általuk képviselt társadalmi csoport(ok)ról beszélnek, maguk sem tudják pontosan megmondani, kit képviselnek: a választások pillanatában még fogyasztóképes állampolgár egészen más társadalmi helyzetből ítéli meg a felkínált programokat, mint néhány nap, hét, hónap múltán, amikor ez a képessége csökken (esetleg fogyasztásképtelenné válik), vagyis társadalmi státusa gyengül. És ez fordítva is igaz...

A néppárttá válás lényegében erre a bizonytalansági tényezőre való reagálás. Miután a regisztrált tagságán (az elsősorban ideológiailag elkötelezettek körén) kívül már egyik párt sem tudja, hogy igazán kit képvisel, az egyetlen lehetőség a felszínen maradásra az, ha a képviselendők körét lefelé csúszókra és felfelé haladókra egyszerűsítik. A két csoporton belül jelentkező különbözőségeket meghatározására, a felmerülő sajátos problémák felvetésére nem vállalkoznak. A politikai hatalomért vívott harc képlete: ha te fehéret mondasz, akkor én feketét. Ez a játék kétszereplős. A kicsiknek itt nincs helyük. A kék, zöld, piros színek a fekete-fehér kontrasztjában elhomályosulnak. A helyzet kezd egyre inkább *Bizáncra* hasonlítani: a zöld és kék párt tagjai megszállottan lelkesítik a hippodromban versengő kocsihajtókat – a társadalmi létrán le s föl vándorló állampolgárokat. Aki a fölfelé haladókat tekinti sajátjának, az „dübörög a gazdaság”-ot kiált, aki a lefelé csúszóknak drukkol, annak jelszava: „rosszabbul élünk”. Az első körbe mindig azok tartoznak, akik éppen kormányon vannak (s ott is szeretnének maradni), hiszen a pozitív jelszóban a kormányzás sikerességére hivat-

koznak, a második csoportot a mindenkori ellenzék alkotja, amelynek legitimitációját az éppen lefelé csúszó társadalmi csoportok adják.

Érdekes, de nem véletlen, hogy senki sem apellál a már véglegesen vagy hosszú időre *immobillá váltak* körére. Az egészségi állapotuk, koruk, elavult szakmai képezésük vagy hátrányos területi és/vagy szociokulturális környezetük okán inmozilázódtokra. A számukra adott válaszok minden esetben általánosak, politikai lózungok. Az ő helyzetükre ugyanis csupán egyedi, partikuláris válaszokat lehet adni, a képviseleti demokrácia – a nemzetállam homogenizáción alapuló logikájából következően – ezzel szemben csak az általánossal tud valamit kezdeni. Ha a politikai palettán mégis ilyen típusú erők jelennek meg, azok szükségszerűen a szélsőség kategóriájába sorolódnak. A partikuláris problémák kezelése a civil társadalomra és az önkormányzatokra vár. Ehhez viszont a helyi demokrácia megerősítésére, a helyi társadalom merőben más, új típusú demokratikus együttműködésére lenne szükség, amelyben a társadalom tagjainak aktív részvétele dominál. Jelen körülmények között, amikor az önkormányzat nem más, mint a képviseleti demokrácia rendszerének helyi szintre való politikai leképezése, az egyedi problémák kezelése igen korlátozott.

A kétpártrendszer igazi veszélye, hogy elkényelmesít. Nem ösztönöz *igazi alternatívák* megfogalmazására, új politikai vagy társadalmi koncepciók kialakítására. A politikai párt erejét nem szakmai kompetenciája és kreativitása, hanem a vezérállítási képessége határozza meg.¹⁷

Egy ilyen *leegyszerűsített politikai környezetben* csak kormány és ellenzék létezik. Miért nem tudnak megegyezni? Meg tudnak. Ennek

¹⁷ A kétpártrendszer csak ott hatékony, ahol az állam területi struktúrája a szubszidiaritás elvén differenciált önkormányzatokra tagolódik – például az önálló (politikailag legitímált) kormányzati jogkörökkel bíró államok, tartományok, régiók szövetsége. Ezekben az országokban ugyanis a pártok belső differenciálódása – irányzatok, programok, sőt vezetői magatartás tekintetében is – területi egységenként zajlik. A belső viták, egyezkedések és kompromisszumok valós problémák és érdekek mentén zajlanak, amelyek az országos képviselet szintjén választásról választásra szintetizálódnak, de csak azon kérdéskörökben, amelyek nem érintik/sértik a területi egységek partikuláris érdekeire épülő önkormányzatiságát.

csak egyetlen akadály lehet, ha a fogyasztói világ fenntartásában érdekelt gazdasági szférában érdekellentétek, piaci harcok dúlnak. A szembenálló felekhez való kapcsolódás képes polarizálni a politikát, időlegesen. Hogy miért ilyen nagy a hatalma a gazdaságnak a politika felett? Gondoljunk bele: a társadalmi rétegek, osztályok mentén szerveződő többpárti demokrácia elveszítette bázisát. A jóléti államban felszínen tudott maradni, amíg a fogyasztói mobilizációt a jóléti rendszeren keresztül biztosítani tudta. Mára viszont a mobilitás intenzitása annyira felgyorsult, hogy szinte követhetetlen, a beavatkozás teljességgel lehetetlen. Ezt a helyzetet tovább rontja a funkcionális globalizáció, amely elsősorban a gazdasági szférában jelentkezik. A globális gazdaságra az állam, következésképpen a politikai szféra nincs hatással. Teljesen kiszolgáltatott. Miután politikai érdeke az adott ország fogyasztói társadalmának fenntartása, a globális piac szereplőinek megnyeréséért bármit megtesz. Kivel kerül szembe? Azokkal, akik csupán a helyi piacon tudnak versenyben maradni.

A globális és a helyi gazdaság ellentéte így válik *politikai kérdéssé*: a mindenkori hatalom, vagyis a kormányzó párt(ok) szükségszerűen a nemzetközi tőkét részesíti(k) előnyben mint a versenyképesség letéteményesét,¹⁸ míg a mindenkori ellenzék a nemzeti, illetve a helyi gazdaságra hivatkozik. Igaz ugyan, hogy a GDP előállításából a helyi (nemzeti) gazdaság csak igen kis mértékben részesedik, ugyanakkor ez az a vállalkozói kör, amely a foglalkoztatás nagyobb részét biztosítja.¹⁹ Ebből elméletileg az következik, hogy az államnak elemi érdeke az lenne, hogy a munkahelyteremtés (a társadalom fogyasztóképeségének fenntartása) okán a helyi (hazai) KKV-szektorra támaszkodjon. Miért nem teszi? Nem teheti, mert akkor a globális gazdasági versenyképességet teszi kockára. Ha a politika nyelvére akarnánk lefordítani a fenti helyzetet, elméletileg azt kellene mondanunk, hogy a nemzetközi nagyvállalatok (szupranacionális cégek) a versenyképesség, a lokális piacon működő KKV-k a szociális szféra kategóriájába sorolandók.

¹⁸ Magyarországon is ők állítják elő a GDP mintegy 80 százalékát.

¹⁹ Magyarországon a KKV-k foglalkoztatási részesedése 56-60 százalék között mozog.

Tehát az előbbit előnyben részesítő politikai párt jobb, az utóbbira támaszkodó a baloldali. Ez a fajta megosztás azonban csak a választások röpké pillanatában igaz. Miután a fogyasztásra és a növekedésre fókuszáló gazdaság és társadalom korát éljük, a valós politikai kategória mindig a kormányzás, az ellenzéki pedig légüres térben marad.

A képviseleti demokráciában a választás során ma már nem az a kérdés, hogy mire választunk, hanem az, hogy *kit ruházunk fel* a hatalommal. Nem a választási programok, hanem a politikai személyiségek különülnek el egymástól. Nagyon leegyszerűsítve: *nem irányt, hanem királyt* választunk. Képviseleti demokrácia helyett *képviselői demokrácia* van.

A demokratikus eljárási minimumok kiürülése

A ténylegesen létező demokráciák leírásánál az ortodox elemzők gyakran *az eljárási minimumokat* összesítik, mert úgy gondolják, hogy a demokratikus eljárások alapvetően vagy kitüntetten fontosak a demokrácia működéséhez, ám nem tagadják, hogy az eljárási szabályok létezése önmagában még nem garantálja a demokrácia létezését.

A demokrácia eljárási minimumait – az amerikai demokrácia vizsgálata alapján – először Robert A. Dahl dolgozta ki, s ezeket egészítette ki Philippe C. Schmitter és Terry Lynn Karl.²⁰ A kilenc minimumot úgy soroljuk fel, hogy zárójelben, dőlt betűvel jelezzük, hogy az eljárási minimum *miért és hogyan* ürtült ki.

1. A kormány politikai döntései feletti ellenőrzést alkotmányosan a köztisztviselők végzik. (*Ma a legtöbb kormány politikai döntései feletti*

²⁰ Robert A. Dahl: *Democracy and its Critics*. London, 1989, Yale University Press; lásd még: Philippe C. Schmitter – Terry Lynn Karl: *What Democracy Is – and Is Not*. In Larry Diamond – Mark F. Plattner (szerk.): *The Global Resurgence of Democracy*. Baltimore, 1993, Johns Hopkins University Press; Laurence Whitehead: *Demokratizálódás, elmélet és tapasztalat*. Fordította Gáthy Vera. Budapest, 2001, XXI. Század Intézet.

– általában jogilag garantált – ellenőrzést a kormányok tudatosan, szándékosan kijátsszák, ha politikai érdekeik úgy kívánják.)

2. A választott tisztségviselőket gyakori és tisztán megtartott választásokon szelektálják, amelyeken a nyomásgyakorlás viszonylag ritka. *(Régóta nincsenek már tisztán megtartott választások, minden politikai csoport minden durva és finom, közvetlen és közvetett nyomásgyakorlási lehetőséggel – például hamis kormányprogrammal, az ellenfeleket lejárató hazug állításokkal, félrevezető médiakampányokkal stb. – él.)*

3. A tisztségviselők megválasztásakor gyakorlatilag minden felnőttnek joga van szavazni. *(Ez az eljárási minimum érvényes, ám bár egyre több politikai erő hajlamos olyan kampányt is folytatni, hogy a szavazók egy részét távol tartsa az urnáktól, ha ez áll érdekében.)*

4. Gyakorlatilag minden felnőttnek joga van indulni a kormány választott tisztségéért... *(Az állítás jogilag igaz, ám gyakorlatilag ez a szabály folyamatosan sérül, mert az induláshoz a társadalmi, anyagi, politikai és kulturális feltételek nem mindenkinek és messze nem egyformán adottak.)*

5. Az állampolgároknak joguk van súlyos büntetés veszélye nélkül véleményt nyilvánítani a tágan értelmezett politikai kérdésekben... *(Ez a jog valószínűleg mindenhol érvényben van, ám a rejtett fenyegetések és a finoman érzékeltetett egzisztenciális veszélyek nem egyszer az állampolgárokat hallgatásra készítik.)*

6. Az állampolgároknak joguk van alternatív információs forrásokat keresni. Mi több, alternatív információs források léteznek és a törvény védelmét élvezik. *(Elvileg alternatív információs források és hozzáférések lehetségesek, ám az uralkodó csoportok által befolyásolt tömegmédiákkal szemben a többséget információs hátrány éri.)*

7. ...Az állampolgároknak továbbá joguk van viszonylag független szövetségeket vagy szervezeteket létrehozni, beleértve a független politikai pártokat és érdekcsoportokat. *(A jog ebben az esetben is keveset ér, mert egyrészt ma már nincsenek független politikai pártok, másrészt az anyagi, társadalmi és szellemi feltételek hiányában lehetetlen még viszonylag független politikai pártokat is létrehozni.)*

8. A lakosság által megválasztott tisztségviselőknek alkotmányos hatalmukat anélkül kell gyakorolniuk, hogy a nem választott tisztvi-

selők érvénytelenítő ellenkezésének (még ha informálás is) legyenek alávetve. *(A nem választott tisztségviselőktől a választott képviselőknek általában nem kell tartaniuk, mert a nem választottak többnyire egzisztenciálisan függnék a választott tisztségviselőktől, ám a külső gazdasági, társadalmi vagy kulturális erőcsoportoktól és hangadóiktól bizony sokféle függőségben vannak vagy lehetnek.)*

9. Az államigazgatás legyen önkormányzati; függetlenül kell cselekednie valamiféle más, átívelő politikai rendszer által támasztott korlátoktól. *(Az önkormányzati választások, az önkormányzati képviselők és az önkormányzati döntések gyakran nem lehetnek függetlenek az országos politikai rendszer erőcsoportjaitól.)*²¹

A demokrácia eljárási szabályai helyesek, a legtöbb demokratikus országban törvénybe iktatták őket, ám a törvényi szabályozást a modern politikai térben, különösen az erőfölényben lévő szereplők tudatosan *finoman vagy durván átlépi*. Az alapvető tévedés az tehát, hogy a demokrácia játékszabályainak jogi, törvényi védelme önmagában elég, hiszen a kijátszáshoz számtalan lehetőség és eszköz (sőt állami eszköz) igénybe vehető. Teljesen jogos tehát ez a kommentár: „Szélesebben értelmezve azt a módot, ahogyan gyakorlatilag minden modern államot egyre jobban korlátoz a jogi, intézményi, gazdasági és szociális függőségek sűrű hálója, kérdés, hogy a béklyózatlan önkormányzat még mindig választható-e akár területileg körülhatárolt erősebb államokban is.”²²

Mindezt összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a demokráciadeficit már olyan nagy és sokrétű, hogy ez a demokrácia már nem több mint egy *poszt-totalitárius rendszer*. A demokrácia visszafordul, közelebb kerül a totalitáriánus jellemzőkhöz, mint a klasszikus demokrácia elveihez.

Ha mindez így van, mégpedig vitathatatlanul így van, akkor tagadhatatlan, hogy a fennálló demokrácia torz gyakorlata miatt a demok-

²¹ Laurence Whitehead: *Demokratizálódás, elmélet és tapasztalat*. Fordította Gáthy Vera. Budapest, 2001, XXI. Század Intézet. 111.

²² Uo. 12.

rácia elvei és módszerei *újragondolásra* szorulnak. És méghozzá önmagában nem csak a demokráciamodell változása szükséges, hiszen a demokráciához például alapvetően hiányoznak a társadalmilag cselekvőképes, nem kiszolgáltatott, gondolkodó, s felelőssé vált *állampolgárok* (*közpolgárok*), s egyúttal ugyancsak hiányoznak a polgárok – sokkal inkább valós függetlenséghez jutó – közösségei.

Az állam újrapozicionálása a politika és a társadalom kettéválása után

A demokrácia tartalmának kiüresedése csak részben magyarázható a globalizáció és a lokalizáció ellentmondásaival. Mint arra már fentebb utaltunk, a modern államot számos belső ellentmondás is terheli.

Marcel Gauchet, aki a demokráciát *a modernitással* azonosítja, úgy véli, hogy a modern állam történetét (nagyjából a XIX. század utolsó harmadától egészen a XX. század közepéig) az individuális követelések, és az azt visszafogó közhatalom közötti egyensúly keresése jellemezte, amelyet végül a keynesi kompromisszumokra épülő társadalomközpontú demokráciában (*démocratie sociale*) sikerült megvalósítani.²³ Az állam *a társadalmi egyensúlyt garantáló és fenntartó intézménnyé* vált, amely ideig-óráig sikerrel oldotta fel a gazdasági termelékenység és a szociális igazságosság közötti ellentétet. A jóléti állam azonban, miközben az állampolgárok iránti felelősségre apellálva intézményesítette a szolidaritást – az emberi közösségeket összetartó finom szövődékbe durván belenyúlva –, a természetes szolidaritásból fakadó együttműködési rendszereket is életképtelenné tette. A társadalomközpontú demokrácia egyik legnagyobb paradoxona, hogy miközben a közérdek és a közjó jegyében jött létre, éppen a közösséget összetartó belső kohéziós erőket rombolta szét, tág teret nyitva az individualizációnak és a

²³ Marcel Gauchet: *La démocratie contre elle-même*. Párizs, 2002, Gallimard.

társadalmi fragmentációnak. Ebben a tekintetben *nincs nagy különbség* a szociális állam és az államszocializmus között. Ez utóbbi módszerei agresszívebbek, kevésbé szofisztikáltak és antidemokratikusak voltak, de lényegét tekintve mindkettő a társadalom „privatizálását”/államosítását eredményezte.

A hetvenes évektől rendre jelentkező gazdasági krízisek s az ennek nyomán kialakult társadalmi problémák megoldatlansága (munkanélküliség, társadalmi csoportok leszakadása, területi egyenlőtlenségek stb.) a szociális demokrácia, a jóléti állam válságához és lassú átalakulásához vezettek. A posztmodern állam semmit sem veszített totalitáriánus természetéből. Miként egykor az állam és az egyház szétválasztása biztosította a politika autonómiáját, úgy a hetvenes évek közepétől Európa-szerte *a társadalom és a politika kettéválásának* lehetünk szemtanúi. A totális állam egy szétzilált, individuumokra szétesett társadalommal szemben és/vagy felett kísérli megőrizni politikai autonómiáját. A kapcsolat állam és polgárai között egyre erőteljesebben a jog területén fogalmazódik meg. Napjaink demokráciáját Marcel Gauchet a „*jog demokráciájaként*” jellemzi, amely nem más, mint a közösséghez (nemzethez, államhoz) való tartozás lassú eróziója.²⁴ A nemzetállam jogállammá alakulása egyben a modern állam felbomlását is magában hordozza: az állampolgári identitás szociokulturális lényegének kiürülése éppen a stabil kormányzáshoz szükséges nemzet – állam – kultúra egységét bontja meg. A modern állam *felfalta gyermekeit*.

A magára maradt totális államban a demokrácia *puszta formalitás*. Nem közösségi érdekek, hanem individuumok csapnak össze. A demokrácia dinamikáját biztosító párbeszéd intézményei – politikai pártok, társadalmi szervezetek, gazdasági és szakmai közösségek stb. – ad hoc jellegűek vagy formálisak. A társadalmi egyensúly fenntartására létrehozott szolidaritáselvű jóléti intézmények a *hatalomgyakorlás eszköztárának* részévé lettek. A szolidaritás értékét az „állami feladatvállalás” jogilag is értelmezhető kategóriája váltotta fel, tág teret biztosítva a politikai államhatalom számára a mindenkire nézve kötelező érvényű

²⁴ Uo.

„jólét” (boldogság) mértékének és mibenlétének meghatározására és érvényesítésére. A politikai hatalom arroganciája napjainkban éppen a társadalmi szolidaritásból előbb elosztórendszerre minősített, majd „adományozó” eszközrendszerként kezelt/degradálódott intézményeken keresztül nyilvánul meg a leglátványosabban. A jog világába terelt demokrácia logikájában a társadalmi fellépés ellehetetlenül, hiszen a jog államában mindig az individuum áll szemben a törvény őreként fellépő hatalmi ágakkal. A kormányzás és a kormányzat fogalmai egyre inkább összezsúsznak, s ez a hatalom koncentrációját eredményezi szemben egy folyamatosan dezintegrálódó társadalommal. „*A hatalom minden olyan pozíció legitimitásának tagadására törekszik, ami nem az övé.*”²⁵ A jog útjára terelt *demokrácia paradoxona*, hogy a hatalom forrása jogilag nézve maga a társadalom (a nép), de a működő állam az egyént társadalmilag izolálja, és ezzel elzárja előle a részvétel lehetőségét. A posztmodern demokrácia állama egy önmaga farkába harapó kígyóhoz hasonlatos *zárt rendszerre* vált, amely nem csupán a belső konfliktusok kezelésére képtelen (a konfliktusok polarizálása okán), de a külső, a globalizáció irányából érkező kihívásokra sem képes reagálni anélkül, hogy ezt a zárt rendszert, azaz önmagát fel ne adná. Mind-ebből az is következik, hogy a mindent maga alá gyűrő, bekebelező totális állam számára az információs kor nyújtotta új lehetőségek is *csak eszközként*, nem pedig a demokrácia és az állam új minőségeként értelmezhetők.

Tocqueville egykoron a demokrácia két legnagyobb veszélyeként az *individualizmust* és a *despotizmust* jelölte meg.²⁶ Az előbbi alatt az állampolgárok politikával szembeni közömbösségét, az utóbbin pedig a hatalom koncentrációját, az állampolgárok államtól való túlzott függőségét és a többség tirannizmusát értve, amely megfojtja és elpusztítja a társadalom belső működésének természetes dinamikáját. Tocqueville számára a demokrácia még nem egyszerűen a kormányzás egy formá-

²⁵ Jean-Pierre Le Goff: *La démocratie post-totalitaire*. Párizs, 2002, La découverte. 37.

²⁶ Alexis de Tocqueville: *Az amerikai demokrácia*. Fordította Ádám Péter et al. Budapest, 1993, Európa Könyvkiadó.

ja, hanem maga az államalkotó társadalom (*État social*), amelyben a demokrácia minden állampolgár számára azonos (egyenlő) *kondíciókat* biztosít, mintegy keretet ad a szabadon formálódó társadalmi és gazdasági viszonyrendszereknek. Ebben a logikában a demokrácia *társadalomdinamizáló erő*, s az állam funkciója nem több és nem kevesebb, mint e *dinamika fenntartásának* (kondícióinak) biztosítása, vagyis annak megakadályozása, hogy a társadalom (az állam) zárt rendszert alkosson.

A változás lehetséges útja: e-állam és kultúraállam

Európában tehát ma a tagállamok szinte mindegyikében *megkérdőjeleződik* a polgári demokrácia kialakult szisztémája. Nagy kérdés azonban, hogy a hálózottság korában a területiségétől és a kultúra által biztosított autoritásától megfosztott állam miként és milyen értékek mentén lesz képes *új típusú köztársasággá és e-állammá* szerveződni?

Pierre Lévy logikáját²⁷ követve a jövő államának „területisége” a kibertérben aktualizálódik. A kibertér viszont a virtuális tér nyelvi, kulturális aktualizációja, objektíválódása, s egyben a változatosság, a diverzitás forrása is. Minden egyes aktualizáció a kultúra egyfajta megnyilvánulása. A virtuális térben a különbözőséget/elkülönülést a (tér-idő távolságot helyettesítő) *szemantikai távolság*, a dolgok jelentéstartománya közötti távolság határozza meg, amely maga is a kultúra kategóriájába tartozó, kognitív jelenség. Ebben az összefüggésben az állam és a kultúra fogalmának szétválasztása azt a célt szolgálja, hogy a kultúra „felszabadításával” a virtuális térben számtalan „lokális” közösség (virtuális közösség) jöhessen létre, amelyek nem fizikai, hanem kulturális identitásuk mentén szerveződnek. A közösségek közötti közelség (*proximity*) szemantikai s egyben szociokulturális kapocs, amely az e-államban objektíválódik. Mindebből elméletileg az is következik,

²⁷ Pierre Lévy: La séparation de la culture et de l'Etat. *Interviu*, 2001. 12.

hogy az e-állam szervezeti struktúrája (intézményei) és működése, miként kiterjedése is csak a multidimenzionalitását visszanyerő kultúrán keresztül értelmezhető.

Ezért az e-államot leginkább *kultúraállamként írhatjuk le*. A kultúraállam fogalma ebben a gondolatmenetben azt tételezi, hogy a virtuálisan szerveződő közösségek erős partikuláris értéképző közösségek, amelyek a kultúra multidimenzionalitásának és belső dinamikájának, valamint a hálózottságnak (a hálózatokon való szabad „mozgásnak” = változás/diverzitás/innováció) köszönhetően, mai szóhasználattal élve a „civil társadalom” jegyeit viselik magukon. A „civil” fogalma az információs korban egyre inkább szemantikai értelemmel bír. A kultúraállamban a „civil” egy új, a virtuális térhez kötődő identitást és társadalmiszerveződést tételez. Ebben az összefüggésben az állam már nem dominanciájáról (hatalomról), hanem a civil szerveződésekhez való illeszkedéséről, annak különböző módozatairól ismerszik meg. Vagyis nem hierarchikus (ami a multidimenzionális virtuális térben eleve lehetetlen), hanem horizontális viszonyrendszerben áll a társadalommal. Ez a horizontális kapcsolódás a szemantikai térben realizálódik.

Az információs kor leírására napjainkban *számtalan fogalom* van használatban. Minden egyes elnevezés – információs társadalom és gazdaság, tudásalapú gazdaság és tudástársadalom, innovációs gazdaság és innovatív társadalom, kultúratársadalom (a kultúragazdaság fogalma szűkebb értelemben használatos: a kulturális szféra gazdasági potenciáljára, önálló gazdasági ágazattá válására utal) – az új korszak más-más aspektusát emeli ki. Az elnevezések sokasága mögött azonban az információs kor komplexitása, multidimenzionalitása húzódik meg. A magunk részéről ezért tartjuk szerencsésebbnek a „kultúra” jelző használatát (kultúraállam, kultúratársadalom).

Információs kor és kultúra összefüggése így néz ki: Mindazon jelenségek, amelyek mentén az új korszak leírható potenciálisan, a kultúra virtuális valóságában leledzenek. S mint ilyenek, a kultúra különböző objektívalódásának tekintendők. Hogy ezek sorában melyik válik a jövő társadalmi, gazdasági folyamatainak elsődleges meghatározójává (ha egyáltalán lesz ilyen), azon lehet vitatkozni, de azt senki sem vitat-

hatja el, hogy az információ/tudás, az információs kor meghatározó (stratégiai) erőforrása elsődlegesen a kultúra kategóriájába tartozik.

Az állam elválaszthatatlan a társadalomtól, amelynek létét és létezését köszönheti. Az állam a társadalmi cselekvőképesség megnyilvánulása, s mint ilyen a kultúra kategóriájába tartozik.

A jelen megértése mindezért egyáltalán nem könnyű. Mégpedig azért nem, mert az idő nem egyetlen irányba folyó hatalmas áramlat: „a jövő a múlttal együtt párhuzamosan létezik” (Einstein). Katasztrófa-helyzetek csak akkor alakulnak ki, amikor a múlt és a jövő közötti egyensúly megszakad: a múlt biztonságot jelentő struktúrája felbomul, miközben az új formációk létrejötte még nagyon távoli vagy alig látható. A másik fontos tényező az idő mellett a változások területi behatárolása, amely a változásokkal együtt járó problémák kezelésének módozatait határozza meg. A történelem azt bizonyítja, hogy minden nagy korszakváltásnak meg kellett küzdenie azzal a problémával, hogy múltban gyökerező fogalmai egy olyan világgal kerültek szembe, amely alakjával, mozgásával és annak irányával megkérdőjelezi a korábbi alapfeltevéseket és helyzetértékeléseket.

A nagy társadalmi és gazdasági változások által kikényszerített korszakváltások idején felértékelődik a kultúra szerepe és komplex értelmezése. A *kultúra* mint a társadalmi együttélés általános attribútuma nem csupán a nyelv, vallás, az erkölcs, a szokások, a társadalmi szervezet, a szellemi és fizikai javak, a művészet, a tudomány, a hagyományok területére korlátozódik, hanem az ember létért folytatott küzdelmében az alkalmazkodás egyedi, specifikus eszközzrendszere. A kultúra *az ember és közösségeinek önismerete*: a gyengeség, a fogyatékoság tudata egyszerűsmind a tökéletesedés, a mindent tudás, a boldogság utáni vágy megnyilvánulása is. A kérdés az, hogy a globalizáció és az információs társadalom korában miként változik meg a kultúra szerepe, funkciója? Milyen reláció áll fenn az információ-tudás-kultúra viszonyrendszerében?

Mindent összevetve a nagy szétesések és újjászerveződések átmeneti időszakát éljük. Ha a történelem klasszikus felosztását követjük, azt is mondhatnánk, hogy az emberiség egy teljesen új történelmi korszakra lépett, ahol a jövő civilizációja a folyók, a tengerek és az óceánok után az egymástól távol eső kontinensek mentén formálódik ki, míg a cse-

rekapcsolatok az informatika korszerű eszközeinek segítségével, az éter végtelen útjain virtuálisan szerveződnek.

Semmi okunk sincs arra, hogy azt gondoljuk: a történelem véget ért, vagy hogy az állam elveszítette létjogosultságát, de azt sem jelenti, hogy jelenlegi formájában marad fenn. Az élet és vele az örökös verseny folytatódik tovább, csupán a keretek, a formák (és persze a tartalmak) változnak. Ma is igaz, amit a neves pszichológus, Jean Piaget fogalmazott meg: „sok állatfajtól eltérően, amelyek nem tudják megváltoztatni önmagukat anélkül, hogy fajtájukat is meg ne változtatnák, az embernek sikerült *megváltoztatnia önmagát* az által, hogy valami időtlen predesztináció értelmében egyszerűen elfogadja a kívülről vagy belülről jövő változásokat”.

A kormányzás és a diszfunkcionális kormányzat

A liberális demokrácia alapján szerveződő nyugati társadalmakban a *kormányzás (governance) fogalma az állam és társadalom között fennálló interakcióra utal. A magán- és a közszféra szereplői közötti együttműködés egyfajta koalíciós kapcsolatrendszeren alapszik. A kormányzás nem más, mint az egymástól elkülönült és különböző érdekek mentén cselekvő társadalmi szereplők akcióinak koordinációja. A kormányzás legitimitációja politikai folyamat eredménye, amely lehetővé teszi a társadalmi szereplők kapcsolatrendszerében bekövetkező változások követését.*

A kormányzás szempontjából a *politika* nemcsak *legitimál*, hanem *orientál* is. A liberális demokráciák politikai váltogazdálkodásában az állam legfőbb intézménye a választások útján legitimitációt nyert *kormányzat*. A kormányzás gyakorlata tehát a mindenkori kormányzat által kijelölt prioritások és célkitűzések mentén valósul meg, de kereteit és funkcionális rendszerét az adott állam szuverenitását biztosító intézményesült tradíciók határozzák meg. E kettősségnek köszönhetően az állam a közösség számára egyszerre reprezentálja a stabilitást és a változást. A változások többnyire belső nyomásra, társadalmi változások,

reformok útján valósulnak meg. A *reform* a felmerülő problémákat a tradíciók tiszteletben tartásával *aktualizálja*. Mélyreható változásokra azonban az állam éppen a lényegét adó intézményesült tradíciók okán nem, vagy csak nagy ritkán képes. Ebben az esetben ugyanis a politikai akarat (kormányzat) és a társadalmi szereplők akcióinak koordinációja (kormányzás) között megbomlik az egyensúly, ami végső soron az állam működésképtelenségéhez (*diszfunkcionalitás*) vezet.

Az állam intézményi és adminisztratív jellege

Max Weber meghatározásában az állam mindenekelőtt *intézmény*.²⁸ Intézményről akkor beszélünk, amikor egy általánosan elfogadott viselkedési forma szabállyá, rendezőelvvé válik egy adott közösség életében (törvény). Az intézmény ugyanakkor gyakorlatok összessége is, s mint ilyen, kapcsolatot teremt a társadalom tagjai között (például a házasság intézménye). Az állam mint intézmény maga is intézmények sokaságából áll (kormány, parlament, önkormányzatok, igazgatási és jóléti intézmények stb.). Számuk és funkciójuk egyenes arányban áll az állami beavatkozás és feladatvállalás arányával.

A szervezetek számának és méretének növekedése mellett Weber szerint a modern állammá fejlődés sajátossága a fokozódó bürokratizálódás. Ez magával vonja a szakismeretek alapján szerveződő munkamegosztást, a hierarchikus szerveződési formát és a regulációt (a pontos szabályozási rendszert), az írásos dokumentációk és dokumentumtárak kialakulását, valamint a kapcsolattartás személytelenségét.²⁹

Az intézmények mindegyike sajátos és *specifikus intézményi kultúrával*, gyakorlatokkal és értelemmel rendelkezik. Az állam tehát nem

²⁸ Max Weber: *Le Savant et la Politique*. Párizs, 1919.

²⁹ A francia eredetű „bürokrácia” szó is az íróasztal mellett ülők – az arisztokráciához hasonlóan elkülönülő, oligarchizálódásra hajlamosak – társadalmi csoportjára és az irodai dokumentáló tevékenység elhatalmasodására utal.

írható le egyetlen és egységes szervezetként. Sokkal inkább egy keret-intézménynek tekintendő, amelyen belül különböző kultúrák és institutionális logikák keverednek, fejlődnek, nem egyszer egymással szembe is kerülnek. Az állam tehát – az intézmény vagy szervezet-szociológia oldaláról nézve – az egymással permanens interakcióban álló intézmények intézménye.

Az állam igazgatása politikai alapon választott (kormány, önkormányzat) és kinevezett szakmai testületek irányításával történik (köz-tisztviselői kar). Ez utóbbiak jelenléte biztosítja a kormányzat és a kormányzás alanyai (társadalom) között fennálló kapcsolat stabilitását és permanenciáját. Szerepük különösen fontos a liberális demokrácia többpártrendszerű politikai váltógazdálkodásában. Az állam igazgatási rendszere tehát a liberális demokráciában egyszerre politikai és *adminisztratív* természetű. Következésképpen az államot meghatározó kapcsolatrendszer egy piramishoz hasonlatos hierarchikus építmény, amelynek csúcán a politikai intézmények, alján pedig az állampolgárok sokasága áll. Az állam stabilitását, funkcionális működését és kapcsolatait biztosító kötőelem azon intézmények sokasága, amelyekből az állam adminisztratív jellege ered.

A szolgáltató állam vergődése és a gyenge kommunikáció

A kormányzat és a kormányzás fogalmai a szakirodalomban gyakran keverednek. A *governance* és a *government* szavak gyakran szinonimaként használatosak. Ez is jól mutatja, hogy az állam politikai és adminisztratív funkcióinak összekeveredése egyre általánosabb. Még inkább jellemző ez közgondolkodásunkra. Az állam jó vagy rossz megítélésében elsősorban az adminisztratív, igazgatási feladatokat ellátó intézmények, a közigazgatásról alkotott véleményünk játszik döntő szerepet, hiszen az állampolgár az állammal ezeken keresztül kerül közvetlen kapcsolatba. E kapcsolatnak két fontos részeleme az *interakció* és a *kommunikáció*. Az előbbi az állam által nyújtott *szolgáltatásokra*, az utóbbi pedig az *információk áramlására* vonatkozik. A modern állam-

ban mindkettő a közintézményeken (ide értve a közigazgatás intézményeit is) keresztül valósul meg.

„A *szolgáltató állam* fogalmát is sokszor egybemossák az e-kormányzat megvalósításával, a kettő azonban nem azonos. A szolgáltató államhoz vezető reformfolyamat a tekintélyelvű, autoriter, a hatalom külsőségein és bürokratikus logikáján alapuló gyakorlat helyébe lépésről lépésre egy állampolgár-központú, nyílt szerepfelfogású közszférát állít, amelyben az állam valóban szolgáltatásokat nyújt állampolgárainak. A kérdés azonban az, hogy az egyébként helyes szolgáltatóállam-program sikeresen megvalósítható-e akkor, amikor állam és állampolgára között *az interakció gyenge, a kommunikáció sokszor ellenséges.*

A két folyamat időben párhuzamosan zajlik, és az e-kormányzás által kialakított új technológiák nyújtotta lehetőségek felerősítik a bürokrácia átalakításának igényét. A szolgáltató állam és az e-kormányzás együttes megvalósítása annak a felismerése, hogy *ez gazdaságosan teszi* demokratikusabbá az államot.”³⁰ Az e-kormányzás azonban nemcsak technológiai modernizáció, hanem rejtett kísérlet a társadalom és az állam közötti partnerség *visszaállítására.*

A modern államban a szolgáltatás nem más, mint az állami feladatvállalások rendszerszerű, többé-kevésbé hatékony végrehajtása, amelyre a szolgáltatást igénybe vevő állampolgárok csak politikai úton (képviseleti demokrácia) gyakorolhatnak befolyást, de a döntésbe való közvetlen beleszólás jogával nem rendelkeznek. A közigazgatási intézmények csak saját kompetenciájuknak megfelelő döntési joggal bírnak. A kormányzás gyakorlatában elsősorban végrehajtó szerepet töltenek be. Optimális esetben ugyancsak közvetítő szerepet játszanak a kormányzat és a társadalom közötti kommunikációban.

A modern államban az információáramlás jellemzően egyirányú, és a hierarchikus struktúrának, valamint a kialakult döntési mechanizmusnak köszönhetően lassú. Az állam reakcióideje és a társadalmi igényekben jelentkező gyors változások egymással fordítottan arányosak. Ez pedig egyrészt az *interaktív kommunikáció hiányára*, másrésztől

³⁰ Forrás: e-Kormányzat Stratégia és Programterv. 2003, MeH. 6.

pedig az állam *elavult működési rendszerére* irányítja a figyelmet. Mind-
ez azonban csak azt dokumentálja, hogy a politika és a társadalom
kettéválása után a diszfunkcionalizmus tartós marad.

A szolgáltató állam jövője és sikere nagymértékben attól függ, hogy
miként definiáljuk magát a szolgáltatást, és milyen helyet biztosítunk
számára az állam demokratikus működésében. Másként fogalmazva:
milyen viszony áll fenn a kormányzás és a szolgáltatás fogalmai között?
A posztmodern totalitáriánus állam viszonyai között, ahol az állam
politikai és adminisztratív jellegének összekeveredése a jog világába
terelt demokrácia logikájából következik, a szolgáltatás csupán a rend-
szer hatékonyabb működtetésére, az olcsóbb államra irányulhat, nem
pedig a demokrácia és az állam minőségileg új kereteinek kialakítására.
Az állampolgár és az állam intézményei közötti közvetlen, interaktív
kommunikáció ugyanis nem feloldja, hanem tovább erősíti a poszt-
modern állam antidemokratikus folyamatait: az individualizációt és az
államtól való túlzott függőséget.

A *szolgáltatás-központú demokrácia* új paradoxont teremt. Egyrés-
ről az állampolgár és az állam viszonyrendszerén keresztül véglegesen
felszámolja a társadalmi önszerveződés utolsó morzsáit is azáltal, hogy
a kormányzásba becsempészi a vállalati menedzsment hatékonyságá-
nak logikáját és technikáit. Ez elméletileg a totális állam kiteljesedé-
séhez, a politikai állam hatalmi struktúrájának megszilárdulásához, az
állam társadalmi testének (*État social*) felszámolásához vezet. Másrés-
ről viszont a szolgáltató állam csak akkor számíthat kedvező fogadta-
tásra, ha és amennyiben képessé válik az individuumok egyedi, par-
tikuláris igényeit/érdekeit a lehető legnagyobb mértékben kielégíteni.
A szolgáltató állam tehát óhatatlanul az állami funkciók *piacosításának*
(a szolgáltatás a XXI. század meghatározó gazdasági fogalma) irányába
mozdul el. Az új infokommunikációs technikák és technológiák ezt a
folyamatot nemcsak erősítik, hanem generálják is. A piac a modern
állam működési elvétől idegen és globálisan jelentkező strukturálódási
folyamatokat indukál: fellazítja, majd felszámolja a területi elven szer-
veződő államot, végleg elsöpri a kulturális homogenizáció modelljét,
ezáltal megrendíti az intézményesített tradíciók mentén kialakult és az
államhatárokon belül monopolhelyzetet élvező, a politikai állam pil-

léreit alkotó intézményeket stb. A szolgáltatás-központú demokrácia elméletileg tehát magában hordozza a modern állam utolsó bástyáinak lerombolását. Az állam felfalja önmagát!?

A lehetőség még egyáltalán nem bizonyosság. Ha visszatérünk a demokrácia eredeti meghatározásához, s ellentétben Marcel Gauchet meghatározásával, a demokráciát nem a modern állammal, hanem a társadalommal azonosítjuk (például Tocqueville nyomán), akkor azt kell mondanunk, hogy nem az állam mint társadalmi formáció, hanem a modernséghez kötődő és a nemzetállamban gyökerező *poszt-totalitárius állam* van eltűnőben. Az információs kor demokráciájának alakulása lényegében attól függ, hogy miben határozzuk meg azokat a kondíciókat, amelyek biztosítása egy adott közösség (társadalom) minden tagja számára egyenlő mértékben fontos, mert biztonságot nyújtanak, s azonosulni lehet velük (identitást adnak). Miután a globalizáció hatásai mindenütt másként és eltérő mértékben fejt ki hatását, azt kell mondanunk, hogy az információs kor államai lokális szinten nagyon eltérő képet mutathatnak

Visszatérve a jelenre, nem hallgathatjuk el, hogy a szolgáltató állam *nem az egyetlen és megkerülhetetlen alternatíva* napjainkban. A leggyakrabban elhangzó kritika a szolgáltató állammal szemben az, hogy az állam elsődleges feladatának az állampolgárok versenyképességének biztosítását (a globális gazdaság kihívásaihoz való alkalmazkodást) tekinti, ahelyett, hogy a globalizáció negatív hatásai ellen védelmezné a társadalmat. A „*társadalmiberuházás-központú állam*” (*État-investissement social*)³¹ szemben a szolgáltató állam neoliberais koncepciójával abból az alapelvből indul ki, hogy az államnak nem kell szükségszerűen a globalizációt szolgálnia, még akkor sem, ha a globalizáció megkerülhetetlen, és a globális gazdaságba való bekapcsolódás – miként az infokommunikációs technológiák széles körű alkalmazása – elemi szükségszerűség. A *társadalmi beruházás típusú állam* ugyanakkor a ver-

³¹ David Cameron – Janice Gross Stein: Mondialisation, culture et société: La place de l'État au sein d'espaces changeants. *Canadian Public Policy – Analyse de Politiques*, 2000. 2. szám 16–36.

senykéesség fogalmát tágan értelmezi. Feladatának éppen ezért azon szociális eredetű tényezők, egyenlőtlenségek felszámolását tekinti, amelyek az állampolgárok, egy adott közösség vagy térség versenyképességének akadályai: szegénység, oktatás, egészségi és környezeti állapot, deviancia és bűnözés, kirekesztés stb.³² Az állam minden állampolgára iránt felelősséggel tartozik, de a jóléti állammal és a szolgáltató állammal ellentétben nem közvetlenül az individuumokra koncentrálnak, hanem a *közösség(ek) életminőségét*, „jól-létét” javító beruházásokon keresztül biztosítja az egyenlő feltételeket. A társadalmi beruházásokra fókuszáló állam nemcsak a globális gazdaság és a társadalmi béke közötti egyensúly megőrzésére törekszik, hanem minden erejével arra törekszik, hogy megőrizze a *társadalom-állam-demokrácia egységét*. A nemzet fogalmát tudatosan helyettesíti a közösség fogalmával, amely egyrésztől messzemenően tekintettel van a lokális világok kulturális diverzitására, másrésztől előmozdítja a helyi társadalmak belső dinamikájának fennmaradását.

Mindent összevetve, a társadalmiberuházás-központú állam koncepciója a lokalitás és a globalitás közötti egyensúly fenntartásának *egyik alternatívája*, ahol az állam a lokális térszerkezet laza együttműködésének koordinátora. Nem irányítja, hanem orientálja az információs korban folyamatosan változó kapcsolatokat. Az állampolgárok és közösségeik irányába nyújtott szolgáltatások tehát olyan közérdekű, a társadalmi kiegyenlítődést és kohéziót szolgáló beruházások, amelyek nem a piaci mechanizmusokat integrálják a társadalmi struktúrába, hanem a társadalom és a gazdaság egyensúlyát biztosítják. A lokalitások között a természetes szolidaritás, míg az államhoz fűződő viszonyrendszerben a szubszidiaritás elve érvényesül. Ebben a logikában az állam már nem hatalomkoncentrálnak intézmény, hanem *partner*.

³² Uo. 29.

Új paradigmák sodrásában

A jövőből visszanező paradigma és a paradigmaváltás

Paradigmán a koherens elméleti rendszerek összességét értjük, amelyek rendszerbe szervezeten, sajátos nézőpontból értelmezve interpretálnak egy meghatározott problémahalmazt. A gond mindig az, amiről Albert Einstein híres tétele szól: egy problémát nem lehet ugyanazzal a gondolkodásmóddal megoldani, ami a problémát előidézte.

A *természettudományokban* párhuzamosan, egymástól függetlenül több elméleti rendszer (paradigma) és létezhet. Minden paradigma lényegét a *problémafelvetés újdonsága* és az abból fakadó, *az objektív valóságot újszerűen értelmező problémamegoldás adja* (például a newtoni mechanika, az einsteini relativitáselmélet, az euklideszi geometria vagy a Bolyai-geometria).

A *társadalomtudományi gondolkodás* lényegét a megismerés alkotja, vagyis annak a vizsgálata, hogy a társadalom működésére milyen objektív, mindenütt érvényes tényezők hatnak. A *paradigmaváltás* azt jelenti, hogy az ember alapvetően más módon kezd gondolkodni önmagáról, a világról, a világhoz fűződő viszonyáról, ennek megfelelően új valóságot teremtve önmaga számára másként szabályozza társadalmi viszonyait. A társadalomtudomány paradigmája olyan elméleti rendszer, amely értelmezi és koherens módon leírja, fogalmi eszközökkel megragadja a változás lényegét, feltárja annak okait és következményeit.

A változások bekövetkezése és az új paradigma születése időben nem feltétlenül esik egybe. A paradigma kialakulása meg is előzheti és követheti is a változást.¹ Időben és térben pontszerű változások

¹ A természettudomány és a társadalomtudomány paradigmafelfogásáról bővebben lásd Thomas S. Kuhn és Karl Popper írásait, többek között Thomas S. Kuhn: *A tudó-*

sorozatáról van szó, amelyek egy meghatározott történelmi helyzetben felmerülő problémahalmazra (*anomáliák*) adandó válasz okán rendszerszerűen összekapcsolódnak. A nagy korszakváltások paradigma-váltásainak sajátossága, hogy az egyre szaporodó, korábban egymással csupán közvetett összefüggésben álló anomáliák hatására a *paradigmák egymásba csúsznak*.

A továbbiakban az információs kor ismertetését nem történelmi kialakulásuk sorrendjében, hanem az új korszakot meghatározó összefüggéseik mentén tárgyaljuk. Az általunk kiválasztott oksági sor a múlt és jelen azon társadalmi, gazdasági, kulturális trendjeinek megértését célozza, amelyek kényszerítő erőként hatnak az információs kori állam szerepében, feladatvállásaiban és működésében bekövetkező változásokra.

Egyúttal előre is jelezzük: ha volt korszak, akkor a jelenlegi az, ami *folyamatos paradigmaváltást* jelent. Érdekes a helyzet: a jövővalóság feltárható, az ebből a jövőből levezethető paradigma pedig visszanéz ránk, és a jelenben szemlél minket.

A fenntartható fejlődés elfogadott paradigmája

A XX. század utolsó harmadától kezdődően a világ három súlyos, a társadalmi és gazdasági változásokat meghatározó problémával szembesült: a világ túlnépesedése, a fogyasztás robbanásszerű növekedése és a természeti erőforrások kimerülése. E három paradigma már egyenként is *komoly változásokat* képes indukálni. Globálisan érvényesülő együttes megjelenésük és a paradigmák egymásba csúszása azonban alapjaiban kérdőjelezte meg a világról alkotott korábbi felfogásunkat.

mányos forradalmak szerkezete. Fordította Bíró Dániel. Budapest, 1984, Gondolat; Karl Popper: *Test és elme. Az interakció védelmében.* Fordította Káldy Zsuzsa. Budapest, 1998, Typotex Kiadó.

Az ipari társadalom növekedési trendjének anomáliái

Az ezredfordulóra a világ lakossága meghaladta a hatmilliárdot. Ez nemcsak bolygónk eltartóképességének kérdését, hanem a népesség eloszlásából és korösszetételéből, az eltérő gazdasági fejlettségből fakadó aránytalanságok okán számos új, globális méretű gazdasági és társadalmi problémát is felvet.² Miközben a népesség mintegy kétharmada a fejlett Észak országain kívül, elsősorban az ázsiai kontinensre koncentrálódik, és a dinamikus növekedésből fakadó létfenntartási gondokkal küszködik, addig a nyugati civilizáció országainak a népességszökkenésből és a rohamos előregedésből fakadó problémákkal kell szembeesniük. Az egyik oldalon növekvő szegénység és az azt ellensúlyozni próbáló „rablogazdálkodás”, a másik oldalon a gazdasági növekedés és az azzal együtt járó túltermelés, valamint a jóléti társadalom tarthatatlansága okoz súlyos válságokat. A szegények és gazdagok, Észak és Dél közötti feszültségnövelő tényezők között gazdasági, társadalmi és kulturális elemek keverednek.

Gazdasági téren meghatározó, hogy az ipari gazdaság növekedéséhez nélkülözhetetlen *energiaforrások egyre fogyanak*. A potenciális lelőhelyek többnyire a harmadik világ szegény országaiban találhatóak. A gazdasági növekedés alapja a hatékonyság, az „olcsón többet” termelni elve. Magvalósításához elengedhetetlen a nyersanyagok előteremtésének (kitermelés, feldolgozás, szállítás) és az áru-előállítás, -értékesítés költségeinek csökkentése. A termelés hatékonyságának és a növekedésnek logikus következménye egyrészt az *ipari termelés súlypontjainak*

² 50 év alatt a Föld lakossága 2,5 milliárdról 6 milliárdra emelkedett. Az ENSZ jelenlegi számításai szerint 2050-re várhatóan 8-9 milliárd lakója lesz a földnek. A WWF jelentése szerint az emberiség már 1999-ben túllépte a Föld természetes biológiai kapacitása nyújtotta lehetőségeket. A túlterheltség 120 százalékos, és a William Rees által végzett számítások szerint a természeti források felhasználásának jelenlegi üteme mellett 2050-re ez a mérték elérheti a 180-220 százalékot. Ahhoz, hogy az emberiség fennmaradjon, még legalább egy, ha nem több „Földre” lenne szükség. William Rees: *Planète vivante. Rapport*. 2000.; *Rapport planète Vivante* 2002. <http://www.wwf.fr/pdf>. Hozzáférés: 2007. február 13.

a harmadik világ irányába való elcsúszása. Ennek eredményeképpen a fejlett Észak országokban fokozódó munkanélküliség, a hagyományos szakmák eltűnése okán egyre erőteljesebben jelentkező bevándorlás (*migráció*) és a társadalom előregedése miatt a jóléti rendszer túlterheltsége figyelhető meg. Ez utóbbit jól mutatja a fejlett országokban szinte mindenütt megfigyelhető állami eladósodás jelensége. A világméretűvé duzzadt (*globális*) válság helyi (*lokális*) szinten kezelhetetlenné vált. Ha az állam szigorúan szabályozza a bevándorlást, az előregedés miatt omlik össze a szociális rendszer (lásd Franciaország, Németország). Ha korlátlanul engedélyezi a migrációt, megőrzi ugyan a korösszetétel egyensúlyát, viszont súlyos *társadalmi és politikai ellentétekhez* vezető kulturális problémákkal kell szembenéznie (lásd Nagy-Britannia). Ennek kezelésére pedig újabb intézményeket kell létrehozni, vagyis a kiadások nem csökkennek, hanem növekednek.

Nem jobb a helyzet a harmadik világ országában sem, ahol az olcsó munkaerő és nyersanyag, a túlnépesedés és természeti erőforrások pusztítása lehetetlenné teszi a szegénységből való kilábalást. A szociális gondok mellett a hagyomány és a modernizáció összütközéséből fakadó *kulturális konfliktusok* és a *kizsákmányolt természeti környezet* kezelése vált lehetetlenné (iszlám országok, Afrika, Ázsia és Dél-Amerika szegény államai). A folyamat eredménye itt is az államok totális eladósodása, működésképtelensége.

A gondok másik csoportját a *gazdaság működésével kapcsolatos „fogyasztás”* alkotja. A hagyományos ipar a természeti források kimeríthetlenségének, a nyersanyag szabad átalakíthatóságának, a környezet tetszés szerinti terhelhetőségének elvei alapján működik. Az alapanyagok és a gyártott termékek szállításának, a hulladéktermelésnek egyetlen korlátja a termelés hatékonysága és a versenyképesség, nem pedig az erőforrásokkal való ésszerű gazdálkodás.

A fogyasztás robbanásszerű növekedése a *környezet drasztikus elszennyeződéséhez* vezetett. Ebben a fogyasztásban az élelmiszerek már csak kicsiny hányadot képviselnek, ami azt jelenti, hogy a növekvő igények hajtóereje már nem a létfenntartás, hanem a gazdasági tevékenység a maga korszerűtlen pazarló szervezettségében, az alkalmazott technológiák, a megváltozott, a szükségleteket háttérbe szorító társadalmi

presztízstre épülő *túlfogyasztás „ideológiájának”* elterjedése. Bár a legnagyobb veszély a *környezetszennyezésben* mutatkozik, az okok között az említett elemek mindegyike közrejátszik, még ha jelenlétük földrajzi helyzettől, gazdasági fejlettségtől függően más-más súllyal nyom is a latba. A környezet egyensúlyának megbomlása már-már mindennapi életünket veszélyezteti. Ki gondolná, hogy ma átlagosan ötszáz olyan kémiai anyag található az emberi szervezetben, amely a század elején még nem volt ott (innen az allergiás megbetegedések sokasodása, az immunrendszer gyengülése)? A másik óriási veszély az édesvíz mennyiségének radikális csökkenése.³ Fogyatkozóban van a biológiai sokféleség (*biológiai diverzitás*). Az erdők kiirtása nemcsak a fajok kihalásához, hanem a fotoszintézis elmaradásához is vezet, amelynek révén csökken a levegő oxigéntartalma.

A környezeti szennyezéshez mérhető veszélyt jelentenek a *társadalmi problémák*: növekednek az anyagi javak elosztásában, a tanulási lehetőségekben, az egészségi állapotban, az emberi élet elérhető időtartamában megmutatkozó különbségek.

Miután az igényeket az emberek vágyai és nem szükségletei határozzák meg, a fogyasztással együtt járó társadalmi problémák sajátosan új vonása az *eladósodás* kérdésköre, amely az egyes embereket éppúgy érinti, mint az államokat. Sajátosan új jelenség, hogy a lakossági hitelfelvételek „fogyasztáshoz kötöttek”: a bankok, pénzüzetek felé a közüzemi számlák és telefonszámlák igazolják a fogyasztói hitelképességet. *A fogyasztás* tehát nem a társadalmi esélyegyenlőséghez vezet, mint azt a '60–70-es években gondolták, hanem éppen *a társadalmi nivellációt erősíti*.

Globalizáció kontra lokalizáció a kilencvenes években

A funkcionális *globalizáció* elsősorban a gazdasági szférában alakult ki, mégpedig a növekedés logikája mentén. Ennek eredményeként a *növekedési ütem* jelenlegi állását figyelve, a világ GDP-ben kifejezett öszter-

³ A csökkenés annyira radikális, hogy sok tudós úgy véli, hogy a XXI. század nagy háborúit nem az olajért, hanem az édesvizekért fogják vívni.

melésének 30 százaléka 2010-re száz multinacionális világcég kezében fog összpontosulni. Ez az arány 2030-ra elérheti az 50 százalékot. A gazdasági növekedés mértéke legekleatásabban a pénzüpiacokon figyelhető meg: míg 1990-ben, éves szinten, a világ termelésének 25 százaléka cserélt gazdát a tőkepiacon, ez az arány 2000-ben már 184 százalék volt. A fenntartható fejlődés szempontjából különösen negatív jelenségnek számít, hogy egyre inkább a rövid lejáratú tranzakciók élveznek prioritást.⁴ A gyors meggazdagodás, a biztos profit nem kedveznek az olyan befektetéseknek, mint a környezetvédelem vagy a jóléti rendszerek fejlesztése, amelyek hosszú távú célokat kívánnak megvalósítani. Nem véletlen, hogy Európa országaiban éppen ez utóbbi területen figyelhetők meg a legnagyobb gondok. A magánszféra elfordulása a szociális ellátórendszerektől az állam eladósodását, a jóléti szolgáltatások megkurtítását, a lakosság adóterheinek növekedését stb. vonja maga után, s végső soron a szociális piacgazdaság eszméjének és intézményeinek erodálásához vezet.

Ehhez az aránytalansághoz szervesen kapcsolódik egy másik, a jövőt jelentősen meghatározó tény is. Nevezetesen az, hogy a *technológiai innovációs központok kifejezetten az OECD-államokra korlátozódnak*. A szabadalmak 91 százaléka itt születik meg, s az új technológiákhoz való hozzáférés és hasznosítás területén is a fejlett Észak államai élveznek előnyt (82,5 százalék). Ez nemcsak azt jelenti, hogy azokat a korszerű technológiákat, amelyek már a környezetkímélő szempontokat is figyelembe veszik egyáltalán nem – vagy csak igen kis mértékben – alkalmazzák a világ nagyobb felét alkotó szegény országokban, hanem azt is, hogy a növekvő elszegényedés és a technológiai elmaradottság okán tovább növekednek a Föld egészét veszélyeztető környezetromboló kockázati tényezők. A probléma súlyát tovább növeli, hogy a jelenlegi népességnövekedési ütem mellett, amely éppen a harmadik világban jelentkezik, a Föld eltartóképessége egyre csökken.

A növekedésre épülő *liberális gazdasági modell káros hatásai a lokális szintjén* figyelhetők meg leginkább. Sokáig tartotta magát az a

⁴ 1990-ben az egy üzleti tranzakcióra kivetített átlagos időtartam 19 hónap volt. Ez az idő 2000-ben már 6 hónapra csökkent.

nézet, hogy a nyugati társadalmak stabilitása nem kezdhető ki. Ezzel szemben már az 1980–1990-es évek között erőteljes társadalmi leszakadási hullám indult el. Miközben az életszínvonal, a lakosság várható élettartama és az iskolázottság mértéke az összesítő statisztikai mutatók szerint erőteljesen növekedett, azok társadalmi eloszlása egyre egyenlőtlenebbé vált. A fejlődés egyik paradoxona, hogy a szociális támogatásból és segélyből élők, valamint a hajléktalanok száma a növekedéssel egyenes arányban növekszik. Az Egyesült Királyságban a szegények száma húsz év alatt megduplázódott. Hasonló tendenciák figyelhetők meg Európa minden országában. Az új szegénység egy másik jellegzetessége, hogy nemcsak kontinensenként, hanem országoként és régióként/térségenként is erős differenciálódást figyelhetünk meg az életszínvonal, különösen pedig az életminőség tekintetében. A '80-as évektől a fejlett világban szinte mindenütt az tapasztalható, hogy az egy főre eső GDP jelentős emelkedése mellett a gazdasági jólét mutatói messze elmaradtak.⁵ A növekedésen alapuló gazdaság ma már öngerjesztő módon működik tekintet nélkül a társadalmi követelményekre.

Az új szegénység megjelenése arra a tényre irányítja a figyelmet, hogy a gazdasági fejlettség jelenleg alkalmazott indikátorai nem alkalmasak a valós fejlődés mérésére, mert figyelmen kívül hagyják az emberi jólét (jól-lét) olyan faktorainak mérését, mint az életminőség, a természeti környezet állapota, a születéskor várható élethossz, az egyéni és közösségi szolidaritás, az együttműködési képesség, a polgárok fizikai és morális állapota, a politikai stabilitás.⁶

⁵ Az USA-ban az egy főre eső GDP növekedése 1980–1997 között 30 százalék volt, a gazdasági jóléti mutató pedig csak 4 százalékkal emelkedett. Az Egyesült Királyságban az egy főre eső GDP 40 százalékos emelkedése mellett a jóléti mutatók 10 százalékkal nőttek. Hasonló tendenciát lehet megfigyelni – bár az eltérés kevésbé markáns – Franciaországban, Belgiumban és Kanadában is. Lásd : Lars Osberg – Andrew Sharpe: International Comparisons of Trends in Economic Well-being, *Social Indicators Research*, 2002, 1–3, 2002, pp. 349–382. <http://myweb.dal.ca/osberg/cv.htm>.

⁶ Lásd Anne-Marie Ducroux (szerk.) *Les nouveaux utopistes de développement durable* című kötetében megjelent tanulmányokat.

Az állam a funkcionális globalizáció és a lokalizáció ütközőterévé vált

Fél évszázada uralkodik az a nézet, hogy egyedül a gazdasági növekedés képes a tartós társadalmi jólét megteremtésére. „*A legjobb politika a jó gazdaságpolitika*” – visszhangzik minden szinten. A XXI. század globális viszonyai között azonban csak kiüresedett jelszó marad, amely egyedül az egymásra mutogatásra, a felelősség áthárításra alkalmas. A globális gazdaság sokszor „vak” a társadalmi problémákkal szemben,⁷ az állam pedig tehetetlen a gazdasággal szemben. A funkcionális globális (gazdaság) és a lokális (társadalom) között feszülő ellentétben a *legnagyobb veszély az államra leselkedik, mert kiszolgáltatottsága e két szféra irányában egyre növekszik.*

Új „ideológia” születik a folytatásról?

A fenntartható fejlődés alapidokumentumának tekintett *Brundtland-jelentés* elsőként mutatott rá arra, hogy a Föld mint bioszféra egységet alkot, amely hosszú távon nem tolerálja a csupán a gazdasági verseny szempontjaira épülő megosztottságot. A jelentés szerzői még abból az optimista feltételezésből indultak ki, hogy a világtermelés volume-ne öt-tízszeresére növelhető, anélkül, hogy a Föld ökológiai rendszere súlyosabb károsodást szenvedne. Ez a növekedés pedig nemzetközi politikai, gazdasági és társadalmi összefogással, felelősségteljes gondolkodás mellett elegendő arra, hogy az elmaradottság, s legfőképpen a szegénység világméretekben felszámolható legyen.⁸ A fenntartható fejlődés megvalósulása elsősorban a politika, a gazdaság és a társadalom szereplőinek jövővel szembeni morális elkötelezettségén alapszik.

⁷ Uo. Dominique Bourg: Les fondements du développement durable: la limite et les fins, 244–249.

⁸ *Our Common Future*. 1987.

Tizenöt évvel később, Rio után és Johannesburg előtt, Mme Brundtland, a bizottság egykori elnöke már nyíltan így fogalmaz: „Mindnyájunknak osztozni kell a szegénység, a félelem és az igazságtalanság felszámolásának felelősségében. A kezünkben tartott útlevélnak nincs többé jelentősége, mindnyájan a világ polgárai vagyunk. A világpolgárság jogokat és kiváltságokat ad, de felelősségvállalásra is kötelez. (...) Ez azt jelenti, hogy folyamatos ellenőrzésünk alatt kell tartani mindazt, amit cselekszünk és azt, ahogyan élünk annak érdekében, hogy csökkentsük ökológiai nyomainkat és egy élhetőbb világot hozzunk létre mindannyiunk számára.”

A világ ökológiai egyensúlyának megőrzése immáron *morális kérdéssé vált*, s ez az államra nézve már önmagában is új és meghatározó tényező. A környezeti kérdések megoldása globális probléma, kezelése sem történhet csupán a földrajzi határokon belül, ugyanakkor a társadalmi és a gazdasági élet minden szegmensében érvényesülnie kell az intézkedéseknek. Egyik oldalon tehát a nemzetek közötti kooperációt, a lokalitás szintjén pedig komplex intézkedéseket igényel. Az ökológiai mozgalmak beemelése a politikába és a közéletbe a kultúrához és a valláshoz hasonlóan ideologikusan működik (lásd ökoszociális piacgazdaság), s ez az állami felelősségvállalásban és az államszervezésben is érezteti hatását.

A nemzetközi együttműködések a nemzetek fölötti szervezetek sokaságát hozták létre, amelyek nem csupán az állami kompetenciákat gyengítik, de a nemzeti szuverenitás kereteit is szűkítik. Lokális szinten a problémák komplex kezelése érdekében az állami intézmények tevékenységét koordináló új szervezetek és intézmények létrehozása vált szükségessé. A burjánzó bürokrácia egyre nehezekebb működést és az állami költségvetés növekedését eredményezi.

Hogyan fejlődik a fenntartható fejlődés teóriája?

Napjainkra a *fenntartható fejlődés* teóriája sokat változott. Az eredetileg csupán ökológiai szempontokat előtérbe helyező törekvés – miközben világméretű mozgalommá duzzadt – mára az ember és a természet viszonyrendszerének komplexitását vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy az ember alkotta világ jelenlegi állapotában a legjobb szándék mellett sem harmonizálható a Föld természeti adottságainak lehetőségeivel. A gazdasági növekedésre épülő fejlődési modell olyan méreteket öltött, hogy szigorú szabályozások mellett sem képes a környezeti károsodások megakadályozására, ugyanakkor mindenfajta korlátozás tovább növeli a harmadik világban uralkodó szegénységet.⁹

Az Észak és Dél között feszülő ellentétek nem csupán a világpolitika bizonytalanságainak és valós háborúk forrásai lettek, hanem lassan egész földrészek pusztulásával fenyegetnek. Az elmúlt fél évszázad egyik legnagyobb felismerése, hogy *a Föld, s benne az emberiség is egységes egészet alkot. A globalizáció és lokalizáció csak ebben az összefüggésben vizsgálható.*¹⁰

Ignacy Sachs közgazdász definíciója szerint – és ez már egy újabb modell – a fenntartható fejlődés *öt dimenziója* így néz ki:

- a *társadalom* (növekedés, vízió);
- a *gazdaság* (elosztás, forráselosztás, források kezelése és hatékonysága);
- a *környezetvédelem* (az emberi beavatkozás minimalizálása);
- a *térszerkezet/területiség* (város-vidék különbségek feloldása, területfejlesztés);
- a *kultúra* (a lokális megoldások pluralitásának növelése a kulturális kontinuitás respektálása érdekében).

Mit is jelent ma tehát a fenntartható fejlődés? A válasz viszonylag egyszerű: „*egy új fejlődési modell keresése*”. Másként fogalmazva, a moz-

⁹ Anne-Marie Ducroux: 10 *questions-réponses*. 13–18., *Rééquilibrer le plus, le mieux, le moins*. 19–25.; Dominique Bourg: *Les fondements du développement durable: la limite et les fins*. 244–249.

¹⁰ Ignacy Sachs: *L'écodéveloppement, stratégie pour le XXIe siècle*. Párizs, 1997, Syros.

galom mögött a jövő globális víziója áll, amelynek létjogosultságát azok a Föld minden pontján jelen lévő, jelentkező és folyamatosan képződő veszélyek adják, amelyek nem csupán jelen világunk fejlődését, hanem az emberi társadalmak és civilizációk létét veszélyeztetik. Annak ellenére, hogy a tudósok többsége a problémát csupán részkérdésként kezeli, egyre inkább terjed az a nézet, hogy a fenntartható fejlődés nem egyszerűen csak gazdasági és/vagy környezetvédelmi probléma. Még az ökológiai kérdésekre leginkább érzékeny közgazdászok is kénytelenek elismerni, hogy a fenntarthatóság többdimenziós probléma, amelynek legalább négy, ha nem öt vetületét kell egyszerre szem előtt tartani. A fenntartható fejlődés modelljének lényege, hogy a fejlődést meghatározó faktorok a korábbi fejlődési modellektől eltérően már nem hierarchikus viszonyrendszerben állnak egymással, hanem a világ jövőjének azonos értékű talapzatát képezik. Az új modellben a globalitás és a lokalitás szoros szimbiózist alkotnak.¹¹ A lokális szintű társadalmi, gazdasági és kulturális feltételek megteremtése végső soron a globális fenntartható fejlődés megvalósulását szolgálják.

A *kultúra meghatározó szerepére* a tudásalapú társadalom és gazdaság víziója irányította a figyelmet. Az oktatás, az egész életen át tartó tanulás mellett egyre világosabban látszik, hogy az innovációra és a hasznosuló tudásra alapozott fejlődési modell megvalósulását alapvetően meghatározza a lokalitás szintjén jelentkező innovációs miliő és innovációs potenciál. Az információs kor versenyképessége tehát legalább annyira kulturális, mint társadalmi és gazdasági kérdés. A *kultúra* és az abból táplálkozó *társadalmi minták* ugyanakkor meghatározó szerepet játszanak a fogyasztás ésszerűsítésében is.

A 2002-ben megrendezett johannesburgi csúcstalálkozón sajátos megvilágításba került a kultúra és a környezetvédelem közötti összefüggés. Azokban az országokban, ahol a legnagyobb kulturális és nyelvi diverzitás figyelhető meg – Pápua Új-Guinea, Indonézia, India, Ausztrália, Mexikó, Brazília, Kongó, Fülöp-szigetek, USA, Kína, Peru,

¹¹ „A fenntartható fejlődés politika és stratégia, megvalósításában a lokalitás döntő szerepet játszik” – szögezi le az Európai Unió dokumentuma: *Vers un développement durable* (1993–2000).

Kolumbia stb. – ott a legnagyobb a *biodiverzitás* is. Különösen érdekes, hogy minél több sajátos, csak bennszülött népcsoportok által beszélt nyelv található egy országon belül, annál gazdagabb a helyi élővilág. A kutatások arra irányítják a figyelmünket, hogy a helyi kultúrák mindenütt sajátos szimbiózist alakítottak ki természeti környezetükkel. Ugyanakkor drámai ellentmondás, hogy éppen ezen országok sorában találjuk a világ 25 legszegényebb államának csoportját.

A fenntartható állam mint új államfelfogás

Az ökológiai problémák egyre inkább nyilvánvalóbbá tették tehát, hogy a kérdés kezelése önmagában lehetetlen. A *Római Klub ajánlásai* a fenntartható gazdaság érdekében így néznek ki:

1. A termelést a jövőben úgy kell megtervezni, hogy az, hasonlóan a természetben kialakult fokozatos alkalmazkodási folyamatokhoz, zártkörű folyamatot képezzen. Másként fogalmazva: a nyersanyag átalakítása, szállítása, felhasználása és megsemmisítése során a legkevesebb újra nem hasznosítható hulladék keletkezzen (ipari metabolizmus).

2. A termelésben a fizikai nyersanyag csökkentésére kell törekedni. A feldolgozás során a hozzáadott érték, a szellemi javak jelentőségére kell a hangsúlyt fektetni, ilyen például a szoftver.

3. A dematerializált gazdaságban nő a szolgáltatások szerepe, a számítógépes alkalmazásoknak köszönhetően lehetőség nyílik az anyag-és energiafelhasználás optimalizálására (intelligens eszközök).

4. A rendelkezésre álló energia és nyersanyagforrások jobb kihasználása érdekében cél ezek kihasználása határfokának növelése (miniatürizálás, megújuló energiaforrások kihasználása, szükségletekhez igazított felhasználói takarékoság).

Miként az a Római Klub ajánlásaiból is kitűnik, a fenntartható gazdasági fejlődés elengedhetetlen feltétele a technológia fejlődése, ami a termelés humántényezőjének fejlesztését feltételezi. Ez viszont komplex feladat, hiszen az emberi tudás (szellemi tőke) fejlesztésének követelménye olyan minőségi értékek *redistribúcióját* feltételezi,

mint a tradíció, a kreativitás, a tudás, az egészséges környezet. A két új érték – a termelés technikai-technológiai és humántényezői – kölcsönhatásában ez az egyén és közösség, illetve az állampolgár és az állam viszonyának megváltozását indukálja. Másként fogalmazva: az állam szerepvállalásának ártértékelését, működésének újragondolását vonja maga után.

Amikor az állam és a kormányzás reformjéről beszélünk, a változásokat nem egyszerűsíthetjük le csupán a kisebb és olcsóbb állam problémájára, hiszen a változás lényegét egy merőben új viszonyrendszer határozza meg. Ezt az új viszonyrendszert a globalizáció és lokalizáció, a technikai és technológiai fejlődés és a szellemi tőke gazdasági szerepének növekedése, az állam piacra és társadalomra gyakorolt felülszabályozási képességének csökkenése jellemzi.

Felmerül a kérdés, létrehozható-e *a fenntartható állam modellje*? Erre válasz ma még nincs, de a változást indukáló paradigmák már jól kitapinthatók. A válasz azért is nehéz, mert a globalizáció-lokalizáció és az állam típusa, működési módja egyaránt változik.

A funkcionális globalizáció eredményeként a gazdaság sokszor végleg kikerült a nemzeti keretekből. Függetlenedését viszont gátolják az állam gazdasági feladatvállalásai. A fenntartható állam modelljét *meghatározó paradigmákat* mindenesetre így összegezzhetjük:

– A gazdaságban központi szerepet játszó szellemi tőke a tradíció és a kreativitás kombinációjából objektívalódó képesség, amely az egyén és a közösség közti sokrétű kapcsolat eredménye. A hasznosuló tudás és képesség egyfajta szellemi tulajdonként épül be a gazdasági folyamatokba. A képesség és tudás megszerzése, fejlesztése és a hasznosítás elválik egymástól, s ez az individuuum állammal szembeni autonómiáját növeli, ugyanakkor a közösséghez való viszonyát, ahonnan információit és tudását (a tradíció és a kreativitás is információ, mert szerzett ismeret) meríti, erősíti.

– A szellemi tőke/tulajdon „működtetése” egyének közötti kooperatív stratégiát feltételez. Ennek terei: 1. a szocializáció (normák elsajátítása) és individuális alkotó tevékenység; 2. a gazdaság (ahol a szellemi tőke profitot termel); 3. közösség és demokrácia (a kreativitás háttérfeltételeinek biztosítása).

– Az individuumok által alkotott közösség lehet lokális (közvetlen emberi kapcsolatokon alapuló) vagy az infokommunikációs technológiának köszönhetően globális és virtuális. A közösségi identitás túllép a hagyományos nemzetállam keretein (lásd virtuális identitás). Az egyén és állam viszonya lazul, az állam közösségre gyakorolt hatása gyengül.

– A globálisan jelentkező problémák komplexitása okán a problémamegoldás nemzetállami keretek között nem lehetséges. A fenntartható fejlődés kooperációt és participációt feltételez a lokális egységek között éppúgy, mint a gazdaság, a társadalom – ezen belül a földrajzilag elhatárolható közösségek vagy a virtuális közösségek (együttesen civil társadalom) – és az állam között.

Az általános és rejtélyes fejlődés új dimenziói

A változások tér-idő dimenziója

Daniel Bell összehasonlító táblázatában az információ mint az *átalakulást magában hordozó és azt indukáló erőforrás*, míg a tudás mint a változások tartalmára és minőségére vonatkozó stratégiai erőforrás jelenik meg. Az információ és tartalma (= tudás) nemcsak funkciójuk tekintetében, hanem időben is elkülönülnek egymástól. A változást létrehozó, tehát a jelenben már működő, és a stratégiai jellegű, a változások irányát megszabó jövőorientált erőforrások bár egymást feltételező kapcsolatban állnak, mégsem azonosak egymással. Az erőforrásoknak ez a jól körülírható, viszonylagos önállósága egyszerre utal a paradigmaváltás térbeli terjeszkedésére – az információs technológiai eszközök összekapcsoltsága (adatátvitel), globális jellege – és idődimenziójára, ami lehetővé teszi a paradigmaváltás historikus megközelítését. Történetileg nézve két, ha nem *három fejlődési szakaszt* különíthetünk el:

1. Az infrastrukturális meghatározottságú információs szakaszt (informatikai és információs gazdaság és társadalom);

2. A tartalomorientált, a tudástermelő szakaszt (részben még információs és főként tudástársadalom);

3. Az intellektuális technológiák által meghatározott fejlődési szakaszt, amelynek elnevezése ma még a távoli homályba vész. Irányultsága viszont már ma is jól kitapintható: a ma még egymástól elkülönülő formációkat alkotó technikai eszközök és tudások szimbiózisa.¹

¹ Ezt a korszakot nevezi Varga Csaba a „tudattársadalom” korszakának. Lásd Varga Csaba: A globlokál világ kultúrája. *eVilág*, 2006. augusztus, 2–10.

Manuel Castells² az információs kort elemezve kifejezetten az *információs technológia* forradalmáról beszél. Véleménye szerint az új korszak eredendően technikai eredetű és jelentőségű. Az információs kor kialakulását elemezve rámutat arra, hogy a technológiai forradalom első szakasza a hetvenes évek első felében bontakozott ki, abban az időben, amikor a hagyományos termelési módnak köszönhetően az ipari gazdaság mélyponton volt. E jelenség magyarázata abban keresendő, hogy a technológiai fejlesztések és alkalmazásuk között időbeni eltérés van. A technológiák beágyazódásának a gazdaságba és a társadalomba tehát időre van szükségük ahhoz, hogy alkalmazásuk általánossá és meghatározóvá, vagyis civilizációs tényezővé váljon.

Az a tény, hogy a posztindusztriális paradigmaváltás folyamata és fejlődési állomásai már jóval megvalósulásuk előtt láthatók és leírhatók, annak a történeti perspektívából nézve egyedülálló tulajdonságának köszönhető, hogy az új korszak jövőorientált, s ezáltal tervezhető.

Az információ tehát önmagán viseli a *posztindusztriális társadalom korának* minden fontos meghatározó jegyét. Másként fogalmazva, az információ fogalma alkalmas arra, hogy általa leírjuk az új civilizációs korszakot. Ebben az értelemben az információs társadalom és a tudástársadalom szerves egységet alkotnak, s eleve feltételezik, magukban hordozzák az emberi intelligenciára épülő technológiák kibontakozását. Az információs kor szakaszokra (etapokra) bontása fogalmi szempontból mesterkéltnek tűnik, s valóban mesterséges is. Jelentősége sokkal inkább a lehetséges jövő megértésében és az utópiák helyébe lépő „lehetséges jövőképek” felvázolásában (trendek és tervek), valamint szociológiai szempontból van. Az első az információs kor természetrajzának megismerését és megértését, a másik a társadalmi alkalmazkodást, az új civilizációs korszak gyakorlati megvalósulását, az *ember-eszköz-társadalom* egymáshoz való viszonyának korpét szolgálja. E két lehetséges megközelítési módot köti össze az ember tér-idő meghatározottsága, historikus valósága. S bár kétségtelen tény, hogy ez a tér és idő az infor-

² Manuel Castells: *Az Internet-galaxis*. Fordított Váradi Ágnes. Budapest, 2000, Network TwentyOne; uő: *A hálózati társadalom kialakulása*. Fordította Rhonyi András. Budapest, 2005, Gondolat–Infónia.

mációs korban merőben új, kitágult kereteket kap a globalizáció és a kommunikációs globalizáció által, semmi sem jogsít fel bennünket arra, hogy tagadjuk az ember történeti időbe ágyazottságát.

Az információ kognitív jellege és ennek következményei

A historikus megközelítésnek köszönhetően lehetővé válik, hogy az információt és a tudást *élesen megkülönböztetve* egymástól, az információs társadalmat és a tudástársadalmat önállóan, a maga egyedi valóságában vizsgáljuk. Ez a vizsgálódás azonban csakis elméletben lehetséges, s nem szolgál mást, mint azt, hogy a még csak most kibontakozó tudástársadalmat leírassuk és bevonjuk a tervezés folyamatába.

A gyakorlatban azonban az információ és a tudás – mint az információ által hordozott, abban megtestesülő tudástartalom – kettéválasztása nem is olyan egyszerű. Ennek oka az információ mibenlétében gyökerezik. Erre az összetettségre utal az információ eredetileg latin fogalma is: *informatio, informationis* = képzet, fogalom, a dolgok képe, lenyomata a tudatban, eszme és idea. A fogalom az *informo, -are* igére vezethető vissza, s azt a tevékenységet fejezi ki, amely által valamit megformálunk, alakítunk, átvitt értelemben valamiről képet alkotunk.

Az információ ugyanis nem egyszerű adat, nem is korlátozódik csupán a technikai eszközök által biztosított adatátvitelre. Az információ megformálásában a kép, a hang legalább olyan fontos szerepet játszik, mint az írott szöveg. Az információ tehát már megjelenési formája tekintetében is komplex, ami egyértelműen mutat az információban rejlő adatközlés, tartalom komplexitására, összetettségére, sőt az adatok halmazára. A szöveges, képi, hang megjelenítés pedig lehetőséget ad arra, hogy a felhasználó ebből a halmazból kibonthassa a részelemeket. Ezek a részelemek azonban önmagukban is képesek egyedi, felhasználásra alkalmas információkat hordozni.

Az információ fogalma magában hordozza a maga „történetiségét”: *az adatelemek összegyűjtését, halmazokba történő összekapcsolását, tárolását és továbbítását, valamint a halmazok kibontását.* Ezzel a folyamat

nem ér véget, hiszen öngerjesztő módon kezdődik előlről. Az információ tehát csak úgy ragadható meg, ha egy végeláthatatlan folyamaton belül „egységnyi folyamatnak” tekintjük, amelynek mozgató energiája az információban felsejlő tudások sokasága. Az egyetlen információvá formálás maga is *képpalkotás*, egy olyan képé, amelyben az emberi intelligencia teljes eszköztára felvonul. Az információ a kommunikációs folyamat része, nem pedig egy késztermék, egy áru „amelynek tudáshozama van”.³ Még csak nem is egyszerűen „a legtágabb értelemben vett adatfeldolgozás (adatok tárolása, elérése, feldolgozása)”.⁴ Az információ ennél jóval több. Az információs társadalom *az ember alapvető kognitív szükségleteire válaszol*.

Az információ sokrétű formai megjelenése révén „több nyelven szólal” meg, s ezek a képi (ikonikus), hang- és szöveges formában megjelenő „nyelvek” az információon belül maguk is kommunikálnak, egymást erősítik vagy gyengítik, magyarázzák, rejtett tudáselemeket hoznak felszínre, más tudásokkal/információkkal való összefüggések irányába mutatnak, imperatív utasításokat adnak. Az információ felhasználója pedig ebbe a soknyelvű kommunikációba kapcsolódik be és válik „cselekvő” részesévé. A kommunikációs hálón (Internet) az információ önmagában is egy „virtuális világot” alkot, amelyben a „szereplők” között, beleértve az információ formai elemeit is, *interaktív* kapcsolat van. Minél erőteljesebb az információon belül a soknyelvűség, annál tökéletesebb a kommunikáció, az információ hatékonysága.

Az információ adattá degradálása számtalan veszélyt is rejt magában. Csak példaként említjük meg, hogy amikor a számítógépek és a hálózatok kiépítését mint az intelligens fejlesztések központi programját elindították az USA-ban, azzal a határozott szándékkal tették azt, hogy csökkentsék az ország papírfogyasztását. Ezzel szemben rövid időn

³ Az információ megítélésében a vélemények korántsem egységesek. Így például Dretske amerikai filozófus az információt csupán árunak tekinti, amelynek tudáshozama van. Lásd Fred I. Dretske: *Knowledge and the Flow of Information*. Cambridge, 1981, The MIT Press.

⁴ Bell: i. m.

belül azt tapasztalták, hogy a papírfogyasztás nem hogy nem csökkent, hanem látványosan évi mintegy 10 millió tonnával növekedett. A vizsgálatok kiderítették, hogy a papírfogyasztáson belül a megnövekedett gépi adatok kinyomtatása jelentős súllyal nyom a latba. A jelenség rámutat az *információk kulturális meghatározottságára*. A program megvalósítói a gazdasági s áttetelesean környezeti meggondolásokon túl egyáltalán nem vették figyelembe, hogy a „Gutenberg-galaxisban” felnőtt nemzedék olvasási szokásai, szövegértelmezési technikái, a közvetített információkat dokumentáló, rendszerező, ismeretszerző, valamint vizuális kultúrája szorosan kötődik a könyvhöz. Az általánosan használt kommunikáció az írott vagy beszélt nyelvre szűkült le. A középkor végéig domináns ikonikus nyelv tömeges használata lassan elfelejtődött, és a kevesek által gyakorolt „magas kultúrába” száműzetett.

A társadalom kulturális hátterének figyelmen kívül hagyása nem csupán az információ hasznosulását, hanem az információ által hordozott tudások generálta innovációs folyamatokat is visszafogja. Következésképpen az információ csak akkor válhat teljes értékűvé (hatékonyvá) és akkor válhat társadalomformáló erőforrássá, ha együtt jár a kulturális környezet, az *explicit és tacit tudásokat* magában hordozó társadalmi környezet fejlesztésével.

Az elmondottakból következik, hogy az információs társadalom fejlesztésében sokat emlegetett soknyelvűség fontossága nem csupán az idegen nyelvek ismeretére kell hogy vonatkozzon. Az írott nyelv mellett a képi és a beszélt nyelv jelentősége – annak használata, megértése és értelmezése – legalább olyan fontos az információ felhasználása és az információ formába öntése során, mint a technikai eszközök használatának és alkalmazásának ismerete.⁵ E tágan értelmezett soknyelvűség hiányában az információ elveszíti lényegét, s valóban nem lesz több, mint egy összefüggéseiből kiragadott adat.

⁵ Az informatikai ismeretek mögött is egyfajta absztrakciós „nyelv” húzódik meg, lásd programozás.

A kommunikációs globalizáció és az információs társadalom

Az információs kor nem a globalizáció egyenes következménye, bár a globalizáció nem is tekinthető új jelenségnek, hiszen az emberi történelem a globalizációk történeteként is leírható. Ugyanakkor kétségtelen tény, hogy minden egyes globalizációhoz hozzárendelhető egy olyan *technikai/technológiai formában* testet öltő „elem”, amely meghatározó, mintegy értelmet ad a globalizációnak, s az esetek többségében felgyorsítja azt. Ez a technikai/technológiai elem szinte minden esetben egy új tudományos felfedezés tárgyiasult megnyilvánulása. Mögötte azonban új, addig kiaknázatlan *tudások* halmaza húzódik meg, amelyen belül az adott tudás/felfedezés *innovációs* folyamatokat indukál, amely az adott civilizáció motorjává válik. Az innováció gerjesztően hat mind a gazdaság, mind pedig a társadalomra nézve, mivel a *globalizáció* és az új felfedezés nyomán kialakult *technológia* találkozásával egyre termelődő *szükségleteket* elégti ki.⁶ Az információs kor globalizációjának a kommunikáció adja meg civilizációs értelmét.

Az információs társadalom lényegében a kommunikációs globalizáció paradigmája is. A kommunikációs technika és a kommunikáció diadalútja magában rejtje a tudástársadalom és az információs társadalom konkrét értelmezésének lehetőségét.⁷

⁶ Az elmondottak kiválóan követhetők az antikvitásban. Az emberi civilizáció hajnala és a fémek megmunkálásának a története tipikus példa arra, hogy a globalizáció nem civilizációs meghatározottságú: ahhoz, hogy a bronz megszülethessen, már ismerni kellett a fémek tulajdonságait, ismeretekkel kellett rendelkezni a kohászatról, és tudni kellett arról is, hogy az akkor ismert világban hol található réz és hol ón. Ezen ismeretek összeadása nem csupán egy új technológia fejlődését eredményezte, hanem felgyorsította a globalizációt is, hiszen a bronz előállításához a nyersanyagok folyamatos biztosítására is szükség volt. Mindez globális és lokális szinten egyaránt új típusú munkamegosztáshoz, új szükségletek termelődéséhez vezetett, amelynek következményeként beindult a gazdaság és társadalom egészét átható *innovációs* folyamat.

⁷ Kiss Endre: i. m.

A *tudástársadalom és az információs társadalom* alapzata, infrastruktúrája és hordozója a *kommunikációs technika*, amely nem csupán keretet ad, hanem *tartalmat is generál*. Ezek a tartalmak – valós tudásokat hordozó információk – nehezen határozhatók meg, mert az infokommunikációs rendszeren keresztül áramló tartalmak egyformán érvényesek, *azonos értékűek*. De fogalmazhatunk úgy is, hogy nincs egymáshoz viszonyított értékük. Ez adja meg az információ adatszerű jellegét, s magyarázza, hogy a globális információs hálón a funkcionális szférák sajátos egymás mellett élésének világa jött létre.

Az *információ értékének meghatározása*, a közvetített tudás minősítése a felhasználói oldalon történik. A kiválasztásban és felhasználásban az egyén tudása, készsége, belső motivációi meghatározóak. Minek következtében az *individuum szerepe felértékelődik*.

Az információs társadalom és tudástársadalom formációi már olyan *szükségleteket* is megtestesítenek, amelyek csak a globális kommunikáció alapján lehetségesek. Az új szükséglet nyomást gyakorol a társadalomra, a társadalom pedig a szükségletek kielégítésének intézményes kielégítését követeli. A megvalósulás feladatát végül az egyes társadalmi szereplőkre hárítja át.

Hoz-e kardinális modellváltást a tudástársadalom?

A fenti gondolatmenetből is kiviláglik, hogy az *információs társadalom és a tudástársadalom megvalósulása gyakran szinte összemosisdik*. Ez véleményünk szerint mindenekelőtt az információ belső – tudás(oka)t hordozó – sajátosságával és infrastrukturális meghatározottságával magyarázható.

Nem hisszük, hogy a fenntartható fejlődés stratégiáját vagy jövőképét szükségképpen integráló gazdasági-társadalmi jövőmodellnek csak a tudástársadalmat kell és lehet elfogadni; ugyanakkor a tudástársadalom globális, kontinentális, nemzeti és lokális szisztémái egyaránt valóságos felismeréseket és megoldásokat kínálhatnak az ökológiai katasztrófák elhárítására is. A tudástársadalom-világmodellek, illetve

a globális világban a részleges tudástársadalom-szigetek akkor jöhetnek létre, ha mindenekelőtt tudomásul vesszük, hogy a jövő nemcsak a múlt és jelen megváltozhatatlan kényszerpályája, hanem a jövő – az induló feltételektől részben függetlenül is – *teremthető*. A tudástársadalom eszménye így tehát nem pusztán abból indul ki, hogy a közép-európai vagy a magyar elkésett-összecsúszott fejlődési modell milyen gazdasági-társadalmi innovációkat tesz vagy nem tesz lehetővé. A valószínűs s a puhának tartott, de kemény feltétel: a tudástársadalom célképzet, jövőkép, elmélet és az elméletből fakadó kormányzati és társadalmi program *megele és minősége*.

A tudástársadalom eszmény: tudás és társadalom eszménye külön-külön és együtt is. A *tudáseszmeny*: az új tudás koncentrált elsajátítása, elmélet-tudás, tudat-tudás, készség-tudás, spirituális-tudás, cselekvés-tudás és ez együtt új tudat és új tudatosulás. A *társadalomeszmény*: az új társadalom tudatos létrehozása, a világszerkezet minden szintjén (globális, kontinentális, nemzeti és lokális szinteken) közösségi társadalom, a globalitás és lokalitás egyensúlya, nem hierarchikus, hanem hálózati társadalom. A *tudás + társadalom együtt*: nem hatalom vagy pénztőke központú, hanem tudásalapú és tudásvezérelt társadalom, nemcsak vagyoni- és munkamegosztás által strukturált, hanem inkább tudás és kreativitás segítségével mobilabb-nyitottabb szerkezetű horizontális társadalom. Minden társadalom virtuális (és ijesztő) labirintus, amelynek gyakran egyáltalán nincs kijárata, a tudástársadalom viszont olyan virtuális – nem labirintusjellegű és nem félelmet generáló – hálózat, amelyben már-már könnyű közlekedni, és számos kijárata van. A közlekedés jövőjének térképét a tudástársadalom eszménye jelenti, és a közlekedés fejlesztése képes az eszmény hetven-nyolcvan százalékos megvalósítására.

A tudástársadalmat nem értjük, ha csak azt hisszük, hogy abban a gazdaság, a tudás-új tudás, az ökológia vagy az állam majdnem olyan alrendszer, mint most. A tudástársadalom korszakában a gazdaság nem neoliberalis, nemzetek fölött álló, öncélú gazdasági rendszer, hanem – még mindig piaci alapú, de környezet- s társadalombarát, valamint tudásközpontú – szolidáris gazdaság vagy etikai gazdaság, amit hívhatunk *társadalomgazdaságnak*. Az új időszámítás után az állam sem ugyanaz, mint

eddig, s a változás nemcsak az, hogy az állam az e-demokrácia világában szükségképpen e-kormányzás, hanem mindennek segítségével nem hatalom vezérelte, nem többszörösen koncentrált hatalomérvényesítés, hanem – lásd a gazdaságot – *környezetóvó, társadalombarát, polgárszolgáltató, tudáshasznosító* hálózati szolgáltatás. A természet- és környezetvédelem szerepe és működése is egészen más, s az új jelenség nemcsak az, hogy a gazdaság egyik alrendszereként a környezetgazdaság is teret kap, hanem a gazdaság, a lakásépítés, a technológiafejlesztés, a közigazgatás, az oktatás (stb.) mind-mind a *Föld ökológiai egyensúlyának* megtartására, majd erősítésére figyelve végzi tevékenységét.

A tudástársadalomban az egyik igazán új az lesz vagy lehet, hogy a földi civilizáció és kultúra egymástól izolált, elszakított rendszerei és alrendszerei újra közelednek egymáshoz, és ennek eredményeképpen *rendezett rendezetlenség* állapotú, vagy a kvantumintegráció típusú megarendszer nem hierarchikus, s így nem egy rendszerelem uralja az összes többi, hanem az új, hálózati rendszerben minden elem az összes többi elemmel *együttműködik*, és kölcsönös kontroll alá veszi a többi. Mindehhez természetesen mérhetetlenül sok ismeret, tudás, tudáshasznosítás és a mesterséges intelligenciával támogatott globális hálózati szervezés-önszervezés szükséges. A tudástársadalom globális modellként még részben is csak a XXI. század *közepére* valósulhat meg.

A tudástársadalom lényegében *az információs kor szociális dimenzióját is jelenti*. A civilizációvá válás azon momentumát, amikor *a technikai/technológiai lehetőségek*, esetünkben *az informatika, a társadalom újraszervezésében hasznosulnak*. Másként fogalmazva, a már működő információs rendszerek társadalmilag hasznosulnak, a tudástársadalom közműveivé válnak, amelyeken keresztül már nemcsak tudáselemek (információk), hanem tudások áramlanak. Végül is a tudástársadalom valószínűleg *kardinális modellváltást* hoz az emberiség történetében.

Ahhoz, hogy megértsük a tudás társadalmi és gazdasági szerepét és meghatározhassuk a tudás tőkeértékét, nem tekinthetünk el attól, hogy röviden össze ne foglaljuk, mit is értünk a tudás fogalma alatt. *A tudás* az információk sajátos szervezettségi jegyekkel ellátott kontinuum, amelyet az informatikai hálózatokon keresztül osztanak el, a társadalmi tőke részévé válik, de nem azonos azzal.

A tudástőke újradefiniálása és a korszakot előrehúzó típusai

Egyre gyakrabban találkozunk azzal a nézettel, hogy a tudástőkét, az iskolában megszerzett tudást mint szellemi tőkét emlegetik. Valójában a tudás olyan *összetett fogalom*, melynek egyes elemei tőkeértékkel bírnak, mások viszont nem. A bizonytalansági, ha tetszik, kockázati tényező abban áll, hogy e két réteg különválasztása szinte lehetetlen. Ezért jobb híján azt mondhatjuk, hogy *tőkeértékkel egyelőre csak a hasznosítható tudás bír*. A tudásnak ez a meghatározása mindenekelőtt a közgazdaságtan művelőinek körében terjedt el, s szorosan összekapcsolódik az innováció fogalmával. Tehát az elvont elméleti tudás ebben a formában nem képezi a tudástőke részét.

Ellentmond ennek a felfogásnak az információ már fentebb ismertetett komplexitása, miszerint *az információ maga is összetett, többféle tudáselemet sűrítő tudáshalmaz*, amelynek összetett formális megjelenése képes az információt alkotó tudáselemek elkülönítésére, az új összefüggések feltárásának orientálására. Tehát már az sem könnyen számítható ki előre, hogy az egyes információkat alkotó tudáshalmazból mely tudáselem hasznosul majd.

Daniel Bell meghatározásában pontos leírását kapjuk az információs kor infrastrukturálisan meghatározott tudásfogalmának. Mint erről már korábban említést tettünk (lásd 1.9. fejezet), ebben a definícióban számunkra kiemelten fontos az, hogy a tudásnak részét képezik az *új ítéletek*, amelyek ott állnak a kommunikációs közeg minden pólusán, ott is, ahol *a tudás* mint *szervezett halmaz* megszületik, és ott is, ahol felhasználják. Az ítéletalkotások műveleteiben jelen van egy nem elhanyagolható szubjektív elem: az *ember*, aki egyszerre alkotója, hordozója, továbbítója és felhasználója a tudásnak. A tudást és létrejöttének folyamatát csakis a *megismerő személyével* együtt lehet vizsgálni.

A személyes tudás

A tudás hagyományos fogalmának módosítása a magyar származású Polányi Mihály nevéhez fűződik.⁸ Abból az alapvetésből indul ki, hogy „nincsen megismerés megismerő nélkül”. Tagadja, hogy az *objektív tudás alapfeltétele lenne a szubjektum leválasztása a megismerés folyamatáról*. Éppen ellenkezőleg, a szubjektum az, ami a valóságot összekapcsolja az objektív tudással. A tudás azért lehet objektív, mert általa kapcsolatba kerülünk a valósággal.

Polányi Mihály számára a számítógép, a mesterséges intelligencia problematikája jó alapot biztosított a racionális tudásezsmény cáfolatára. A számítógépbe betáplált információk és a gép által elvégzett műveletek a gép használatától független formalizált tudások (explicit tudás). Ezek első pillantásra megfelelnek az objektív tudásezsmény követelményeinek. De a számítógép működésének értelmét az a személy adja meg, aki az adatokat kiválasztotta és betáplálta, meghatározta, hogy a gép mely program segítségével, milyen szempontok szerint, és a rendelkezésre álló információkészletből mit használjon fel egy meghatározott probléma megoldására. Majd a kapott eredmény értelmezése megint csak az emberre vár. Ebben a folyamatban nem a gép által elvégzett mechanikus folyamat, hanem a gép működtetőjének elméjében megszülető értelem-összefüggések jelentik a tudást. Polányi Mihály gondolatmenetében tehát az *információ formalizált (explicit) tudás*, amely maga is egy megismerési folyamat eredményeként jön létre.

A hallgatólagos tudás

A tudás egy része formalizálható, szavakban kimondható, szóban, írásban vagy képi formában dokumentálható, vagyis explicit tudás. A tudásnak van viszont egy másik rétege, amely *szorosan kapcsolódik* a

⁸ Michael Polanyi: *Personal Knowledge*. Chicago, 1958, University of Chicago Press; Értelmem adás és értelem olvasás. In *Polányi Mihály filozófiai írásai*. I. Fordította Székely László. Budapest, 1992, Atlantisz. 182–218.

tudást hordozó személyiségéhez (*személyes tudás*), attól el nem választható és nem formalizálható.

A személyes tudás magába foglalja a *hallgatólagos tudást* (*tacit tudás*). Azt a tudást, amely csak a személyes kapcsolatok és a tapasztalat révén szerezhető meg és adható tovább.⁹ Ide tartoznak a készségek, a gyakorlat, a képzetek, az intuíció, a megsejtés stb.¹⁰ A hallgatólagos tudás forrásai igen változatosak, és szoros összefüggésben állnak a tudást hordozó személy társadalmi és kulturális meghatározottságával. A hallgatólagos tudás egyes esetekben jellegénél fogva lehet szótlán is, például észleleti. A szótlán elem az emberi tudás azon rétege, amely biológiai-természeti beágyazottságú, s amelyet a tudásban lévő személyes összetevő társadalmivá alakít át.

Polányi Mihály gondolatmenetének újdonsága és egyben jelentősége abban áll, hogy a tudás személyes összetevőjének elkülönítésével rámutat annak társadalmi mozzanatára (a társadalmilag elfogadott értékek iránti elkötelezettség, azok felismerése és elfogadása), a tudásban jelen lévő szótlán elem bevezetésével pedig összekapcsolja azt a tudás biológiai eredetével.

Nagyon leegyszerűsítve tehát az individuum szempontjából a tudás két rétegét különböztethetjük meg: az explicit tudást, azaz a formalizálható vagy dokumentálható ismeretek halmazát, amely éppen formalizálhatósága által tovább adható, közösségivé tehető, és a tacit tudást, nevezzük láthatatlan vagy rejtett tudásnak, amely szervesen az individuumhoz kötődik, nehezen vagy egyáltalán nem formalizálható, nem dokumentálható, de a megismerés és a tudás hasznosításában meghatározó módon jelen van.

⁹ A tacit tudás nem ellentéte és nem is része az explicit tudásnak. Különbözőségük a megismerés folyamatában betöltött funkciójukban ragadható meg. Egy tudás attól függően, hogy milyen funkciót tölt be egyik vagy másik megismerési folyamatban, viselkedhet explicit vagy tacit tudásként is. Az írás vagy az olvasás például explicit tudás, de gyakorlott alkalmazásuk már hallgatólagos.

¹⁰ Polányi Mihály az intuíciót is a készségek közé sorolja, mert az az ember rejtett minták iránti természetes érzékenységében gyökerezik, és tanulási folyamat révén fejleszthető.

A tudás mint társadalmi tőke

Az elmondottak tükrében összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a tudás (információ)értékét bár a felhasználó individuum adja meg, magában az értékelés folyamatában meghatározó szerepet játszik az *egyén kulturális, társadalmi és fizikai meghatározottsága*. A felhasználó oldalán olyan tudások hasznosulnak, amelyek tacit tudásként jelennek meg, összességében pedig a tudásáramlás, a tudásinnováció vagy -transzferálás nélkülözhetetlen erőforrások, s már önmagukban is tőkének (humán tőkének) tekinthetők. Ennek a tőkének a hasznosulási foka azonban minden embernél más.

A folyamat ellenben fordítva is igaz, hiszen a tudás innovációs folyamatában új információk jönnek létre. Az információ felhasználója nem csupán értékeli és hasznosítja, hanem a hasznosítás révén új információkat (tudásokat) is létrehoz. Ezek visszaáramlanak, és tovább gazdagítják a társadalmi tőkeként jelentkező tudást. A tudás hasznosulása tehát egy végtelennek látszó és többirányú folyamat, amely több síkon, számtalan formában realizálódik. Kérdés: mérhetjük-e, s ha igen, miként mérhetjük a tudás értékét?

A hasznosuló tudás kimozdítja sarkából a világot

A posztindusztriális korban a gazdasági életet továbbra is a termelékenység és a versenyképesség határozza meg, de ezek az irányító folyamatok alapvető változáson esnek át. A termelékenységet az újítás és a megújulás (*innováció*) belső forrásainak kiszélesítése, a versenyképességet pedig a rugalmasság, a változásokhoz való alkalmazkodás képessége határozza meg. Az új termelési funkció megteremtésében *az informatika mint a gyorsaság letéteményese, valamint a tudás mint innovációs kapacitás* alapvető feltételek.

Manuel Castells, aki az információs kor technikai meghatározottságában látja a posztindusztrializmus lényegét, úgy véli, hogy a tudás és *az információ nem lényege, hanem feltétele az új gazdasági rendszernek*, ezért nem tudásgazdaságról, hanem tudásalapú gazdaságról beszél.

*A jelenlegi technikai forradalom legfőbb jellemzője – szögezi le –, hogy az innováció és a hasznosítások közötti kumulatív visszacsatolási hurkokban hogyan alkalmazzák az ilyen tudást és információt a tudás előállítására és az információtovábbító, kommunikációs egységek létrehozására.*¹¹ Castells meghatározásában az információs kor gazdasága nem más, mint az alkalmazható tudások termelése, amely innovációk során jön létre. Az innováció beiktatásával lényegében éles különbséget tesz a tudás és az alkalmazott (hasznosuló) tudás között.

A különbségtétel azért is fontos, mert a tudás leglényegibb ismertetőjele, hogy egyrészt korhoz kötött, másrészt a korból kimutató, harmadrészt pedig *előrehúzza, előrelöki* a kort. Ez benne a legszebb. És ez már maga a szüntelen innováció.

Az innováció felmagasztosulása az új korszakban

Az innováció mint gazdaságelméleti fogalom megszületése – mint említettük – a Nobel-díjas osztrák közgazdász, Joseph A. Schumpeter nevéhez kapcsolódik, aki a XX. század elején dolgozta ki az *innovációra alapozott gazdasági növekedés elméletét*.¹² Értelmezésében az innováció nem annyira műszaki, mint inkább gazdasági tartalmú fogalom. Nézte szerint a fejlődés (ami minőségileg más, mint a folyamatos alkalmazkodást jelentő növekedés) az innovációk – azaz a folyamat pályájának lökészerű megváltozása, a termelési tényezők új kombinációi – útján megy végbe. Ezek az új kombinációk érvényesülhetnek új termék előállításában, új eljárások bevezetésében, új piacok megszerzésében, új források megszerzésében, új szervezet létrehozásában stb.¹³ A tényleges

¹¹ Castells: i. m. 32.

¹² Joseph A. Schumpeter: *The Theory of Economic Development*. Cambridge, 1934, Harvard University Press.

¹³ Az innováció azonban nem mindig ebben az átfogó értelmezésben volt használatos, hanem – kiszakadva a társadalmi-gazdasági összefüggések sokrétűségéből – pusztán *műszaki innovációra* redukálódott. Ez a felfogás, amely csaknem az egész XX. század

innovációs folyamat azonban magába foglalja a napjainkban mindinkább előtérbe kerülő *újrahaznosítás* folyamatát is. A K+F az innováció legfontosabb tudástermelő egysége. Miután kutatásra az innováció bármelyik fázisában szükség lehet, a K+F az innováció állandó velejárója, nem pedig előfeltétele. A *Frascati kézikönyv* hangsúlyozza, hogy a K+F csupán az innovációs tevékenységek egyike.¹⁴

Innováció a tudásalapú gazdaságban

A modern gazdaságok fejlődési üteme és versenyképessége jelentős mértékben az emberi tényezőktől függ – állapította meg a nyolcvanas évek közepén Drucker.¹⁵ Az USA gazdasági helyzetét elemezve a szerző rámutat arra, hogy az amerikai „vállalkozói” gazdaság kifejlődését nem a technológiai, hanem olyan társadalmi újításoknak köszönheti, amelyek elsősorban a kis- és középvállalkozásokban megjelenő, a vezetéshez mint „új technológiához” kapcsolódnak.

Drucker a társadalmi újítások jelentőségének felismerésével a figyelmet az innovációs magatartás fontosságára is ráirányította. *Innovációs magatartás* alatt a céltudatos lehetőségkeresést, a szervezetten belüli és kívüli alapfolyamatok állandó nyomon követését értjük, ami nem kizárólag magának a terméknek, szolgáltatásnak a kifejlesztésére irányul, hanem magába foglalhatja a technológiák módosítását, a szervezeti átalakítást vagy bármilyen más területekre kiterjedő korszerűsítést.

gondolkodását meghatározta, a *műszaki objektumot tárgyként azonosította, a technikát pedig a tárgyak és termelési/gyártási folyamatok összességének tekintette*. A műszaki innováció folyamatának szakaszai – kutatás+fejlesztés+műszaki tervezés+gyártás – röviden K+F (kutatás-fejlesztés).

¹⁴ „Kutatás és kísérleti fejlesztés (K+F) alatt azt a rendszeresen végzett alkotómunkát értjük, amelynek célja az ismeretanyag bővítése, beleértve az emberről, a kultúráról és a társadalomról alkotott ismereteket, valamint ennek az ismeretanyagnak a felhasználását új alkalmazások kidolgozására. A K+F háromféle tevékenységet ölel fel: az alapkutatást, az alkalmazott kutatást és a kísérleti fejlesztést.” *Frascati Manual*, 29.

¹⁵ Peter Drucker: *Innováció és vállalkozás*. Fordította Szilágyi Katalin. Budapest, 1993, Park Kiadó.

Az OECD ajánlása is azt hangsúlyozza, hogy az innováció túlmutat a kutatás-fejlesztési tevékenységen. „Az innováció egy ötlet átalakulása vagy a piacon bevezetett új, illetve korszerűsített terméké, vagy az iparban és kereskedelemben felhasznált új, illetve továbbfejlesztett művelété, vagy valamely társadalmi szolgáltatás újfajta megközelítése.”¹⁶

Mára már világszerte konszenzus alakult ki a tekintetben is, hogy egy ország jövőjének és fejlődésének három fontos, stratégiai jelentőségű területe van: az *oktatás*, az *egészségügy* és az *innováció*. Míg az első két terület az emberek szellemi és fizikai jólétét biztosítva a megújulásra alkalmas munkaképesség feltételrendszerét teremti meg, addig az innováció nem más, mint e képességnek a gazdasági és társadalmi életben való *objektíválódása és hasznosulása*.

A fenti általános megfogalmazás azonban nem teszi érthetővé, hogy napjainkban az innováció miért vált a fejlődés központi kérdésévé. Az innováció szerepének és jelentőségének megítélése annak függvényében változik, hogy a régi, a tömegtermelésen alapuló klasszikus ipari gazdaságról vagy az új, tudásalapú gazdaságról beszélünk-e.

Történetileg nézve az *indusztriális társadalom* gazdasági folyamatait „a tudott tökéletesítése” és a ritkán fellépő „forradalmi” jelentőségű találmányokkal jellemezhető szakaszok váltakozása jellemezte. Az indusztriális társadalom működésének középpontjában a termelési folyamatok racionalizálása, a termék önköltségi árának csökkentése és a termelés mennyiségi növekedése, illetve a piacok bővítése állt. A hangsúly az „olcsón és a sokat termelni” jelszaván volt. Eredménye a csökkenő hozamok, a hiány, a hagyománnyá váló értékek mellett a stabil iparágak kialakulásában és a termelésben részt vevők tudásának, szakmai ismereteinek specializációjában, valamint időben mért „stagnálásában” is megmutatkozik. Az innováció hagyományos folyamata a fejlesztők ötleteiből elindulva a kutatás-fejlesztés → műszaki tervezés → gyártás → piaci értékesítés *lineáris modellje* mentén történt.

A stabil iparágak létrejötté egyértelműen rányomta bélyegét a *munka világára*. Az egyszer megszerzett tudás (szakmai ismeret) kisebb

¹⁶ OECD, Frascati Manual, 19.

módosításokkal egy egész életen át hasznosítható és értékesíthető volt. A munkaerőpiacon az iparágban eltöltött idő, a megszerzett gyakorlat és a szakmai hűség nagyobb értéknek számított, mint a szakmai mobilitás. A foglalkoztatási politikát legerőteljesebben befolyásoló tényező a munkaerő alacsony ára és a termelés racionalizálása, a gazdaságosság volt. E körülmények egy viszonylag stabil oktatási és jóléti politika kialakítását tették lehetővé. A fogyasztói magatartás ezzel párhuzamosan a kis változások értékfelfogása mentén alakult.

Ezzel szemben a posztindusztriális korszak a biztost a bizonytalanságra váltotta fel, amennyiben a még teljes mélységében „nem tudott, de már megpróbálható” tudásokat is felvállalja és integrálja a társadalmi és gazdasági folyamatokba. *A gazdaság dinamikáját éppen a még tökéletlenül megismert, de lényegében már újként bevezetett részleges kiaknázása adja.* Az innováció nem egyszeri alkalomra szóló egyszer használatos és egyetlen termékre vagy termékcsoportra irányuló tudást és annak objektívalódását jelenti, hanem éppen a termékben megtestesülő részleges tudásnak köszönhetően a folyamatosan működő újítást és megújulást. A tudásalapú gazdaság arra a feltételezésre támaszkodik, hogy az új alapvetően többet tud, vagy lényegesen jobban tudja ugyan azt, mint elődje. *Középpontjában az újítás, az innováció áll.* A gazdaságot nem a tömegtermelés, hanem a (kisszériában előállított) minőségi, a piac változó igényeihez rugalmasan alkalmazkodó, mindig újabb és újabb tudásokat kiaknázó és a termékbe vagy szolgáltatásba beépíthető technológiák kialakítására koncentrál. A klasszikus ipari társadalom ritkán jelentkező „forradalmi hatású” változásait az új gazdaságban, *az időben egymást sűrűn követő, szinte már folyamatosnak tekinthető innovatív változások* váltják fel.

– *Az új gazdaságban* a korábbi gyakorlathoz és felfogáshoz képest megváltozott az innováció folyamata is. Elsődleges szerepet játszanak a piaci meggondolások, az *alkalmazáshoz igazodó kutatások*. Ugyanakkor a piac újabb újításra ösztönző információkat, igényeket közvetít, amelyek ismételt innovációs folyamatokat indítanak el. *Az innováció tehát láncszerűen jön létre több lehetséges kiinduló- és végponttal.*

– *Az új gazdaságban az innováció tudástermelés.* A tudástermelés legfontosabb egységei az egyetemek és a K+F intézetek, másként fogal-

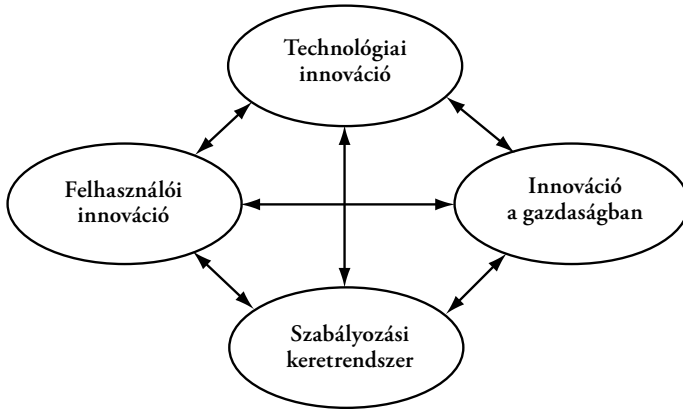
mazva az alapkutatással és az alkalmazott kutatással foglalkozó intézmények. A hatékonyság érdekében a korábbról ismert vállalati kutatóbázisok helyét az *átjárható tudástevékenység* váltja fel, amely hálószerű kapcsolódási lehetőségeivel nemcsak az együttműködések végtelen lehetőségét nyitja meg a tudást termelők és felhasználók között, hanem tág teret enged a *tudás áramlását segítő közvetítő intézményeknek* is.

– A változás állandósulása a *munkaerőpiacot* is érinti, ahol a *mobilitás, a változásokhoz való gyors alkalmazkodás képessége*, valamint a felhalmozott és folyamatosan bővített *tudás* a meghatározó. Az új gazdaságban alapvetően változik meg az ember munkához való viszonya. Az új tudások, ismeretek megszerzése nem előfeltétele, hanem része a munkának. A kutatások arra figyelmeztetnek bennünket, hogy egy ember életében legalább 3-4, de a következő évtizedben már 5-7 alkalommal kell korábbi ismereteit megújítani, szakmai pályáját módosítani. Ez csak abban az esetben lehetséges, ha hagyományos, stabilitásra építő jóléti intézményrendszerünket is az állandóan változó világ követelményeinek megfelelően alakítjuk át.

– Ebből következően az új gazdaságban *a tanulás nem egyszeri, egész életre szóló esemény, hanem egy egész életen át tartó folyamat*. Az *oktatás és felnőttképzés* nemcsak a társadalmi egyenlőtlenségeket kiegyensúlyozó és az esélyegyenlőséget leginkább biztosító alapvető fontosságú szociális feladat, az oktatás a tudásáramlásban betöltött szerepe okán maga is része lett az innovációs folyamatnak.

Az elmondottak tükrében megállapíthatjuk, hogy az *innováció és tudástermelés multidimenzionális jelenség*. Az új iránti fogékonyság, az új érték létrehozása nemcsak a gazdasághoz, hanem mindenfajta emberi tevékenységhez kapcsolódik, ily módon a gazdaság és a társadalom minden szférájában megjelenik. *Egyszerre jelenti a gazdasági, társadalmi, kulturális szféra megújulását és az azokat átható képességtermelő és képességfelhasználó gyakorlatokat*, amelyek aztán valamilyen új vagy megújított produktumban öltenek testet.

8. ábra. Az innováció multidimenzionális jellege (U. E.).

A tudásalapú gazdaság és társadalom működésének hatékonyságát az információk áramlásának intenzitása és az innovációkban hasznosuló információk mennyisége határozza meg. Ebből fakad a *bekapcsolódás kényszere*, amelyből az állam mint a gazdasági és társadalmi folyamatok fölött álló képződmény nem maradhat ki. Sajátos paradoxon, hogy ezzel a bekapcsolódással viszont fel kell adnia hagyományos politikai státusát és mindazon hagyományos működési rendjéből és feladatvállalásaiból fakadó tevékenységeit, amelyek az interaktív kommunikációban való részvételét akadályozzák.

A hagyományos innováció tehát az ipari kor terméke, de az innováció ma már közel sem csak technológiai vagy műszaki innováció. Az innováció szellemi, mentális és társadalmi innováció. Az új lét: *általános innováció*.

Tudásgazdálkodás és tudásmenedzsment az új gazdaságban

Az új gazdaság tehát alapvetően *tudástermelés és tudáshasznosítás*, amely a magas színvonalú szellemi értékeket megtestesítő termékek (*technológiák*) és szolgáltatások előállítására koncentrál.¹⁷ Ez utóbbi termelői szféra a tudásalapú gazdaság húzóágazata.

Gazdasági megközelítés – tudásmenedzsment

A globálissá váló „információs piacon” közvetlen kapcsolatok jönnek létre a gazdasági élet szereplői között, lehetővé téve a termék- és a technológiafejlesztői tevékenység (innováció), valamint a termelés hatékonyabb megszervezését is. A tudás elosztása és kiaknázása üzleti kényesszerré vált. A hagyományosan egymástól távol álló szakmák, ismeretek, tudományágak összekapcsolására, összetételére a vállalatok rengeteg időt és pénzt fordítanak. Minél eredményesebb a megfelelő információ eljuttatása a megfelelő ember(ek)hez, minél gazdaságosabban történik a szervezeten belüli tudás elosztása és felhasználása annál eredményesebb a szervezet, vállalat gazdálkodása. Ennek ma már szerves részét képezi az információkkal és a szervezeten belül felhalmozódott tudással való gazdálkodás is (a szervezeten belüli tudás gazdálkodásának megszervezése angolul *Knowledge Management = KM*).

Gazdasági megközelítésben a *tudásgazdálkodás* magába foglal minden olyan tevékenységet, amelynek célja egy szervezeten belül megfogalmazott mindennemű dokumentált (explicit), illetve rejtett (tacit) tudás, ismeret, szakértelem, tapasztalat feltérképezése, összegyűjtése, rendszerezése és hatékony elosztása a szervezet tagjain belül.

A tudás menedzselése (KM) irányulhat az *infrastruktúra fejlesztésére* (technikai eszközök és keresőrendszerek tökéletesítése, kommunikációs csatornák és kapcsolatrendszerek megtervezése), a *tudás szervezésére* (ve-

¹⁷ Drucker: i. m.

zetési és szervezési feladatok, döntés-előkészítés), valamint a *tudás rendszerezésére* (a tudásvagyon feltárása, térképezése, elemzés, modellezés).

A társadalmi újítások jelentőségének felismerése a figyelmet az innovációs magatartás fontosságára irányította. *Innovációs magatartás* alatt a *céltudatos lehetőségkeresést*, a szervezeten belüli és kívüli alapfolyamatok állandó nyomon követését értjük, ami nem kizárólag magának a terméknek, szolgáltatásnak a kifejlesztésére irányul, hanem magába foglalhatja a *technológiák módosítását*, a szervezeti átalakítást, vagy bármilyen más területekre kiterjedő korszerűsítést.

Társadalmi megközelítés – humánerőforrás-gazdálkodás

Társadalmi megközelítésben az *emberi erőforrással való gazdálkodás* komplex rendszere nem merül ki az állandóan változó, formálódó folyamatok, képességek, szakismeretek szinten tartásában és fejlesztésében.

A tudás hatékonyságát és minőségét nagymértékben meghatározza az egyén fizikai és lelki állapota, a szervezeten belüli és kívüli társadalmi helyzete, elismertsége, kapcsolatrendszere. Az a kulturális és társadalmi környezet, amelybe az ember és tudása beágyazódik. Ez a gazdasági szervezeten kívüli közeg nem csupán kondicionálja a tudás hasznosításának folyamatát és az új tudások (*tudásinnovációk*) létrehozását, hanem kimeríthetetlen forrása is a hasznosulásra kerülő tudásnak.

Ugyanakkor látni kell, hogy posztindusztrializmus másként osztja el a társadalmi tőkét, amelyen belül a tudás az egyik legfontosabb tőketípus, és másként szervezi meg a tőke újraelosztását, mint az ipari társadalom.

A tudás fogalmán belül elkülönítetten kell kezelnünk az *intézményes tudás* és a *tőkejellegű tudás* fogalmát. Az infrastruktúrális, kockázati és korlátlanul transzferálható tőkejellegű tudás nem azonos a hagyományosan – az oktatásügyben vagy a kutatás- fejlesztésben – használt *intézményes tudás fogalmával*. Ez utóbbi olyan társadalmilag szabályozott tudásfogalmakat takar, amelyekre jól körülhatárolható társadalmi szükséglet épült ki. De azt már nem lehet előre meghatározni, hogy melyek lesznek azok a konkrét tudások, amelyek valós tőkévé válnak az

aktorként fellépő egyénekből. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a hagyományos tudásfajták nem azonosak a transzferálható tőkejellegű tudással, másrészt viszont a tőkeértékű tudás termelésének az intézményes tudás elemi feltétele.¹⁸

A tudásalapú társadalomban és gazdaságban az egyén lehetőségeit megragadni nem tudó, nem képes társadalom tagjai *hátrányt szenvednek* (új szociális tagozódás és hátrány kialakulásának veszélye). Ez a hátrány viszont ugyanolyan sebességgel válhat végleges leszakadássá, mint amilyen gyorsasággal az innovációs kényszer hatására a hasznosuló tudás változik. Az *aránytalanságok korrekciójára* a társadalmi tőke – ezen belül a tudás – hatékony, a változásokat nyomon követő elosztásával és a tudásnak az egyéni élethez (kihívásokhoz) igazodó alkalmazásával nyílik lehetőség.

¹⁸ A posztindusztriális társadalom ezért nem mondhat le az oktatás fejlesztéséről.

A jelen: intelligens fejlesztés

Nincs készen a posztipari kor és/vagy az információs kor *cselekvésmélete*. Ebben a fejezetben most csak *az információs kor* fejlesztésével foglalkozunk. Meghatározzuk a rendszerszerűen felépített stratégiai tervezés céljait és irányait, bemutatjuk annak komplexitását, és rámutatunk a fejlődést visszahúzó akadályozó tényezőkre. Kitérünk a tudástársadalom virtuális terének fejlesztésére: a tartalom-, a virtuális közösségek és az infrastruktúra-fejlesztés összefüggéseire.

Az intelligens fejlesztés átfogó célja és irányai

Amennyiben elfogadjuk, hogy az információ (tudás) a kommunikációs folyamat része, akkor azt is tételezzük, hogy maga a tudás egy interakció. Egy adott személy vagy közösség (társadalmi csoport) egyszerre termel, felhasznál és „forgalmaz” (közvetít) új információkat. A közösségen belüli tudásszervezés, következésképpen a tudással való gazdálkodás igazi kihívása tehát nem más, mint a szervezeteken belül felhalmozott explicit és tacit tudások feltárása, rendszerezése, ezek transzferálásának és konvertálásának biztosítása, a régi és új tudások elosztásának lehető legszélesebb körű kiterjesztése annak érdekében, hogy növekedjen a társadalom – s benne az egyén – versenyképessége. Másként fogalmazva, *annak előmozdítása, hogy a társadalmi tőkében realizálódó tudás minél több tőkeértékű tudássá konvertálódjon.*

Mint minden radikális és mélyreható változás az emberiség történelmében, az információs forradalom is számos bizonytalansággal és kockázattal jár együtt. Ezek mérséklése, a lehetőségek valóságos előnyökké alakítása csak akkor lehetséges, ha a fejlesztéseket egy átgondolt, világosan meghatározott jövőkép mentén, *rendszerszerűen felépi-*

tett stratégia alapján valósítjuk meg. A „rendszer” fogalma az intelligens fejlesztésben elveszíti korábbi merevségét. Nem univerzális, sztereotípiaszerűen alkalmazandó és alkalmazható módszert és struktúrát jelent, hanem *a lokálisan jelentkező egyedi adottságok, lehetőségek, egy adott területen élő emberek életmódjának, hagyományainak, felkészültségének, s nem utolsósorban a jövővel szemben támasztott igényeinek (elvárásainak) függvényében kialakított fejlesztési módszer.*

A tudástársadalom fejlesztése szorosan kapcsolódik az információs társadalom megvalósulását célzó *intelligens fejlesztésekhez*, azzal a különbséggel, hogy míg *ez az infokommunikációs infrastruktúra és azok alkalmazási területeinek* fejlesztését célozza meg, addig a tudástársadalom fejlesztési programja mindenekelőtt az információs hálózatokon megjelenő *tudástartalmakra, azok elosztására és elosztási rendszereire*, a társadalmi tőkében realizálódó tudástőke hatékony elosztási rendszerére koncentrálnak.

Az információs társadalom térhódítása meghatározott gazdasági, jogi és társadalmi feltételek teljesüléséhez kötődik. *Az információs gazdaság pótlólagos növekedéséhez* a gazdaság oldaláról mindenekelőtt megfelelően rugalmas és dinamikus áru-, szolgáltatás-, tőke- és munkaerőpiac kialakítása szükséges. Az információs társadalom és gazdaság sikerének alapvető feltételei a következők:

1. *A társadalmi befogadóközeg fejlettsége*, az információs gazdaság- és infrastruktúra-fejlesztés *társadalmi beágyazottsága*. Információs társadalom és gazdaság csak akkor jön létre, ha a társadalom többsége rendelkezik az új információ- és kommunikációtechnológiai eszközökkel, valamint az ezen eszközök felhasználásához szükséges tudással. Alapvető fontosságú tehát:

– *gazdasági szempontból a kritikus tömeg mielőbbi elérése*. Az új információs infrastruktúra beruházásainak megtérülése csak egy bizonyos szintű kereslet mellett lehetséges. A kritikus tömeg elérését a verseny önmagában nem, vagy csak nagyon lassan biztosítja. Ezért ösztönözni kell a versenytársak közötti együttműködést a piac megfelelő méretének és a piaci impulzusok kialakítására, a közigazgatási és a vállalkozói felhasználás számára a szolgáltatások fejlesztése érdekében.

– *társadalmi szempontból az esélyegyenlőség növelése.* Az információs társadalom legnagyobb kockázata a társadalom kettészakadása az információt – és az ahhoz szükséges technológiát – birtoklók és az azt nélkülözők csoportjára (*digitális szakadék*). Ezért mindent el kell követni az új technológiához szükséges ismeretek terjesztésére, népszerűsítésére a lakosság körében.

2. *A rugalmas és dinamikus munkaerőpiac megteremtése.* Ez az állampolgár szemszögéből nézve az *egész életen át tartó tanulás* és az *információs írástudás* új követelményeit és lehetőségeit jelenti.

3. *Az információs gazdaság stratégiai ágazata a tartalomfejlesztés.* Ez társadalmi oldalról nézve először a nemzeti kulturális örökség hozzáférhetővé tételét és megújítását foglalja magába, hosszú távon pedig a régi és új tudások széles körű megszerzését és elérhetőségét adatbázisok, valamint távoktatási rendszerek segítségével.

4. *A hátrányos helyzetű rétegek, fogyatékosok és inaktívak (újra)foglalkoztatása és képzése,* ami társadalmi szempontból az esélyegyenlőség, a társadalmi kohézió és az életminőség programjaként fogalmazódik meg.

Az információs társadalom kialakítása és működtetése nem lehetséges elszigetelt körülmények között. Az infrastruktúra kiépítése és működtetése, a társadalmi beágyazottság csak akkor és ott lehetséges, ahol a tágabb környezet – település, kistérség, megye, régió – együttműködése is megvalósul. Az alulról és felülről történő építkezés összehangolása a szubszidiaritás jegyében stratégiai jelentőségű, mert csak így valósítható meg a viszonylag költséges infrastruktúra széles körű kiépítése, a gazdaságos működtetéshez szükséges felhasználói kritikus tömeg elérése, a társadalmilag hasznos szolgáltatások megteremtése, a szolgáltatásokhoz való hozzáférés esélyegyenlősége és a társadalmi beágyazottság kritériumai. Az információs társadalom megvalósításának hármasszava: *szubszidiaritás* (kiegészítés) – *kooperáció* (együttműködés) – *participáció* (részvétel). Mindez olyan vertikálisan és horizontálisan szerveződő térségi együttműködést feltételez, amelyben a részt vevő lokális közösségek, falvak, városok, civil szervezetek önkormányzata erősödik, az egyediségüket és különbözőségüket meghatározó adottságaik és igényeik pedig markánsan jelennek meg.

Az új szemléletű tervezés és az egész generális átalakítása

Az intelligens fejlesztés merőben új értelmezést ad az „ellátottság” fogalmának, amely nem az intézmények számának, hanem az azok által nyújtott szolgáltatások mennyiségének és minőségének növelésével, valamint az azokat igénybe vevő állampolgárok számával válik mérhetővé. A mennyiségi változás csak akkor válik valós minőségi változássá, ha a szolgáltatások képessé válnak a lakosság egyedi, sajátos igényeinek kielégítésére.¹

Az intelligens fejlesztés ma még szorosan kötődik az állam és a társadalom területi meghatározottságához, bár kétségtelen tény, hogy a fejlesztéseket generáló infokommunikációs technológia lazítja, de nem szünteti meg a modern állam területelvű koncepcióját. Nem véletlen, hogy a fogalom elsősorban a területfejlesztők körében használatos. Az intelligens területfejlesztés azonban leszűkíti, csupán a jelen társadalmi és gazdasági viszonyaira alkalmazza az intelligens fejlődés fogalmát. Tágan értelmezve, *az intelligens fejlesztés kiemelten a tudástársadalom virtuális terének fejlesztését jelenti*. Ebben az értelemben leginkább a *tartalomfejlesztésben (információk előállítás és továbbítása), a tudásmenedzsmentben (tudásszervezés)* és a virtuális közösségek fejlesztésében (*a tudás társadalmi objektiválódása*) ragadhatjuk meg igazi lényegét.

A virtuális közösségek mint alternatív (szemantikai) térstruktúrák jelennek meg a hagyományosan merev politikai és társadalmi struktúrákkal szemben. Ezek az alternatív közösségek a hálózottságnak nem csupán nagyobb szabadságot (szólás-, egyesülési, érdekérvényesítési szabadság), hanem nagyobb társadalmi elismertséget, flexibilitást és új identitásokat

¹ Az intelligens területfejlesztés következményeként a falvak és városok közötti határvonal feloldódik. A várossá válás új kritériumai alakulnak ki, amelyek részben az infokommunikációs infrastruktúra kiépültségének és fejlettségének, azok széles körű elterjedtségének (alkalmazásának), a globális térszerkezethez történő kapcsolódás intenzitásának, valamint a lakosság magas színvonalú ellátottságának (életminőségének) a függvényei. Ez egyben azt is jelenti, hogy a falvak, községek előtt megnyílik az út az „intelligens várossá” válás előtt, miközben a városi rangú települések fejlesztések hiányában könnyen elveszíthetik jelenlegi pozícióikat.

is köszönhetnek. Eredményeként nem csupán az állampolgár vonatkozásában, hanem az állam és állampolgár relációjában is új modalitások jelennek meg, amelyek a *képviselési demokrácia* hagyományos intézményének *reformjához*, szélsőséges esetben felborításához vezethetnek. Az Internet általános elterjedése tehát generatív módon indukálja az állam működését biztosító adminisztratív, igazgatási intézmények és a demokratikus intézményrendszer egészének komplex fejlesztését, amely a technikai/technológiai feltételek megteremtése mellett magába foglalja azok alkalmazásának képességét és az intézmény sajátosságaiból fakadó speciális készségeket (digitális kultúra, humán erőforrás fejlesztés), a működést garantáló jogi keretek kialakítását (adatvédelem, biztonság stb.), valamint azok folyamatos aktualizálását. *Az intelligens fejlesztés végső soron az állam és a társadalom egészének átalakítására irányul*, de az intelligens fejlesztés nem, vagy alig lépi át a funkcionális valóság fejlesztését.

Az intelligens fejlesztés kitapintható korlátai

Az intelligens fejlesztés komplex megvalósításának elemi feltétele, hogy a fejlesztésben részt vevő *minden aktor egyetértsen és együttműködjön*. Az érdekellentétek súlyos következménnyel járhatnak. A *digitális kultúrát* el nem sajátító vagy azt *elutasító* társadalom például minden modernizációs törekvést értelmetlenné tehet. De így van ez fordítva is. Amennyiben az alternatív virtuális közösségekben a politikai hatalom a korlátozott ellenőrzési és szabályozási lehetőségek okán befolyását és hatalmát gyengítő tényezőt lát, ahelyett, hogy az együttműködések új formáira koncentrálna, az intelligens fejlesztés a konfliktusok és öszszecsapások színhelyévé válhat, vagy a hatalmi arrogancia eszköze lesz. Ilyen politikai kísérletekre sajnos nem egy példát láthatunk (lásd Kína, Afganisztán a tálib uralom alatt stb.).

Az intelligens fejlesztéseket akadályozó ellentét forrásává válhat az új *virtuálisan formálódó identitások el nem fogadása* is. Bár ma még ez a kérdés kevésbé került a figyelem középpontjába, hosszú távon mindenképpen számolni kell azzal, hogy a virtuális térben az individuumok és

közösségek identitása hatványozódik, s ezek a virtuális térben egyenértékűek (lásd a többes tagság a virtuális közösségekben). Az államnak tehát szembe kell néznie azzal a ténnyel, hogy az állampolgárok területi, nemzeti, nyelvi identitásai mellett *számítalan egyenértékű identitás* jelenik meg, gyengítve az állam politikai hegemóniáját a társadalmi szféra felett. Ezek a félelmek hallgatólagosan már léteznek. Legalábbis erre utal az a tény, hogy az információs társadalom megvalósulását szolgáló intelligens fejlesztési stratégiák minden esetben a szolgáltató államról beszélnek a kormányzat és az állampolgárok közötti kapcsolat javítása érdekében. A fejlesztés a jelenlegi állapot modernizációja a technikai alkalmazásokban megtestesülő „reformok” útján. De a stratégiák még a hosszú távú jövőképben *sem szólnak* az állam és a társadalom teljes körű viszonyrendszerének átalakításáról.

A tartalomfejlesztés: a korszak jövőágazata

A *tartalom*, annak minden formájában, az *információs kor alapanyaga*. Általános értelmezésben az infokommunikációs hálón közvetített adatokat vagy azok halmazait, szövegeket, hangokat, képeket, ezek multimédiás kombinációit jelenti. Ezen tartalmak mindegyike a globális információs hálón keresztül szétszórható.

– *Tartalmat bárki létrehozhat*: egyének, kormányzati testületek, intézmények, nonprofit szervezetek, gazdasági szervezetek stb.

– A tartalom mindig *diffúziós céllal jön létre*, és a globális kommunikációs háló széles közönségnek kommunikációs lehetőségeit használja ki.

– A tartalom *célja a kommunikáció generalása*, ezért magában hordozza az interaktivitást.

Az Európai Unió információs-innovációs társadalma *húzóágazatának* a tartalomfejlesztés (szakneven: az *e-content*) tekinthető. A befektetés, a technológia, az e-gazdaság vagy az e-környezetvédelem és az e-oktatás, ebből következően pedig az e-kormányzás mit sem ér új tudások, új tartalmak és ezek fejlesztése nélkül.

Mindebből következik, hogy a világhálón megjelenő *tartalom üzenete és formai megjelenése* nem csupán a közvetített információk minőségét, hanem a *kommunikáció minőségét és hatékonyságát is meghatározza*, hiszen a kommunikációs folyamatban minden felhasználó nemcsak fogyasztója, hanem előállítója is a tartalomnak. Ez egyben azt is jelenti, hogy *eredményes intelligens fejlesztésről nem beszélhetünk hatékony tartalomfejlesztés nélkül*.

Aglobális infokommunikációs hálózatok hatalmas lehetőséget adnak a tartalomdiverzitásra. Nem véletlen, hogy az infokommunikációs technológia alkalmazásának terjedésével és az infrastruktúra-fejlesztésekkel párhuzamosan vált központi kérdéssé a hálózatokon megjelenő tartalomfejlesztés problémája világszerte.

Az információs kor így eljut a tartalomig, bár jobbára csak az alkalmazott tudás fejlesztéséig, de szükségképpen kompetenciája itt *véget is ér*. Áttörést hoz, ám megáll egy újabb áttörés előtt.

Az infokommunikációs közműrendszer és az üzleti típusú folyamatmodell

Az információs (és a tudás-) társadalom alapzata, infrastruktúrája és hordozója a *kommunikációs technika*, amely nem csupán keretet ad, hanem *tartalmat is generál*. E sajátosságának köszönhetően az információs társadalom és tudástársadalom formációi már olyan *szükségleteket* is megtestesítenek, amelyek csak a globális kommunikáció alapján lehetségesek. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az információáramlást és a kommunikációt biztosító infrastruktúra és a kapcsolódó technológiák az új korszak alapvető közműrendszerévé lépnek elő.

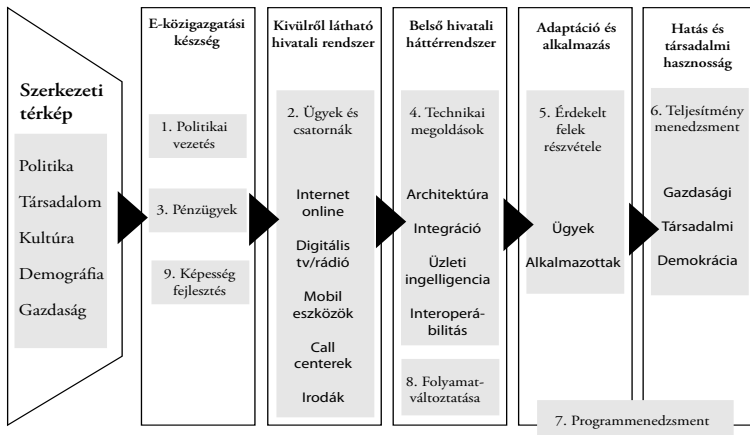
Az új szükségletek *nyomást gyakorolnak a társadalomra, amely a szükségletek intézményes kielégítését követeli*. Előtérbe kerül a szolgáltató állam modellje és az e-kormányzás programja. A megvalósulás feladatát pedig a társadalmi szereplőkre, köztük is mindenekelőtt a társadalmi jólétért leginkább felelős államra és a lakossági ellátottságot bizto-

sító önkormányzatokra hárítja át. Mindez az államot és a közszférát új feladatok elé állítja. A tervezett fordulat marad a neoliberális programon belül, ám a *közigazgatás piacosítása* az első lépések egyike az állam totalitáriánus jellegének korlátozása érdekében.

A közigazgatás folyamatmodellje

A közigazgatás általános üzleti típusú folyamatmodelljének kialakításához néhány *alapvető összefüggés* tisztázása szükséges. Először is, hogy a közigazgatásban és az e-közigazgatásban mit is értünk üzleti típusú folyamatmodellenn, és ez a folyamatmodell *miként és hogyan változik* akkor, ha megvalósul az e-közigazgatás. Másodsor, végiggondolásra vár, hogy a közigazgatásban és/vagy az e-közigazgatásban egyáltalán mennyire kapjon prioritást a folyamatmodell, illetve a folyamatmodell más közigazgatási modellel *miként és hogyan* integrálható. Harmadszor, milyen tartalommal definiáljuk az üzleti típusú folyamatmodell kategóriáját, és az üzleti típus gazdasági fogalma *hogyan alkalmazható* az ipari-termelési és/vagy szervezeti-működési folyamatként is felfogható közigazgatásban.

9. ábra. Európai integrált e-kormányzás-modell²

5. táblázat. Az e-kormányzás/e-közigazgatás többszintes integrált modellje (V. Cs.).

Szintek	Kormányzás, önkormányzás	Közigazgatás	Intézmények, szervezetek	Szolgáltatás- típus
Felső szint	e-kormányzás	e-államigazgatás	központi elektronikus szolgáltatórendszer és közszolgáltató központ	üzleti típusú
Középső szint (regionális és kistérségi)	e-kormányzás és e-önkormányzás	e-államigazgatás és önkormány- zati e-közigaz- gatás	regionális-kistérsé- gi e-központok (e-házak); ide kapcsolódnak a települési szolgálta- tások integrálható részei is	üzleti típusú
Alsó szint (települési, fővá- rosi, kerületi)	e-önkormányzás	önkormányzati e-közigazgatás és közszolgáltatás (hivatalok mo- dernizálása, ügy- félirodák stb.)	egyedi települési, kerületi e-közigaz- gatási szolgáltatá- sok (helyi e-házak)	üzleti típusú és közösségi típusú
Állampolgári szint	e-polgár, e-közösség	közigazgatási e- közszolgáltatás	e-közigazgatási civil szervezetek	üzleti típusú és közösségi típusú

Nagyon fontos lenne eljutni *egy integrált e-kormányzás- és e-közigazgatás-modellhez*. A nemzetközi szakirodalomban viszont az alapfogalmak (e-kormányzás, e-közigazgatás, e-önkormányzás, e-demokrácia) elválasztása is vitatott. Egy integrált modell nemcsak a *frontoffice*- és a *backoffice*-oldal egyesítését végzi el. Mi olyan modellt javasolunk, amely alapvetően átveszi az amerikai (kanadai, angol stb.) *üzleti modellt*, ám ezt egyeztetni azzal az *európai modellel*, amely a szolgáltatásokat nem az állam, nem a központi intézményrendszer, hanem alapvetően a fel-

² Capgemini: *Online availability of public services: how is Europe progressing?* Web Based survey on electronic public services. Report on the fifth Measurement, October 2004.

használók (civil polgárok, civil közösségek) szükségletei szerint alakítja ki. Ez egyaránt lehetővé teszi a kötelező egységesítést és az önkéntes együttműködést.

A táblázatból jól látszik, hogy az e-kormányzást és az e-közigazgatást *szétválasztottuk*. Az e-államigazgatás nem ér véget a felső (kormányzati) szinten, hiszen például a regionális/megyei közigazgatási hivatalok még az államigazgatáshoz tartoznak. Ha a regionális e-központok – informatikai szempontból – egyúttal a kistérségi e-központokat is integrálják, akkor az alsó szinten már csak a települési e-önkormányzással és e-közigazgatással kell foglalkoznunk.

A magyar közigazgatási rendszer intézményrendszere *államigazgatási* alrendszerből, valamint *önkormányzati* alrendszerből áll. Nézzük meg, hogy magát, a legalább a két alrendszert egyesítő közigazgatási folyamatmodellt minek is határozhatjuk meg. A szakértők meglehetősen hasonló módon különböztetik meg például *a szerepcentrikus, a funkciócentrikus, a struktúraközpontú vagy a folyamatorientált e-közigazgatást*. Ezekhez még hozzátehetjük, hogy a gyakorlatban élesen elváltak *az informatika-központú, az ügyintézés-* (vagy némi túlzással: *közigazgatás-)* *szempontú* és a szinte mindenhol hiányzó közigazgatási *tudásfejlesztés-orientált* vagy az *e-demokrácia-központú e-közigazgatási stratégiák* és projektek. Mindenesetre a folyamatorientált fejlesztések *így jellemezhetők*:

- a közigazgatási feladat- és hatáskörök újragondolása, optimalizálása;
- az ügyintézési folyamatok új folyamat- és rendszerjellegének megtervezése és alkalmazása;
- az ügyintézési folyamatok lépéseinek minimalizálása, különös tekintettel az önkormányzatokon belüli és az önkormányzatok s intézmények közötti adatáramlásra;
- az ügyintézés részfolyamatainak párhuzamosítása;
- az ügyintézési folyamatok során igényelt, felhasznált okmányok és adatok minimalizálása, áttekinthetősége és könnyen használhatósága stb.

Mit is jelent ez? Az egyik szakértő *így összegez*: „Az ügyek nagy többsége tipizálható, a munkafolyamatok előre rögzíthetők. Ezek az

ügytípusok felsorolhatók, elemezhetőek. Az ügyek folyamatai rengeteg azonos elemi ügyintézési lépést tartalmaznak, amelyek között vannak teljesen automatikusan, emberi beavatkozás nélkül végrehajthatók, és vannak mindenképpen ügyintézői beavatkozást, közreműködést igénylők is.” Az automatikusan végezhető lépések már lehetővé teszik a *mesterséges intelligencia* alkalmazását. Az így felfogott folyamatmodell már lehetővé teszi, hogy a közigazgatási folyamatot *üzleti típusú* folyamatnak tekintsük.

Megjegyezendő, hogy *önmagában* a folyamatmodell nem old meg minden közigazgatási módszertani-eljárási problémát, és egy stratégiai programban érdemes lenne majd egy *posztpiac-szemléletű integrált modellt* kidolgozni, ami a folyamatmodell mellett tartalmazza a funkcionális, szubsztanciális (tartalmi) modelleket is.

Az *üzleti folyamatvezérlés* (*Business Process Management, BPM*) fogalma szintén ismert: „Napjainkban az alapvetően infrastrukturális megközelítésű hagyományos alkalmazásintegráció mellett egyre inkább egy új irányzat kerül előtérbe: az *üzleti folyamatvezérlés*, amely új típusú üzleti kihívásokra adja meg a választ. Az üzleti folyamat típusok számának és egy-egy típus végrehajtási gyakoriságának növekedésével mind jobban szükség van a több alkalmazással támogatott folyamatok automatizálására, folyamatos követésére és optimalizálására, a manuális lépések összehangolására és nyilvántartására.

Az üzleti folyamatok vezérlése a hosszan futó *üzleti tranzakciók vállalatszintű, egységes vezérlését* valósítja meg. Az üzleti folyamatok végrehajtását a folyamatvezérlő rendszer a folyamatmodell (mit kell tenni?) alapján irányítja, felhasználva az informatikai infrastruktúrát (hogyan tegyük?) és mozgatva az érintett vállalati szervezetet, szereplőket (ki tegye?). Ez a hármas nézet adja a folyamatvezérlés *három dimenzióját*. A karmesterihez hasonló feladat mellett a folyamatvezérlő rendszerek lehetővé teszik a futó folyamatok monitorozását és kontrollját is.”

A közigazgatás szempontjából az a kérdés, hogy a vállalatoknál alkalmazott üzleti folyamatvezérlés *alkalmazható-e, és hogyan alkalmazható*. A válasz nem olyan nehéz, hiszen a közigazgatás eddig is jórészt *szisztematikusan szabályozott, sőt túlszabályozott* közigazgatási munkafolyamat volt, amely most szintén felhasználja az informatikai infra-

struktúrát, és ennek révén az eddiginél jóval nagyobb számban hozható létre olyan ügymeneteket, *amelyek teljesen automatikusan, emberi beavatkozás nélkül* végrehajthatók. A közigazgatási folyamatvezérlés is háromdimenziójú. A működési hatékonyság és az úgynevezett *user experience* egyidejű javítása is a folyamatok vagy részfolyamatok részleges, illetve teljes automatizálásával érhető el. De ne felejtjük el, hogy a közigazgatási munkafolyamat *nem korlátozható* csak a hivatalokon belüli ügymenetekre, hanem kiterjesztendő a közigazgatás gazdasági-társadalmi kapcsolataira és az e-demokráciára. A közigazgatásnak pedig szintén sokat segít, hogy az internet adatátvitelre és a szélesre vett üzleti-közigazgatási folyamatok kezelésére egyaránt használható.

Nem véletlen, hogy „A közszolgáltatások átalakítása” című miniszteri e-Kormányzati Konferencia (Manchester, 2005. november 24.)³ nyilatkozata így fogalmaz: „A közigazgatási rendszerek számára hasznos lehet az ICT innovatív használata (például az ICT különféle szolgáltatásnyújtási folyamatok ésszerűsítésével kiegészítve csökkentheti a közigazgatási rendszerek működési költségeit). Az eredményesebb, hatékonyabb és átláthatóbb közigazgatás és a vállalkozások alapításával és működtetésével járó költségek csökkentése *komoly makrogazdasági előnyöket* kínál.” Az új felfogások azonban már nem csak a pénzügyi költségek csökkentésekre koncentrálnak. Noha az OECD „Az e-kormányzat üzleti tervezése” projektje először szintén csak a közvetlen pénzügyi előnyöket emelte ki, az új kiegészítő projekt már számba veszi *az indirekt gazdasági és a direkt-indirekt társadalmi előnyöket* is.

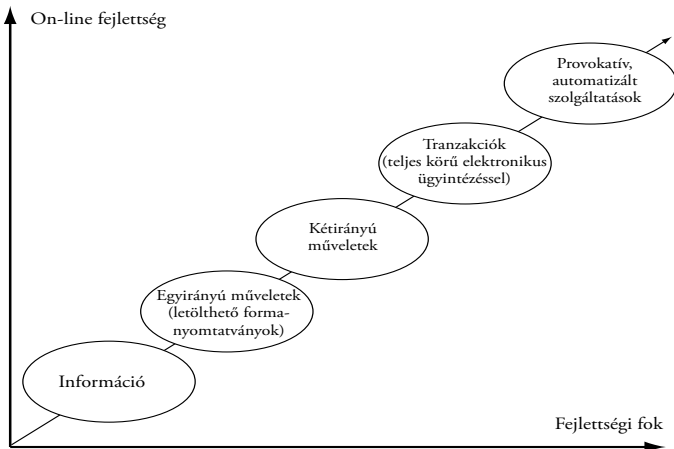
A közigazgatási folyamatmodell újabb kulcseleme *a digitális döntéshozatal*. Amikor üzleti vállalkozások arra a felismerésre jutottak, hogy a számítástechnikát rutin üzletmenetük automatizálásán túl döntéshozási eljárásaik elősegítése céljából is igénybe vehetik, akkor már *üzleti intelligenciáról* beszélhetünk. A döntéshozatal persze csak egy a renge-

³ A konferencia szerint négy kihívást kell megoldani: 1) Egyetlen polgár sem maradhat ki az e-szolgáltatások nyújtotta lehetőségekből; 2) Hatékony és hatásos kormányzás az IT-eszközök segítségével; 3) Nagy hatókörrel bíró európai szintű szolgáltatások – itt az e-közbeszerzést emelik ki; 4) Az on-line közszolgáltatások egyszerű és biztonságos használata.

teg vállalati folyamat közül, de az a sajátossága, hogy arra az adathalmazra épül, amit a többi vállalati folyamat szolgáltat. Nem véletlen, hogy a kormányzati-önkormányzati döntéshozatal részleges digitalizálása talán a *legfontosabb stratégiai cél*.

A vállalati-üzleti tapasztalatok ellenére a közigazgatási és e-közigazgatási dilemmákra adott válaszok *nincsenek kiérlelve* se a nemzetközi, se a hazai szakirodalomban. Ennek egyik oka az, hogy a közigazgatási és e-közigazgatási tervezésekben még változatlanul *másodlagos szerepet* kapnak a piaci-üzleti megfontolások, eljárások, módszerek. Holott vannak olyan fejlesztések, ahol az e-közigazgatást integrálják az e-gazdasági fejlesztésekkel, amelyek az e-közigazgatási beruházások eredményességét, megtérülését és fenntarthatóságát jelentősen javítják. Érdemes felhívni azonban a figyelmet arra, hogy az *e-gazdaság értelmezésével* a közgazdasági szakirodalom is bajban van, s megoszlanak arról a vélemények, hogy az e-gazdaság (és az e-közigazgatás mint az e-gazdaság egyik új típusa) még klasszikus piaccgazdaság vagy posztpiaccgazdaság-e. Ez azért is érdekes, mert az üzleti típusú folyamat alapvetően és szükségképpen *másként értelmezhető* a posztpiaccgazdaságban, mint a hagyományos piaccgazdaságban, amiből már az információs gazdaság is kilóg.

10. ábra. Az Európai Unió e-közigazgatási lépcsői

Az európai uniós ajánlások értelmezése kapcsán is *zavart* tapasztalhattunk. A szakmai közgondolkodás, a pályázati kiírások átvették a legfontosabb ajánlásokat, mindenekelőtt a *Common List of Basic Public Services* (CLBPS) követelményrendszerét. Ez – mint közismert – *négy elektronikus szolgáltatási szintet* határoz meg: információs-tájékoztató szolgáltatást, egyirányú interakciót, majd kétirányú interakciót biztosító szolgáltatást, és végül teljes on-line ügyintézési folyamatot lehetővé tevő szolgáltatást. Az elmúlt másfél évben ráadásul *további ajánlások* jelentek meg, ilyen például a 2006 áprilisában nyilvánosságra hozott „i2010 e-kormányzati akcióterv”. 2007-től tehát az eddigi négy szolgáltatási szint mellé bevezetnek egy *ötödik szintet*, amit valahogy úgy összegezhethetünk, hogy olyan célirányultság érvényesíthető, amelyek keretében proaktív, automatizált szolgáltatásokat kell nyújtani. Ez az ötödik szint: *a kulcsdimenzió*. Az e-állam lényege, hogy a *szabályozás részletessége és magas minősége* alapján elterjednek az automatizált közigazgatási szolgáltatások.⁴ Ezután lehetővé válik a közigazgatási minőségbiztosítás. Mindebből az következik, hogy magasabb technológiai és jogi színvonalon (lásd mesterséges intelligencia fokozatos alkalmazása) a tényleges, ellenőrzött szolgáltató közszolgáltatás elérése a cél.

Ugyanakkor itthon az sem vált ismertté, hogy az e-közigazgatási fejlesztések *milyen indikátorok* alapján tervezhetők és értelmezhetők. Noha az európai ajánlás – a négy elektronikus szolgáltatási fejlettségi szint – megkülönböztetését is figyelembe vevő magyarországi e-kormányzati, e-közigazgatási fejlesztéseket is csak ezeknek az indikátoroknak az alapján minősíthetnénk:

Az e-Europe 2005 Benchmarking-indikátorok (*e-kormányzat*):

Hatósági mutatók:

1. Hány alapvető közszolgáltatás vehető teljesen igénybe on-line módon;

⁴ Erről lásd Czeglédi János: *The united Gordian knot: prelude to an investment*. Budapest, 2006, Institute for Strategic Research.

Kiegészítő statisztikai mutatók:

2. A lakosok hány százaléka használja az internetet a hatóságokkal való kapcsolatfelvételre (információszerzés, formanyomtatványok beszerzése, kitöltött nyomtatványok visszaküldése);

3. A vállalkozások hány százaléka használja az internetet a hatóságokkal való kapcsolatfelvételre (információszerzés, formanyomtatványok beszerzése, kitöltött nyomtatványok visszaküldése);

4. Hány alapvető on-line közszolgáltatás rendelkezik digitálisan integrált irodai folyamatokkal;

5. A közbeszerzési eljárások hány százalékát bonyolítják teljesen on-line módon (elektronikusan integrálva);

6. A hatóságok hány százaléka használ nyílt forráskódú szoftveket.

Mindez azt jelenti, hogy már 2005-ben az európai indikátorok *világosan jelezték*, hogy a húsz közszolgáltatás bevezetése mellett nagyon fontos a társadalmi-gazdasági beágyazottság, azaz az e-közigazgatást az állampolgárok és a vállalkozások közül *hányan és mire* használják.

A szakmai válaszok – többek között – azért is kielégtelenek, mert nincsen átfogó képünk arról, vagy ez legalábbis széles körben nem vált ismertté, hogy a magyar közigazgatás és e-közigazgatás fejlődése hol tart, s az aktuális állapot milyen *aktuális és stratégiai feladatokat* jelöl ki.

Ha Magyarországot vizsgáljuk, legalább három-négy nagyobb fejlődési szakaszt érdemes megkülönböztetnünk. *Első szakasz*: félig spontán, félig tervezett folyamat (1990-től): a magyar közigazgatás elindul a szolgáltató közigazgatás felé, és közben megkezdődik az önkormányzati-közigazgatási hivatalok és intézmények informatizálása. *Második szakasz*: jórészt tervezett, ám sok véletlen elemet tartalmazó folyamat (2002-től 2007-ig): elsősorban az IHM-pályázatok és az első Nemzeti Fejlesztési Terv sikeres pályázatainak jóvoltából megkezdődött kormányzati és szigetszerű önkormányzati fejlesztések generálta változások, ám mindig nem beszélhetünk arról, hogy a közigazgatás állampolgár-központú közigazgatás lenne. *Harmadik szakasz*: alapvetően tervezett folyamat lehet (2007-től 2010-2013-ig): minimum az ország egyharmadán, maximum az ország kétharmadán vagy akár teljes területén megvalósul a lakosság többsége által használt (használható) szol-

gáltató e-közigazgatás és az ezzel párhuzamos e-demokrácia. Ebben a tanulmányban mi ennek a harmadik szakasznak a megvalósítására dolgoztunk ki *végrehajtható, működőképes, finanszírozható alternatívát*.⁵ (A negyedik szakasz terve nem képezi tanulmányunk témáját.)

Nem feladatunk most az sem, hogy a *három fejlődési szakaszt* részletesen bemutassuk, így jelenleg csak annyiban vázoljuk fel a közigazgatási helyzetképet, amennyire ez szükséges az üzleti típusú folyamatmodell *értelmezési keretének* megfogalmazásához.

A második szakasz részleges eredményessége és ellentmondásossága többféle okkal magyarázható: 1. Nem volt elég *kormányzati akarat* arra, hogy a közigazgatás és az e-közigazgatás fejlődése dinamikusabb, szélesebb körű és koncepcionálisabb legyen; 2. A közigazgatási fejlesztések közül kiemelkedtek a kistérségek fejlődését támogató elképzelések és modellkísérletek, míg az e-közigazgatás fejlesztését elsősorban az infrastruktúra-fejlesztések tették ki, de ezekről *önmagában* átütő eredményt nem lehetett várni; 3. Az előző parlamenti ciklusban közigazgatási/e-közigazgatási fejlesztésre aligha költöttek többet, mint százmilliárd forintot. Ezt lehet viszonylag jelentős összegnek tartani, mi azonban a hangadó közvélekedésekkel szemben azt állítjuk, hogy ez meglehetősen *szerény támogatási* forrás volt, ami eleve korlátozta a szélesebb körű és hatékonyabb projektek létrejöttét és megvalósítását.

Végül, de közel sem utolsó szempontként: 4. Az e-közigazgatás gondolatának és szükségességének közigazgatási és társadalmi elfogadottsága (a nullához vagy a sokféle elutasításhoz képest) jelentős mértékben nőtt, ám az első Nemzeti Fejlesztési Terv pályázatainak kiírása *nem tartalmazta* a képzési és a társadalmi elfogadottságot erősítő követelményeket, így a projektek megvalósításának talán legnagyobb akadályja az volt, hogy az e-közigazgatásra a közigazgatási hivatalok dolgozóit és a helyi társadalom polgárait, továbbá a vállalkozásokat *nem készítették fel*. Most pedig sokkal többről van szó, mint a digitális írástudás terjesztésének igen fontos célkitűzéséről. A Pannon Egyetem például egy HEFOP-pályázat keretében kidolgozta az *e-közigazgatási képzést* szol-

⁵ Varga Csaba: Az e-közigazgatás távlatai. I–III. *eVilág*, 2005. 10–11–12.

gáló tizenhárom tantárgyat és így az e-közigazgatási (kihelyezett vagy távoktatási) képzések széles körben indíthatók lennének.

A rövid történeti vázlat alapján összefoglalhatjuk, hogy a második és harmadik fejlődési szakasz milyen mutatók alapján jellemezhető.

Az elmúlt években a *második e-kormányzati, e-közigazgatási fejlődési lépcső* indikátorai voltak:

1. a hozzáférés bővítése (ez azonban csak részleges és korlátozott infokommunikációs kiépítéseket tett lehetővé);

2. az önkormányzati-közigazgatási hivatalok belső hálózatának kiépítése és e-ügyintézés bevezetése (a támogatást vagy pályázatot nyert fejlesztésekben ez vegyes színvonalon, nagyon különböző műszaki szinten valósult meg, de jó minták is kialakultak, csak hogy az informatikai modernizáció a legtöbb esetben nem járt együtt közigazgatási modernizációval);

3. az európai négy elektronikus szolgáltatási szint elérése (többekévé ez csak az első három e-szolgáltatási szintet takarta, illetve a fejlesztésekben a húsz közszolgáltatásból csak néhány érhető el on-line módon);

4. az e-közigazgatási fejlesztések, projektek fenntarthatósága (ez kétséges a kormányzati és önkormányzati források szűkössége és a fenntarthatóságot nem kellően figyelembe vevő projektek miatt) stb.

A most következő, rövid távra megfogalmazható *harmadik fejlődési lépcső* indikátorai lehetnek:

1. az európai alapkövetelmény, a széles körű hozzáférés megvalósítása (addig nem beszélhetünk e-kormányzásról, e-közigazgatásról, amíg mindenki nem férhet hozzá – legalább a fejlesztési projektek színterületén);

2. az on-line közszolgáltatások teljes körének bevezetése;

3. a közigazgatás üzleti típusú modelljeinek bevezetése és kiterjesztése a közigazgatás gazdasági és társadalmi kapcsolatrendszerére, valamint az e-demokráciára;

4. az országos szintű elektronikus közigazgatási szolgáltatás és intézményrendszer létrehozásának befejezése;

5. először a regionális és egyben kistérségi szintű e-közigazgatási e-házak (e-központok) teljes kiépítése (az üzleti típusú folyamatmodell alapján);

6. az e-közigazgatási fejlesztések finanszírozhatóságának és fenntarthatóságának erősítése;

7. e-közigazgatási modellkísérletek indítása (miután az NFT II. keretében sem lesznek források a teljes kormányzati-önkormányzati és közigazgatási rendszer fejlesztésére, így egyetlen lehetőség, hogy a forrásokat koncentrált, különböző prioritású modellkísérletekre fordítsuk).

8. A végcél természetesen nem a modellkísérletek indítása, hanem a tervek teljes körű végrehajtása.

Milyen aktuális *modellkísérletek* legyenek? a) e-közigazgatás és e-gazdaság együttes fejlesztése; b) e-demokrácia-prioritású e-közigazgatás; c) társadalomfejlesztés-központú e-közigazgatás; d) térségek közötti (például agglomerációs) e-közigazgatási modell; e) közigazgatási tudást fejlesztő és alkalmazó prioritási e-közigazgatás–fejlesztés stb. Ilyen modellkísérlet lehet a regionális/kistérségi e-központok létrehozása, és természetesen mindegyik projektben közös elem a szolgáltató e-közigazgatás magas szintű bevezetése.

A magyar e-közigazgatás fejlesztésének tehát az egyik *aktuális és stratégiai célja* éppen a gazdasági-üzleti elveket és gyakorlatokat hasznosító közigazgatási folyamatmodellek kidolgozása és a közigazgatás különböző szintjein és intézményeiben való professzionális bevezetése. Az *értelmezési keretet* lehetővé teszi, hogy az új típusú közigazgatási folyamatok, eljárások, fejlesztések tervezése és valóra váltása eredményes legyen.

Ha a magyar példát általánosítjuk, azt mondhatjuk, hogy az Európai Unió tagállamaiban is hasonló e-kormányzati, e-közigazgatási változások mennek végbe. Ismételten jelezzük, hogy az európai államok életében az e-kormányzás és ennek üzleti típusú folyamatmodelljei áttörést érnek el. Az állam *észrevétlenül kinyílik*, az állam befogadja a piac logikáját, az állam jobban figyel arra, akinek szolgáltató. Az állam elfedett zártsága, társadalomtól való függetlensége enyhül, de az állam még nem veszítette el rideg fölényét és az állampolgár feletti uralmát. Az on-line állam azonban már kénytelen *hidat verni*.

A kormányzás új paradigmája

– a szolgáltató állam

A szolgáltató állam és az információs kormányzás *kölcsönhatásait* vizsgáljuk, különös tekintettel az infrastrukturális meghatározottságra és a térszerkezet változásaira. Ebben a fejezetben külön kitérünk a virtuális tér és a kibertér összefüggéseire.

A szolgáltató állam és különböző értelmezései

Az ezredforduló globalizálódó gazdasága gyorsan és gyökeresen változik. A világgazdaság az ipari társadalomból – mint már korábban elemeztük – egy új, *tudásalapú gazdaság* felé tart, amelynek legfőbb jellemzője termelői oldalon az információ és tudás szabad létrehozása és forgalmazása, fogyasztói oldalon pedig a hozzáférés és a felhasználók körének eddig soha nem látott kiszélesedése. Első pillantásra úgy is fogalmazhatnánk, hogy a globalizáció nem más, mint a liberális gazdaság totális, a világ egészét átfogó győzelme. Ez a vélekedés azonban merő leegyszerűsítése a XXI. század változásainak, mert annak csupán egyetlen dimenziójára, a kitágult globális térszerkezetre apellál, de figyelmen kívül hagyja az infokommunikációs forradalom által gerjesztett egyre gyorsuló idő dimenziójának a gazdaságra és a társadalomra gyakorolt hatásait.

A XX. század második felében jelentkező, az indusztriális társadalmat megingató változások a robbanásszerű technológiai fejlődéssel, a nemzetközi munkamegosztás és integráció kialakulásával és az időről időre jelentkező energiaválságokkal jellemezhetők. Az ipari termelés karakterének megváltozásában az automatizációnak, az informatikának, a tudásnak és a kommunikációnak jutott a főszerep. Az induszt-

riális társadalom formális jellemzőivel ellentétben a XXI. századot meghatározó paradigmaváltás legfontosabb változói az *információ* és a *tudás*. Most nézzük ezeket az összefüggéseket egy új szempontból.

Gazdasági megközelítés

A gazdasági szektor húzóágazatává a *szolgáltatás* vált. Ez már önmagában véve is forradalmi változásnak tekinthető, hiszen a szolgáltatás a klasszikus közgazdaságtan nem tekintette termelőtevékenységnek.¹ Miután a posztindusztriális gazdaság és társadalom már nem kötődik az ipari termeléshez, új munkamegosztási forma alakult ki, s ez új típusú integráló erőként hat a társadalom egészére.

6. táblázat. Az indusztriális és posztindusztriális társadalom jellemzői

	<i>Indusztriális társadalom</i>	<i>Posztindusztriális társadalom</i>
Termelési mód	Termelő	Feldolgozó, újrahasznosító
Gazdasági szektor	Másodlagos (árutermelés)	(Szolgáltatás) Harmadlagos ² Negyedleges ³ Ötödleges ⁴
Átalakulást hozó erőforrás	Gyártott energia	Információhordozók, adatátvitel ⁵
Stratégiai erőforrás	Finánctőke	Tudás

¹ E felfogás tarthatatlanságára hívták fel a figyelmet többek között A „kibertér” és az „amerikai álom” szerzői, akik a gazdasági termelés három alapvetően különböző vonulatát különböztették meg. Az elsőben a föld és a mezőgazdaság, a másodikban a gépek és a nagyipar, a harmadikban pedig a *hasznosítható tudás* képezi a központi erőforrást. Lásd Esther Dyson et al.: A „kibertér” és az „amerikai álom”: Magna Charta a Tudás Korához. Fordította Drótos László. *Replika*, 1997. június.

² Szolgáltatás: közlekedés, közüzemek.

³ Kereskedelem, pénzügy, biztosítás, ingatlan.

⁴ Oktatás, egészségügy, kutatás, szabadidős tevékenységek, kormányzás.

⁵ Számítógép, adatátviteli berendezések.

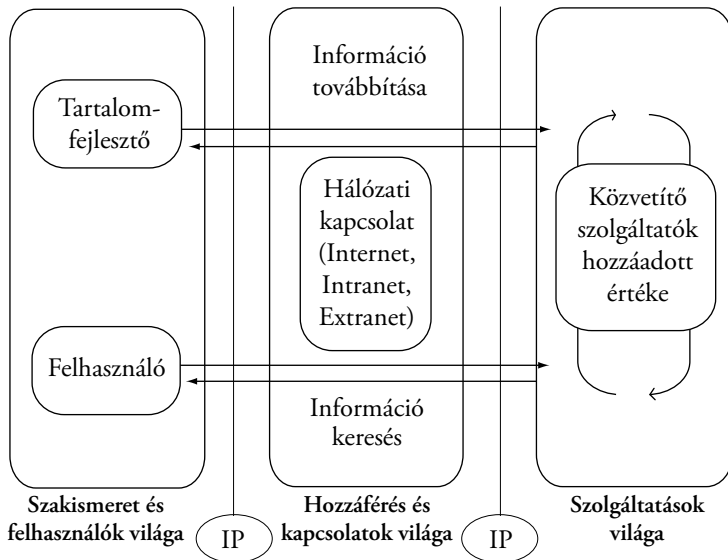
	<i>Indusztriális társadalom</i>	<i>Posztindusztriális társadalom</i>
Központi erőforrás	Gépek, nagyipar	Hasznosítható tudás
Technológia	Gépi technológia	Intellektuális technológia
Tudásbázis	Mérnök, betanított munkás	Tudós, műszaki és professzionális foglalkozások
Módszertan	Empiricizmus, kísérletezés	Elméleti modellek, szimuláció, rendszer- és döntésmélet
Időperspektíva	Ad hoc alkalmazkodó képesség, kísérletezés	Jövőorientált: tervezés, előrejelzés
Tervezés	Játék a mesterséges jövő ellen	Személyek közötti játék
Vezérelv	Gazdasági növekedés	Elméleti ismeretek kodifikációja

Az új korszak legfőbb sajátossága – a tudástöke felértékelődésének köszönhetően – a *termelés és fogyasztás időben és térben való összecsiszása*: a tudást hordozó információk áramlása nem csupán felgyorsul, hanem az *információ kognitív jellegének* köszönhetően az információ előállítás és felhasználása elválaszthatatlanul összefonódik. A *tudásalapú gazdaságban a hatékonyságot a termelés és fogyasztás összekapcsolódásának intenzitása határozza meg*. A kereskedelem hagyományos közvetítő szerepét termelők és fogyasztók között az időben és térben korlátlan kapcsolatokat és kommunikációt biztosító *infokommunikációs infrastruktúra* biztosítja, amely maga is felhajtóerőként hat az információ (tudás, tartalom) termelésére és áramlására, valamint innovatív módon hat a termelési és fogyasztási folyamatokra. Az információk által hordozott tudás mint *innováció* hasznosul, és közgazdaságilag is mérhető *hozzáadott érték*ké válik.

A termelés és fogyasztás közötti kapcsolat intenzitását napjainkra az információ áramoltatását biztosító új szolgáltatói szektor, az *információkereskedelem* (negyedik szektor) biztosítja, amely maga is több szolgáltató funkciót ellátó egységre oszlik:

- Információtermelők: tartalomfejlesztők
- Információszoftverteljesítők: információt felkutató és továbbító szolgáltatók
- Az infrastruktúra műszaki és technológiai feltételeit biztosító szolgáltatók: informatikusok, fejlesztők, fenntartók, üzemeltetők

11. ábra. Az információáramlás korszerű, jövőt meghatározó modellje (U. E.)

A technikai és technológiai fejlődés eredményeként (lásd média-konvergencia), valamint az információ és innováció korábban tárgyalt jellemzői okán, az információtermelő és -felhasználó modellünkben azonos értékű szolgáltatóként szerepel, jelezve, hogy az innovációs láncban a felhasználó új információk termelője is.

Az információs gazdaság új helyzet elé állítja az államot is. Az információs kereskedelem szemszögéből nézve ugyanis az *állam is csak egy termelőegység*. Az állam által *megtermelt javak fogyasztói pedig egyrésztől a gazdaság és a társadalom szereplői*, másrésztől az állam működését biztosító döntést hozó, végrehajtó és ellenőrző szervezetek, *intézmények*.⁶ A gazdaság analógiájára itt is érvényesül az a tétel, hogy a termelő és a fogyasztó közötti információáramlás intenzitása meghatározza a rend-

⁶ Az állam tehát egyszerre termelője, előállítója és szervezője, valamint fogyasztója az információknak.

szer egészének hatékonyságát.⁷ Az infokommunikációs technológia adaptálása tehát megkerülhetetlen, mi több, kényszerítő körülményként hat a kormányzás reformjára.

Ugyancsak kényszerítő körülménynek kell tekinteni, hogy az információt termelők és továbbítók sorában ma *az állam a legnagyobb információs közvagyonnal rendelkező szervezet*. A rendelkezésre álló tudásvagyon hasznosításának hatékonysága viszont az információáramlásba való integráció hiányában rendkívül alacsony, mert az adatvagyon *újrahasznosításának* lehetősége korlátozott. Ez pedig nem csupán az államigazgatás belső működésére, hanem az információs gazdaság egészére nézve lassítót hat, hiszen az újrahasznosítás innovációt indukál. Másként fogalmazva: amennyiben az információáramlás köre (termelés – továbbítás – hasznosítás/termelés – továbbítás...) valahol megszakad, az a rendszer egészének működésére kihat. *Az információáramlásba való bekapcsolódás kényszeréből fakad a szolgáltató állam koncepciójának gazdasági értelmezése.*

Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy a szolgáltató állam önmagában még nem új típusú állam, „csak” az ipari korszak államának *óvatos korrekciója*. Az információs kor új gazdasága, az információs gazdaság viszont nem elégedhet meg ennyi „modernizációval”.

Az olykor még pusztán harmadik szektorként emlegetett szolgáltató szektor az információs gazdaság húzó- és mobilizáló ágazata. Jelentőségének növekedésével arányosan növekszik az új gazdasági tevékenysé-

⁷ A hagyományos állam működési mechanizmusából fakadó nehézkességet, az információáramlás lassúságát, a folyamatosan termelődő új igények kielégítését szolgáló innovációs potenciál alacsony mértékét jól tükrözi az új gazdaság reakciója: a piaci alapon szerveződő szolgáltatások sorában egyre fokozottabb szerepet játszanak azok a szolgáltatások, amelyek a hagyományosan államilag fenntartott intézmények tevékenységeit kiegészítendő jöttek létre. Mára az oktatás, az egészségügy, a biztosítás, a kutatás, a kultúra és a szabadidő csakúgy, mint a kormányzás a gazdaság negyedik és ötödik szektorává nőtte ki magát. Az infokommunikációs technológiák adaptálásával és terjedésével várhatóan a fenntartható gazdasági növekedés alappilléreivé válnak. *A termelő és fogyasztó közötti kapcsolat javítására kiemelkedő szerephez jutottak az információkereskedelemben érdekelt szolgáltatók: lobbicégek, nyomtatott és elektronikus média, pályázatíró és -figyelő vállalkozások stb.*

get meghatározó önállóuló ágazatok száma, így – új fejleményként – a harmadik szektor mellett megjelent a negyedik és az ötödik szektor. Ez utóbbi az információs társadalom számára azon nélkülözhetetlen szolgáltatások körét foglalja magába, amelyek a hagyományos állam elosztó (redisztributív) szerepét kiváltva az információs gazdaság működésében meghatározó, úgynevezett társadalmi szolgáltatások körét öleli fel: az oktatás, az egészségügy, a szabadidő eltöltése, a kormányzás (az állampolgár és az állam, valamint annak intézményei közötti kapcsolatok). Vagyis mindazon tevékenységi köröket, amelyek a társadalom jól-létét, életminőségét és kompetenciájának növekedését szolgálják. A társadalom és gazdaság paradigmáinak összecsúsztása eredményeként azonban az információs korban a társadalmi (szociális) szolgáltatások – első mozzanatként – egyben gazdasági szolgáltatásoknak is tekintendők. Hiszen egyszerre szolgálják az állampolgárok munkaerő-piaci integrációját, a társadalmi és gazdasági innovációba való bekapcsolódását (humán erőforrás-gazdálkodás), a mindennapi élet minőségének, valamint a demokrácia intézményrendszerének javulását.

Az állampolgárok a munkaerőpiacon és az innovációban individuumként lépnek fel. Ez egyben azt is jelenti, hogy a versenypozíciójukat támogató szolgáltatásokat is egyedi helyzetük és igényeik szabják meg. Az állam működése szempontjából ez azt jelenti, hogy az általános, társadalmi közmegegyezésen alapuló működési elvek mellett a növekvő partikuláris érdekekre is tekintettel kell lennie. Ez pedig csak az állampolgár és az állam közötti közvetlen kommunikáció útján valósítható meg, és az egyedi helyzetekhez igazított/alkalmazott – személyre szabott – szolgáltatásokban ölt testet.

Az állampolgár és az állam kapcsolatát tehát egyre inkább a *közvetítő, összetett piac* határozza meg, ami az információs kor államszervezése szempontjából merőben *új helyzetet* teremt. Míg az ipari korban az állam a társadalomtól kapott politikai hatalom tekintélyével, felülről, mint a piacot szabályozó erő léphetett fel, addig az információs korban az állam – azáltal, hogy a gazdaság és az állam paradigmái összecsúsztak – maga is *részévé vált* az összetett piacnak, amely most már végre lehetővé teszi, hogy az állam ne csak felülről, hanem alulról is befolyásolható legyen.

Az új társadalmi megközelítés

A virtuális közösség rendszere alkotja a társadalmat mint egy *magasabb szintű* virtuális közösséget. Önmagában nagyon izgalmas kérdés, hogy a társadalmat *virtuális térként* hogyan jellemezhetjük. Mi azt gondoljuk, hogy a társadalom mint egyesített térrendszer, vagy mint téridőstruktúra két módon definiálható. Egyrészt úgy, mint az ember által teremtett harmadik természeti tér, s ebben az esetben – lényegét tekintve – a civilizáció új környezeti térdimenziójaként értelmezhető. Másrészt viszont úgy, mint virtuális tér, amely – kezdettől fogva – kiszakadt a környezeti térből, s így a társadalom az első és tipikus virtuális tér. Az pedig már csak egy másodlagos következmény, hogy a virtuális tér aztán „visszahat” a környezetre, s intézményekben és konkrét fizikai épületekben testesül meg. Ebből az is következik, hogy a társadalom – már az információs kor előtt is – mindenekelőtt virtuális tér, téridő volt.⁸

Ebben az összefüggésben a tudástársadalom „csak” *magasabb rendű* tértípus. Tudástársadalomról így csak akkor beszélhetünk, ha az infrastruktúra kiépítésén és a rutinszerű technológiai alkalmazásokon túllépve képesek vagyunk egy új, igazságosabban és hatékonyabban működő társadalommodell kibontakoztatására. Ez azt is jelenti, hogy az információs korban a szolgáltató állam már nem célja, hanem *elengedhetetlen eszközévé* válik az új típusú társadalmi folyamatoknak. Másként fogalmazva, a társadalom közösségei és a közszféra intézményei között az együttműködés és dinamikus egymásra hatás (interakció) teljessé válik, ami egyébként nem értelmezhető másként, minthogy a virtuális térben és a virtuális tér megtestesült intézményi világában esély teremődik az állam társadalmi kontrolljára.

A XIX–XX. század államfogalmának alapját a területelvűség és az intézményesült tradíciók alkotják, az állam tehát már akkor térben és időben definiálódik. A területelvűség lényege, hogy az állam földrajzilag jól lehatárolható keretek között működik. Az idő koordinátája pedig

⁸ Varga Csaba: *Új állammodell és közigazgatás-elmélet*. Egyetemi tananyag. Veszprém, 2006, Pannon Egyetem. 10.

azt jelenti, hogy egy adott területen élő emberek közössége a közös múltként megélt történelmi hagyományok és a közös kultúra kohéziós erejénél fogva szerveződik egységes társadalommá. Az információs kor és a globalizáció következményeként a XXI. századra azonban mind a tér, mind pedig az idő dimenziója jelentős változáson megy át. Itt nemcsak arról van szó, hogy a technikai fejlődésnek köszönhetően a globalizáció eredményeként az egymástól távol eső emberek és kultúrák között a távolság lecsökkent (közlekedés, médiák), hanem arról, hogy a hálózottság korában a közelség és távolság, miként a különbözőség is, elsősorban *szemantikai* értelmet kapnak.

Az információs sztrádán az információk közötti távolság csupán néhány kattintásra (klikk) rövidül. A klikkek számát az információk közötti *szemantikai távolság* határozza meg (a site-okat összekötő útvonalak sűrűsége, az információk leírásánál alkalmazott közös kulcsszavak/keresők száma stb.). A szemantikai távolságot meghatározó másik elem az információs sztrádán közlekedő individuum tudása, érdeklődése, nyelvi és szociális kompetenciái, egyszóval személyes kultúrája (*virtuális identitás*).

A tér és idő dimenziójának fellazulása az állam számára is új helyzetet teremt. Egyrészt szembe kell néznie a globalizáció által diktált új típusú területi integrációból (kontinentális szerveződés) és az azzal együtt járó fragmentációból (regionalizmus, lokálitás) adódó strukturális változásokkal, másrészt megoldást kell találni egy eddig nem ismert, az infokommunikációs technológia és technika elterjedésével valósággá váló és egyre terjeszkedő „térelem”, a *virtuális tér* kezelésére. Ez utóbbit ugyanis már nem a területi integritás, hanem a közös érdek és a közösen kiépített/használt (infokommunikációs) hálózati struktúra tartja össze.

A virtuális közösséget összetartó „érdek” meghatározása ugyanakkor nem egyszer túlmutat az állam jelenlegi kompetenciáin. A közösség tagjainak mint individuumoknak önrendelkezésén alapszik (*ön szabályozás, önkormányozás*), amelynek éltetője, hordozója és működtetője az infokommunikációs sztráda. Itt is megfigyelhető az infrastruktúra generatív hatása: az egyének között zajló gyors és folyamatos információáramlás (kommunikáció) nem csak lehetővé, hanem szükségszerű-

vé is teszi a közösséget összetartó társadalmi érdekek és értékek folyamatos felülvizsgálatát, újrafogalmazását, valamint az újabb és újabb virtuális közösségek létrehozását. A jelenségből fakadó államszervezési gondokat tovább bonyolítja, hogy az egyre szaporodó virtuális közösségek egymást nemcsak átfedhetik, hanem a civil szerveződésekhez hasonlóan, a „többes tagság intézménye” itt is állandósulhat. A közösség – vagy általában a társadalom – szabadon, tértől, időtől (államoktól, kormányoktól) függetlenül szerveződik. Ez jelentősen megnöveli az adott közösségek mozgásterét (*mobilitás*) és érdekérvényesítő képességét, miközben csökkenti a hagyományos kormányzási technikák és intézmények hatékonyságát, valamint az állam korábbi kiegyensúlyozó és közvetítő szerepét. A kompetenciájában és tekintélyében meggyengült állam szélsőséges esetben állandó konfliktusok forrásává válhat. Ezért az információs korban az állam szerepének és működtetésének *új megközelítése* megkerülhetetlen.

A virtuális tér és a kibertér különbsége

Amikor az információs korról beszélünk, hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy az új korszak beköszöntése nemcsak új, hanem *gyökértelen* is civilizációnkban. Sokan vélik úgy, hogy az új korszakkal a történelem fonala megszakadt. „A XX. század valamennyiünket rendkívül pesszimistává tett a történelmet illetően” – írja Fukuyama.⁹ Felmerül a kérdés, valóban gyökértelen világban élünk? És a gyökértelenség összefügg-e azzal, hogy a társadalom végképpen vagy elsődlegesen virtuális tér?

⁹ Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember*. Fordította Somogyi Pál László. Budapest, 1994, Európa Kiadó. Szerinte a történelem akkor szakad meg, amikor megszűnnek a lehetséges fejlődés egymással szemben álló, lehetséges alternatívái, s az emberiség egyetlen irányba halad. A liberális demokrácia világméretűvé válásával lényegében a történelem belső dialektikája szűnik meg.

Pierre Lévy, akit gyakorta csak a kibertér¹⁰ filozófusaként emlegetnek, különbséget tesz a *virtuális tér* és a *kibertér* között. Meghatározásában a kibertér nem más, mint a virtuális tér nyelvi és kulturális aktualizációja, a potenciális (virtuális: lásd latin *virtus*) objektíválódása, szemantikai térré válása. Az információs korban a fizikai tér feloldódik a szemantikai térben. A különbözőség és távolság új, szemantikai értelmet kap. Lévy álláspontja szerint a kibertér igazi lényegét a *szemantikai távolság* adja, amely kifejeződik a dokumentumok közötti hiperkapcsolódások minimális számával, a site-okat összekötő elérési útvonalak sűrűségével (denzitás), a közös kulcsszavak (keresőszavak) számával a dokumentumok vagy információk leírásakor, a keresők által adott válaszok közötti közelségben stb. Pierre Lévy rendszerében alapvető újdonság a potenciális (azaz virtuális) és az objektívált (kibertér) közötti különbség meghatározása, amely lehetővé teszi, hogy fogalomrendszerét más tudományos területen is alkalmazzuk.

A művészettörténetben Charles Bourget¹¹ mutatott rá nemrégiben a középkor gótikus építésze és napjaink virtuális tere között fennálló szemantikai összefüggésekre, s arra, hogy míg a modernitás gyökereit alapvetően az antikvitás, addig a XXI. század virtuális világát a középkor szimbolikus gondolkodásának *hagyományaiban* kell keresnünk. *Az antikvitás és a modernitás a potenciálisat beemelte az objektíve létező természeti világba*, vagyis nem tett különbséget az anyagi (érzékelhető) valóság és a virtuálisan létező immateriális valóság között, s ezáltal azt a

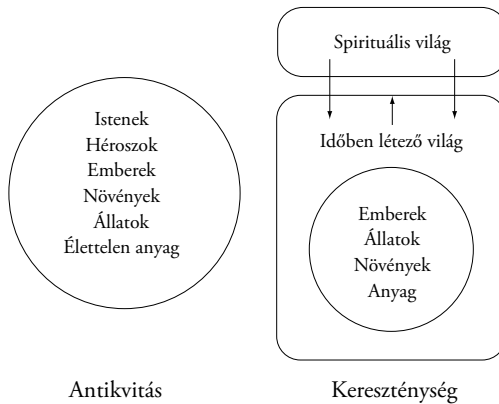
¹⁰ Az egyetemes emberiség „jelentésterének objektívációját” a szakirodalom William Gibson immáron klasszikusnak számító tudományos-fantasztikus regénye nyomán, *kibertérnek* nevezi. Lásd André Lemos: *Les Communautés Virtuelles. Société*, 1994. 45. sz. 253–261.

Pierre Lévy: *Qu'est-ce que le virtuel?* Párizs, 1995, La Découverte; uő.: *L'intelligence collective. Pour une anthropologie du cyberspace*. Párizs, 1994, La Découverte; *Cyberspace et cyberculture*. Revista digital humanitas. Előadás, elhangzott Barcelonában (é. n.). <http://www.uoc.edu/web/esp/articles/digitum-pierre-levy-fr.html>. Hozzáférés: 2007. március 1.

¹¹ Charles Bourget: *La virtualité médiévale inversée. Le cyberspace face à l'architecture gothique*. 2004. <http://www.chairemetal.com/cmo4/cybermed.htm>. Hozzáférés: 2007. március 1.

megismerés, a tudományos vizsgálat és művészi alkotás tárgyává tette. Úgy is mondhatnánk, hogy a *végtelet beemelte a végesbe*, miáltal az mérhetővé és ábrázolhatóvá vált. Az ókori civilizációkban a világegyetemről alkotott képzetek mítoszok formájában fogalmazódtak meg. Ebben a mitikusnak tartott modellben nem volt szükség az objektív és a virtuális világ megkülönböztetésére.¹² Nem véletlen, hogy az ókor embere számára a végtelen fogalma értelmezhetetlen. Ezzel szemben a középkor újplatonizmuson alapuló duális világképe éles különbséget tett az érzékelhető és az érzékekkel fel nem fogható spirituális világ között. A két létszféra között ontológiai összefüggés áll fenn.

12. ábra. Az antikvitás egységes, hierarchikusan építkező kozmoszképe és a keresztény középkor duális világmodellje (Charles Bourget nyomán, U. E.)

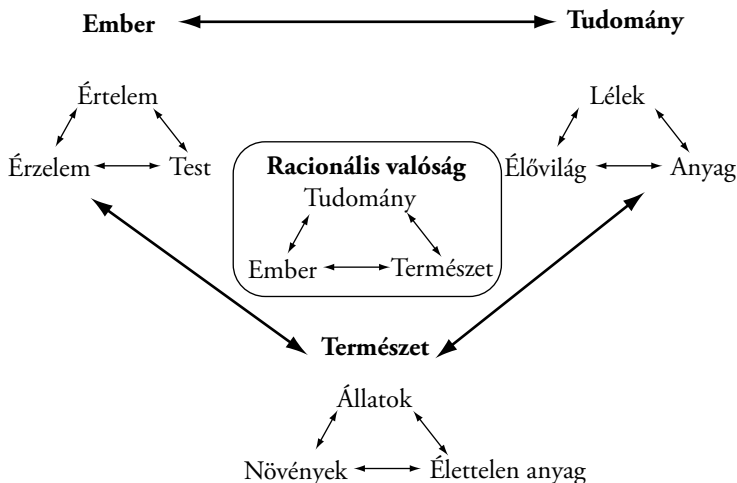

A *modernkor* tudomány- és anyagelvű felfogása az antik hagyományok egyik irányzatát követve kísérletet tesz a világmodell egységének helyreállítására. A mitikus gondolkodást – másik végletként – a racionalizmussal váltja fel. Ebben a rendszerben az ember, a természet és

¹² Gondoljunk csak a teremtéstörténetekre! Az antik mítoszok egyik közös jellemzője, hogy az istenek és félistenek, akárcsak az ember, maguk is teremtett lények.

a tudomány képezi az objektív valóságot. A *potenciálisan létező nem egyéb, mint az ember által még fel nem tárt, ismeretlen, de megismerhető dolgok/jelenségek halmaza, amely a tudomány szerint az objektív valóság részét alkotja*. E felfogás eredményeként az ókori civilizációk az istenekből embereket, a modernitás viszont az emberből „istent” faragott. (Egy lehetséges metaelmélet feladata az, hogy a tudomány–vallás egységét újragondolja és újraalkossa.)

13. ábra. A modernitás racionális világmodellje (Charles Bourget nyomán, U. E.)

A középkor keresztény felfogásában az ember sajátossága, hogy létét három elv határozza meg: 1. az időben és térben változó test (*corpus*); 2. a testet fenntartó lélek (*anima*); 3. az Isten eszméjével érintkezésben álló szellem (*spiritus*). De ez utóbbi (*spiritus*) is csupán teremtmény, s mint ilyen, az anyaghoz hasonlóan létét és értékét az isteni értelemről (Bölcsesség – *Sophia*) való részesedés mértékének megfelelően kapja meg (emanáció). Másként fogalmazva: a középkori gondolkodás tagadja az antikvitásnak és a modernitásnak oly fontos *objektív valóság objektivitását*.

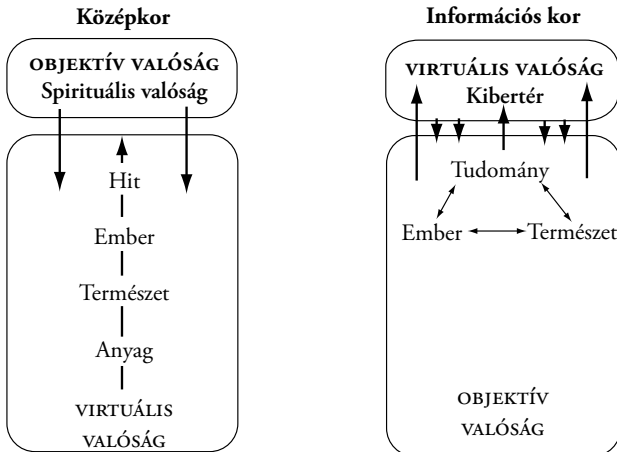
A dolgoknak lényege van, de ez a „lényeg” nem magában a dologban, hanem valahol máshol helyezkedik el (dualizmus). A dolgok lényege okán a középkor számára *objektív valóságnak csak a fizikai érzékelésen kívül eső spirituális világ tekinthető, amihez képest a földi valóság csupán illúzió, de virtuálisan létező valóság.*

Szent Ágoston bölcséletében a teremtés egyszeri pillanatnyi aktus, amelyben két mozzanat különíthető el:

1. A semmitől alig különböző formátlan anyag létrehozása. A semmi és a valami közötti helyezkedik el a *potenciális lét*, az anyag formálhatóságához szükséges *létcsírák* (*semina seminum*), amelyekben a *számok* mint *eszmei energiák* rejtőznek;

2. A formát öltő anyag megszületése. Formát ölteni annyit tesz, mint egyik állapotból a másikba átlépni, vagyis a forma magában hordozza a változás tényét. Ez a *változás* a térben ragadható meg, de *mérhetősege csak az időben* lehetséges. A változás maga a *mozgás*. „Valami-féle tudós embertől hallottam, hogy a nap, a hold, a csillagok mozgása maga az idő. Nem helyesltem ezt a nézetét. Miért nem inkább valamennyi test mozgása az idő?” (Confess. XI. xxiii, 29).

14. ábra. Az objektív és virtuális valóság viszonyrendszere

Forrás: Charles Bourget

A XIII. századig Európában uralkodó ágostoni metafizika sarkalatos pontja a *participáció* tétele. Eszerint: 1. A teremtett dolgok csak hasonlíthatnak Isten örök eszméire, de nem azonosak vele; 2. Az emberi lét változásai a magasabb lét felé való előrehaladást (mozgást) eredményezik; 3. Ez a mozgás, mivel időben valósul meg, változást feltételez, amelyet előre meghatározott törvények szabályoznak. Mindebből következik, hogy a megismerés ebben a gondolkodási rendszerben közvetett, mert a törvényszerűségekre a változó világ változó jelenségein keresztül lehet csak következtetni. A teljes tudás felé vezető út a *hiten keresztül* vezet, amely a *spirituális lét szemlélésére* irányul.

A középkor és az információs kor gondolkodása között alapvető különbség a *virtualitás sajátos negatív és pozitív* felfogásában rejlik. A középkor – és sok mai gondolkodó – számára az objektív valóság nem más, mint a természetfeletti valóság (Isten) *emanációjának* eredménye. Ezzel szemben az információs kor, vagy pontosabban a tudáskor a virtualitás olyan pozitív felfogásán alapszik, amely azt jelenti, hogy a virtuális valóság referenciája az objektív valóság – az ember, a természet és a tudomány –, amit a virtuális valóság szférájára vetítünk ki. Lényegében itt is egyfajta – de fordított irányú – emanációról van szó, mert az érzékszervekkel fel nem fogható jelenségeket az érzékelhető világ jelenségei alapján írjuk le (ábrázoljuk). Az új felfogás szerint a virtuális tehát az ember által értelmezett és felfogott anyagi világ, vagyis az ember önnön emanációjának eredménye.

Közös vonás ugyanakkor, hogy *a virtuális és az objektív valóság közötti kapcsolatot mindkét esetben a tudást teremtő intelligencia alkotja*. A középkor felfogásában ez a tudás az Isteni Bölcsesség, a Logosz (az érzékekkel fel nem fogható isteni értelem) a teremtés által aktualizálódik, vagyis részlegesen megmutatkozik. Az emberi intelligencia valamilyen mértékben, tehát magában hordozza az isteni lényeket, de teljes egészében azzal nem azonos. ”A Logosz/Tudás megőrzi spirituális lényegét. „Amilyen nagy azonban a különbség a sugarat hintő fény és a megsugarazott között, úgy különbözik a teremtő és a teremtett bölcsesség”¹³

¹³ Confess. XII. 15, 20.

A tudáskor teremtőereje az emberi intelligencia, amelynek teremtménye a tudást hordozó információk sokasága. A kibertérben áramló információk azonban bár részlegesen magukban hordozzák a tudássá válás potenciális lehetőségét, tudássá csak a felhasználó emberi intelligenciával való találkozás során válnak. *Az információ mint potenciálisan (virtuálisan) létező a kibertérben objektiválódik*, de formát (formalizált tudás) csak a felhasználás során ölt (aktualizálódás). Az aktualizálás maga a változás (innováció), mert *az információ felhasználása egyben egy vagy több új információ (tudás) létrehozását is jelenti, amely(ek) a kibertérben kapják meg virtuális létüket.*

Mint arra már utaltunk, Pierre Lévy határozott *különbséget tesz a virtuális tér* és annak nyelvi, kulturális aktualizációja, objektiválódása, a kibertér között. Felmerül a kérdés, a középkorban *mi töltötte be* és miként a „kibertér” szerepét?

Már Bourget felhívta idézett tanulmányában a figyelmet arra, hogy a gótikus katedrálisok lényegében egy *szimbolikus teret* alkotnak, amelyen keresztül a szakrális és a profán, a fizikai és a spirituális szféra közötti „kommunikáció” lehetősége nyílik meg a hívő ember számára. A kommunikációs nyelv három rétege, a beszélt, az írott és a képi nyelv egysége a középkorban még nem bomlott meg.¹⁴ A könyv „audiovizuális médium” volt. A képi ábrázolások (illuminációk) nem egyszerűen a szöveg megértését segítették elő,¹⁵ hanem a meditációhoz vezető út fontos részét alkották. Funkciója nem az írott szövegben kifejtett „tudás” rendszerezése és értelmezése, hanem a meditáció irányának és lényegének *szimbolikus* formában való megjelenítése. A mozgásban lévő gondolat, amely nem engedi az olvasót csupán a szövegnél megragadni, hanem az isteni misztérium lényegének megragadására ösztönöz. A kép egy imperatívusz, pontosan úgy, ahogyan a katedrálisokban a hívő a főhajó képi ábrázolásait követve, folyamatosan előrehaladva szinte öntudatlanul jut el a szentélyhez. Az olvasás, szoros összefüggésben a memorizálással, minden esetben hangosan történt. Miként azt

¹⁴ Ivan Illich: *Du lisible au visible: la naissance du texte. Un Commentaire de Diacalicon de Hugues de Saint-Victor*. Párizs, 1991, Cerf. 35–41.

¹⁵ Illusztrációvá csak később, a Gutenberg-galaxis terjedésével „degradálódott”.

Hugues de Saint-Victor (1128 k.) az olvasás művészetéről írva kifejti, az emlékezet (memória) megelőzi az írást és az orális / beszéd kategóriájába tartozik. Az írott szöveg csupán eszköz ahhoz, hogy „a jámbor olvasó” átadja magát a beszédnek. A beszéd (a száj mozgása) által ölt testet s válik valósággá az elvont (absztrakt) szöveg.¹⁶

A kibertér a kollektív intelligencia színtere

A közös vonások ellenére van egy igen fontos különbség a középkor és a tudáskor felfogása között. Nevezetesen a virtuális és az objektív valóság közötti „átjárhatóság” iránya, amely meghatározza kapcsolódás (*konnekció*) minőségét. Az elsősben az emberi intelligencia individuális viszonya a meghatározó, míg a kibertérben az individuális intelligenciák kommunikálnak egymással, és *kollektív intelligenciaként adódnak össze*. A kommunikáció folyamatos és interaktív, ami állandó jelenvalóságot tételez.

Nézzük az egyik lehetséges definíciót: „A virtuális tér... az emberi kultúra által teremtett ideák és jelek, valamint a végtelen sok szervezési módozat halmazának együttes jelenléte. A szerzők, olvasók, navigátorok intelligenciái a kibertérben összekapcsolódva teremtik és aktualizálják a virtuális teret.” (Pierre Lévy)¹⁷ Mindebből az következik, hogy részben az információs kor, aztán különösen a tudáskor belső önfejlődése oda vezet, hogy az állam és a társadalom mögött kitapintható valóság újra kibővül, a virtuális és kibertér újrateremtődik, az emberi intelligencia pedig erőteljesen szervezőerővé válik.

¹⁶ Illich: i. m. 68.

¹⁷ Uo. Szerzők, olvasók, navigátorok, vagyis az információtermelők, felhasználók és szervezők intelligenciái/tudásai a kollektív intelligencia dinamikus egységét hozzák létre. A kollektív intelligenciáról részletesen lásd Pierre Lévy: *L'Intelligence collective. Pour une anthropologie du cyberspace*. Párizs, 1994, La Découverte; Jean-François Noubel: *Intelligence Collective, la révolution invisible. The Transitioner*, 2004. november 15. <http://www.thetransitioner.org>. Hozzáférés: 2007. március 20.
= információtermelők, felhasználók és szervezők.

A virtuális közösség

Újabb finom fordulat: ismét születnek *virtuális közösségek*. André Lemos a *Virtuális közösségekről*¹⁸ írott tanulmányában a kibertér két aspektusát (megjelenési formáját) különbözteti meg: az informatikai hálózatokat és a virtuális valóságot. A kibertérben való létezés első formája a „szubjektum kivetülése” a hálózatba. Ez a közösségbe való kapcsolódás sajátosan új módja. Ezt a közösséget a virtuális hálózat kapcsolja össze. A fizikai értelemben vett távolság/közelség és idő dimenziója nem játszik szerepet. Ebben a téridőben a közösség tagjai állandóan jelen vannak. A jelenlét az információkban objektíválódik. Tehát akkor is jelenlétről beszélhetünk, amikor az információt kibocsátó személy valóságosan nincs jelen a hálózaton. Másként fogalmazva: a virtuális valóság az ember fizikai érzékeinek megtévesztésével *egy másik, irreális valóságot szimulál. A kibertér tehát potenciálisan magában hordozza a közösségi térré válás lehetőségét*. Ebben a térben az „én” feloldódik, kevésbé kapcsolódik a fizikai valóságához, úgymint társadalmi osztály, test vagy testület, kor, nemi identitás. *Virtuális identitásunk sokkal inkább a tudásunkhoz, érdekeinkhez, társadalmi és nyelvi kompetenciánkhoz kapcsolódik*. Információs „testünket” (virtuális létezésünket) a *szemantikai térben kialakult kapcsolataink, együttműködéseink* határozzák meg.¹⁹

Az elmondottakból következik, hogy *a virtuális közösség az emberi kapcsolatok kibertérben szövődő szociokulturális csoportosulása*.²⁰ Jellemzői: individuumok, társadalmi kapcsolatok, csoportérdek, s mindez egy időben elhúzódó dinamikusan áramló folyamatba ágyazódik.

Az Interneten áramló információáradatot egyetlen intézmény sem képes irányítani vagy szabályozni. A rendteremtés és a szabályozás feladata a *virtuális közösségre* hárul (*önszabályozás*). A közösen elfogadott szabályok betartása és betartatása a közösségi lét alapja, az „ellensze-

¹⁸ Lemos: i. m.

¹⁹ Pierre Lévy: La séparation de la culture et de l'Etat. *Intervir*, 2001. 12. sz.

²⁰ Howard Rheingold: *The Virtual Community*. 1993; www.rheingold.com. Hozzáférés: 2007. február 19.

güldöket” a közösség azonnal számúzi. Bár a szabályok kialakítása az objektív valóság szabályozási rendszerétől éppúgy független, mint más virtuális közösségektől (ebben az értelemben az interneten összességében nézve valódi káosz uralkodik), a virtuális közösséggé szerveződés komoly etikai alapokra épül.

A közösségi szellem és a szolidaritás, amely valóságos „virtuális mozgalmakat” indított el az elmúlt évtized során, jól mutatják, hogy az Internet nemcsak lokálisan, hanem globális méretekben is képes politikai és társadalmi mozgalmak színterévé válni. A világ minden tájáról emberek millióit (s tegyük hozzá, ezeknek a többsége a digitális kultúrával rendelkező fiatal generációkból kerül ki) mozgósítani képes „virtuális tér” nemcsak kommunikációt, újabb információkat, hanem közösségi akciókat, sőt új politikai, társadalmi minőséget is generál.²¹

A virtuálisan szerveződő globális közösségek új értékrend mentén szerveződnek, amelyben az *univerzális szolidaritás*, valamint a *participációban* (részvétel) és a *kooperációban* (együttműködés) megmutakozó felelősségvállalás új etikai normái már jól kitapinthatók.

Ha tehát az új típusú globlokalizáció vagy az információs és/vagy tudáskor belső világát feltárjuk, olyan új szellemi és közösségi folyamatokat figyelhetünk meg, amelyek az ipari társadalom által szétvert *szubsztanciális valóság* rekonstrukciójához vezethet. Ami észrevétlenül születik, az szükségképpen nem azonos a régivel, de az egyáltalán nem kizárt, hogy az új virtuális tér, az új kibertér például előkészíti a részvételi demokráciát. A változások elől – egyébként az ipari kor és annak racionális logikája által konstruált – állam s demokrácia *nem térhet ki*.

²¹ A virtuálisan szerveződő politikai akciók erejének egyik példája Franciaországban a Jacques Attali által benyújtott felsőoktatási törvény megtorpedozása. Az egyetemek és felsőoktatási intézmények hálózaton keresztül szervezett, soha nem látott szakmai felkészültséget és politikai éleslátást tanúsító több hónapos demonstrációja előtt a kormányzat meghátrálni kényszerült, s a törvénytervezetet visszavonták. Világméretű virtuális mozgalom alakult ki az internet segítségével 2005 nyarán a szegény országok adósságának elengedése és a nemzetközi támogatások érdekében. A G-8-ak csúcstalálkozóján átnyújtott petíciót több millió ember interneten összegyűjtött aláírása támogatta. Ennek eredményeként az eredeti programtól eltérően a fejlett országok vezetői jelentősen emelték a harmadik világnak szánt segélyek mértékét.

Az új állam mint virtuális közösség

A virtuális tér intézményesülése a horizontálisan szerveződő államban

Hol is tartunk az ezredforduló után? Ha a társadalom virtuális közösség, az állam szintén egyre inkább *virtuális valóság* lesz. Az információs kor jóléti és gazdasági rendszerének az *infokommunikációs infrastruktúra* már nemcsak eszköze, hanem hordozója, s egyben „virtuális intézmény” is. Ebben az értelemben az információs kor közműrendszerének kiépítése elválaszthatatlanul összekapcsolódik az állam intézményi rendszerének átalakításával. Az infokommunikációs technológia természetéből adódóan ez az átalakítás hosszú távon azonban nem értelmezhető egyszerű reformként. Itt ugyanis nem csupán a közigazgatás és a közellátás átszervezéséről, működéséről és működtetéséről, állampolgári metszetben pedig nem egyszerűen csak ügyintézésről van szó, hanem arról, hogy a hagyományosan statikus szervezeti formák és hierarchikusan szerveződő kapcsolati rendszerek helyébe egy dinamikus, közvetlen kommunikációra épülő, horizontálisan szerveződő hálózati intézményi struktúra lép.

Ez az *állami intézmények* szempontjából azt jelenti, hogy:

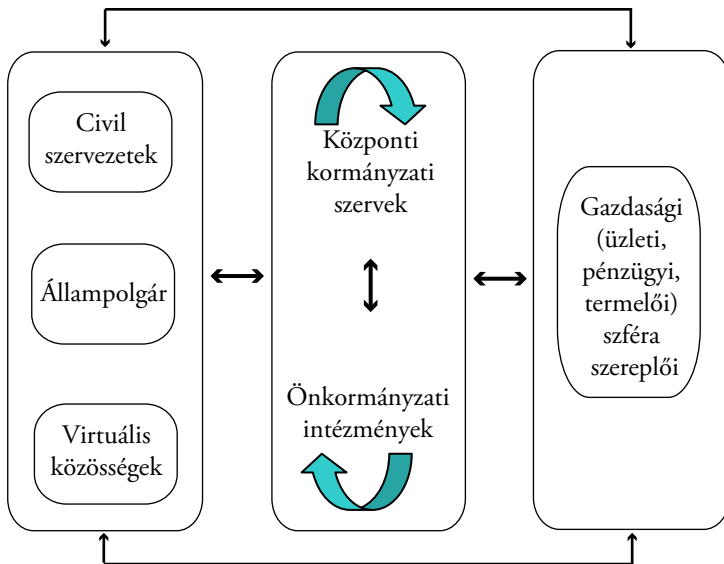
I. Az információs közműrendszernek köszönhetően az állam intézményei közvetlen részeseivé válnak a társadalmi, gazdasági, kulturális folyamatoknak. Ez azzal az előnnyel jár, hogy lehetőség nyílik az anomáliák azonnali kezelésére, a „helyi” válságok megoldására, a jogszabályok adott helyzetre való alkalmazására, a civil közösségek és egyének, valamint a gazdasági szereplők igényeihez, elvárásaihoz való igazodásra. Az infokommunikációs rendszer használata a közszférában dinamizálja a digitális kultúra fejlődését.

2. Az állam felépítménye szempontjából ez egyszerre jelenti a decentralizációt és a deregulációt. A kormányzati technika szempontjából viszont az eddigi ágazati alapon működő intézményi struktúrát az integrált kormányzati módszer váltja fel. A *decentralizáció*, a *dereguláció* és az *integrált kormányzás* az államigazgatás területén is három alapelv, a *szubszidiaritás*, a *szolidaritás* és a *kooperáció* teljes körű érvényesítését feltételezi.

3. Az állampolgár szemszögéből nagyobb szabadságot, a demokráciában való közvetlen részvételt (*participatív demokrácia*, *közvetlen* vagy *e-demokrácia*), a közügyek nagyobb nyilvánosságát és átláthatóságát (*transzparencia*) feltételezi.

Kate Oakley angol kutató¹ definíciója világos és elfogadható: „Az e-kormányzás az infokommunikációs technológiát alkalmazó módszerek összessége, amely a közérdekű szolgáltatások mellett általában véve új alapokra helyezi az állampolgárok és a kormányzatok kapcsolatát.”

15. ábra. Horizontálisan szerveződő hálózati struktúra (U. E.)

Ugyanakkor az új technológia általános alkalmazása *új veszélyeket* is rejt magában:

1. *Válsággócok*: amennyiben a kommunikációs rendszer rosszul működik, és a társadalmi, gazdasági válsággócok lokalizálása sikertelen, az információ gyors áramlásának következtében a negatív folyamatok megállíthatatlanul tovább gyűrűznek.

2. *Bizalomvesztés*: minden egyes hiba, működési zavar (legyen az műszaki, biztonsági, adminisztratív vagy emberi mulasztás) közvetlenül visszahat és gyengíti az államot. Napjainkban az állammal szembeni bizalomvesztés egyik meghatározó forrása lehet az igazgatási és adminisztratív rendszerben jelen lévő kettősség: a hagyományos papír-alapú és az elektronikus gyakorlat párhuzamossága. E jelenségnek egyrészt szociológiai (kulturális tényezők, digitális szakadék, infrastruktúra hiányosságai stb.), másrészt intézményi (vertikális intézményi és irányítási struktúra, képzettség hiánya stb.) okai vannak. A párhuzamosságból fakadó diszfunkcionalitás bizalomvesztéshez vezethet.

3. *Esélyegyenlőség hiánya*: ha az infrastruktúra nem válik általánosan elfogadott és alkalmazott közművé – a felhasználói oldal nem fedti le a társadalom egészét (*digitális szakadék*) és az élet minden területét, vagy a műszaki, technológiai fejlesztés részleges marad, az intézmények működésében kettősség alakul ki, s ez diszfunkcionalitáshoz, szélsőséges esetben az állam működésképtelenségéhez vezethet.

4. *Tőkehiány*: amennyiben az alkalmazott kommunikációs rendszer állapota a technológiai fejlődéssel nem tart lépést – elavult biztonsági rendszerek, korlátozott, a társadalmi igényeket nem követő szolgáltatói rendszer stb. –, az állami intézmények működése bizonytalanná válhat. Az infrastruktúrafejlesztésből fakadó tőkeigény biztosítására az állam és a gazdaság szereplőinek együttműködésére van szükség. A rendszer üzemeltetője és fenntartója, valamint az alkalmazó és a felhasználó élesen elválnak egymástól, partneri kapcsolatuk a közös érdekeken alapuló kooperációban fejeződik ki.

¹ Kate Oakley: *Qu'est ce que l'e-gouvernance? Projet Intégré 1: Atelier sur l'e-gouvernance*. Strasbourg, 2002. www.coe.int. Hozzáférés: 2007. március 15.

5. *Kritikus tömeg*: az infokommunikációs rendszer beruházási és működtetési költségei magasak. Megtérülése csak egy bizonyos szintű kereslet mellett lehetséges. A kereslet fokozása csak akkor érhető el, ha a hálózatok működtetése és az igénybe vehető szolgáltatások rendszerében is a piaci impulzusok érvényesülnek. Az állam szempontjából ez azt jelenti, hogy az intézményei által nyújtott szolgáltatások jelentős részét a piaci viszonyokhoz kell igazítani (*kiszervezés, üzleti típusú folyamatmodellek alkalmazása*).

6. Amennyiben az állam továbbra is ragaszkodik monopolhelyzetéhez, az információs technológia alkalmazása nem csökkenti, hanem növeli a költségvetést. Ez nem egyszerűen csak az állam strukturális átalakítását, hanem a piachoz való alkalmazkodást, a gazdasági és társadalmi viszonyok közé való integrálódást is jelenti. A piacot ellenőrző, kontrolláló szerep csökkenése viszont az állam társadalmi folyamatokat irányító gyengüléséhez vezethet.

7. Figyelem! A szolgáltató állam még nem e-állam, és a szolgáltató állam még nem szolgáló állam, és ez az állam még magán viseli a poszt-totalitárius jellegét.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a XXI. század elején *a szolgáltató és esélyteremtő állam koncepcióját össze kell kapcsolni a kicsi és olcsó állam koncepciójával*. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a szükséges és a valóságosan ellátott állami feladatoknál nem nagyobb és nem költségesebb állam- és kormányzati apparátusra van szükség. A kicsi és olcsó állam egyben erős államot feltételez, ahol az „erős” jelző azt fejezi ki, hogy az állam képes funkcióját *hatékonyan* ellátni. A hatékonyság fokmérői a *szervezeti folyamatok egyszerűsítése*, a *rugalmasság* és gyors *alkalmazkodóképesség* a változó társadalmi, gazdasági folyamatokhoz, valamint az *innovációs készség* a *költségcsökkentés* érdekében.

Az infokommunikációs infrastruktúra nemcsak új eszközrendszert, hanem egy merőben új, a kommunikációra épülő kormányzási gyakorlatot is jelent, amelyet infrastrukturális meghatározottsága okán elektronikus kormányzásnak, röviden e-kormányzásnak nevezünk. Az e-kormányzás *integrált értelmezése* magába foglalja az e-közigazgatást, az e-ügyintézkést (e-adminisztrációt), az e-demokráciát.

A fenti definíciók is jól mutatják, hogy az e-kormányzás meghatározásakor az alkalmazott szóhasználat/fogalom tekintetében – *governance* és *government* – igen *gyakori a keveredés*, bár lényegüket tekintve *hasonlatosak*. Sem egyik, sem másik meghatározás nem mutat túl a modern állam informatikai modernizálásán. Az állam és állampolgár kapcsolatrendszerének javítása az elektronikus eszközök alkalmazásán keresztül – mint cél – még messze nem jelenti az állampolgár és az állam viszonyrendszerének lényegi változását. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a modernizáció elsősorban az intézményi rendszer működési mechanizmusára és az állampolgároknak a politikai állammal szembeni megnyugtatóra fókuszál. A szolgáltató, esélyteremtő állam koncepciója – miközben alkalmazkodni kíván az információs kor kihívásaihoz (főként gazdasági nyomásra) –, minden erejével arra törekszik, hogy az új keretek között is fenntartsa a modern állam (nemzetállam) működésének lényegét adó *politikai, intézményi és adminisztratív jelleget*, amely az állampolgárok és az állam közötti hierarchikus viszonyrendszeren alapszik. Fontos megfigyelés: a modernizáció elsősorban a kapcsolatrendszer módjára, nem pedig az állam és állampolgárok közötti viszonyrendszer *strukturális átalakítására* vonatkozik.

Az ellenőrzés problematikája – rend és káosz

Az államnak a *virtuális, e-állammal* szembeni averzióját sokféleképpen lehet magyarázni. Pierre Lévy a nemzetállamnak a kulturális homogenizációra épülő tekintélyelvűségében keresi a választ, és a modern állam totalitásra való hajlamát teszi felelőssé.² A kontrol és irányítás egyedüli lehetséges módja az, ha azok teljes mértékben adaptálódnak a hálózati kultúra természetéhez és a globalizációhoz. Ez pedig elméletileg vagy egy globális méretű kormány létrehozásához vezetne, vagy a mai értelemben vett ellenőrzés és irányítás totális ellehetetlenüléséhez,

² Pierre Lévy: *Cyberculture. Rapport au Conseil de l'Europe*. Párizs, 1998, Odile Jacob.

hiszen az ellenőrzésre irányuló eszközök/módozatok a kibertérben a kultúra multidimenzionális tulajdonságát felöltve semlegesülnek.

A kibertér kaotikus tulajdonságából fakadó veszélyekre az elmúlt évtizedek során már sokan és sokszor rámutattak. A hetvenes években Foucault³ az elsők között figyelmeztetett arra, hogy az új technológiában rejlő képességek az individuumot az állam nyomásától vagy a hagyományoktól „fel is szabadíthatják”, emellett pedig igen komoly veszélyekkel járhat annak az elhallgatása, hogy az információs technológia az embert meg is foszthatja személyiségétől. A számítógép vonzásában élő/dolgozó ember szabályozás nélkül „új rabságba” kerülhet. A munka és a magánszféra összeolvadása súlyos individuális és társadalmi problémák forrásává válhat. Az állami beavatkozás (reguláció) nélkülözhetetlen.

Gilles Paquet fogalmazta meg a kibertér kettős tulajdonságáról szóló tételt.⁴ Az információs technológia és a kommunikáció egy ambivalens, egyszerre rendezett és kaotikus (kaotikus) világot indukálnak. Ez a *kommutáció forradalma*⁵ (a felcserélhetőség forradalma). Az információs hálózatok mentén szerveződő kapcsolatok folyamatos transzformációban (mozgásban) vannak. A kommutáció az, ami ezen kapcsolatok átrendeződését, átalakulását, valamint új kapcsolatok kialakulását teszi lehetővé. A virtuális térben semmi sem vész el, csupán átalakul. A kommutáció egyfajta rendezőelv is, amely „katalizálja a kollektív intelligenciát” (lásd Lévy). A hálózatokon tehát egyszerre van káosz – egy áttekinthetetlen átalakulás – és rend, mert a változás intenzitása egyre gyorsuló. Ez a rendezőelv a kommutáció.

Ugyanilyen kettős képet mutat az információs társadalom és gazdaság is. A folyamatos változás, a változás kényszere azonban súlyos szociális és gazdasági károkat okozhat. A világhálón szerveződő inno-

³ Michel Foucault: *Power / Knowledge: Selected Interviews and Other Writings* 1972–77. Brighton, 1980, Harvester.

⁴ Gilles Paquet: *E gouvernance, gouvernementalité et État commutateur*. Publication du 55e Congrès des relations industrielles de l'Université Laval. Canada, 2000.

⁵ A „kommutáció forradalma” Marc Guillaume nevéhez fűződik (1999).

vációs gazdaság társadalmi hatása többek között a munkavállalói piacon elbizonytalanodást, a szociális rendszerben kiszámíthatatlanságot, az egyén számára kiszolgáltatottságot stb. hoz. A kiegyensúlyozott, a hagyományos állami redistribúcióra épülő szociális rendszer viszont lefékezi a gazdaság innovációs folyamatait, tehát annak akadályává válik. Mindezen körülmények a kormányzás fenntartását indokolják. A kérdés tehát nem az állam és az irányítás megszüntetése vagy megőrzése, hanem az információs kori kormányozhatóság mibenléte.

Paquet az e-állam jövőjét az *önszerveződésekben (auto-organisation)* és az *együttműködő állam* megvalósításában látja. Ennek három pillére a következő: 1. *e-kormányzás*; 2. *kollektív intelligencia*; 3. *kommunizáló állam* (változást irányító, orientáló, támogató állam).

Ehhez hozzátehetjük, hogy ez az új állammodell viszont már meghaladja az ipari/posztipari kor állam típusát, sőt, jóval meghaladja a szolgáltató állam szerény vízióját is.

Az e-kormányzás és az e-közigazgatás téveszmék nélkül

Ha nincs is komoly áttörés, a fentiek alapján azért kijelenthetjük, hogy az információs kor egyik legnagyobb kihívása nem kevesebb, mint az *állam funkciójának és működésének* újragondolása. Ha az új korszak államának pontos meghatározására vállalkozni nem is könnyű, az már világosan látszik, hogy a fejlett Észak országai a közeli (vagy aktuális) jövőt az infokommunikációs technológia széles körű kormányzati alkalmazásában, az elektronikus kormányzásban látják. Az elektronikus kormányzás megvalósítása azonban – szerves összefüggésben a térszerkezetben, a gazdaságban és a társadalom tagjainak az új technológiákhoz való viszonyában mutatkozó változásokkal – mind tartalom, mind pedig fejlesztési módszerek tekintetében, igen különböző képet mutat. Ebben az értelemben az *e-kormányzás nem szakítható ki az információs társadalom magvalósulását célzó intelligens fejlesztési stratégiák köréből*, amelyek kiindulási pontja, preferenciái és prioritásai nem csupán országokként, de régióként is eltérőek lehetnek.

Ha nem így értelmezzük az e-kormányzást és az ezzel egyenértékű e-közigazgatást, akkor akár együgyű *téveszmék* rabjai lehetünk.

Az e-kormányzás történeti fejlődése és globális trendjei

Az elektronikus kormányzás gyakorlati megvalósításának közvetlen okait mindenekelőtt a közpolitika működési funkcióival szembeni *társadalmi elégedetlenségben* kell keresnünk. Bár az elégedetlenség országonként más-más módon nyilvánul meg, a fejlett országokban leginkább a politikai választásoktól való távolmaradás egyre növekvő arányában és a közintézmények által nyújtott közszolgáltatásoktól való elfordulásban, a piaci alapon szerveződő igényesebb szolgáltatások igénybevételében érhető tetten. Különösen igaz ez azon államilag biztosított alapellátások esetében, amelyek az információs korban gazdaságilag vagy társadalmilag felértékelődtek. Ilyenek például a munka világában való versenyképességet alapvetően meghatározó egészségügyi ellátás vagy az oktatás. E jelenség végső esetben az állampolgárok „rendszerből való kilépésének” veszélyével fenyeget (Oakley), amely a közérdek és a közjó alapértékei körül kialakult társadalmi konszenzus felbomlásához vezethet. Nem véletlen tehát, hogy bár a fejlett Észak államai mintegy öt évtizede használják és alkalmazzák az infokommunikációs technológiát és eszközöket, az elektronikus kormányzás koncepciója csak jóval később, a közpolitika intézményi rendszerének modernizációjával összefüggésben született meg.

Elsőként az 1997-ben Nagy-Britanniában hatalomra került Munkáspárt reformprogramjának részeként bukkant fel. A *modernizáció fogalma összekapcsolódott a hálózati kormányzás víziójával*, amely két cél megvalósítására törekedett: a közhatalom működési rendszerének polgárközpontú átalakítására és a közinformációk integrált kezelésére. Az állampolgárokra zúduló információözön „menedzsmentjét” közérdekű tevékenységnek tekintették, amelynek célja az infokommunikációs hálózatokon keresztüláramló *információk társadalombarát és célirányos integrálása és közvetítése*. Első lépésben tehát az infokommunikációs

technológia alkalmazása nem az állami intézmények és a kormányzati munka strukturális átalakítását célozta meg, hanem az állampolgárok és a közpolitika közötti információáramlás javítására törekedett.

Az elektronikus kormányzás koncepciójának gyors elterjedését segítő tényezők között fontos szerepet játszott és játszik ma is az információs társadalom infrastrukturális meghatározottságának és annak felismerése, hogy az infokommunikációs technológia széles körű elterjedése és alkalmazása hozzájárul a posztmodern *nemzetgazdaságok versenyképességének* növekedéséhez. Ebben a felfogásban az infrastruktúra kiépítése és közcélú alkalmazásának fejlesztése (intelligens fejlesztések) előmozdítja a társadalmi befogadást és alkalmazást. Szociális megközelítésben tehát növeli az állampolgárok munkavállalási esélyét, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok visszaintegrálását a munka világába (esélyegyenlőség, kompetencia, távmunka). Gazdasági értelemben az új technológia előmozdítja az e-gazdaság fejlődését, s ezáltal nem csupán a fenntartható fejlődés megvalósításához járul hozzá, hanem új munkahelyeket is teremt. A 2000 márciusában elfogadott lisszaboni stratégia már úgy tekint az infokommunikációs infrastruktúra kiépítésére, mint az európai *fejlődés egyik motorjára*.

Foglaljuk össze az e-kormányzás eddigi és minden kritika ellenére is fontos *előnyeit*:

– Az infokommunikációs technológia befogadásának és alkalmazásának előmozdításával hozzájárul a pillanatnyi versenyképesség növeléséhez.

– Lehetővé teszi vagy elkezdi az állam szerepének újragondolását: a kormányzat és a lakosság közötti kétirányú információáramlás a kormányzás fókuszába a polgárt állítja.

– Az információk interkonnekciója pozitívan hat az állam működésének hatékonyságára.

– A működési költségek csökkenése mellett az állampolgároknak nyújtott szolgáltatások minősége javul.

Az eltérő e-kormányzati modellek hipotézisei

Noha az elektronikus kormányzat alig egy évtizedes múltra tekint vissza, a rendkívül gyors technikai és technológiai fejlődésnek köszönhetően mára már jól kitapinthatóak az információs korra jellemző *kormányzati modellek*. A technológiai módszerek globálisan jelentkező hasonlósága mellett a kormányzás helyi hagyományai, a történelmileg kialakult nemzeti tradíciókban gyökerező társadalmi normák, a jövőkép és a politikai szándék külön-külön és együttesen is árnyalják, strukturálják a kormányzás gyakorlati megvalósulását. A lokális tényezők jelentőségét mutatja, hogy ebben a körben már a technológia sem tudja megőrizni semlegességét. Miként az információs társadalom, az e-kormányzás is legalább annyira *kulturális meghatározottságú*, mint infrastrukturális. A kutatások azt bizonyítják, hogy nemcsak kontinentális méretekben, hanem a lokális szinteken belül is igen jelentős eltérések mutathatók ki a megvalósult e-kormányzásokban (például a nagyvárosok, metropoliszok és a jellemzően rurális települések e-önkormányzati gyakorlata között).

Kate Oakley legutóbbi tanulmányában az e-kormányzás *három modelljét* különbözteti meg:⁶

Az „új gazdaság” modellje:

– Ebben a modellben az e-kormányzás az e-gazdaság (e-kereskedelem, e-business) mintájára szerveződik. A hangsúly a magas színvonalú *közszolgáltatásokon* van.

– Ebben a modellben a civil polgár szabadon, időben és térben korlátlanul, önkiszolgáló módon közlekedik a virtuális térben. A rendszer lényege, hogy a szolgáltatások az állampolgárok egyedi igényeihez igazodjanak, minél könnyebben elérhetővé váljanak.

– Az infrastruktúra fejlődését a piac szabályozza, amely gyakran „digitális szakadékot” eredményez.

– Az e-kormányzás a lokális gazdaság fejlesztésének eszközeként jelenik meg: elősegíti a magas színvonalú infokommunikációs techno-

⁶ Kate Oakley: Qu'est ce que l'e-gouvernance? Projet Intégré 1: Atelier sur l'e-gouvernance IP1 (2002) 9f Strasbourg. www.coe.int. Hozzáférés: 2007. március 15.

lógiaik alkalmazása és fejlesztése iránt érzékeny vállalkozások születését. A fejlődés fókuszában a technológia és az infrastruktúra áll (*techno-push*).

– A demokratikus intézmények jövőképe szempontjából a cél mindenekelőtt az állam szerepének és méretének csökkentése. Az e-kormányzás ezért az állam működésének hatékonyságát szolgálja. Ugyanez a törekvés figyelhető meg az e-demokrácia koncepciójában, amely a kormányzat és a civil szféra közötti kommunikáció hatékonyságát biztosító infrastrukturális és technológiai rendszerekre helyezi a hangsúlyt, és nem utal a hálózati közösségek társadalmi innovációt generáló szerepére.

– Ennek a modellnek legjellemzőbb képviselői az USA, Új-Zéland és az Egyesült Királyság.

Az „elektronikus közösség” modellje:

– Ez a modell mindenekelőtt a *társadalmi innováció* lehetőségét tartja szem előtt. A fejlesztések fókuszában a civil polgár mint a közösség autonóm tagja áll.

– Az e-kormányzás a civil társadalom szolgálatában áll. A hozzáférés és a civil hálózatok kiépülése szoros összefüggésben az információs szabadság és a civil társadalom hagyományával az életminőség javítása, a társadalmi párbeszéd, az érdekérvényesítés és a részvételi demokrácia fejlesztésének irányába hatnak (*social-push*).

– A hálózati hozzáférés (infrastrukturális feltételek) az esélyegyenlőség biztosításának eszköze. A „digitális szakadék” felszámolása a szubsidiaritás (kisegítés) elve alapján lehetővé teszi az állami beavatkozást.

– A civil polgárra nemcsak mint az információk és szolgáltatások fogyasztójára, hanem azok előállításában aktív szerepet vállaló partnerre tekint.

– A modell elsősorban Európában terjed. Különösen az erős civil hagyományokkal rendelkező államokban – Hollandia, skandináv államok – alakult ki. Az Európai Unió információs társadalomra vonatkozó stratégiája és az e-kormányzásra vonatkozó irányelvei a fejlesztések irányát mindenekelőtt az európai szociális modell megőrzésében és további erősítésében jelölik ki. Az e-kormányzás szoros összefüggésben

áll a demokrácia kiszélesítésével és az esélyt teremtő, szolgáltató (és nem szolgáltatót nyújtó) állam víziójával.⁷

A „tervezés modellje”:

– Az „új gazdaság modelljéhez” hasonlóan ebben a modellben is a gazdaság a fejlődés fontos motorja, de az infrastruktúra-fejlesztésben és az infokommunikációs technológia alkalmazásához szükséges kompetenciák megszerzésében *az állami beavatkozás és felelősségvállalás szerepe* meghatározó.

– A beavatkozás eszközrendszerét elsősorban állami szubvenciók alkotják. A szubvenciók a hosszú távú, központilag kidolgozott stratégiai tervek megvalósítását szolgálják, amelyek nem a mindenkori civil igények kielégítésére (szolgáltatásra), hanem a globális gazdaság diktálta versenyből fakadó követelmények megvalósítására irányulnak.

– Az elektronikus kormányzás a privát szféra aktivitásának és a magángazdaság befektetéseinek orientálását szolgálja.

– Ezt a modellt elsősorban az ázsiai „kis tigriseknek” nevezett országok – Szingapúr, Malajzia – alkalmazzák.

Természetesen a felvázolt három modell egyike sem lelhető vegytiszta formában, még egy országon belül sem. A globális trendek modellszerű bemutatása igazából azt a célt szolgálja, hogy érzékeltessük, az elektronikus kormányzás mára már túllépett a tegnapi utópián és a korábbi elméleti kombinációkon. Intézményesült valósággá vált. S ezzel elkezdődött egy új típusú, az információs kor kihívásaira választ adni képes „állam” kialakulása.

⁷ Az e-kormányzást érő számos kritika sorában az egyik leghangosabb ellenérv az, hogy a szolgáltatás a kereslet-kínálat egyensúlyát felborítva, elsősorban a kínálati oldalt hangsúlyozza, és megfelelkezik a keresleti oldalon álló, fogyasztókká degradált társadalmi partnerek igényeiről. Az európai e-kormányzás ezt az anomáliát kívánja korrigálni a szolgáltatás és a társadalmi innováció összefüggéseinek hangsúlyozásával. Elméleti szempontból e két fogalom szimbiózisa rendkívül fontos. Miként arra a továbbiakban részletesen kitérünk, a szolgáltatás és a társadalmi innováció sajátos felfogásából vezethető le a részvételi demokrácia (participatív demokrácia) és a „szolgáltató” állam sajátosan európai koncepciója.

A három modell megkülönböztetése arra is utal, hogy egyik modell sem képes *átfogóan kezelni* az állam generális problémáit vagy az állam és a társadalom közötti feszültséget, sőt újra az állami beavatkozásra építő „tervez gazdasági modell” is csak átmeneti eredményeket kínál. Az e-kormányzás fontos lépés előre, miközben *feltárulnak* a súlyos állammodell- konfliktusok.

Az e-kormányzás megvalósítása az IKT folyton fejlődő eszközeivel

Értelmezésünkben *az elektronikus (e-) kormányzás* a közszféra belső és külső kapcsolatainak progresszív átalakítását jelenti az infokommunikációs technológia (IKT) alkalmazásával.

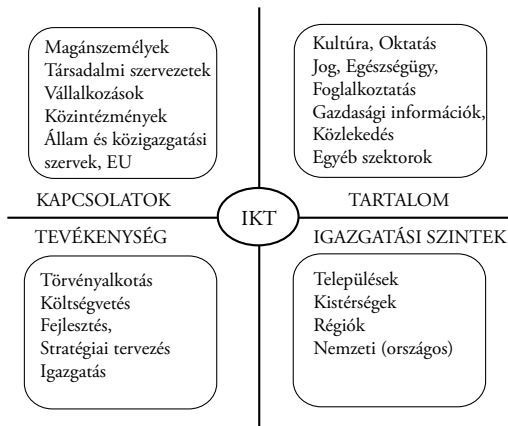
Az IKT lehetővé teszi a közigazgatás számára, hogy növelje a hozzáférést és a rendelkezésre állást a felhasználók számára, valamint az információáramlás felgyorsításával előmozdítja a gyors és hatékony munkavégzést. A hálózottság lehetőséget biztosít az állam és a közigazgatási rendszer átszervezésén túl arra is, hogy a korábban hierarchikus rendszert alkotó igazgatási szintek helyébe részben, vagy egyre inkább egy horizontálisan szerveződő, az állampolgárok, a gazdaság szereplői, a közintézmények és a közhivatalok, valamint a társadalmi szervezetek között *közvetlen kapcsolatra épülő, szolgáltató rendszer* jöjjön létre. Olyan új rendszer, amely túlmutatva az igazgatási feladatokon, remélhetőleg lehetővé teszi az állam által birtokolt „tudásvagyon” integrálását a társadalmi és gazdasági innovációs folyamatokba.

„Európa számára alapvető fontosságú egy olyan közszférával rendelkezni, amely hozzájárul az európai gazdaság növekedéséhez, mindenki számára magas színvonalú szolgáltatást nyújt és erősíti a demokratikus folyamatokat” – szögezi le az Európai Bizottság kommunikéjében.⁸

⁸ Communiqué de press 29 septembre 2003.

Az elektronikus közigazgatás és kormányzás feltételrendszerének megteremtésétől Európa politikai értelemben a demokrácia kiterjesztését, gazdasági téren a tudásalapú gazdaság, a szolgáltatói szektor fejlődését, társadalmi szempontból pedig a minőségi szolgáltatásokhoz való hozzáférés esélyegyenlőségét és az életszínvonal emelkedését várja.⁹

16. ábra. Az e-kormányzás vázlata (U. E.)

Az e-közigazgatás négy szereplője, avagy egy új modell?

Az *e-közigazgatás* mai modellje elsősorban a helyi és térségi szintű szolgáltató közigazgatás elektronikus formája. Négy oldal, a *társadalom* (állampolgárok, társadalmi és gazdasági szervezetek), az *állam* (nemzeti, regionális, kistérségi igazgatási szintek), az *önkormányzat(ok)*, a *tudásközpont(ok)* (az adatvagyon kezelői) elektronikus kapuinak (portálok) összenyitásával – e-gyűjtőportál(ok) – megvalósuló új tartalmú

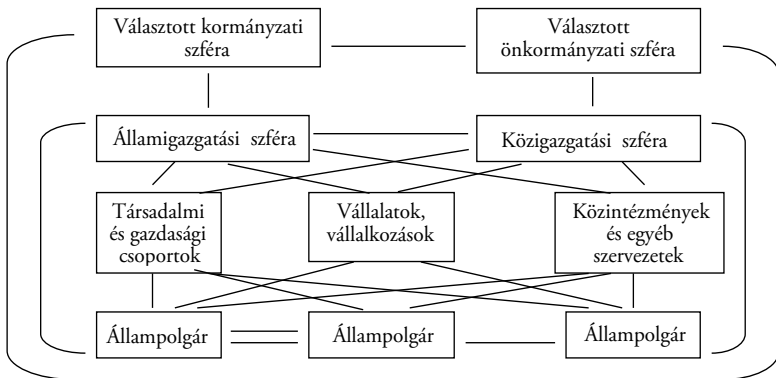
⁹ eEurope 2005; Le rôle de l'administration en ligne (eGouvernement) pour l'avenir de l'Europe. SEC (2003) 1038.

kommunikációja, és új típusú partneri együttműködése. Az együttműködés alapja és hordozója az infokommunikációs infrastruktúra, amely lehetővé teszi a hatékony információáramlást és kezelést (nyitott és zárt adatbázisok létrehozása és frissítése, adatok újrahasznosítása, papírintes elektronikus ügyvitel, interaktivitás), ugyanakkor megteremti az igazgatási folyamatok átláthatóságának (transzparencia) és a közsféra nyilvánosságának demokratikus feltételrendszerét.

– *Döntéshozatali oldalon* közvetlen és direkt kapcsolatot teremt a társadalom és az önkormányzás, valamint a kormányzás viszonyrendszerében (lehetőséget nyit a közvetett képviselői demokrácia részvételi demokrácia felé való elmozdulásban – *e-demokrácia*).

– *Végrehajtói oldalon* magába foglalja a döntést hozó (döntés-előkészítés, döntéshozatal) és a végrehajtó hatalom működésének és működtetésének modernizálását – a hierarchikus kapcsolatrendszer helyébe a hálózottságra épülő horizontális viszonyrendszeren alapuló együttműködést állítja –, míg a társadalom és a gazdaság szereplőivel való közvetlen és interaktív kapcsolatteremtéssel partneri viszonyra alakítja a korábbi „alattvaló” állampolgár és a „hatóság” tekintélyelven alapuló rendszerét. Ezzel megteremtődhet a *szolgáltatások és kommunikáció* formájában megnyilvánuló új típusú horizontális viszonyrendszer feltételrendszere az állampolgár és a végrehajtó hatalom között.

17. ábra. Az e-kormányzás funkcionális rendszerének vázlata (U. E.)

A tudásközpontok kardinális fontossága

Az e-kormányzás és az e-közigazgatás működésében előbb-utóbb lényegi jelentőséggel bírnak a *tudásközpontok*, amelyek egyszersmind a tudáspár központi egységei is. A tudásközpontok – miként az informatikai infrastruktúra és a kapcsolódó informatikai tevékenységek – adják meg az e-kormányzásnak a gazdasághoz és a társadalomhoz történő kapcsolódási pontjait: itt formálódnak ki a lehetséges szolgáltatói tevékenységek, itt csapódnak le és innen indulnak a rendszert életető innovációk. A tudásközpontok szerepe multifunkcionális, amennyiben itt állítják elő a legnagyobb mennyiségben a speciális felhasználásra szánt *tudástartalmakat*.

Az e-kormányzás szempontjából *az állam a legnagyobb tudásvagyon birtokosa*. Elméletileg tehát szükség lenne egy központi nemzeti adatbankra. Ennek központilag szervezett gyakorlati megvalósítása, az adatok összetettsége és sokasága, folyamatos módosulása és megújulása, valamint a felhasználói oldalak multidimenzionáltsága okán, csakis a hálózati kapcsolódás komplex rendszerén keresztül képzelhető el. Az elektronikus kormányzás és közigazgatás tudásközpontja(i) a tudás-termelés – alkalmazás – továbbítás hármasságát ötvözik.

Az információs infrastruktúra mint alapközmű a tudásközpont működési egysége. A tudásközpontok a megtermelt információk és az intézményi (szervezeti) forma szerint igen változatosak lehetnek. Tekintve, hogy ma még egy új tevékenységről van szó, csoportosításuk, kategorizálásuk nem könnyű feladat. Az e-kormányzás (és a tudásalapú gazdaság és társadalom) fejlődésével ezen a területen is egy széles körű specializálódás várható.

– *Az információs közvagyonnak számító tudásbázist kezelő intézmények csoportjába mindenekelőtt azon intézményeket értjük, amelyek megbízatása az adatbázisok létrehozására, frissítésére, működtetésére, és széles körű (közinformációk) vagy speciális felhasználást szolgáló elosztására szól.* Az adatbázisok egy része közinformációként továbbítható a különböző szolgáltatókhoz és felhasználókhoz, másik részüket viszont kifejezetten zárt láncú, speciális szakmai körben használják fel. Ebben a körben ma még a nemzeti és a regionális szintű adatbázisok fejlő-

dése a jellemző, de az e-közigazgatás és e-önkormányzás kialakulásával várhatóan létrejönnek a kistérségi és települési szintű tudásbázisok, miként formálódik már a közös európai virtuális rendszer is. A tudásbázist kezelő szervezetek, intézmények – tudásközpontok – tehát az új globális térszerkezethez igazodnak.

– A tudásközpontok sorában kirajzolódik egy másik, a jövőben minden bizonyos fontos szerepet játszó csoport, a *speciális tudásokat gyűjtő és kezelő adatbázisok*. Létrejöttük elsősorban a felhasználói igény függvénye. Ma még ezek a tudásbázisok szakmai portálok formájában érhetők el, tehát a szolgáltatói szférához kapcsolódnak. Jellemzőjük azonban, hogy egyelőre – legalábbis többségük – ingyenesen bárki számára hozzáférhetők. Ma még nem világos, hogy ezek az adatbázisok szolgáltató vállalkozásokká alakulnak-e át, vagy adatkezelő intézmények maradnak, amelyek a világhálón szétszórva az információkat a tartalomfejlesztés egy speciális szegmensévé válnak.¹⁰ Mindenesetre az biztos, hogy a tudásközpontoknak kardinális szerepe van és lesz.

Az e-önkormányzás és e-demokrácia ablakot nyit a jövőre

Hosszan idézhetnénk a *demokráciaelmélet* filozófiai megközelítéseit, például a rousseau-i, haszonelvű, episztemikus jellegű vagy a később divattossá vált diskurzusközpontú demokráciamodelleket, vagy a schumpeteri koncepciót, a piac- és versenyközpontú demokráciafelfogást.

Az előbbiekhöz képest az újabb megközelítések meglehetősen pragmatikusak. Politikai értelemben azt várhatjuk, hogy az e-kormányzás

¹⁰ A tudástermelés szempontjából központi szerephez bármely irányból el lehet jutni. Miután a tudástranszfer lehetőségei kimeríthetetlenek, elméletileg a tudásközpontoknak végtelen sok variációjuk lehetséges. Egy központ kialakulhat az oktatási, kutató-intézmények és nem utolsósorban a kultúra-termelés mentén is. A hálózottság és a hálózatokon való tudástovábbítás, valamint az új technológiai alkalmazás és annak továbbfejlesztése az, ami szinte minden esetben jellemző ezekre a központokra. Ez azt jelenti, hogy a jövőben a tudásközpontok lehetnek virtuálisak is.

a közigazgatás hagyományos, bürokratikus működési mechanizmusából, valamint az igazgatás és a hatalom sajátos kapcsolatrendszeréből fakadó *hierarchikus rend fellazítását*, a közigazgatás működtetésének az *önkormányzatiság* és a *területi autonómia* elvéhez való közelítését jelenti.¹¹ Ez megint *fontos esély*, anélkül, hogy illúziónk lenne.

Az aktuális e-önkormányzási program

Az ezredfordulón az e-önkormányzáson így az e-kormányzás adaptálását értjük a *lokalitás különböző szintjein kialakult önkormányzatra*, avagy a hálózati alapú technológiák alkalmazása az önkormányzat által képviselt közösség szolgálatára. Szűkebb értelemben az önkormányzati testületek (és bizottságok) munkájának digitális módja, tágabb értelemben az önkormányzás folyamatába való társadalmi bevonás, aktív e-részvétel lehetővé tétele. Az e-önkormányzás feladata az is, hogy elektronikus együttműködés legyen a helyi társadalom és az önkormányzat, valamint az önkormányzat és az állami kormányzás között. Végül ide sorolható az önkormányzati testületek és polgármesteri hivatalok közti folyamatosan modernizált belső működés.

¹¹ Az ez irányú törekvések nem idegenek a hazai közgondolkodástól. Nem kisebb személyiségek, mint Magyary Zoltán, Bibó István, majd a hetvenes években Kiss István vetették fel és dolgozták ki – más-más hangsúllyal ugyan – a regionális és a kistérségnek megfelelő járási rendszer kiépítésének gyakorlati megoldásait. Magyary a közigazgatás racionalizálását, Bibó a demokratikus működtetést, Kiss pedig a lakosság ellátottságát és a rendszer költséghatékony működését tekintette a legfontosabb feladatnak. Az ország 6+1 (ez utóbbi Budapest) területi egységre való felosztását először Kiss István és munkatársai javasolták. Bár a decentralizáció mindig is fontos eleme volt a reformtörekvéseknek, az igazgatási szintek hierarchikus viszonyrendszerének teljes feloldására a hagyományos közigazgatási gyakorlat okán egyik irányzat sem vállalkozhatott. Lásd Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Budapest, 1942, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda; Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, 1935–1944. I–III. kötet. Budapest, 1986, Magvető Könyvkiadó.

Az e-demokrácia, részvételi demokrácia lehetősége

A szubszidiaritás elvének érvényesítésén alapuló horizontális viszonyrendszer kialakításához egy merőben *új szemléletet* tükröző, a XXI. század technológiai lehetőségeit is kiaknázó és az igazgatási rendszer működését korszerűsítő átalakításra van szükség, amelynek *fókuszában* a közsféra szereplői és az állampolgárok közötti közvetlen kapcsolatra épülő *részvételi demokrácia* megteremtése áll. A mai közigazgatási reform csakis abban az esetben kap értelmet, ha és amennyiben e komplex folyamat szerves részét alkotja. Nem célja, hanem egyik meghatározó eleme az információs korba átvezető demokratikus átalakulásnak. Ez pedig nem egy statikus, mechanikusan alkalmazható fejlesztő tevékenység, hanem maga is innováció. Innováció, amely egyszerre kísérli meg a globális térszerkezetben bekövetkező változások adaptálását, miközben a helyi erőforrásoknak mint innovációs forrásoknak a hasznosítására összpontosít. A siker kulcsa *a gazdaság, a társadalom és a közsféra egyetértése és partneri együttműködése* lehet.

Másként fogalmazva: valós változások csak a szubszidiaritás, a kooperáció és a participáció elveinek együttes érvényesítésével érhetőek el. Ezen elvek külön-külön és együttesen is kizárólag egy horizontális területi és igazgatási struktúrán keresztül valósíthatók meg, amelynek gerincét és összetartó erejét, a multilaterális kapcsolatokat biztosító, hálózottságra épülő infokommunikációs technológia adja.

*Az e-demokrácia az információs kor politikai/közösségi működési eszménye, új demokráciamodell. Az a politikai rendszer, amely nem az eddigi alattvaló állampolgárokból áll, hanem a részt vevő állampolgárokból.*¹² Ideája szerint a közvetett, képviseleti demokráciából tovább-

¹² A közvetlen demokrácia kialakítására az elmúlt évtizedben már világszerte történetek kísérletek (például Porto Alegre, Brazília), és az ENSZ is zászlajára tűzte széles körű elfogadtatását. Az eddig alkalmazott rendszerek azonban inkább nevezhetők a nyilvánosság kiszélesítésének, mint a közvetlen demokrácia valódi megteremtésének. A participatív vagy részvételi demokrácia, amely a polgári akaratok integrálását jelenti a döntéshozatalban és a végrehajtás ellenőrzésében, csak a digitális technológiák elterjedésével valósítható meg. Eredménye pedig várhatóan az lesz, hogy a döntések

lépve az új infokommunikációs hálózatok és szolgáltatások révén *e-módon* elvileg minden állampolgár közvetlenül a politikai közösség része lehet. Az e-demokrácia teszi lehetővé, hogy az atomizált helyi társadalomból evolúciós folyamat keretében *intelligens* civil társadalom jöjjön létre. Az e-demokráciában – az e-választások segítségével is – valóban megvalósulhat minden szabadságjog, s érvényesülhet minden közösségi felelősség. Így a digitális önkormányzás és a digitális polgár, az e-közigazgatás és az e-polgár egymást feltételezi, és közösen testesíti meg az *e-demokráciát*.

A részvételi (e-) demokrácia tehát alapvetően infrastrukturális meghatározottságú, és *elválaszthatatlan az élet minden területére kiterjedő intelligens fejlesztésektől*,¹³ amelyben a *közigazgatás modernizációja* – kellő stratégiai megalapozottsággal – *húzóágazat lehet*.

– Motiválja és felpörgeti az infokommunikációs infrastruktúra fejlesztését az ország egész területén, hozzájárul a digitális kultúra terjesztéséhez (társadalmi befogadáshoz).

– Alapot teremt az elektronikus tartalomfejlesztés (információs adatbázisok) és tartalomszolgáltatás dinamikus fejlődésének. Ugyanakkor maga is az elektronikus szolgáltató rendszer részévé válik.

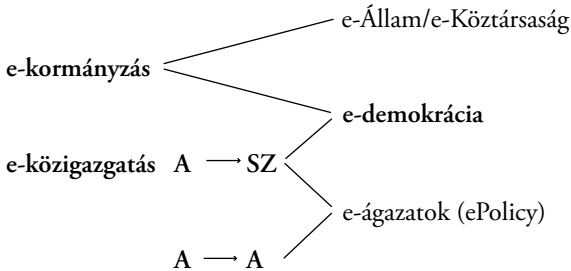
Az információs (és a tudás-) társadalom szemszögéből nézve a kormányzás, valamint a kapcsolódó közigazgatás már *nem értelmezhető* úgy, mint a hatalomnak a közigazgatás intézményein keresztül való megnyilvánulása, még akkor sem, ha az a demokrácia jegyében a társadalmat szolgálja. Az információs korban a kormányzás maga is szolgáltatás, ezáltal belesimul, mintegy részét képezi a gazdasági és társadalmi folyamatoknak. Ebben az értelemben hibás minden olyan értelmezés, amely az elektronikus kormányzásnak csupán egyetlen aspektusát emeli ki és állítja a fejlesztések középpontjába, s nem vesz tudomást a rendszer egészét összefogó, annak működését alapvetően meghatározó *e-demokrácia* fejlesztéséről. De ugyanígy elfogadhatatlan az a felfogás

legitimébbek, átláthatóbbak lehetnek, és visszaállhat a helyi politika és a társadalom között a bizalmi kapcsolat.

¹³ Lásd eEurope 2003–2005 program, www.inco.hu. Hozzáférés: 2007. március 14.

is, amely az infokommunikációs infrastruktúra kiépítésére és az elektronikus eszközök általános alkalmazására szűkíti le mind a közigazgatás, mind pedig a demokrácia modernizációját.

18. *ábra.* Kormányzás, közigazgatás és demokrácia az információs társadalomban (U. E.)

(Jelmagyarázat: A = adminisztráció/az e-közigazgatási terminológiában a G2G szintnek felel meg; Sz = szolgáltatás, amelyet az állam intézményei az állampolgároknak/G2C szintnek és a gazdaság szereplőinek/G2B szintnek nyújtanak)

Elvileg feltételezhetjük, hogy a kormányzás *szolgáltató vagy inkább majd szolgáló funkciója* nem az elektronikus közigazgatás rendszeréből, hanem a részvételi demokrácia lényegéből fakad. Ebben az értelemben az „elektronikus” jelző nem csupán az alkalmazott technológiára vonatkozik, hanem azt fejezi ki, hogy az intézmények és az állampolgárok közötti kapcsolat közvetlen és interaktív, a köztársaság minden tagjára kiterjed(het), a „szolgáltatások” pedig az egyénhez szólnak, és az egyén igényeihez, élethelyzetéhez, sőt az egyének közösségeihez idomulnak.

Az e-kormányzás és az e-közigazgatás eddigi programjának és gyakorlatának elemzése azt mutatja, hogy a totalitárius jellegét jól őrző ipari-posztipari állam és képviseleti demokrácia megcsontosodott és egyben kiüresedő struktúráit, továbbá működési módjait az információs és tudáskor államfelfogása és a következő évtizedben kiépülő új gyakorlati formája egyrészt *kikezdi*, másrészt *modernizálja*, harmadrészt *utat nyit* új megoldások felé.

Demokráciaelméletek és -kísérletek

E-demokrácia: történeti kitekintés, víziók és kételyek¹

A demokráciamodell története *fontos felismeréseket* kínál. A gondolat, hogy a *tudományos technológiai eredmények* – ezen belül is a kommunikációs technológia – a politikai fejlődés szolgálatába állítható, nem új keletű elképzelés. Már a XIX. században Saint-Simon követői úgy vélték, hogy a távíró az emberiség egyetemes összefogásának eszközévé válhat.

A XX. században a televízió megjelenése és gyors terjedése keltett új reményeket: a televízió a tudást, a tájékozódást mindenki számára elérhetővé teszi, s ezáltal kiszélesíti a közsféra terét. Napjainkban az Internet elterjedésével ébredt fel a remény, hogy az *új technológia* képessé válik a politikai rendszerek megújítására: az információáramlás korlátlanságával és felgyorsulásával nemcsak az individuumok közötti interakció válik könnyebbé, hanem az elektronikus hálózatoknak köszönhetően az állampolgárok közéleti aktivitása is növekszik.

Az elektronikus demokrácia gondolata azonban nem az internet, hanem a *számítógép* eredményeként született meg. A második világháború megrázó élményeit követő években az emberiség történetében immáron sokadszor csillant fel a remény, hogy a társadalmi békéhez, a demokráciához és a szegénység felszámolásához a *racionalizáción* keresztül vezet az út. A racionalizáció a történelem folyamán különböző aspektusait mutatja, de lényegét tekintve hasonlatos: az adott

¹ A történeti áttekintésben Thierry Vedel rendszerezését használtuk fel: *L'idée de démocratie électronique. Origines, visions, questions*. In Perrneau Pascal (szerk.): *Le désenchantement démocratique*. Párizs, 2003, l'Aube. 243–266.

korszak tudományos-technológiai eredményeit a társadalmi struktúra átalakítására applikálta. A folyamat szinte minden esetben *a kommunikáció* új módozatainak megjelenésével párosult. A változások ismét minden esetben egyszerre globálisak és lokálisak. Az aktuális társadalmi viszonyrendszer szétzúzása a kommunikációs forradalom „globalizációs” irányultságának (lásd az írás, a könyvnyomtatás vagy az internet), és az új technológiai eljárások „lokális” szinten történő társadalmi és gazdasági adaptálásának eredménye. Így minden nagy civilizációs korszak és minden társadalom – következésképpen a politikai struktúrák is – *az ember – eszköz – tartalom* sajátos viszonyrendszerében leírható. Ez a felismerés szolgált alapul az elektronikus demokrácia gondolatának megszületéséhez.

Az elektronikus demokrácia ideájának különös története

A politikai intézményrendszer és az infokommunikációs technológia kontextusát történeti perspektívában vizsgálva az *elektronikus demokrácia ideájának három nagy korszakát (fejlődési szakaszát)* különíthetjük el. Mindhárom korszaknak közös sajátossága, hogy a tudományos-technikai eredményekben először a társadalmi problémák racionalizálhatóságának eszközét keresi.

A „kibernet” korszaka

Az 1948–1970 közötti időszakot a „kibernet”, avagy a „kományzó gép” *elméleti korszakaként írhatjuk le*. A kor gondolkodását a második világháború pusztításának élményei, egy újabb világkatasztrófa elkerülésének vágya határozza meg, miközben megszületnek az első számítógépek. A korszak alapkérdése az, hogy a technika, pontosabban az informatika képes-e, s ha igen, akkor milyen mértékben és formában a társadalom racionális irányítására. 1948-ban jelenik meg Norbert Wiener amerikai matematikus *Cybernetics, or Control and Communications*

in the Animal and the Machine című könyve.² A kibernet egy metafora, amely az információáramlásnak és az olyan fogalmaknak köszönhetően, mint a *feed-back*, lehetővé teszi egy rendszeren belül vagy a rendszer és a környezete között minden élő szervezet magyarázatát, az embertől a társadalmi szerveződésekig.

A kibernetmodell magában hordozza ugyanakkor a *társadalmi gondok* orvoslásának ígéretét: Norbert Wiener és követői úgy képzelték, hogy az adatok százezreit kezelni képes gigantikus számítógépek lecsökkentik az adminisztrációs rendszer működésében jelen lévő akadályozó tényezőket, és az emberi tényező kiváltásával egy steril, az emberi előítéletektől mentes, vegytiszta problémákat a matematika tiszta logikája felé irányítják. A „kormányzó gépnek” köszönhetően nem csupán az ember által indukált társadalmi folyamatok racionalizációja válik lehetővé, hanem a politikai gépezet hiányosságait, működésképtelenségét is felül lehet írni. Maga a gondolat orwelli, de gyökerei az ókori filozófiáig nyúlnak vissza (szofizmus, Szókratész). A *technikai eszközök* alkalmazása és a *professzionizmus* az állampolgári egyenlőségre való hivatkozással a *politikai cselekvés racionalizálását teszi lehetővé*.

- A rendszerelméleti megközelítés eredményeként a *politikai cselekvés pragmatizálódik*: feladata és célja a rendszer és a környezet közötti kapcsolattartásra szűkül le (kommunikáció).
- A *tervezés és a választás racionalizálása*: az informatikai rendszerekkel megtámogatott államot a döntéshozatal leghatékonyabb fórumának tekinti. Ez a felfogás vezet az USA-ban a *Planning-Programming-Budgeting-System* (PPBS), Franciaországban pedig a *Költségvetési Választás/Döntéshozatal Racionalizációjához* (RCB).³

² Norbert Wiener: *Cybernetics, or Control and Communications in the Animal and the Machine*. Cambridge, 1948, MIT Press.

³ Le PPBS est appliqué à toutes les administrations publiques par décision du président Johnson en 1965. En France, c'est en 1968 que la RCB est lancée par le gouvernement. Neveu (1997, 31) y voit une „conjugaison de la logique rationnelle d'une bureaucratie weberienne dotée de plus d'expertise et du fantasme de réduire l'acte

A kibernetikafelfogás a hatvanas évek végére szinte mindenütt elterjedt, annak ellenére, hogy számtalan bíráló érte. Elsősorban a leegyszerűsített, szűken értelmezett politikai cselekvés koncepciója képezte a kritika tárgyát. A kibernet két legismertebb ellenzője, Meynaud⁴ (1964) és Habermas (1968) a *politika eltudományosítása* ellen emelik fel hangjukat. A pragmatizmusból fakadó – az ipari korra jellemző – politikai racionalizmus két lényeges *veszélyforrására* hívják fel a figyelmet.

1. A politika egy olyan komplex tevékenység, amelyet a technikai alkalmazások sem képesek leegyszerűsíteni – állítja Meynaud. A folyamat viszont könnyen megfordulhat, és éppen a technika, a tudomány fog *átpolitizálódni*.⁵

2. Habermas szerint a politika „eltudományosítása” azért veszélyes, mert *összekeveri a problémák technikai kezelését a politikai ítéletekkel*, amelynek forrása az állampolgárok közötti szabad vita, párbeszéd. Végső esetben pedig a közvélemény depolitizálásához vezet.⁶

A vita a hetvenes években az első hálózati rendszerek kiépülésének hatására új fordulatot vett. A gyakorlati alkalmazás egyértelművé tette, hogy *az informatizációt csak a technika és a társadalompolitika dialektikus kapcsolatának megközelítésében* lehet vizsgálni.

A teledemokrácia korszaka

A hetvenes éveket a helyi közösségek szolgálatába állítható média, a kábeltévé-hálózatok kiépülése jellemzi. A videotechnika fejlődése az *információtermelés demokratizációjának* reményével és a politikai játé-

politique par excellence qu'est le budget de l'Etat à un choix indiscutable parce que fondé sur la science ou une vision du politique ramené à un processus "objectif" de calcul coût-avantage”.

⁴ Jean Meynaud: *La technocratie, mythe ou réalité*. Párizs, 1964, Payot.

⁵ Meynaud: i. m.

⁶ Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Fordította Endreffy Zoltán és Glavina Zsuzsa. Budapest, 2002, Osiris; Felkai Gábor: *Jürgen Habermas*. Budapest, 1993, Áron Kiadó. 22–60.

tér kereteinek kiszélesítésével kecsegtetett (decentralizáció, önkormányzatok erősödése). A figyelem középpontjába a *lokalitás*, a politikai „periféria” kerül.

Az informatikai eszközök és alkalmazások kiléptek a kutatólaboratóriumok és egyetemek falai közül. Az elméleti vizsgálódások fókuszában nem a központi kormányzás, hanem az infokommunikációs technológia civil társadalomra gyakorolt hatásának és a társadalmi aktivitás lokalitás iránti elkötelezettségének vizsgálata állt. A *horizontális kommunikáció* és a *bottom-up* megvalósításának lehetősége magától értetődően vetette fel az informatikai ismeretek és alkalmazások tömeges elsajátításának és a digitális kultúra beintegrálásának kérdését a tömegképzésbe.

Az 1968-at követő szociális és intellektuális környezetben a médiumok globális méretű információközvetítő jelentősége mellett az informatika hálózatok mint a *társadalmi mozgalmak* új szinterei jelentek meg. Azt a tény felismerve, hogy az infokommunikáció több mint egyszerű információközvetítő technológia, s hogy az interaktivitás a társadalmi párbeszéd valóságos színterévé válhat, a hetvenes évek elméleti kutatói arra keresték a választ, miként lehet a technikát és technológiát a társadalom szolgálatába állítani. A kérdés felvetése a társadalmi változásokat (forradalom helyett) és a demokráciafejlést a társadalmi innováció perspektívájába helyezte. A „teledemokrácia” kísérleteinek két fő iránya 1. a társadalmi párbeszéd erősítése (*populista irányzat*); 2. a lokális közösségek identitását erősítő *network-közösségek* létrehozása (kommunális irányzat).⁷

1. *Populista irányzat*: a demokrácia fejlődésében a *társadalmi párbeszéd információs technológia által generált elméleti alapja* az volt, hogy a technika új vívmányai az állampolgárt mint egyént felszabadítják a „képviseleti demokrácia” fogsága alól (nyitott társadalom). A helyi hálózatok segítségével új, közvetlen kapcsolat jön létre a polgár és demokratikusan választott képviselői között. A nyilvánosság kiszélesítésére törekvő mozgalmak nem kérdőjelezték meg az aktuális demok-

⁷ André Lemos: Le labyrinthe du minitel. In Rob Shields (szerk.): *Cultures of Internet. Virtual Spaces, Real Histories and Living Bodies*. London, 1996, SAGE, 33–48

ratikus intézményrendszert. Annak csupán belső, szigorúan felépített működési rendjét akarták lazítani azáltal, hogy új és rendszeres kapcsolatokat teremtettek a polgárok és választott képviselőik között. A kábelhálózatok nyújtotta relatív interaktivitásra támaszkodva több projekt is megkísérelte a polgárok bevonását a döntéshozatalba (például az önkormányzati testületek ülésének közvetítése, polgárok közötti vita, rövid konzultációs kísérletek).

2. *Kommunális irányzat*: az infokommunikációs technológia társadalmi kapcsolatokat s ezáltal a *közösségi identitást* (lokalitást) *erősítő képességére* támaszkodott. Célja a decentralizáció. Elméleti alapját Illich⁸ és Schumacher⁹ tézisei képezik, akik egy *decentralizált, élhető, emberi léptékű és gazdasági szemléletű* technológiáról értekeznek. A kommunális irányzat, amelynek gyökerei a hatvanas évek hippie mozgalmaiban és kommunáiban gyökereznek, az infokommunikációs technológiával új típusú közösségek kialakítását célozta meg (*community network*). Ezek sorában a legismertebb a San Franciscó-i *Community Memory System*, amely egyazon városban élő polgárok hálózati közösségét hívta életre. A *network-közösségek* már részben virtuális közösségeknek tekinthetők, amennyiben a tagok közötti kapcsolat hordozója a virtuális tér. Másik jellemzője, hogy a közösség elkülönül, mintegy kiszakad a helyi társadalom egészéből, és sajátosan alakított belső szabályok szerint éli virtuális életét. Ugyanakkor a közösséget összetartó érdek/érdeklődés és a virtuális kapcsolódás lehetősége még a területelvűséghez kötődik (a helyi hálózat meghatározottsága okán).

A mozgalom a nyolcvanas években tovább él a *Free-nets* mozgalomban. Ez utóbbi az intézményesített vagy kereskedelmi csatornákon kívüli, individuumok közötti közvetlen információcserét helyezte előtérbe s *egyfajta közinformációs szolgáltatórendszert* hozott létre. A *Free-nets* mozgalom elsősorban az USA-ban erősödött meg. Európában csak jóval később jelent meg, és az elektronikus demokrácia kialakulá-

⁸ Illich: i. m.

⁹ Ernst F. Schumacher: *A kicsi szép. Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*. Fordította Perczel István. Budapest, 1991, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

sára gyakorolt hatását tekintve jóval jelentéktelenebb. Itt a kábeltelevízió-hálózatokban és a vele együtt rohamosan terjedő videotechnika nyújtotta lehetőségekben keresték az állami gyámkodás lazítását. Kevés sikerrel. Az információs és kommunikációs hálózatok szaporodása ellenére – miután az ipari kor alapstruktúrái változatlanok – az állam változatlanul meg tudta őrizni *autoritását*. A politikai játéktér kiszélesítésére tett kísérletek a legtöbb esetben az állampolgárok érdektelensége miatt vallottak kudarcot. Érdekes, hogy a sikertelenség ellenére Európában elméleti munkák tucatjai születtek meg, és a nyolcvanas évekre a politika tudományban általánosan elfogadottá vált az infokommunikációs technológia *demokráciafejlesztő képessége*. Benjamin Barber 1984-ben megjelent munkája elsőként veti fel annak a lehetőségét, hogy az új korszak demokráciáját a *participáció* elve fogja alakítani.¹⁰

A teledemokrácia, a kiberdemokrácia korszaka

A fejlett világban a kilencvenes évek gondolkodását már az *internet* és a *kiberdemokrácia* jellemzi.

Az internet rohamos fejlődése, és főként az anarchikusan szerveződő sokszínű hálózati közösségek *az elektronikus demokrácia* megvalósulásának reális lehetőségét vetették fel. Az elméletek többsége abból indul ki, hogy a technikai alkalmazások egyszerűsége és a hálózatok elérhetősége a társadalom minden tagja számára azonos módon és mértékben teszi lehetővé az információkhoz való hozzáférést és a közügyekben való részvételt. Az egyenlőség elve tehát nemhogy nem sérül, hanem teljes mértékben kibontakozhat. Az internet nemcsak a hagyományos politikai krízisek kezelésére nyújt új megoldásokat, hanem egy új együttélési modell kialakítására is alkalmas lokális szinten éppúgy, mint globális méretekben. Az internet egy új politikai korszak meta-

¹⁰ Benjamin Barber: *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley, 1984, University of California Press.

forájává vált. Az úgynevezett „kaliforniai ideológia”¹¹ elméleti képviselői elsősorban gazdasági megfontolásokból mereven elutasították az állami beavatkozás szükségességét, s helyébe a globalizáció előnyeit állították a gondolkodás középpontjába: gazdasági liberalizmus, politikai szabadság (*libertarisme*), amelyben a kreatív individualizmus és hedonizmus játszik főszerepet. A társadalmi szolidaritást, a környezeti problémák iránti érzékenységet és a jövő generációi iránt érzett felelősséget a *civil elkötelezettségből* vezették le.¹² A kiberdemokrácia ezen univerzális értékekre támaszkodva alakította ki *új politikai koncepcióját*. A kiberdemokrácia újdonsága, hogy már nem a nemzetállam köré, hanem egy nyitott, a területelvűségtől és hierarchikus struktúrától mentes kibertérben szerveződik. A kibertér fogalma számtalan vízió megszületésének nyitott teret. A kiberdemokráciának két fő irányzata alakult ki: az *egyik* a virtuálisan szerveződő társadalom, a *másik* pedig az elektronikus gazdaság szemszögéből vizsgálja a demokrácia lehetséges jövőjét.

1. Az elméleti munkák középpontjában a *hálózottság közösségteremtő szerepe* és a *virtuális közösség identitása*, öntörvényű szabályozási rendszere állt. Howard Rheingold, a nyolcvanas évek San Franciscó-i hálózati közösségeit elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a virtuális közösségek az új politikai korszak alapegységeinek tekintendők. Az *informatikai hálózatok interaktív lehetőségeinek köszönhetően az állampolgárok könnyen hozzáférhetnek ahhoz a szociális tőkéhez, amely valós politikai cselekvőképességet biztosít számukra*. (A virtuális közösség tematikáját sokan megkísérelték összefüggésbe hozni a Habermas által javasolt „közösségi térrel”, amely a politikai játszma színtere.) Rheingoldhoz hasonló eredményre jut a francia André Lemos is.¹³

¹¹ Richard Barbrook – James Cameron: *The Californian Ideology*. Communication présentée à la conférence EURICOM. Piran, Slovénie, 1996.

¹² Norris Pippa: *Digital Divide. Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. Cambridge, 2001, Cambridge University Press.

¹³ Lemos: i. m.

2. A másik tendencia mindenekelőtt az internet *gazdaságpolitikai előnyeire* apellál, és ebben az értelemben „konzervatívabb” felfogást tükröz. Ezt az irányzatot a *Progress and Freedom Foundation* képviseli a legerőteljesebben (Alvin Toffler és köre, az „Amerikei álom” szerzői csoportja). 1994-ben látott napvilágot a *Magna Charta for the Knowledge Age*, amely a kibertér első politikaelméleti leírása.¹⁴ Ebben a felfogásban az információ a modern gazdaság legfőbb forrása, amely felborítja a hagyományos társadalmi rendet: *a hatalom alapja* többé már nem az anyagi javak tulajdonlása, hanem *a kommunikáció képessége*. A kommunikáció hordozója és fenntartója az internet, amelyen a társadalom horizontálisan és közvetlen kapcsolatokon keresztül szerveződik, ez pedig felborítja a politikai rendszer hierarchikus struktúráját. Helyébe a polgárok által kialakított szabályok mentén szerveződő *autonóm közösségek* lépnek.

Mindkét elméletre igaz, hogy a kibertér úgy fogja fel mint eszközt *a politikai rendszer továbbfejlesztésére*: a kibertérben egy alternatív társadalom képe artikulálódik, amely képessé válhat a régi világ politikai valóságának felszámolására. Tehát többé már nem arról van szó, hogy növelni kellene az állam társadalmi cselekvőképességét, mint azt az ötvenes évek „kibernet” felfogásának követői vélték, sem pedig arról, hogy az infokommunikációs technológia segítségével növelni kell az állampolgárok aktivitását és a közügyekben való részvételét, miként azt a teledemokrácia hívei gondolták. A *kiberdemokrácia* ennél sokkal radikálisabb programmal lépett fel: *új alapokra kívánta helyezni magát a politikát*.

¹⁴ Esther Dyson és Alvin Toffler (a *The Third Vague* című, 1980-ban megjelent könyv szerzője) népszerűsítették az információs forradalom gondolatát.

7. táblázat. Az e-demokrácia elméletének fejlődési korszakai a XX. században (U. E.)

A korszak elméleti meghatározó személységei	Társadalompolitikai könyveszer	Technikai feltételek	Elméleti javaslat
1950–1960: Kibernet – kompanyó gép Norbert Wiener	A második világháború vége és a hidegháború korszaka Erős állami beavatkozás Szakmenedzserek megjelenése a közszférában	Számítógép – az adatfeldolgozás eszköze Centralizált informatikai rendszerek	Az állam és a politika racionalizálása Professionálizmus, menedzser típusú vezetői réteg az államigazgatásban Racionális kapcsolat állam és társadalom között A közszereplés tudományos irányítása
1970–1980: Teledemokrácia Benjamin Barber	1968-as válság: a politikai intézmények megkérdőjelezése A lokalitás a politikai gyakorlat újrakonstruálásának színhelye	Lokális és autonóm <i>külbérelenzsio, majd telematikuss hálózatok</i> kiépülése <i>Interaktivitás</i>	A képviselői demokrácia modernizációja A választók és képviselők közötti kapcsolatjavítás A lokalitás az erős demokrácia laboratóriuma
1990–2000: Kiberdemokrácia Howard Rheingold, Alvin Toffler és köire André Lemos, Pierre Lévy	A gazdasági szemlélet felerosódése: az állami beavatkozás megkérdőjelezése (kicsi vagy nulla állam) Globalizáció Individualizmus, liberális/libertaire értékek felerosódése A nemzetállam megkérdőjelezése	<i>Informatika, számítógépek hálózatba kapcsolása</i> <i>Internet</i> : a nyitott, decentralizált és globális hálózatok, a horizontálisan szerveződő kommunikáció tere	Virtuális közösségek: új típusú társadalmi kapcsolatok Az állampolgár mint individuum teljesen autonóm a globális körzében (globális fajú) A kibernetikai metafora; a politikai önszerveződés tere

Az elektronikus demokrácia az univerzális értékek szolgálatában

Ha globálisan napirendre kerül az univerzális értékek szolgálata, ez már a *szubsztanciális globalizáció* egyik jellemzője.

Az e-demokráciáról folytatott diskurzusok az ezredforduló előtt és után *három fő kérdés* köré szerveződnek, amelyek mindegyike fontos problémája a jelenlegi politikai rendszer működésének: 1. a politikai játszma átláthatatlansága; 2. a közösségi tér szűkössége vagy zártsága; 3. a polgárok marginális helyzete a döntéshozatalban. Az elméletek és demokráciakísérletek lényegében ezekre a problémákra keresnek választ. A projektekben *megvalósult válaszok* a következők: az állampolgárok informálása, nyilvános viták és társadalmi párbeszéd, önálló véleményalkotás és közösségi döntéshozatal.

*És a három tengely strukturálja a legtöbb projektet és e-demokráciagyakorlatot is. Ez azt jelenti, hogy grafikusan ábrázolva egy háromdimenziós térbe kellene helyoznünk az e-demokráciát.*¹⁵ A megállapítás azonban csak a jelen gyakorlati megvalósítására igaz. Úgy véljük, az elektronikus demokrácia ennél *sokkal többre* hivatott, amennyiben valóban képes lesz az állam területelvűsége alapuló kereteit átlépni. Képletesen úgy is fogalmazhatunk, hogy a nemzetállam kétdimenziós teréből ma még csak egy háromdimenziós demokráciamodellben gondolkodunk. Ez azonban a demokrácia fogalmának még mindig erős leszűkítése. A demokrácia valójában a kultúrához hasonlóan és ahhoz kapcsolódóan *multidimenzionális*.

Az e-demokrácia elméleteinek fejlődése szoros összefüggésben áll a technikai/technológiai változásokkal és azok elterjedésével. Napjainkban egy sajátosan új jelenségnek lehetünk tanúi. A növekvő globális problémák nyomására megindult egyfajta szakosodás, *ágazatokra bomlás a demokrácia fogalmának használatában is*. Legújabbban a politikai demokráciától függetlenül beszélünk például „környezeti demokráciá-

¹⁵ Thierry Vedel: i. m.

ról”. A jelenség azért is érdekes, mert miközben az elméleti megközelítések és a technológiai fejlődés eredményeként egyre-másra találkozhatunk az elektronikus demokrácia gyakorlatának kísérleteivel, azokról általánosságban elmondható, hogy a klasszikus demokrácia modelljének funkcionális rendszeréhez igazodnak. Az „e” szócska nem csupán az *infokommunikációs eszközök* alkalmazására, hanem a társadalmi és politikai struktúra átalakítására is utal.

Miért hát ez a „specializálódás”? Véleményünk szerint egy sajátosan új jelenségről kell beszélnünk: a globalizáció nem pusztán gazdasági és technológiai, hanem *szociális nyomást* is képes gyakorolni a partikulárisan szerveződő és partikuláris értékeket megjelenítő nemzetállamokra. A környezet kérdése az egyik olyan sajátosan *univerzális* probléma, amely egyszerre etikai és morális, másrésztől szociális kérdés. A hetvenes években a nemzetállamok politikai testén egyetlen mozgalom volt képes igazán sebet ütni: a *környezetvédők* politikai párttá szerveződése. Úgy tűnik, hogy az információs korban is a környezetvédelem az, amely képessé válik egy világméretű demokrácia megteremtésére vagy előkészítésére. Kapcsolata a demokrácia kiszélesítését célul kitűző alternatív mozgalmakkal rendkívül szoros, és egymást erősítő (lásd Világ Szociális Fórum, Európai Szociális Fórum, párbeszéd a fenntartható fejlődésért). A szegénység, a társadalmi egyenlőtlenség világméretű problémái egyszerre érintik a gazdasági, politikai, környezeti és kulturális szférát. Mindez arra mutat rá, hogy *egy univerzális értékek mentén szerveződő*, ugyanakkor a területelvűséget megkérdőjelezni képes demokráciamozgalom képes lehet egy *világméretű paradigmaváltás elindítására*.

Részvételi demokrácia és/vagy e-demokrácia

Az áttörés mozzanata: a részvételi, avagy participatív demokrácia

A részvételi demokrácia, a helyi demokrácia vagy a közösségi demokrácia *kiszélesítésének programja* már több mint tizenöt éves múltra tekint vissza. Összességében mégis megállapíthatjuk, hogy megvalósításának *egységes rendszere* még nem alakult ki, annak ellenére sem, hogy szinte nincs egyetlen ország, kontinens vagy nemzetközi szervezet, amelynek politikai célkitűzései között ne szerepelne a *demokrácia demokratizálásának* programja.

A részvételi demokrácia eszméjének gyors terjedését mindenekelőtt az teszi indokolttá, hogy napjainkra a globalizációs-lokalizációs folyamatok egyre erősödnek, s áttörve a gazdaság területét, az információs rendszerek terjedésével elérte a szociális és kulturális szférát is. Ebben az összefüggésben a részvételi demokrácia programja egyrészt nem tekinthető másnak, mint a lokális világ védekezőmechanizmusának a helyi társadalmi, gazdasági és környezeti érdekek, valamint identitás megőrzése érdekében, másrészt viszont ez a program a lokális és nemzeti társadalom önszerveződését és kontinentális versenyképességét szolgálja. Ez a *két stratégiai szerep* egyszersmind érthetővé teszi a megvalósításban tapasztalható különbségeket is, hiszen a világ különböző pontjai nemcsak más és más mértékben érintettek a globalizációtól és a lokalizációtól. A változatosság okainak másik forrása a *helyi demokratikus hagyományokban* keresendő, amelyet nagymértékben befolyásol egy adott terület gazdasági és szociális állapota, a meglévő intézményrendszer működőképessége stb.

A részvételi demokrácia értelmezése – a strukturált párbeszéd rendszere

Történetét tekintve a részvételi demokrácia kialakulása nem véletlenül a *harmadik világban*, nevezetesen Dél-Amerika nagyvárosaiban indult el és fejlődik a legdinamikusabban.¹ Brazília, Argentína, Mexikó, Uruguay lakosságának többsége a nagyvárosokban és azok közvetlen környezetében él. A városközpontok és a perifériákon élő milliós tömegek között óriási társadalmi különbség és ennek következtében fokozott szociális feszültség alakult ki. A globalizáció hatására a korábbi iparközpontok az európai és észak-amerikai nagyvárosoktól eltérően sajátos agglomerációs gyűrű közepére kerültek: itt nem a periféria fejlődött a városközpont rovására. Ellenkezőleg, a fejlett központot valóságos nyomornegyedek veszik körül. Alapvető területfejlesztési probléma, hogy a városok fejlődése és terjeszkedése megakad a nagy lélekszámú nyomornegyedeknél: a gazdaságilag fejlett agglomerációs övezet kialakítása szinte lehetetlen, miközben egyre nő a centrum és a periféria közötti szociális feszültség. Az 1970–80-as évek egyes városokban szabályos villongásokhoz vezettek. Mindez a helyhatósági választásokra is rányomta a bélyegét.

A részvételi demokrácia *szimbólumaként* emlegetett Porto Allegre önkormányzata erre a helyzetre keresett politikai megoldást. A lakosság bevonása a városfejlesztés gondjaiba, a lakosság aktivizálása a költségvetés kialakításának megvitatásában egyszerre célozta meg a szociális feszültségek mérséklését és a társadalmi szolidaritás erősítését. Ugyanakkor erősítette az egymással első pillantásra ellenérdekelt szociális csoportok közötti párbeszéd kialakulását, a közös érdekek meghatározását.

A dél-amerikai részvételi demokrácia gyakorlatának egyik legfontosabb tapasztalata, hogy a *képviseleti demokrácia rendszere nem sérül: az*

¹ Lásd bővebben a következő portálokon: www.ourworldisnotforsale.org, www.attac.org, www.ifg.org, www.lehetmasavilag.hu stb. Hozzáférés: 2007. március 10.

önkormányzat teljes mértékben megőrzi legitimitását. Megvalósulása azért volt lehetséges, mert az alulról jövő nyomás már a helyhatósági választások során megfogalmazódott, s eredményeként a választások során megállapodás született a helyi civil mozgalmak és a támogatott politikai pártok között a helyi demokrácia kiszélesítése és a városirányítás transzparenciájának biztosítása ügyében. A részvételi demokrácia születését tehát *nem előzte meg semmiféle társadalmi szerződés* a lakosság és az önkormányzat között. A legitimitást többszörös, több szinten lefolyt *politikai alkuk* biztosították: a városon belül az ellenzék és a városvezetés között, majd Rio Grande do Sul Állam kormányzó-sága és a város vezetése között született megállapodás a rendszer bevezetésére.

A Porto Allegrében kialakított, s nagyvonalakban mindenütt adaptált részvételi demokrácia rendszere alapvetően egy *strukturált párbeszéd* az önkormányzat döntéshozatali és végrehajtásért felelős szervei, valamint a lakosság között.

A képviselői és a lakosság önkéntes részvételén alapuló rendszer közötti kapcsolat megoldására Dél-Amerikában egy *sajátos megoldással* találkozunk. A párbeszéd hierarchikus rendszerben, *három szinten* zajlik:

1. *Mikrolokális szint*: a mindenki számára nyitott ülések elsősorban a csoportos párbeszéd terei, amelyeket lakókörzetenként szerveznek. A gyűlések célja, hogy a különböző lakókörzetek véleményét és javaslatait összefogja és ezek sorában a fejlesztési prioritásokat megfogalmazza. A lakókörzetek delegált képviselőket választanak egy évre. A küldöttek száma – előre meghatározott elv alapján – attól függ, hogy a lakókörzeti gyűlések munkájában hány lakos vesz részt. Ez a megoldás, bár bizonyos aránytalanságot idéz elő a város lakóinak reprezentációjában, azért fontos, mert érdekeltté teszi az embereket a részvételben, és nem engedi, hogy a rendszer egészében ellehetetlenüljön.

2. *Szektoriális szint*: a várost 16 szektorra osztották fel. Minden szektorhoz több lakókörzet tartozik. A körzetekből delegált személyek jogosultak a Szektorok Fórumának munkájában részt venni, és a lakossági vélemények alapján kialakult prioritásokat, fejlesztési szempontokat koncepcionálisan rendszerezve – geográfiai, tematikai szempontok,

a költségvetés fő irányainak véleményezése, új szempontok meghatározása stb. – képviselni. Ezen a szinten már szakmai munka is folyik, ahol a civil szervezetekkel való együttműködés és konzultáció lehetősége nyitott. (Porto Allegreben minden területi szektorban hat tematikus csoport működik.) A Szektorok Fóruma a részvételi demokrácia legfontosabb színtere. Tagjainak száma pontosan visszatükrözi a részvétel lehetőségével élő aktív lakosság arányát a város lakónegyedeiben.

3. *Municipális szint*: Minden szektor és minden tematikus csoport két tanácstag delegálására jogosult. Az így létrehozott testület feladata hármas: a demokratikus szabályok meghatározása és annak betartatása, az éves költségvetési javaslat megfogalmazása és mindenki számára érthetővé tétele, valamint azoknak az önkormányzati testület elé terjesztése.

Minthogy a részvételi demokrácia kifejezetten a város költségvetésének kérdéskörére terjed ki (innen az elnevezés: *budget participatif*, azaz *részvételi költségvetés*), ami természetesen indukálja a városfejlesztéssel, a szociális ellátással és oktatással stb. kapcsolatos kérdések megvitatását is, minden lakóközvet választott megbízottja (képviselője) részt vesz az önkormányzati testület költségvetést tárgyaló ülésein, és képviseli körzete álláspontját. Ugyanakkor a lakosság e képviselőn keresztül közvetlenül informálódhat más lakónegyedek és a város egészének problémáiról. Ez a közvetlen *információáramlás* mozdítja elő a költségvetési prioritások kialakításához szükséges szolidáris gondolkodást.

A lakosság bevonása a *döntés-előkészítésbe* lakóközvetekhez igazított, ami azért lehetséges, mert minden városrész, s ezen belül minden lakónegyed, sajátos társadalmi struktúrával és szociális helyzettel bír. Ezek a sajátosságok a közvetek megszervezésében, a lakossági fórumok és viták levezetésében pedig érvényesíthetők. Úgy is fogalmazhatunk, hogy míg a képviseleti demokrácia működési mechanizmusának kialakításában az egyedi valóságok alapján kialakított általános (alapvetően politikai szempontú) szabályok mentén jött létre, addig a részvételi demokráciában az általános demokratikus elvárások az egyedi állapotokhoz igazítva valósulnak meg. Ennek eredményeként szociálpszichológiai szempontból növekszik a lakosság igazságérzete és ennek megfelelően a konfliktuskezelő képessége is.

Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a rendszer kialakítása *az alulról jövő kezdeményezés* nyomására történt: a helyhatósági választások során kialakított megállapodások az újonnan felállt városvezetést gyakorlatilag kötelezték a lakosság bevonására.

Részvételi demokrácia – út a közvetlen (e-)demokrácia felé (avagy a jóléti társadalomból a jól-lét társadalma felé)

A részvételi demokrácia kialakulása térben és időben egyaránt szoros összefüggést mutat a *fenntartható fejlődés* mára már világméretű programjával.²

A növekedésre épülő liberális gazdasági modell káros hatásai *a lokalitás* szintjén figyelhetők meg leginkább. Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a nyugati társadalmak stabilitása nem kezdhető ki. Ezzel szemben már az 1980–1990-es évek alatt erőteljes társadalmi leszakadási hullám indult el. Miközben az életszínvonal, a lakosság várható élettartama és az iskolázottság mértéke az összesítő statisztikai mutatók szerint erőteljesen növekedett, azok társadalmi eloszlása egyre egyenlőtlenebbé vált.³ A fejlődés egyik paradoxona, hogy a szociális támogatásból és segélyből élők, valamint a hajléktalanok száma a növekedéssel egyenes arányban növekszik. Az Egyesült Királyságban a szegények száma húsz év alatt megduplázódott. Hasonló tendenciák figyelhetők

² A részvételi demokrácia és a fenntartható fejlődés összefüggéseire nem csak a szakirodalom mutat rá. A 2003 novemberében Olaszországban, a helyi részvételi demokrácia kifejlesztésére, mintegy 150 várost tömörítő szövetség chartája kifejezetten ezekre az összefüggésekre hivatkozik: „*Carta del Nuovo Municipio Per una globalizzazione dal basso, solidale e non gerarchica*” www.nuovomunicipio.org/documenti/Carta.htm. Hozzáférés: 2007. február 25.

³ Franciaországban például a vagyoni- és jövedelemadókat fizető háztartások száma 85,7 százalékkal nőtt, miközben a lakosság 1 százalékát kitevő leggazdagabbak köre birtokolja az ország vagyonának mintegy 15-20 százalékát.

meg Európa minden országában. Az *új szegénység* egy másik jellegzetessége, hogy nemcsak kontinensenként, hanem országokként és régióként/térségeként is erős differenciálódást figyelhetünk meg az életszínvonal, különösen pedig az életminőség tekintetében.

A növekedésen alapuló gazdaság ma már öngerjesztő módon működik, tekintet nélkül a társadalmi követelményekre. Az új szegénység megjelenése arra a tényre irányítja a figyelmet, hogy a gazdasági fejlettség jelenleg alkalmazott indikátorai nem alkalmasak a valós fejlődés mérésére, mert figyelmen kívül hagyják az emberi jólét (jól-lét) olyan faktorainak mérését, mint az életminőség, a természeti környezet állapota, a születéskor várható élethossz, az egyéni és közösségi szolidaritás, az együttműködési képesség, a polgárok fizikai és morális állapota, a politikai stabilitás stb.

A globalitás és a lokalitás között gyakran *feloldhatatlan ellentét* feszül: míg a gazdasági növekedés immáron globális szinten zajlik, addig a társadalmi problémák lokális szinten jelentkeznek. Eredményeként fokozott állami eladósodásnak, a politikai és társadalmi intézmények hitelvesztésének, korrupciónak és társadalmi elégedetlenségnek lehetünk szemtanúi.⁴

Ebben a megváltozott és folyamatosan változó környezetben a fenntartható fejlődés programja új értelmet nyert: *egy új fejlődési modell keresését*, egy olyan modellt, amelynek alappilléreit a gazdaság, a társadalom, a környezetvédelem és a legutóbbi felfogás szerint a *kultúra* alkotják.⁵ E négy fejlődést meghatározó faktor a korábbi modellektől

⁴ Lásd Anne-Marie Ducroux tanulmánykötetében: Sylvian Côté: Rechercher autre chose, mesurer autrement, 40–47.; Daniel Dommel: Corruption et développement durable: deux notions antinomiques, 145–149.; Ce qui n'est pas mesuré n'est pas géré (entretien avec Jacqueline Aloisi de Lardere), 216.; Luc Ferry: Le progrès en est-il un? 250–259.

⁵ A kultúra jelentősége a társadalmi tőke bővített újratermelésében nélkülözhetetlen. Szerepe pedig az információs társadalom és a tudásalapú gazdaság megeremtmésében, ahol a szolgáltatói szektor és egy új gazdasági ágazat, a kultúraipar (beleértve a tartalomipart is) fejlődése vált meghatározóvá, a fenntartható fejlődés szempontjából döntő fontosságú. Ma már az is világossá vált, hogy a társadalmi és gazdasági tőke termelése mellett a környezetvédelmi problémák kezelése is kulturális meghatározottságú.

eltérően már nem hierarchikus viszonyrendszerben állnak egymással, hanem a világ jövőjének azonos értékű talapzatát képezik. Az új társadalmi modell kialakításában különösen fontos szerepet kapnak az intelligens fejlesztések. Az információs technológia széles körű elterjedése új dimenziót nyit nemcsak a környezetkímélő technológiák és a gazdaság új pályára állítása szempontjából, hanem az állam és az állampolgár kapcsolatának alakításában, a demokrácia kiterjesztésében is.

Társadalmi szempontból Európában a részvételi demokráciát a „demokrácia demokratizálásának” is nevezhetnénk. Jelentősége elsősorban a lakosság *aktív bevonását és egyetértésének megszerzését* jelenti a megkerülhetetlen változások folyamatába. Szemben a képviseleti demokráciát bíráló, gyakran megkérdőjelező európai baloldali mozgalmakkal, úgy véljük, hogy az európai országokban és a magyar társadalomban is tapasztalható növekvő szociális szakadék mellett a részvételi demokrácia szerepe mindenekelőtt *az információs társadalomra és a tudásalapú gazdaságra* való áttérésben nélkülözhetetlen.⁶ Az új kihívásokra egyetlen állam és egyetlen önkormányzat sem képes valós válaszokat adni a lakosság bizalma és együttműködése nélkül. Ez utóbbi előfeltétele pedig az információáramlás kétirányúságának lehető legteljesebb megteremtése.

A *lakosság aktivizálása* a fejlett demokráciákban úgy tűnik, nehezebb feladat, mint a harmadik világban: a jól kiépült intézményi rendszer és a közgondolkodásban mélyen gyökerező „jóléti állam” felelősségére apelláló magatartást a lakosság közügyekkel szembeni passzivitása,

⁶ A részvételi demokrácia és a jól-lét szoros kapcsolatát fejt ki a belga Raymond Van Ermen a „2015 Nouvel Horizon pour l'Europe. Ses institutions, ses Entreprises, ses Syndicats, sa Société Vivile: La Société de Bien-être” című tanulmányában. A szerző az EU alkotmányának I-3, 1. §-ára tesz javaslatot, és kifejti, hogy az Unió eddigi három összetartó eleme mellé (kormányok közötti együttműködés – EU Tanács; föderatív rendszer – EU Parlament; funkcionalitás – egységes piac és pénz) egy új elem, az európai társadalmi tőke újratemtése vált nélkülözhetlenné ahhoz, hogy kontinensünkön a jól-lét társadalmát megteremtsük (szemben a korábbi jóléti társadalom koncepciójával). A jól-lét társadalmának alapja az állampolgárok mobilitása, kreatív aktivitása, részvétele a közjó érdekében. A jól-léti társadalom megvalósításának alapja a participáció elvének teljes körű megvalósítása – *European participative democracy*.

sőt, miként azt a választások és népszavazások mutatják, közömbössége jellemzi. Ez is indokolja, hogy az Európai Unióban a részvételi demokrácia megvalósítása központi programmá vált. Cél, hogy az új kezdeményezéseket felülről, állami szintről is támogassák. Az ismert európai példák szinte kivétel nélkül felső – városi, megyei és regionális – kezdeményezésre jöttek létre, illetve – például Olaszországban – a városok és egyetemek összefogásával egy sajátos „civil szerveződés” a *Nuovo Municipio* jött létre, amely közösen kialakított program mentén valósítja meg az új demokráciaprogramot, amelyet az egyetemek által biztosított kutatók folyamatosan tesztelnek, elemeznek, javaslatokkal látnak el, valamint a gyakorlathoz szükséges képzéseket is biztosítják. Az olasz gyakorlat sokkal inkább hasonlít egy országos mozgalomhoz, mintsem egy nemzeti programhoz, miként az Franciaországban tapasztalható.

Ugyanakkor az *alulról történő állampolgári kezdeményezés* lenne igazán kívánatos. Ez fogalmazódik meg az Európai Unió alkotmányában, amikor a részvételi demokrácia mellett külön paragrafusban rögzíti az állampolgári kezdeményezés kérdéskörét (I-46 cikkely, 4. §). Az állampolgári részvétel négy kiemelt területe:

1. *Javaslatkötési jog*: minden állampolgárnak jogában áll javaslatokat tenni az őt érintő témákban.

2. *Informálás és informálódási jog*: minden állampolgár számára biztosítani kell az információkhoz jutás lehetőségét, beleértve a más állampolgárok által tett javaslatok és ellenérvek megismerését.

3. *Vitatkozás joga*: minden állampolgárnak joga van az újra informálódáshoz, saját nézeteinek kifejtéséhez és új javaslatkötélhez mások személyiségének és véleményének figyelembevételével.

4. *Döntési jog*: az állampolgároknak jogukban áll a megfelelő szinteken (lakóközvet, városnegyed stb.) véleményüket szavazás útján kinyilvánítani nemcsak a választott képviselő személyét illetően, hanem minden olyan kérdésben, amely közvetlenül érinti életüket.

A nyugati típusú demokráciákban a részvételi demokrácia megvalósítására *két módszertani megoldás* kínálkozik:

– az egyik a már létező és komoly hagyományokkal rendelkező *civil szervezetek aktív bevonása* a döntéshozatalba és az információk kétirányú áramoltatásába;

– a másik lehetőség a *lakosság közvetlen aktivizálása* (innen a másik elnevezés eredete: közvetlen demokrácia), amelynek végső fejlettebb formája a közvetlen vagy e-demokrácia általánossá tétele.

Az általunk ismert európai példák, szemben például az észak-amerikai megoldásokkal (lásd Quebec városa) azt mutatják, hogy még azokban az országokban, illetve városokban is, ahol kiemelkedően jól működő civil szerveződések alakultak ki, és a lakosság jelentős része hagyományosan *tevékeny szerepet* vállal a közösségi életben, a részvételi demokrácia intézményeinek kiépítése elsősorban a *lakóközvetítés* elvére épül. Ennek több oka is van.

1. A civil szervezetek egy jól körülhatárolható konkrét feladat megvalósítására specializálódtak, s a helyi társadalomnak csak egy viszonylag *szűk körét* tudják megszólítani. Sem lehetőségük, sem pedig motivációjuk nincs arra, hogy a lakosság egészének szócsövévé váljanak, különösen nem olyan kérdésekben, amelyek szakmailag közvetlenül nem érintik tevékenységüket. (Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen az ipari korszak és szelleme erősen visszatartó hatást fejt ki.)

2. A civil szervezetekben aktív tevékenységet folytatók száma a lakosság méretéhez képest *elenyésző*, és mindenütt csökkenő tendenciát mutat. Egyre kevesebben találnak munkát lakóhelyük közelében, az ingázás pedig sok időbe telik.

3. A fiatal korosztályok társadalmi aktivitása alacsony.

4. A részvételi demokrácia programjai zömében a *nagy- vagy közép-méretű városokban* valósulnak meg – Barcelona, Firenze, Milánó, Róma, Bologna, Velence, Mons, Berlin, Párizs, Lille, Torino, Nizza, Nante, Nord-Pas de Calais, Brest, Saint Denis, Amszterdam stb. Tekintettel ezen metropoliszok jól kiépült informatikai rendszerére, a részvételi demokrácia kialakítása szorosan összekapcsolódik az e-demokrácia fejlesztésével. A programokban részt vevő kisvárosok – Soignie, Saint Ghislain, Pont à Celles, Clichy-la-Garenne, Beauchamp, Blanquefort, Saint-Fargeau-Ponthierry stb. – népessége szinte minden esetben meghaladja a tizenötezer főt, és ezeken a helyeken a nagyvárosokhoz hasonló

módon szervezik a részvételi demokráciát. A különbség csupán abban mutatkozik, hogy nagyobb szerep jut a közvetlen párbeszédnek.

5. Noha a gyakorlat igen változatos képet mutat, összességében elmondható, hogy a legtöbb esetben a már jól bevált *Porto Allegre-i mintához* igazodnak (lásd Párizs, Nante, Bordeaux, Marseille). Ugyanakkor az is bebizonyosodott, hogy a dél-amerikai minta – sajátos szociogazdasági kontextusa okán – nem ültethető át egy az egyben Európára (például Marseille, Bordeaux).

6. Az európai gyakorlatban nagy fontosságot tulajdonítanak a *képviselési demokrácia* megőrzésének. Ezért a részvételi demokrácia a gyakorlatban inkább jelenti a lakosság és az önkormányzat közötti bizalomépítést és intenzív kommunikációt, mintsem a döntéshozatalba való beemelését az állampolgároknak. Ezt jól mutatják azok a dokumentumok (charták), amelyek a rendszert bevezető egyes városokban fogalmazódtak meg.

7. A részvételi demokráciát a közvetlen demokrácia előszobájának tekintő civil szervezetek, értelmiségiek szinte minden esetben *mozgalomba tömörülnek* (Nuovo Municipio, Attac stb.), és szoros kapcsolatban állnak a Világ Szociális Fórumának nemzetközi hálózatával, vagy az Európai Szociális Fórum alapítói. Ez az összekapcsolódás jól érzékelteti a globalizáció, a fenntartható fejlődés és a részvételi demokrácia közötti szoros viszonyrendszert. Európában a nemzeti kormányok és a törvényhozás bár elfogadja, sőt ösztönzi a részvételi demokráciát, ennek ellenére a képviselési rendszer védelmének érdekében igyekezik a párbeszédet konzultatív szinten tartani. A lakosság döntéshozatalba történő bevonása közvetett.

A részvételi demokrácia *legitimitása* tekintetében az európai országok sorában sajátos helyzetet foglal el *Franciaország*, ahol az úgynevezett Vallant-törvény (2992-276. sz. törv. – 2002. február 27.) minden 80 000 lakosú vagy annál nagyobb városban kötelezővé teszi a lakónegyedek tanácsának felállítását (*coseil de quartier*). A törvény rögzíti a területelvűséget, az állampolgári jogok gyakorlását a lakókörzethez köti (település, megye, régió), és kötelezővé teszi a nyilvános vitákat, fórumokat a városnegyedben zajló közberuházásokkal kapcsolatos döntésekről. Mindazonáltal a városnegyedek tanácsának tagjait rész-

ben választják, részben szakmai tudásuk vagy tekintélyük alapján meghívják a testületbe (rendszerint a polgármester jelöli ki személyüket), a többről pedig sorsolással döntenek. Ez a „sorsolásos” megoldás kapja a legtöbb kritikát a médiumokban, mert tisztasága megkérdőjelezhető. A testület tanácskozási jogokat élvez. A lakóközteret ülésein javaslatot tehet, kezdeményezhet, meggyőzheti a lakosságot. Az önkormányzat kötelezettsége, hogy minden közérdekű kérdésben konzultatív bizottságot hozzon létre a párbeszéd lebonyolítását és az információ áramoltatását megkönnyítendő. Egyedisége még a francia rendszernek az alkotmány által biztosított *petíció benyújtásának joga*. Ez azt jelenti, hogy egy adott terület lakói az őket érintő kérdés tárgyalását petícióban kérhetik az önkormányzati testuletektől (regionális szinten a lakosság 20, települési és megyei szinten a felnőtt lakosság 10 százalékanak aláírása szükséges).

Az információk és dokumentumok állampolgári *hozzáférhetőségét* törvény garantálja. Szoros összefüggésben a nemzeti információs társadalom programjával és az intelligens fejlesztésekhez kapcsolódó informatikai infrastruktúra kiépítésével, az információáramlás fő helyszíne a települések honlapja. Az elérhető dokumentumok és hírek mellett rendszeresen szervezett fórumok biztosítják a közvetlen párbeszédet. Miután Franciaországban az Internet-penetráció ma még az ország lakosságának csupán egyharmadát érinti, az önkormányzatok és a lakosság közötti személyes kapcsolaton alapuló párbeszéd rendszerének kialakítása azonos hangsúlyt kap.

A *belga* önkormányzati rendszer már évtizedek óta Európa egyik legdecentralizáltabb struktúráját mutatja. Ezért Belgiumot gyakran *kon-szociatív demokráciaként* is emlegetik. A lakosság és a közigazgatás szer-vei közötti kapcsolat javítása már a kilencvenes évek óta központi kérdés, számos törvény született az érdekében. Miként Franciaországban, itt is fontos szerep jut a felülről jövő kezdeményezéseknek a demokrácia kiszélesítésében. A fejlesztések *három fő iránya* figyelhető meg:

1. az *információhoz jutás* jogának kiterjesztése (a dokumentumokhoz való hozzáférés, publicitás stb.);
2. a *kommunikáció* javítása (mindenki számára érthető információk, elektronikus rendszerek és médiák bevonása);

3. a lakosság részvételének aktivizálása (meghallgatások, fórumok, konzultatív tanácsok, felmérések).

Az első két szempont megvalósítását Belgiumban is mindenekelőtt az *információs rendszerekhez* és az *intelligens településfejlesztéshez* kötik. Ugyanakkor a lakosság aktivizálására, s nem utolsósorban a helyi vezetés és a közintézmények iránti bizalom helyreállítása érdekében itt is szükségesnek látják a lakóközterek mentén szervezett párbeszéd intézményesített rendszerének kialakítását. A lakóközteresítés itt is felülről történő kezdeményezésre történik. Az első kísérleti projektek 2003–2004 körül indultak el a belga nagyvárosokban és agglomerációikban. Mons városát öt nagy közterre osztották, amely összesen harminc *lakózónát* foglal magába (egy zóna átlagosan 2500 lakossal bír). Minden lakózónában két, évente választott és politikailag el nem kötelezett képviselőből álló tanácsot hoznak létre. Ők képviselik a lakózóna álláspontját, prioritásait stb. a közterenként létrehozott tanácsban. Az önkormányzattal közvetlen párbeszédben az öt közterből álló *tanács* áll. Az itt kialakított közös álláspontokat, projekteket és a kapcsolódó finanszírozási feltételeket/terveket előzetes egyeztetés után az önkormányzat testülete elé kerülve vita nélkül szavazzák meg.

A 2003–2004-ben megvalósult *pilot* projektet (Jemappe-Flénubent tesztelték) 2005-től Mons város egész területén fokozatosan alkalmazzák. A részvételi demokrácia rendszerének kialakítása itt is összekapcsolódik az informatikai és intelligens fejlesztésekkel, amelyek az információáramlás és a kommunikáció javítását szolgálják. A belga koncepcióban kifejezett cél a *lakosság innovativitásának* kiaknázása, valamint a *fejlesztési projektekre való bevonása*. A közterek tanácsának fontos szerepe, hogy a megvalósítás alatt álló fejlesztések (projektek) ideje alatt folyamatos tájékoztatást adjon a lakosságnak az elért eredményekről, problémákról, szükség esetén a módosításokkal kapcsolatos lakossági vélemények begyűjtését, az álláspontok kialakítását és az új javaslatok értékelését elvégezve azokat a közgyűlés felé kommunikálja.

Belgiumhoz hasonlóan *Németország* erősen decentralizált igazgatási rendszere a szubszidiaritás elvén alapszik. Ugyanakkor Baden-Württemberg tartomány kivételével 1989 előtt a lakosság nem rendelkezett sem a petíció benyújtásának jogával, sem pedig a helyi népszavazások meg-

tartásának jogával. Az elmúlt évtized egyik fontos eredménye, hogy az állampolgári jogok közvetlen gyakorlásának ez a két fontos módja az egész országban megvalósult. Két petíciós formát különböztetnek meg a német törvények, egyik az úgynevezett „annuláló petíció” (alkalmazása szigorú szabályok szerint történik), a másik pedig a „kezdeményező petíció” (bármikor benyújtható). A petíciókhoz a lakosság 10 százalékának aláírása szükséges, míg elfogadásához a képviselőtestület 25 százalékának szavazata elégséges. A részvételi demokrácia intézményesítése jelen pillanatban nem szerepel a német önkormányzati programok koncepciójában. Ennek oka valószínűleg az, hogy komoly hagyományai vannak a lakossággal folytatott közvetlen párbeszédnek: kerekasztal-beszélgetések, fórumok, műhelymunkák. Alkalmazásuk az adott témák, projektek függvényében és tartományoktól függően változik, semmiféle szabályozás és törvény nincs. A legaktívabb a lakosság Bajorországban.

A német gyakorlatban ki kell emelni *Berlint*. A város sajátos történelmi múltja létrehozott egy olyan rendszert, amelyet elsősorban a hagyomány legalizált. A város negyedeiben úgynevezett „zsűri” működik. Tagjai a körzet szakmai tekintélynek örvendő személyiségei, akik a városnegyed fejlesztését véleményezik, és ezzel kapcsolatosan tesznek javaslatot vagy bírálatot a városvezetésnek. Funkciójuk és működésük inkább hasonlít a civil szerveződésekére. A berlini gyakorlat a részvételi demokrácia civil szervezeteken keresztüli fejlesztésére példa. A megoldás nagy hátránya, hogy a német gyakorlatban a civil szervezet kötelezettségeit semmi sem szabályozza, miként a város önkormányzatát sem kötelezi semmilyen jogszabály a javaslatok, bírálatok elfogadására. A rendszer alapja a személyek morális elkötelezettsége a lakossági érdekek iránt.

A lakosság és az önkormányzat közötti információáramlásban a német gyakorlat a helyi médiumokra és az internetre támaszkodik. Miután az internetpenetráció Európában itt a legmagasabb, érthető, hogy az e-önkormányzatiság és az e-demokrácia megvalósítása jobban előtérbe került az elmúlt évek fejlesztési programjaiban, mint a részvételi demokrácia hagyományosabb megoldásai.

Hasonló helyzetet figyelhetünk meg a *skandináv államokban*. Itt első sorban a rendkívül szórt települési szerkezet, a lakosság relatíve alacsony száma a településeken, valamint az infokommunikációs rendszerek magas penetrációja teszi indokolttá a demokrácia fejlesztésének elektronikus útra terelését. A *reflexió és kommunikáció* elterjedt formái különösen Svédországban és az Egyesült Királyságban a tanulmányi közösségek, kerekasztal-beszélgetések és a tematikus állampolgári fórumok.

Olaszország hagyományai a *városállamokban* gyökereznek. Ennek megfelelően nagy hagyománya van a nyílt fórumoknak, a kisebb településeken pedig a falugyűléseknek. Az állampolgári kezdeményezéseknek az olasz törvények két szintjét különböztetik meg – mind nemzeti, mind pedig regionális szinten –, a népszavazást és a népi kezdeményezést. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai azt mutatják, hogy a lakosság részvétele mindkét esetben rendkívül alacsony maradt. Ugyanakkor kialakulóban van egy sajátos modell, amelyet a szakirodalom „a képviselési rendszer alrendszeréként” vagy „almodelljeként” emleget: az élet különböző szektoraiban kialakult szövetségek, korporációk jutnak egyre fontosabb szerephez. Minden jel arra mutat, hogy Olaszországban a *civil szervezeteken* keresztül lehet a lakosságot aktivizálni. Ezzel szemben a területi elv csupán az igazgatási rendszer decentralizációját erősíti a lakosságban még mindig élénken élő lokálpatriotizmusnak megfelelően. A mára már több mint százötven várost tömörítő *Nuovo Municipio* valójában egy mozgalom, amely szervesen kapcsolódik az Európai Szociális Fórumhoz. Nem egyszerűen csak a részvételi demokrácia erősítését célozzák meg, hanem a szociálisan érzékeny európai városok hálózatát kívánják kiépíteni a „jól-lét” rendszerére alapozva. Ebben a koncepcióban ismét fontos szerep jut az *intelligens fejlesztéseknek és az információs technológia társadalmi alkalmazásának*.

A demokráciafejlődés összefoglalása és az új, még titokzatos modell

Hol is tartunk tehát az ezredfordulón? Európában a lokalitás szintjén a demokratikus párbeszéd *intézményesített keretfeltételei* biztosítottak:

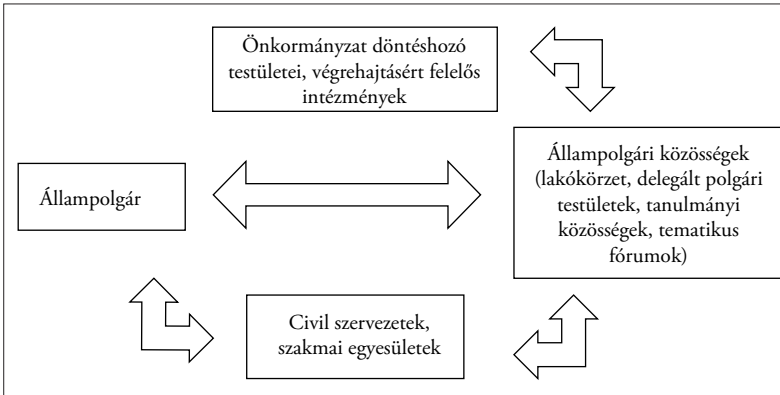
1. *Fejlesztési Tanács*: a helyi gazdaság, társadalom és kultúra, valamint a civil szervezetek köréből meghívott (felkért) konzultatív szervezet. Feladata a döntéshozó testületek munkájának szakmai szempontú támogatása.

2. *Az Európai Unió helyi demokrácia kiszélesítésére vonatkozó irányelvei és programja – Agenda 21*: célja a jelenlegi struktúráján belül az információáramlás bővítése, a konzultációk lehető legszélesebb körre történő kiterjesztése.

3. *Helyi társadalmi szerződés (város/település charta)*: helyi szövetség a város/település választott vezetése és a lakosság között a folyamatos párbeszéd fenntartására a lakóhelyet érintő kérdésekben. Az Agenda 21 lehetőséget nyújt arra, hogy a lokalitás szereplői és a lakosság fejlesztési célkitűzéseiket *charta formájában* deklarálják, és kifejezzék együttműködési szándékukat. Tartalmi elemei: a döntéshozatalt megelőző konzultáció rendszerének meghatározása, a projektek megvalósításában együttműködés és aktív lakossági részvétel. Ez utóbbi kiterjedhet a lakókörzetben elvállalt feladatok ellátására a lakosság részéről, a fejlesztéssel kapcsolatos folyamatos tájékoztatásra az önkormányzat oldaláról, valamint a projekt tartalmának esetleges változtatásaival vagy továbbfejlesztésével kapcsolatos együttműködésre.

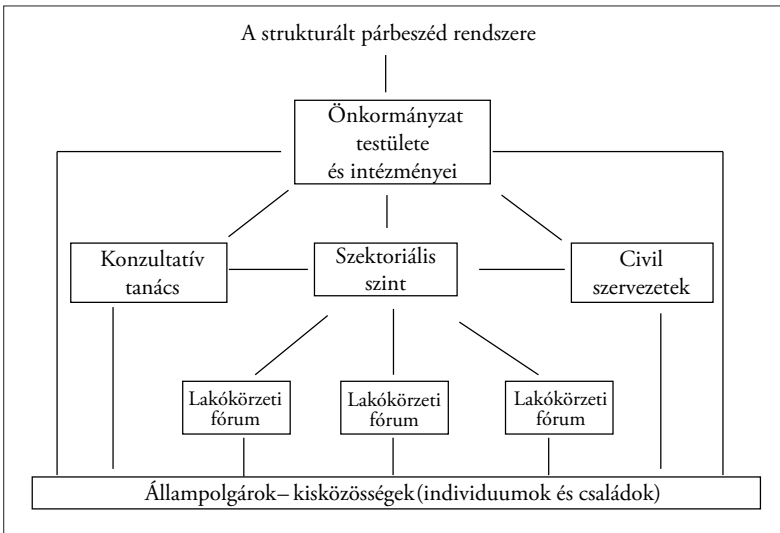
Számba véve az európai gyakorlatokat, a helyi demokrácia alábbi *intézményi modellje* rajzolódik ki (lásd ábra). A rendszer intézményesítését az alapelvekkel együtt több város chartában rögzítette (Nizzae, Nord-Pas de Calais, Blanquefort, Clichy-la-Garenne, Saint-Fargeau-Ponthierry), az olasz városok egységes chartát fogalmaztak meg stb.

19. ábra. A francia modell

A strukturált párbeszéd rendszere különböző módon épül fel, amelyet a város, régió mérete és helyi hagyományai nagymértékben befolyásolnak. Összességében elmondható, hogy szinte minden esetben ötvözik a horizontális és a vertikális elemeket.

20. ábra. A strukturált párbeszéd rendszere (U. E.)

A részvételi demokrácia lokális dokumentuma

Általános gyakorlat az európai városokban, hogy a részvételi demokrácia rendszerének bevezetését *írott dokumentumban* rögzítik. Ez a dokumentum rendszerint egy „charta”: a strukturált párbeszéd rendszerének alapító okirata. Jelentősége abban áll, hogy az alkotmány analogiájára törvényes kereteket kíván biztosítani a rendszer felállításához és működtetéséhez, egyszóval „intézményesítéséhez”. Speciális jellemzője, hogy *több elemet* ötvöz:

I. *Jogi keretek és alapelvek:*

– deklarálja a nemzeti alkotmányból következő állampolgári jogokat és azoknak a helyi demokráciában való megjelenését;

– az önkormányzati testület részvételi demokrácia bevezetésére vonatkozó határozatát;

– az önkormányzati program mindazon elemeit és prioritásait, amelyeknek megvalósításában a lakosság aktív részvételére kíván támaszkodni;

2. *Megállapodás* az önkormányzat és a lakosság között – egyfajta „társadalmi szerződés” a képviselői demokrácia és a részvételi demokrácia együttes gyakorlására. Abban különbözik a társadalmi szerződéstől, hogy itt nem ellenérdekelt, egymással szemben álló felek közötti megállapodásról, hanem a *közös érdekeltségen* alapuló együttműködésről van szó. Jellemzői:

– a lakosság és az önkormányzati együttműködés alapelveinek rögzítése;

– az együttműködés kereteinek meghatározása (információ – kommunikáció – átláthatóság stb.)

– az önkormányzat és a lakosság együttműködésére vonatkozó megállapodás. Itt kell tisztázni azon általános jogokat, önkorlátozásokat és kötelezettségeket mindkét félre vonatkozóan, amelyek az együttműködést lehetővé teszik;

– a strukturált párbeszéd akcióprogramja (a részvételi demokrácia szintjeinek meghatározása, a szükséges projektek felsorolása a rendszer kiépítésére).

3. A helyi részvételi demokrácia „intézményei”: működésük és működtetésük:

– a különböző szintek jogköreinek és működési feltételeinek meghatározása;

– az önkormányzat által vállalt kötelezettségek (információk biztosítása, működési feltételek, meghallgatások, tematikus ülések, nyilvánosság, az önkormányzati képviselőtestület által kijelölt felelősök stb.);

– a lakosság által vállalt kötelezettségek biztosítása (a szavazati többség, a párbeszéd demokratikus szabályainak elfogadása, a lakóközrethoz kapcsolódó projektekben való részvétel stb.);

– választások rendje;

– működési rend (fórumok, körzeti képviselők ülése, konzultatív bizottságok működési szabályainak alapelvi).

4. Kiemelt rövid és középtávú (terület-, gazdaság-, társadalom-, stb.) *fejlesztési projektek és programok*, valamint azon általános témakörök meghatározása, amelyek megvitatásában vagy megvalósításában az önkormányzat és a lakosság együttműködése megvalósul.

5. A dokumentum tartalmának módosítására vonatkozó rendelkezések lényeges eleme, hogy módosítás csak *közös elhatározásból*, a lakosság és az önkormányzat közmegegyezésével történhet, bár a kezdeményezés joga mindkét felet megilleti. Ugyanakkor időben szabályozza a módosítás lehetőségét: a dokumentum felülvizsgálata évente (a körzeti megbízottak újráválasztásával egyidejűleg) vagy a képviselői demokrácia szabályaihoz igazodva, választási ciklusonként is történhet.

A dokumentumok minden városban eltérőek. Gyakran előfordul, hogy a fent felsorolt elemeket több különböző dokumentumban fogalmazzák meg. Így például Blanquefortban az intézmények működésére vonatkozó megállapodást évekkel később külön *chartában* fogalmazták meg, amelyet a körzeti képviselők tanácsa dolgozott ki. Ugyancsak gyakori jelenség, hogy a körzetek üléseit és a körzeti képviselők testületének munkáját külön SZMSZ-ben rögzítik.

Az eltéréseket indokolja az is, hogy *más-más politikai vagy társadalmi szituációban* születnek meg ezek a dokumentumok. Mint láttuk Porto Allegrében a választásokat megelőzően, egy politikai alku eredményeként született megállapodás a részvételi demokrácia rend-

szerének kialakításáról. Hasonló helyzet állt fenn Európában Nizzában: itt a 2001-es helyhatósági választások listaállításának egyik fő alapelve a részvételi demokrácia elveit rögzítő dokumentum volt, amelyet a választásban részt vevő minden párt és politikai szervezet aláírt. *A dokumentum leszögezi:*

– A helyi részvételi demokrácia a társadalmi innováció alapja: a polgári öntudat megújítása, elmélyítése a polgári felelősségvállalás érdekében; lehetővé teszi a lakosság szükségleteinek és kéréseinek jobb megismerését;

– Fel kell állítani a város részvételi demokráciájának strukturált rendszerét, és biztosítani kell annak folyamatos továbbfejlődését Nice városában;

– A struktúra részelemei: a kétirányú információáramlás, a vitakozás színtereinek kiszélesítése, biztosítani minden állampolgár számára a döntéshozatalban való részvételt azon területen, amely személyesen érinti, a döntések megvalósulásának folyamatába való betekintés biztosítása;

– A strukturált részvétel (párbeszéd) rendszerének tükröznie kell a területi elvet (lakókörzet), a tevékenység (aktivitás) logikáját (civil szerveződések) és a demográfiai viszonyok logikáját (különböző korosztályok, fogyasztással élők stb.);

– A struktúra működési feltételeit a város költségvetésében biztosítani kell;

– A részvételi demokráciának fokozatosan meg kell jelennie a döntéshozatalban is (a város költségvetésének kialakítása);

– A jelöltek kötelezik magukat arra, hogy a leendő képviselő-testület tagjaiként előmozdítják a részvételi demokrácia megvalósulását és sikerét Nizzában.

Az idézett dokumentum alapvetően a város politikai szereplőinek elkötelezettségét és a pártpolitikai hovatartozástól független, a közös cél megvalósítására vonatkozó *együtműködési megállapodást* tartalmazza.

Az itáliai városok által elfogadott charta jellegzetessége, hogy az csak általános elveket és célokat határoz meg. Lényegében nem más, mint az önkormányzati testületek elkötelezettségének deklarációja a részvételi demokrácia iránt. Ugyanakkor rögzíti a városok összefogását

a lehető legjobb gyakorlat bevezetésére, a rendszer közös kidolgozására, az egyetemekkel és kutatókkal, valamint más európai városokkal való együttműködésre a munkában.

Ezzel szemben Franciaországban és Belgiumban minden város vagy régió saját chartát készít. Közös vonásuk, hogy minden esetben rögzítik az alkotmányhoz (legújabbban az Európai Unió alkotmányához), az emberi jogok gyakorlásához és a nemzeti jogrendhez kapcsolódó viszonyt. Néhány dokumentum hivatkozik az Agenda 21 programra (Grenoble – quartier Teisseire), valamint nyíltan felvállalja a Porto Allegre-i minta követését (Párizs egyes negyedei). A nagy metropoliszokban általános gyakorlat a rendszer tesztelése (Mons, Párizs, Grenoble, Bordeaux). Ez egyben azt is jelenti, hogy az alapidokumentum csupán általános alapelveket határoz meg a részvételi demokráciára vonatkozóan, a részleteket *az adott városnegyed* dolgozza ki egy ideiglenes „dokumentumban”, amelyet a projekt befejeztével beható elemzés után módosítva és a város egészére alkalmazva fogalmaznak meg (Mons).

A felsorolt új demokráciapéldák és eljárásmodok jól mutatják, hogy Európán túl és Európában egyaránt elindult egy spontán, mégis jól szervezett globális-lokális civil mozgalom, amely elsősorban lokális szinten a *részvételi demokrácia modelljének* kipróbálását végzi el. Ezt folyamatosan teszi annak ellenére, hogy erre se az ipari, se a posztipar, sőt az információs kor sem kínált kedvező feltételeket. Mindebből az is következik, hogy a szubsztanciális globalizáció és lokalizáció egyik váratlan eredménye az új állam- és demokráciamodellek felvetése meg lehetőségen *látványos alternatívaként*.

Az abai modell – esettanulmány

Magyarország sem maradt ki a részvételi demokrácia kísérleteiből, sőt egy igen *hatékony modellt* fejlesztett ki. Ezért részletesen bemutatjuk egy dunántúli (Székesfehérvárhoz közeli) nagyközség, *Aba demokrácia-fejlesztési koncepcióját* és kibontakozó *gyakorlati példáját*.

Európában a részvételi demokrácia megvalósításának programját elméletileg – az információtól a közös döntésig (a valós részvételig) – *négy fejlesztési szakaszra* bonthatjuk:

1. *Az információáramlás kétirányúsítása*: a választott képviselők és az önkormányzati intézmények számára lehetővé teszi a lakosság elvárásainak, kívánságainak jobb megismerését; a lakosság betekintést nyerhet a döntések tartalmába és a döntéshozók szándékainak és az önkormányzattól független objektív feltételek megismerésébe. – Ez a szint Abán egy éven belül megvalósítható, és azóta ez meg is történt. Kidolgozták az információáramlás különböző technikáinak rendszerét is.

2. *Konzultációs rendszer (strukturált párbeszéd) kialakítása*: a lakosság kifejtheti álláspontját az adott kérdésekben, de a hatalom gyakorlói nem kötelesek azt figyelembe venni a döntéshozatalok során. – A második szint eléréséhez Abán a feltételeket biztosítottak látjuk. A felmérések, valamint a már korábban is rendszeresített falugyűlések népszerűsége alapján az önkormányzat és a lakosság részéről a szándék egyaránt tapasztalható. A *lakóközvetek képviselői rendszerének kialakítása* és a *társadalmi szerződés megkötése* e téren alapvető fontosságú.

3. *Egyeztetés és együttműködés rendszere*: a fejlesztésnek ezen a szintjén a lakosság teljes részvétele megvalósul a lakókörnyezetükhöz kapcsolódó fejlesztési projektek kivitelezésében (lásd Ile de France, Lille). Abán ez az intelligens várossá válás programja, vagy többek között a Dél Kapuja projekt stb. Ezen a szinten a helyi döntéshozó és végrehajtó hatalom időnként önkéntes kompromisszumok megkötését vállalhatja. Ennek a szintnek a működőképességéhez az önkormányzat részéről

kijelölt felelős személyre van szükség. Európában általában az egyik alpolgármester feladata a rendszer működtetése. – Világosan meg kell határozni azon kérdésköröket, témákat, amelyekben az együttműködés sikerrel végigvihető. Az első egy-két évben olykor tanácsos ezt a kört leszűkíteni, mert minden kudarc gyengítheti a továbblépést, elbizonytalanítja a polgárokat.

4. *Participáció (részvétel) szintje*: a hatalom megosztása a közösen hozott döntésekben (*co-décision*) is jelentkezik. – Ennek a szintnek a megvalósítása véleményünk szerint még a jövő kérdése, de előkészítése az intelligens (város- és terület-) fejlesztések során szem előtt tartandó. A felmérések alapján egy ilyen mélységű felelősségvállalásra az abai lakosság ma még nem felkészült. Ugyanakkor fontosnak tartjuk a felkészítő munkát: mobiltelefonos tájékoztató jellegű szavazások, interaktivitás, a kábeltévé műsoraiban a lakossági vélemények (lakókörzetek) bemutatása, a vélemények ütköztetése, kerekasztal-beszélgetések, a honlapon rendszeres fórumok szervezése stb. Ezekre az újításokra a lakosság nyitott.

Annak ellenére, hogy a részvételi demokrácia gyakorlata hihetetlen gyorsasággal terjed Európa- és világszerte, ma még az eredmények igen bizonytalanok. Az okok *több tényezőre* is visszavezethetők:

– A politika és a közpolitika között ma még nehéz a határvonalat meghúzni, így a képviseleti (közvetett) és a részvételi demokrácia szembeállítás a civil szféra és az önkormányzatok együttműködése helyett érdekkellentéteket generál(hat). – *Abán* a felmérések azt mutatják, hogy a lakosság bár a fogalmak pontos meghatározásával nincs tisztában, a kontrollkérdések mégis világosan mutatják, hogy különbséget tudnak tenni a pártalapú politizálás és a helyi közpolitika között. Összességében pozitív véleményünknek adtak hangot, amikor hangsúlyozták, hogy Abán a pártpolitika nem dominál. Ezt a meggyőződést kihasználva jelentős lépéseket lehet tenni *a bizalom és a részvétel* irányába. Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy a válaszadók többsége kívül érzi magát a helyi közéleten. Miután a lakosság korát, nemét, érdeklődését és szociális helyzetét tekintve is igen szórt – még az egyes lakókörzeteken belül is –, javasoljuk, hogy ne csak a területi elv, hanem tematikák és feladatok mentén is kísérletet tegyünk az önkormányzat mozgósításon: például az

Aba Napok kiszélesítése, amelynek során egy-két lakókörzet bemutatkozik, vagy gyerekprogramok szervezése, például versenyek stb.

– A demokráciafejlesztés negyedik szintje a jelenlegi intézményi és társadalmi környezetben inkább idealisztikus, mint megvalósítható cél. Ez is indokolja, hogy a fejlett Észak országokban a negyedik szakaszt az *információs technológia intenzív* alkalmazásával képzelik el. Abán ez alapvetően a helyi és kistérségi e-közigazgatás lenne, amelynek részletes programja elkészült. – Ismételten utalnunk kell felmérésünk azon eredményére, hogy Abán a lakosság rendkívül nyitott az új irányában, annak ellenére, hogy az önkéntes részvételre sokak lehetősége korlátozott. A körzetesítést kihasználhatjuk az információs kultúra terjesztésére: körzetenkénti ingyenes tanfolyamok, internet-hozzáférés, kábeltévében közvetített lakókörzeti műsorok, vetélkedők indulhatnak. Olyan programokat kell szervezni, amelyek során az egymást alig ismerő vagy kapcsolatot nem tartó egyének közös identitása, összefogása erősíthető.

– Az állampolgárok *közösségi részvétele* sok országban kétes: szkepticizmus, személyes döntések, félelem a nyilvánosságtól stb. Magyaránú részvétel szinte sehol sem valósult meg. A tapasztalatok alapján átlagosan tíz százalékos részvétellel lehet számolni, ami nagyvárosok esetében igen tekintélyes létszám, de egy kisvárosban vagy községben a program esetleges ellehetetlenüléséhez vezethet. – Ezzel a lehetőséggel sajnos *Abán* is számolni kell, annak ellenére, hogy a kijelölt két körzetben végzett felméréseink *pozitív hozzáállást és erős fogadókészséget* mutatnak. A jelenlegi civil aktivitást vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a közösségi aktivitás jelenlegi szintje nagyon alacsony a községben. Bár a válaszadók többsége időhiányra hivatkozott, a kérdezőbiztosok benyomása az volt, hogy sokkal inkább az érdektelenség és a közösség kívüliség érzete a passzív magatartás igazi oka. Abán is számítani lehet arra, hogy a kezdeti lelkesedést komoly lemorzsolódás követi majd. Igen nagy a valószínűsége annak is, hogy háztartásonként csak egy, jó esetben két személy vesz majd részt a körzeti fórumokon. Ez egy hetven felnőttet számláló körzetben optimális esetben is csupán 20-30 résztvevőt jelenthet. Tíz-húsz százalékos aktivitás mellett 10-12 főre lehet számítani, ami megint csak negatív hatású, hiszen a „miért csak

mi?” kérdése óhatatlanul felvetődik. Javasoljuk tehát, hogy a munka vagy nagyobb körzetekben vagy több körzet összevonásával történjen. A másik fontos elem a gyűlések, fórumok időtartama. A lakosság nagy része inázó, gyerekeket nevel, vagy idős ember. A végeláthatatlan gyűlések riasztóak. Ezért javasoljuk, hogy a fórumok időtartamát és a hozzászólásokat egyaránt időben korlátozzák, és a körzeti képviselőkkel együttműködve dolgozzanak ki egy egységes ügyrendet. Felméréseinkben ezt a megoldást minden válaszadó támogatta. A lemorzsolódás csökkentésének másik módja a helyi fórumok, gyűlések folyamatos ébrentartása: a napirendek sorába mindig be kell illeszteni egy közérdeklődésre alkalmas kérdést, információt, meghívott személyt. A lakóközveti képviselő szerepe és személyisége meghatározó.

– A döntéshozatalba való bevonás egyik sarkalatos kérdése marad, hogy a lakosságnak semmiféle kötelezettsége sincs, így a *felelősség megállapítása* lehetetlen. Ez komoly feszültségekhez vezethet a választott testületek és a lakosság között. – Ezen egyedül a területi alapon történő választott *civil képviselők* intézményesített rendszere tud segíteni. Az európai példák nyomán *Abán* is javasoljuk az évenkénti választás lehetőségének nyitva tartását: az alkalmatlan képviselők lecserélésére, s más aktív és tehetséges személyek számára is teret adni a közösségen belül. Ez a rendszer erősítheti az önkontrollt, valamint a képviselő kontrollját is. A másik fontos elem lehet, hogy a körzeti gyűlések hozzászólásait, javaslatait és szavazásait egyszerűsített jegyzőkönyvben rögzítsék, és azt a körzet minden háztartásába juttassák el. A lakosság személyes felelősségvállalását, de a rendszer átláthatóságát is csak a nyilvánosság keretei között lehet biztosítani.

– A civil szervezetek ma jóval *kisebb szerepet* játszanak a helyi közéletben, mint azt korábban tapasztalhattuk. Anyagi függőségük a helyi önkormányzatoktól a lakosság bizalmatlanságának forrása is lehet. Legitimitásukat a lakossági vélemény formálásában és képviselésében gyengíti, hogy jelenlétük nem reprezentatív minden lakóközvetben. – *Abán* annak ellenére, hogy a hazai viszonyok között jól működő civil élet van, az általunk megkérdezettek többsége nem vagy alig ismeri a civil szervezeteket. Ugyanakkor a helyi demokrácia fejlesztése szempontjából szerepük nem elhanyagolandó. A lakossági megítélésük

jónak mondható. Ezért javasoljuk bevonásukat a konzultatív testületekbe, amivel a körzeti képviselők munkáját és a lakókörzetek tájékoztatását, vitáját segíthetjük.

A civil képviselők bemutatása, terveik elemzése

2005. május elején *kérdőíves felmérés* készült az abai megválasztott *civil képviselők* körében. A postai úton kiküldött 24 kérdőívből húsz érkezett vissza kitöltve, így ezeket dolgoztuk fel.

Az alábbiakban a kutatás *gyorselemzését* mutatjuk be: az első rész a civil képviselők demográfiai adatait tartalmazza, idegennyelvtudását és a számítógép-használati szokásaikat, a második rész pedig a társadalmi szerepvállalás és a civil képviselőség feladatkörének önértelmezésére összpontosít.

A nemek szerinti megoszlás alapján az abai civil képviselők 75 százaléka férfi, 25 százaléka nő. A legtöbben a 30–40 év közötti korosztályhoz tartoznak (45 százalék), a 40–50 és az 50–60 év közötti korosztályból csak öt-öt képviselő van, és mindössze egy személy harminc év alatti. Az abai civil képviselők többsége tehát a középkorosztályhoz tartozik.

A képviselők családi állapotát illetően elmondható, hogy 75 százalékuk családos, és csak 25 százalékuk elvált, hajadon vagy nőtlen.

Iskolai végzettség szempontjából nincs túlréprezentálva sem a *felsőfokú*, sem az *alacsonyabb* végzettséggel rendelkező képviselők aránya. Nagyjából fele-fele arányban szerepelnek azok, akiknek maximum érettségijük van (12) és azok, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeznek (8). A legtöbben szakiskolát végeztek (30 százalék), 20 százalék érettségizett, 15-15 százalék azok aránya, akik egyetemet vagy posztgraduális képzést végeztek, 10-10 százalék a nyolc osztályt és a technikumot végeztek aránya.

A civil képviselők 65 százaléka *teljes munkaidőben* dolgozik, 10 százalékuk csak *részmunkaidőben*, 25 százalékuk pedig inaktív (nyugdíjas).

Az iskolai végzettséghez hasonlóan a foglalkozás tekintetében is megoszlának a képviselők. A civil képviselők 30 százaléka van vezető

pozícióban, 20 százaléka szakmunkás, 15 százaléka egyéni vállalkozó, 10 százaléka szellemi beosztott. Mindez azt mutatja, hogy az abai polgárok nem elsősorban értelmiségieket vagy egyáltalán szellemi munkát végzőket választottak ki.

A képviselők 65 százaléka *egy nyelvet sem beszél* társalgási szinten, 20 százalékuk beszél a németet, 15 százalékuk pedig az angolt. Ez a kép egyezik azzal az általános helyzettel, hogy a mai közép- és felső középosztály tagjainak többsége nem beszél idegen nyelvet.

Arra a kérdésre, hogy ki milyen típusú munkahelyen dolgozik, azt a választ adták, hogy a képviselők körülbelül ugyanolyan arányban dolgoznak a magánszférában, mint az állami szférában, s az önkormányzati munkatársak aránya 20 százalék.

A képviselők 70 százaléka rendelkezik számítógéppel, 30 százaléknak pedig se a munkahelyén, se otthon nincs számítógépe. Ez az adat *meglepetést okozott*, hiszen ez az arány kétszerese az országos átlagnak. Internet-hozzáférési lehetősége a képviselők 55 százalékának van, ami megint *sokkal magasabb* az országos átlagnál. Az internetet leginkább tájékozódásra, információgyűjtésre használják (55 százalék), e-mailezésre 30 százalék, tanulásra 20 százalék, és csak 15 százalék azok aránya, akik az internetet üzleti tevékenységre is használják.

A képviselők 60 százaléka korábban *nem vállalt* semmilyen társadalmi szerepet, 40 százaléka pedig már régebben is rendelkezett hasonló tisztséggel. Ez megint jó jel, hiszen a 60 százalék arra utal, hogy a többség most először kap közösségi megbízatást, így a helyi társadalomból többségében új emberek jutottak képviselői lehetőséghez.

A képviselők a *részvételi demokrácia* fogalma alatt a következőket értik: szélesebb körű, úgynevezett strukturált párbeszéd a helyi döntéshozók és a lakosság között (85 százalék); a lakosság szélesebb körének bevonása a döntések előkészítésébe (80 százalék); civil képviselők segítségével hatékony települési civil testület/fórum létrehozása (55 százalék). Továbbá lényegesnek tartják az információ eljuttatását mindenhol (40 százalék), a társadalmi szerződés megkötését az önkormányzat és a lakosság között (40 százalék); a helyi társadalom (vagy csak az utcaközösség) gondolatainak, értékeinek, szándékainak kifejezését (35 százalék); az önkormányzat hatékony működésének támogatását (35 százalék).

A válaszokból az derül ki, hogy a *strukturált párbeszéd* vitte el a pálmát, ami egyúttal arra utal, hogy a civil képviselők értik a részvételi demokrácia központi gondolatát, miközben mindehhez képest csak fele szavazatot kapott a társadalmi szerződés megkötése az önkormányzat és a lakosság között (40 százalék) és a helyi társadalom (vagy csak az utcaközösség) gondolatainak, értékeinek, szándékainak kifejezése (35 százalék).

A legtöbben *azért vállalták el* a civil képviselőségre való jelölést, hogy Aba sikeres, fenntartható, intelligens kisváros legyen (75 százalék), a képviselők 50 százaléka azt vallja, hogy felkérték ennek a tisztségnek az elvállalására, 45-45 százalékuk felelősséget érez a közügyek iránt, vagy véletlen folytán alakult így. A családtagok javaslata vagy az egyéni érdek elenyésző mértékben játszott szerepet a jelölés elvállalásakor, az esetek mindössze 10 százalékában. Ez a válaszor pedig azt a visszajelzést adja, hogy a többség nemcsak ismeri, hanem támogatja is, hogy Aba intelligens kisváros legyen.

Arra a kérdésre, hogy mi a civil képviselők *legfontosabb feladatköre*, a válaszadók legtöbben az utcaközösség és ezen belül a családok érdekeinek képviseletét (85 százalék) jelölték meg, továbbá a lakossági aktivitás erősítését, hogy Aba fenntartható, intelligens kisváros legyen (70 százalék), és végül a lakosság inspirálását, hogy részt vegyen a részvételi demokráciában (70 százalék). Az információk eljuttatását a lakossághoz a civil képviselők 30 százaléka tartja fontosnak. Érdekes módon a pénzforrások felkutatását a célok elérése érdekében a képviselőknek csak 10 százaléka jelölte meg.

A civil és más képviselők központi fórumának, az „Abai Magisztrátus”-nak a képviselők 75 százaléka szerint az a szerepe, hogy érvényre juttassa az utcaközösség *érdekeit*, 70 százaléka az összefogást hangsúlyozza a közös jövőkép szisztematikus megvalósítása érdekében, ugyancsak 70 százalék pedig az utcaközösség *értékeinek*, céljainak érvényesítését. Az talán ellentmondásra utal, hogy az utóbbi két kérdésnél az elsőbbséget az utcaközösség érdeke/értéke kapta, miközben a részvételi demokrácia értelmezésénél ugyanez a szempont az egyik utolsó helyre került.

A képviselők 50-50 százaléka gondolja azt, hogy a civil képviselők fórumának az a szerepe, hogy *jövőképet* adjon a falunak, és *együttmű-*

ködő partnerséget biztosítson az önkormányzattal. Ez majdnem ideális válaszarány, hiszen sem a jövőképalkotás, sem az önkormányzattal való együttműködés nem szorul háttérbe.

Summázva az eddigieket, azt mondhatjuk, hogy az *abai civil képviselők* egyrészt jól reprezentálják a helyi társadalmat, másrészt az átlagosnál felkészültebbek, tudatosabbak, harmadrészt pedig a vállalt szerepüket meglehetősen magas szinten értelmezik.

Az abai részvételi demokrácia létrejötte és az e-demokrácia esélye

Ebben a fejezetben másfél év (2004 júniusától 2005 végéig) eseménytörténetének *fontosabb fordulópontjait* foglaljuk össze.

Az abai *demokráciafejlesztési kísérlet*, illetve a *társadalmi szerződés megkötésének* gondolata először 2004 tavaszán-nyarán merült fel. A program kezdeményezése azzal indult, hogy az önkormányzat (mindenekelőtt Kossa Lajos polgármester) 2004 őszén falugyűlésen ismertette az elképzelést. Az eseménytörténet legizgalmasabb időszaka 2005 márciusának elején volt, amikor Abán a 24 utcaközösség polgárai a kultúrházban *megválasztották* civil képviselőiket. Ebben a fejezetben a demokráciafejlesztési kísérlet történetének legfontosabb dokumentumait publikáljuk.

A demokráciakísérlet hivatalos indítása (falugyűlés, 2004. szeptember)

Aba nagyközség önkormányzata 2004. szeptember 23-án (csütörtök) 18 órára falugyűlést hívott össze az abai Millenniumi parkba. Ennek a *meghívójában* a következő mondatok szerepeltek:

„2004. január 1-je jelentős mérföldkő településünk életében, a kormány pozitív döntésének köszönhetően önálló kistérséggé vált a Sárvíz, Aba pedig térségközpontként történelme legnagyobb lehetősége

előtt áll. Az önálló térséggé válással új fejlesztési források is megnyíltak előttünk, amelyek segítségével az elkövetkező hónapokban eddig soha nem látott beruházási hullám indul el Abán a néhány milliós munkáktól milliárdos fejlesztésekig bezárólag. A lehetőség egyben nagy felelősséget is magával hordoz, ezért meggyőződésünk, hogy a fizikai (külső) megújulás csak akkor lesz sikeres, ha ezzel egyidőben a közösség lelki-szellemi megújulása is elkezdődik. E törekvést elősegítendő Aba Nagyközség Képviselő-testülete *egy helyi társadalmi szerződés megkötését* kezdeményezi.

Az új programok és fejlesztések az élet szinte minden lényeges területét egyszerre és egymást erősítve indulnak el, amelyek sikeréhez elengedhetetlen az önkormányzat és a helyi társadalom szoros és hatékony együttműködése.”

Felhívás helyi társadalmi szerződés megkötésére

Abán a társadalmi szerződés előkészítése, megvitatása és a civil képviselők megválasztása érdekében minden család az alábbi *Felhívást* kapta meg:

Felhívás helyi társadalmi szerződés megkötésére

„Hol tartunk ma?

Hogy is hangoznak ma a *régi igazságok*? Egy falu vagy egy város közös remény és vállalkozás. Egy település helyi társadalmá közös létforma és összetartozás tudat. Egy önkormányzat együttes vállalkozás a település vezetésére és életkedvének erősítésére. Egy iskola olyan intézményes szellemi együttműködés, amely a fiatalok számára tudást és életvezetési stratégiát kínál. Egy család sem más, mint – túl a termelési és fogyasztási szerepeken – érzelmi, lelki és szellemi közösség.

Megvalósult ez? Ma a helyi társadalmakban az a felfogás erősödött meg, hogy mindent inkább egyedül próbál meg, mint bárki mással együttműködve. Ez az íratlan életfelfogás ma azért uralkodik, mert az elmúlt száz évben a különböző helyi elitek gyakran a közösség érde-

kével szemben vezettek. Ám nem foghatunk mindent a külső körülményekre. Ne felejtsük el, hogy nagyon sok utcában a szomszédok képtelenek együttműködni, sőt a legkisebb érdek- vagy értékellentétet is csak durva eszközökkel próbálják meg orvosolni.

Nézzünk körül tágabb és szűkebb világunkban, s magunkban. Mindenfélé azt tapasztalhatjuk, hogy a *normális együttműködés akadozik*, sőt akár azt mondhatjuk, hogy az új barbárosodás inkább terjed, mint csökken. Nincs elég nyugalom, elég béke bennünk, nem tudunk a másik emberre figyelni, a másik érdeke számunkra érdektelen, ítéleteinket pontatlan információkra vagy vélekedésekre alapozzuk, a másik embernek nem a jobb, hanem a rosszabb arcát látjuk, a közösségek vezetőit szinte mindig előítélettel nézzük, haragszunk a körülöttünk lévő világra, miközben a saját portánkat sem tesszük rendbe. Nem értjük a világot, nem érezzük jól magunkat benne és javításáért lehetőleg semmit nem akarunk tenni.

Bezzeg magát mindenki *jónak és tisztának* tartja, miközben másokat – ha nem is mindenkit – *rossznak és tisztázatlannak* ítél. Ebből vagy az következik, hogy mindenki rossz, az is, aki magáról jót gondol, vagy mindenki legalább részben jó, s akkor magunkról is feltételeznünk kell, hogy legalább részben rosszak vagyunk. Ha nem veszünk részt a közösség életében, s nem egyszer – a sok korábbi sérülés miatt – szinte elbújunk a világ elől, akkor sem az nem derülhet ki, hogy jók, sem az, hogy rosszak vagyunk.

Nos, itt tartunk ma. Olyan sok sérülést, megaláztatást, fájdalmat okozunk egymásnak, hogy szinte lehetetlenné tesszük a másokkal való gondolatcserét, lelki egymásra figyelést vagy a közös fellépést. Márkánosan fogalmazva: nincs közösség és nincs egyéni boldogság, s a kivételek most is csak a szabályt erősítik. Mindez abban is megnyilvánul, hogy az egyéni és családi határainkon túli települési-közösségi világban nincs – se íratlan, se írott formájú – *társadalmi szerződés*.

Hol tarthatnánk?

Haragudhatunk bármennyire a külvilágra, a szomszédra, a falura, a hatalomra, a globalizációra, de az a közismert igazság nagyon nehezen cáfolható meg, hogy saját világunkban, a családukban, a baráti körünkben (ha még, vagy már van) *mi vagyunk az illetékesek*, és mi

hozzuk a döntéseket. Elsősorban rajtunk múlik, hogy szereteteinket a tenyerünkön hordjuk, vagy nem, hogy a külső siker hajszolása helyett – jelképesen is – saját kertünket építjük-e, vagy nem, hogy a közösség dolgaiban önzetlenül segíteni akarunk-e vagy nem. Nem a szegénységtől vagy a gazdagságtól függ, hogy kimondott mondatainkkal bántani akarunk-e, vagy nem, hogy az utcasarkon hallott gonosz megjegyzéseknek hiszünk-e, vagy nem, hogy keresztény emberként Isten szeretete, vagy ateista emberként humanista erkölcs vezet-e minket, vagy nem.

Évszázadok óta ott tarthatnánk, hogy a többség legalább többnyire a *jó mellett* döntsön. De ez még nem történt meg, s olyan illúzióknak sem lehet, hogy ez rövidesen bekövetkezik. Ugyanakkor magunkban és másokban gyakran azt tapasztalhatjuk, hogy a többség igenis a jót szeretné választani, de valami vagy valaki közbeszól, akadályoz, elterel. És mi ebbe belenyugszunk. Hasonló a helyzet a közösségekkel is. Egyáltalán nem tartunk ott, hogy az emberek egymás iránti empátiával és nyitottsággal – már a napi érdekeik miatt – *együttműködjenek*, holott igazából minden ember vágyik társakra, baráti közösségekre, s sok minden feladatot ellátna, ha a külső világban tapasztalná, hogy becsülik, megszólítják és felkérlik. Keressük tehát a közösséget, de valami – fáradtság, kudarc, rossz pletyka stb. – elterel minket. Azért is belenyugszunk ebbe, mert nem gondolkodunk elég világosan.

Már régen ott tarthatnánk, hogy az önkormányzat erkölcsi súllyal bír, a közösség vállalja a megválasztottait, és a közös döntések valóra váltásáért mindenki hajlandó egy kapavágásra. Már régen annak örülhetnénk, hogy az egy utcában lakók számára erkölcsi parancs a szomszéd megbecsülése és támogatása, vagy semmi akadálya nem lenne annak, hogy saját tudásainkat is felkínáljuk az utca végén lakóknak is. Már régen oda juthattunk volna, hogy a rokonok között bensőségebb a kapcsolat, s a családokban a szeretettel szemben nem alternatíva a viszály. De a külső világ sajnos *pontosan olyan*, mint a belső világunk, s fordítva, a belső világunk *nem jobb*, mint a sokat szidott külső világ. Várjuk, hogy kívülről szeressenek minket, de mintha képtelenek lennénk arra, hogy a kintieket szeressük.

Az egész globális vagy lokális világunkban ismételten tudatosul: a megváltás *aligha kívülről, sokkal inkább belülről* érkezik. Nem másoktól jön, még ha mások sokat segíthetnek is. Nincs mire várunk, holott a várakozás állapota egyébként izgalmas lehet. A belső döntéseket mindenkinek naponta kell meghozni, s naponta kell azzal szembeülnie, hogy miben volt erős és gyenge. A közösségnek, és különösen a közösség (például az önkormányzat, az egyház, az óvoda és az iskola) vezetőinek pedig mindent meg kell tenni azért, hogy intézményes és intézményeken túli, de szervezett támogatást adjanak a személyes jó döntések meghozatalához és az ezekből következő kisközösségi cselekvésekhez. *Milyenek* legyenek ezek az intézményes segítségerek, és hogyan szerveződjenek meg és váljanak elérhetővé?

A titok és a jó válasz is valahol itt rejtőzik.

Hogyan jutunk tovább?

A válaszhoz vezető felvetések nagyon evidensek. 1. Tisztázzuk, hogy településként és közösségként milyenek vagyunk! 2. Tisztázzuk, hogy mit akarunk együtt sokfélét és sokféleképpen! 3. Tisztázzuk, hogy miképpen jutunk el oda, ahova akarunk haladni! 4. Ha tisztáztuk a fő kérdéseket, akkor kössünk nyilvános megállapodást, helyi társadalmi szerződést! 5. Ha tisztáztunk minden lényegest, akkor döntsük el, hogy saját magunk mit teszünk mindennek érdekében! 6. Ha saját akaratomkat tudjuk, a szomszédokkal együtt valakit – mintegy negyven településrészen – bízzunk meg az összefogás szervezésével! 7. Az önszerveződéseink összefogói (beleértve a civil szervezeteket is) működtessenek valamilyen községi civil testületet vagy helyi civil parlamentet! 8. Ha helyi társadalmunkat összefogjuk, gyűjtsük össze az ehhez szükséges tudásokat nyilvános formában, és ezeket dolgozzuk fel egy általunk alapított civil egyetemen! 9. Ha elkezdünk magasabb minőséggel együttműködni, akkor saját intézményeinket szeressük jobban és vegyük őket jobban igénybe! 10. Ha szükségképpen új utakra is indulunk, s új közösségi vállalkozásokba kezdünk, akkor ezeket becsüljük meg, s – ahogy ezt az emberek mindig is tették – fogjunk össze az elképzelés valóra váltásáért!

Sok-sok kérdést tehetnénk még fel, de talán gondolkodási irányként és módszerként ennyi is elég. Számos felvetésre már válasz is van, vagy legalább is a válaszkísérletek már születőben vannak. Az elmúlt

években komoly – más településen még el sem képzelt – válaszalternatívák fogalmazódtak meg, s azt egyre nehezebb vitatni, hogy az intelligens városná válás átfogó, egyszerre a hagyományokra és a jövőre építő programja *jó kiindulópont*. Úgy érezzük, eljött az ideje, hogy a nagyközség önkormányzata és a település lakossága egymással *nyilvános társadalmi szerződést* kössön. Ennek azonban csak akkor van értelme többek között: 1. Ha nemcsak megegyeztünk, s testületileg elfogadtuk, hanem a többség belül is vállalja a közös programot. 2. Ha a közös jövőterv nemcsak néhány hónapra, hanem legalább egy évtizedre előre lát. 3. Ha a helyi társadalmi szerződést nemcsak a vezetők, hanem a helyi polgárok is aláírják. 4. Ha mindenki előtt világos, hogy a társadalmi szerződés betartásáért minden fél személyesen is felelős. 5. Ha a többség érzi vagy érti, hogy ebben a modern világban ez a társadalom vagy közösségfejlesztés talán fontosabb, mint a korábbi századokban.

Javasoljuk, hogy minden jó akarat és tudás összesítésére *alakuljon meg* – elsősorban helyi vezetők s polgárok, valamint szakmai konzulensekként hazai és külföldi tanácsadók részvételével – egy olyan *testület*, amely a következő hónapokban megfogalmazza a társadalmi szerződés szövegét, amelyet aztán az önkormányzat és a helyi civil társadalom közös vitára bocsát. Ha a nyilvános viták után a társadalmi szerződés szövegéről és céljáról a többség által elfogadható megegyezés születik, akkor az abai társadalmi szerződést *írja alá* mindenki, főként azok, akik programját tudatosan elfogadják és vállalják, majd ezt követően mindenki, vagy minden család kapjon belőle (díszes oklevélként) egy példányt. Ha ide eljutunk, és új alapokon folytatódik a közösség lelki-szellemi megújulása, egy rendkívül *komoly és távlatos feltételt* teremtetünk meg az élhetőbb, a kevesebb szenvedést okozó és az eredményesebb együttműködést szolgáló jövő érdekében.

2004. szeptember

Aba Nagyközség Képviselő-testülete”

Helyi társadalmi szerződés megvalósításának forgatókönyv-tervezete (harmadik változat)

Abán a nagyközség képviselő-testülete és a falugyűlés egyaránt megszavazta és elfogadta, hogy szülessen meg a *helyi társadalmi szerződés* az önkormányzat és a helyi polgárok, családok között. A társadalmi szerződés koncepcióját, tartalmát ismerteti a „Felhívás helyi társadalmi szerződés megkötésére”.

Ennek alapján a helyi társadalmi szerződés létrehozásának, aláírásának a következő forgatókönyvét javasoljuk:

8. táblázat. Javaslatok a helyi társadalmi szerződéshez

<i>Szakaszok</i>	<i>Feladat neve</i>	<i>Tartalma</i>	<i>Megvalósítás időpontja</i>	<i>Felelős</i>
1. szakasz	24 körzet kijelölése, a forgatókönyv elfogadása, civil szervezetek jelölései	a felhívás értelmében a körzetek határainak megrajzolása, civil képviselőket a polgárok és a civil szervezetek jelölhetnek	2004. dec. 15.– 2004. jan. 30.	önkormányzat, civil szervezetek, Stratégia kutató Intézet (SKI)
2. szakasz	interjúk három-négy mintakörzetben	kérdőíves mélyinterjúk készítése, értékelése	2004. dec. 15.– 2005. jan. 30.	SKI
3. szakasz	a társadalmi szerződés tartalmának tervezete vitaanyagként elkészül	választásokhoz a tervezet szövegének összeállítása	2005. febr. 28-ig	tanácsadó testület
4. szakasz	a mintakörzetekben a választások lebonyolítása	tanácsadói segítséggel két-három körzetben a mintaválasztások követése	2004. dec. 15.– 2005. febr. 28.	körzetek, civil szervezetek, SKI, önkormányzat stb.
5. szakasz	a körzetekben a 24 civil képviselő megválasztása	a minták tapasztalatai alapján az összes körzetben választás	2005. február– március	civil szervezetek, utcaközösségek
6. szakasz	a civil képviselők helyi szervezete megalakul	24 civil képviselőből megalakul a közös koordinációs csoport	2005. március– április	civil szervezetek, utcaközösségek

<i>Szakaszok</i>	<i>Feladat neve</i>	<i>Tartalma</i>	<i>Megvalósítás időpontja</i>	<i>Felelős</i>
7. szakasz	civil tudások összegyűjtése a nagyközsegi portálon	portál készítés vagy -kiegészítés, feltöltés, működtetés	2005. április–május	SKI
8. szakasz	civil képviselők (és mások) számára megalakul a civil egyetem	a 24 civil képviselő új tartalmú, új módszerű képzése	2005. április–december	önkormányzat, közös civil szervezet, SKI + HÉA
9. szakasz	a társadalmi szerződés nyilvános vitái	a lakosság széles köreinek bevonása a szerződés előkészítésébe	2005. március–április	önkormányzat, közös civil szervezet, SKI
10. szakasz	a társadalmi szerződés aláírása a közös program alapján, és minden aláíró példányt kap belőle	ha aláírta az önkormányzat és a közös civil szervezet és majd a polgárok, családok, akkor mindenki kap egy díszes példányt	2005. márc. 15. –április 15.	önkormányzat és közös civil szervezet
11. szakasz	a társadalmi szerződés megvalósításának forgatókönyvei, alternatívái	közben elkészül az aláírt szerződés megvalósításának részletes forgatókönyve, majd aláírják	2005. április–május	önkormányzat, közös civil szervezet, SKI
12. szakasz	a társadalmi szerződés megvalósításának első lépcsői	folyamatos kontroll és módosítás a megvalósításban	2005. április 15-től 2006. dec. 31-ig	önkormányzat és közös civil szervezet
13. szakasz	a társadalmi szerződés ünnepei s az intelligens városépítés előkészítése	mindez előkészíti és felgyorsítja a 2007–2008-ban esedékes várossá válást	2005. április 15-től 2006. dec. 31-ig	önkormányzat és közös civil szervezet

A forgatókönyv természetesen csak a *nagyobb lépéseket* tartalmazza, egy-egy szakasz szükségképpen több kisebb lépésből áll. A folyamat október végétől jövő év április közepéig tart; eldöntendő kérdés, hogy ez a bő félév sok vagy kevés idő. A megvalósításba értelemszerűen sokkal több szereplő bevonható, mi csak a legfontosabb típusokat jeleztük. Az első eredményeket érdemben másfél év múlva, 2006 végén lehet összefoglalni, s ez szerencsésen egybeesik az önkormányzati választásokkal is.

2004. október

Stratégia kutató Intézet

Levél az abai polgárokhoz (2005. február)

2005. év februárjában az abai családok *körlevelet* kaptak a helyi önkormányzattól.

„Tisztelt Hölgyem/Uram!

Amint azt Ön már nyilván hallotta vagy tudja, Aba nagyközség polgárai 2005 őszén, a falugyűlésen úgy döntöttek, hogy a falu lakossága egymással és a falu vezetőivel *társadalmi szerződést* köt, elsősorban azért, hogy a következő hét-nyolc évre közösen valósítsák meg messzire néző terveiket. Ez az együttműködés társadalmi megállapodása lehet.

Az Európai Unió következő fejlesztési időszaka 2007-től 2013-ig, az újabb magyar választási ciklus 2006-tól 2010-ig tart. Ezért ma minden településen 2010-2013-ig érdemes előre gondolkodni és legalább eddig szóló *fejlesztési terveket* készíteni.

A tavaly elfogadott társadalmi szerződés *Felhívása* nagyon egyszerűen fogalmazta meg a teendőket. Tisztázzuk, hogy településként és közösségként *milyenek* vagyunk! Tisztázzuk, hogy *mit akarunk* együtt sokfélét és sokféleképpen! Tisztázzuk, hogy *miképpen* jutunk el oda, ahova akarunk haladni! Ha tisztáztuk a fő kérdéseket, akkor kössünk nyilvános megállapodást, *helyi társadalmi szerződést!* Ha tisztáztunk minden lényegest, akkor döntsük el, hogy saját magunk *mit teszünk* mindennek érdekében! Ha saját akaratunkat tudjuk, az utcaközösségekben a szomszédokkal együtt valakit – mint civil képviselőt – *bízzunk meg* az összefogás szervezésével! Az önszerveződéseink összefogói (beleértve a civil szervezeteket is) működtessenek valamilyen községi *civil testületet* vagy helyi civil parlamentet! Ha helyi társadalmunkat összefogjuk, gyűjtsük össze az ehhez szükséges tudásokat nyilvános formában, és ezeket dolgozzuk fel egy általunk alapított *civil egyetemen*. Ha elkezdünk magasabb minőséggel együttműködni, akkor saját intézményeinket *szerezsük jobban* és vegyük őket jobban igénybe. Ha szükségképpen új utakra is indulunk, s új közösségi vállalkozásokba kezdünk, akkor ezeket *becsüljük meg*, s – ahogy ezt az emberek mindig is tették – *fogjunk össze* az elképzelés valóra váltásáért!

Ezeknek a szándékoknak a jegyében most (február 18–19–20-án) Abán a művelődési házban összehívjuk külön-külön a mintegy har-

minc utcaközösség, avagy településrész lakóit. Ezért a *következő kérésekkel* fordulunk Önhöz és családjához:

1. A művelődési háztól majd Önnek külön is postázott meghívó szerint jöjjön el az utcaközössége megbeszélésre. (Ebben pontosan szerepel majd, hogy hol és mikor várják Önt és családjának tagjait.)

2. Addig is gondolja végig, hogy a társadalmi szerződés szövegtervezete mit tartalmazzon, azaz milyen feladatokra szövetkezzenek Aba polgárai. Egy előzetes elképzelést majd küldünk Önnek. Ez összegzi a jelenlegi fejlesztési koncepciókat és megpróbálja egyesíteni őket egy átfogó jövőképben.

3. Utcaközösségének más lakóival együtt Ön is válasszon ki egy *olyan személyt*, akit eddigi magatartása és alkalmassága alapján méltónak tart civil képviselőnek. Miután remélhetőleg új világ van, nem protokollembert várunk, nem a múlt elképzeléseit ismételjük meg, nem olyan személyt keresünk, aki eddig csak nagy hangjával tűnt ki, hanem éppen ellenkezőleg, olyat, aki ténylegesen képes felelős civil akaratok, álmok, javaslatok konzekvens képviselésére.

4. Ha a civil képviselő választása megtörtént, ha felhatalmazták érdekeik és jövőterveik folyamatos képviselésével, az összes civil képviselő együttesen véglegesítse a társadalmi szerződésben szereplő programot és a program megvalósítása érdekében elképzelt munkamegosztást. Ha ez elkészül március közepéig, akkor – közösen az önkormányzattal és a helyi civil szervezetekkel – a március 15-i ünnepségen nyilvánosságra hozzuk a társadalmi szerződést és lehetővé tesszük, hogy azt minden abai család és/vagy polgár aláírhasssa.

5. És akkor nincs „más” feladat, mint 2010-ig (vagy 2013-ig) a közös jövőképet valóra váltsuk, de úgy és csak úgy, hogy ez a lakosság együttes erőfeszítése legyen, még hozzá olyan módon, hogy mindenki személyesen is tudja, hogy neki mi a dolga, miképpen segíthet, miben felelős, miben számítanak rá. Ennek érdekében a következő hét-nyolc évben egy állandóan működő abai civil fórum működik majd.

Kérjük, jöjjön el, higgyen abban, hogy van értelme tervezni, támogassa, hogy Ön és szomszédai méltó képviselőt válasszanak, segítse megalkotni a társadalmi szerződést, s álljon ennek intézménye, a civil fórum mellé. Legyen Abának bölcs és cselekvőképess civil társadalma.

Aktív, kreatív részvételét előre köszönjük.
2005. február 10.

Kossa Lajos polgármester
Aba Nagyközség Önkormányzata”

A társadalmi szerződés programja Abán

Aba polgárai a következő *programtervezetet* kapták meg 2005 márciusában. Az ezekben a hetekben elkészült és közreadott dokumentumok közül ez vált a *legfontosabbá*, mert ez foglalta össze 12 pontban a részvételi demokrácia kifejlesztésének programját.

„Örömmel állapítjuk meg, hogy Aba egyszerre *a múlt, a jelen és a jövő* lehetséges városa. Abának van múltja, mert a múltat fontosnak tartja, és a hagyományokra akar építkezni. Abának van jelene, mert tudja, hogy mit akar, és már kéznnyújtásnyira van attól, hogy nagyközség helyett igazi kisváros legyen. Abának van jövője, mert van végre egy olyan település, amely világos és messzire mutató jövőképpel rendelkezik.

Abának a jelenben az egyik legnagyobb gondja az, hogy önmagát hogyan szervezze meg jobban, és polgárainak többségét *hogyan emelje fel* a részvételi szabadság állapotába.

Ez a furcsa megfogalmazás arra a problémára keres választ, hogy Magyarországon szinte minden településen a helyi polgárok egyáltalán nem, vagy csak részlegesen lehetnek falusi vagy városi világuk belső alakítói. Ezért döntött úgy Aba nagyközség önkormányzata és a részvételt már igénylő lakossága, hogy az előbbi helyzeten *megpróbál változtatni*, és a település minden polgárának felkínálja az aktív szerepet egy *társadalmi szerződés keretében*.

Mindennek a tudatában kinyilvánítjuk, hogy az abai társadalmi szerződés és egyben demokráciakísérlet a *következő programot* fogadja el:

1. A társadalmi szerződés deklarálja Abán, hogy a *részvételi demokrácia kiépítése megkezdődött*. Ezt maga az önkormányzat döntötte el, amikor testületi határozattal elindította a társadalmi szerződés létrehozásának folyamatát.

2. A társadalmi szerződés Abán *minden állampolgárnak, minden családnak és minden utcaközösségnek* intézményesített formában lehetővé teszi, hogy a mai nagyközség s a közeljövő városában részt vehessen a jelen és a jövő formálásában.

3. A társadalmi szerződés azt akarja elérni, hogy a helyi részvételi demokrácia megvalósuljon, és ennek a jóvoltából a helyi társadalmat a szétesettség helyett az *egymáshoz fűzöttség* jellemezze.

4. A társadalmi szerződés legfontosabb célja, hogy az abaiak egymásra figyelve, és egymást segítve *megvalósítsák messzire tekintő jövőképeiket*.

5. Ez a szerződés tíz évre szól, mert maga a program is a tízes évek közepéig fogalmazódott meg, de a szerződés hosszabbítható, ha eredményes lesz. A társadalmi szerződés lényege az, hogy létrejövő megállapodás és a részvételi demokrácia segítségével Abán *mindenkinek javulhasson az életminősége*.

6. Az életminőség emelését szolgáló program elkészült. Ennek magjában az áll, hogy Aba az európai és a magyar információs és tudástársadalom korszakában nem egyszerűen város, hanem *intelligens (tudás-szerető és tudást alkalmazó) város* lehessen.

7. Nem kevésbé lélekemelő távlatot jelent a *Dél Kapuja program*, amely Abának konkrét civilizációs és kulturális fejlődést kínál: a gazdaságfejlesztésben technológia parkot, gyógyvizes turisztikai élményparkot, intelligens lakótelepet, valódi és kulturált városközpontot, természeti és környezeti rekonstrukciót, a hagyományokhoz való visszatalálást, kölcsönös emberi tiszteletre építő világot, az emberek és intézmények közötti értelmes dialógust, és egyáltalán olyan városi környezetet és klímát, amelyben a település szélén élők sem érzik azt, hogy ki vannak rekesztve.

8. Aba már boldogan nézhet hátra, hiszen a legnehezebb első lépéseken túl van: az önkormányzat által elfogadott fejlesztési programmal 2004 őszén a teljes lakosságot képviselő és sokak részvételével megtartott *falugyűlés azonosult*.

9. A társadalmi szerződés tehát nem akar egyebet, mint azt, hogy a *helyi polgárok lelkiileg és szellemileg azonosulhassanak* a közösség jövőképeivel, és ennek következményeként ki-ki személyesen vagy közösségi fellépések keretében folyamatosan részt vehessen a jövő kisvárosának

létrehozásában. Ebből az is következik, hogy a tervek valóra váltásáért nemcsak a döntéshozók vagy az intézmények, hanem *minden egyes ember és család is felelős*. Jelképesen mondván: mindenkinek újra rendet kell tartania háza kertjében és a háza előtt, az utcán.

10. Ezért hoztuk létre a *strukturált párbeszéd rendszerét*, hiszen az abai utcaközösségek tagjai megválasztották képviselőiket, a képviselők pedig létrehozták saját közös civil intézményüket, amivel megteremtették a tényleges párbeszéd hiteles feltételét.

11. Az intézményes párbeszéd fóruma ugyanakkor vállalja, hogy a régi idők módján, a régi idők technikáival nem tolja háttérbe az állampolgárt, a következő tíz évben *folymatosan lehetőséget teremt* minden cselekedni akaró helyi polgár és család személyes részvételére a döntésekben és a cselekvésekben.

12. Végül ezt az *új demokratikus ügymenetet és közösségi együttműködési hálózatot* hosszú távon is működőképessé teszi, hogy támogatóként és ösztönzőként ott áll mögötte a helyi önkormányzat.

A 12 pont ismeretében és tudatában mindnyájan kijelentjük, hogy *a részvételi demokrácia programját elfogadjuk, a társadalmi szerződés intézményes rendszerét működtetjük*, és minden akármilyen helyi okból induló civakodás helyett a kölcsönös tisztelet és egymásra odafigyelés jegyében hosszú távon szerződünk arra – mint a bevezetőben említettük –, hogy Aba jövőképből valóságos jövő legyen.

Legyen Aba Magyarország egyik legszeretettreméltóbb és polgáraihoz leginkább jóságos, hagyományokra építő, a kultúrát továbbvivő, Európa figyelmére is méltó, intelligens-bölcs kisváros.

Közösen kérjük, hogy ezt a társadalmi szerződést minden abai család egy-egy képviselője *egyetértő kézjeggyével lássa el*.

2005. március 14.

A társadalmi szerződés (ünnepi) napja

Március 14-én az abai Millenniumi parkban a helyi polgárok *elfogadták és aláírták* a társadalmi szerződést. Erről a nem mindennapi estéről (népünnepélyről) a következő beszámoló született (lejegyezte Varga Csaba):

A királyságot és a köztársaságot az ember hozta létre, mondja a híres francia filozófus, Alexis de Tocqueville, a község viszont Isten keze nyomán kel életre, s a község attól fogva létezik, hogy emberek vannak, viszont a *községi szabadság* ritka és kényes dolog. Aba klaszszikus község, méghozzá olyan község, amely nagysága és közakarata miatt rövidesen város lesz, ám a legfontosabb kérdés az, hogy a községi szabadság *milyen mértékben* valósul meg. A községi szabadság egyik feltétele, avagy hagyományos formája és garanciája az *önkormányzás*, míg a másik feltétele, avagy egyszerre régi és új formája a *részvételi szabadság* valóra válása. Ennek a modern formáját és intézményét most keresi az egész világ, köztük Európa is.

Aba nagyot és merészelt gondolt most, amikor a részvételi szabadság formájának – Magyarországon elsőként – a *társadalmi szerződés* létrehozását vállalta. A nagyközség önkormányzati testülete és a helyi civil szervezetek úgy határoztak, hogy Abát huszonnégy utcaközösségre bontják fel, s mindegyik utcaközösség megválaszthatja a saját képviselőjét. És lássunk csodát: a gondolatot tett követte, mert március elején mind a *huszonnégy képviselő* megválasztása sikerült, sőt az önkormányzati testület után a huszonnégy képviselő is megvitatta és elfogadta az abai *társadalmi szerződés* szövegét. Ez véletlenül vagy nem véletlenül 12 pontban foglalja össze, hogy az abaiak *milyen jövőt* választanak, s a következő tíz évben ezt a közös jövőképet *hogyan valósítják* meg.

Abán 2005. március 14-ét elkeresztelték a társadalmi szerződés napjának. Idén először nemcsak a '48-as kopjafánál emlékeztek a forradalom és a szabadságharc hőseire, hanem a Hősök terétől – végig a Rákóczi utcán – zenés, ünnepi felvonulás keretében eljutottak a Közösségi Házig, amely előtt először is felavatták a *XXI. századi emlékkövet*, majd pedig este hat órakor a Millenniumi parkban – égő fákllyák között – megkezdődött a Hit, a Tudás és az Összefogás ünnepe. És az emlege-

tett csoda itt *teljesedett ki*, hiszen se Aba, se Fejér megye, se Magyarország még nem látott ilyet: *A lovak álma*, a szövetségkötés emlékezetére című színpadi játék után a jelen lévő mintegy négy-ötszáz helyi polgár előtt Aba nagyközség önkormányzati testületének tagjai – Kossa Lajos polgármesterrel az élen – *pontokként felolvasták* a társadalmi szerződést. Végül pedig a színpadra felhívott huszonnégy civil képviselővel együtt nyilvánosan *mindenki esküt* tett a társadalmi szerződésre.

Képzeljék el, a Millenniumi parkban ott fagyoskodik a hűvös időben mintegy négy-ötszáz ember, a színpadon szintén ott fagyoskodik az önkormányzati és a civil képviselők, majd a 12 pont felolvasása után *kórusban teszik le* az esküt. Megható és megindító volt. Van egy falu Magyarországon, ahol a vezetők és lakosok érzik-értik, hogy a köz ügyeiben való részvételi szabadság és felelősség intézményesült formáját *saját akaratukból megteremtik*. S ez még nem minden, mert most következett a *katartikus fordulat*: a színpad és nézőtér teljesen elsötétült, s nem egyszerűen a tűzijáték következett, hanem két olyan csodálatos dal – Sólyomfi Nagy Zoltán s a Kormorán együttes előadásában –, amely a társadalmi szerződést akaratlanul is *értelmezte, hitelesítette*. Este volt már a javából, amikor a jelenlévők, egymás sarkát taposva, nyilvánosan, aláírásukkal *hitet tettek* a társadalmi szerződés mellett.

Civil képviselők fórumának megalakulása (2005. április)

Az abai civil képviselők civil fórumának *alakuló ülésére* Abán április 8-án került sor. Meglepetést okozott, hogy kivétel nélkül mind a 24 képviselő (és sok civil szervezet vezetője) eljött. Ezt az ülést még folytatták egy következő alkalommal, május 9-én. A *napirendek* a következők voltak: a civil fórum nevének megvitatása, az utcaközösségek nevének kiválasztása, a civil fórum programja 2006-ig (a társadalmi szerződés megvalósítása), a civil fórum működési rendjének kidolgozása, a civil fórum tagjainak képzése (civil egyetem), valamint a civil pályázatok beadása. A két ülésen intenzív, izgalmas és főként a pillanatnyi helyzet feszültségeit értelmező, és az aktuális teendőket felvető dialógus alakult, de döntéseket még *nem hoztak*. Ennek legfontosabb oka az, hogy

megvárják, amíg Bodakajtoron és Belsőbárándon (Aba két „aprófalujában”) is kiválasztják a civil képviselőket. A két településről három-három személyt választanak meg a tavasz végén, így összesen harminc civil képviselő lesz Abán. A véletlen (ha van egyáltalán véletlen) úgy hozta, hogy az abai civil képviselőket először aznap hívták össze, amikor II. János Pál pápa meghalt, és egész Európa emelkedett, spirituális hangulatban volt.

2005 második felében aztán megszülettek a fontosabb döntések, és 2005 őszén elkezdődött a részvételi demokrácia gyakorlati kialakítása. (A következő évben – az országgyűlési és az önkormányzati választások miatt – újabb fontosabb lépés nem történt.)

A jövő forgatókönyve Abán 2007–2010-ig

Ha egy újabb kutatás keretében az abai demokráciafejlesztési modellkísérlet előtt megkérdeztünk volna tíz vagy száz szakértőt, hogy Magyarországon 2005-ben van-e reális esélye egy ilyen társadalmi kísérlet indításának, valószínűleg mindnyájan azt válaszolták volna, hogy *nincs*, vagy igen *kicsi az esélye*. Ilyen tudatos közvélemény-kutatást nem végeztünk, de jó néhány szakértő barátunkat, szociológus kollégánkat, harmadikszektor-kutatót és például közigazgatás- vagy közösségfejlesztőt azért megszondáztunk. Az elutasítás – bármennyire is kedvesen adták elő – egyértelmű volt. Az elhangzott érveket utólag valahogy *így csoportosíthatjuk*: 1. A helyi civil társadalmak szétesettek, képtelenek önszerveződésre, nincs erős lokális tudat. Magyarországon ma gyenge a civil társadalom. 2. A településen élő polgárokat teljes mértékben leköti az önfenntartás, a jövedelemszerzés, s az emberek egymás közötti viszonyát számos feszültség és konfliktus terheli. Nem jött még létre öntudatos, közcselekvésre vállalkozó polgárság. 3. A helyi hatalom, avagy a helyi politikai és gazdasági elit sehol sem engedi meg, vagy legalábbis nem támogatja, hogy a helyi társadalom megszerveződjön, s ennek révén valóságos partnerség és egyben kontroll jöjjön létre. 4. A települések polgársága nem rendelkezik azzal a tudással, mentali-

tással és jövőtudatossággal, hogy átlássa a bonyolult új globális-lokális világot, önmaga erejéből alternatívákat dolgozzon ki, és azokat önállóan kísérelje meg valóra váltani.

Ha ez így lenne, akkor Abán el *sem indulhatott volna* a demokráciakíséret. Ha azonban a társadalmi szerződés megkötött, akkor a civil polgárságról és társadalomról alkotott képünk *nem igaz, vagy nem pontos*. Mi is történt?

Először is, a helyi társadalom belső *közpolitikai kondíciója* valószínűleg jobb, mint azt sokan feltételezik. A rendszerváltás után minden jel szerint a családok többsége mégiscsak annyira stabilizálta magát, hogy az életfenntartás mellett már (ha csak részben is) a közösség ügyével is törődhet. Az elmúlt harminc-negyven év második gazdasága pedig számos olyan nem adómentes jövedelemforrást talált, amelyben a munkát és jövedelmet keresők akár kifulladásig hajthattak családjuk életszínvonalának emeléséért. Nem mellékes tényező, hogy a legaktívabb és gyakran a lehangosabban közszereplésre vágyók egyrészt már kipróbálhatták magukat, másrészt annyi kudarcot éltek meg a pártpolitikai küzdelmekben, hogy jelenleg már nem töltik ki a helyi politikai teret. A kedélyek nyugodtabbak, a vesztesek óvatosabbak, a háttérben maradtak előbbre léphetnek.

Másodszor, elképesztő a *jövőhiány*, s elképesztő, hogy nagyon sok ember mit sem ért saját szűk világán túl. Abán (is) azt tapasztaltuk, hogy a kisebbség számára ugyan óriási probléma a kenyérgond, ám a többséget olykor már jobban izgatja társadalmi helyzete, a községen belüli presztízse. A normális polgárban ott van belül a segíteni akarás, s ha ezt az akarást előhívják, jó ügyért viszonylag könnyen megmozdul. Cselekvésének legnagyobb gátja (ha nem ismeri fel, akkor is) a cselekvési alternatívák ködössége. Senki nem mondta ezt így, ám az utóbbi hónapokban azt tapasztaltuk, hogy az elfogadott és mindenkihez eljuttatott jövőképek jótékonyan hatottak. Még abban az esetben is, ha többen azért mondtak nemet Aba jövőképre, mert nekik már sok volt vagy elérhetetlennek tartották. Mintha az abai társadalmi tudatlanságban a remények erősödnének.

Harmadszor, az emberek Abán is, mint bárhol máshol Magyarországon, nagyon nem hisznek a politikának, mélyen kiábrándultak

minden kormányzati akaratból, de ez a politikai csömör és üresség *mintha eltakarítana* az útból számos félelmet, fenntartást. Az emberek sok mindenben túl vannak, nem könnyen hisznek, ugyanakkor nyitottabbá válnak, és érzékenyen reagálnak minden lehetőségre. Magyarországon mélyén ma nem készül lázadás vagy tiltakozás, sőt minden lokális agresszív fellépés is egyre több ellenzőt talál, ami nem jelenti azt, hogy az emberek egy részét nem lehetne megbolondítani nagy szavakkal. A helyi társadalom középrétegei mintha lassan eljutnának oda, hogy fogékonyak a „város”, avagy a lassan városiasodó „falú” közügyei iránt.

Negyedszer, *túl keveset* tudunk. Aba sokszorosan hátrányos helyzetű. Hagyományai nem erősek és nem lobognak. Nincs erős ipara, és nincs erős belső kultúrája. Semmi átlagon felüli. Igaz, van egy átlagon felüli polgármestere, akit több ciklus óta támogat az önkormányzati testület, s a kezdeti politikai vadháború (a régi rendszer és az új rendszer hívei között) egyre inkább *értelmét veszti*. Egyre inkább semmi értelme helyben a politikai pártoknak és nézeteiknek. Közben pedig lassan felismerhetővé válik, hogy a civil társadalom fogalmát eddig rosszul definiáltuk, a használt kategóriák és értelmezéseik mintha megakadályoznák a változások felismerését. Nem véletlen, hogy a tapasztalok alapján magunk is újragondoltuk a civil társadalom teóriáit és működését. Abán a civil társadalom tehát – a korábbi feltételezésekkel szemben – olyan állapotban volt, hogy az első tisztes megszólításra megmozdult, s a kisebbség személyesen elment megválasztani a civil képviselőket.

Nincsenek illúzióink, nem fűt minket semmilyen elszánt akarat. Abán *nem kell nyerni* a demokráciakísérletnek. Nem az a legfontosabb, hogy minden sikerüljön, s nem okoz majd kudarctudatot, ha negatív tapasztalatok is összegyűlnek. Egyszerűen *annyi a feladat*, hogy figyeljük, mi történik a változások közben, csendben figyeljük, hogy milyenek a szereplők önértelmezései, kövessük nyomon, hogy miben (és hogyan) épül vagy erodálódik az abai részvételdemokrácia-kísérlet. A kulcskérdés nemcsak a közcselekvés hatásossága, hanem a *lokális társadalmi tudat* alakulása. A jövő – akármilyen is lesz – a személyes és közösségi tudatfejlesztéseken múlik. Lehet, hogy semmi érdemleges nem történik, lehet, hogy a mai buzgalom szétmállik, s lehet, hogy hetedhét országon túl is híressé váló, tényleges változások mennek végbe.

Az *abai modell lényege*: nem egyszeres önkormányzati, hanem *többszörös képviselet*, kombinálva a strukturált párbeszéddel, majd ez továbbfejlesztve megosztott önkormányzatisággá, végül pedig részvételi és elektronikus demokrácia. Ennek az elképzelésnek tehát egyik eleme az *e-demokrácia és az e-közigazgatás* együttes fejlesztése. A lokális demokrácia új csúcshintézménye: a *Magisztrátus*.

A többszörös képviseleti demokrácia elvét és gyakorlatát nem a demokráciaelmélet konstruálta meg, hanem az abai fejlesztés tervezése és gyakorlata alkotta. A hagyományos hazai önkormányzati képviseletét egyszeri képviseletnek tekintve az abai modellben létrejöttek a párhuzamos – szintén választáson alapuló – képviseletek. Így egy *összetett vagy többszörös önkormányzati szerkezet* alakult ki, amely a társadalom fontosabb csoportjainak konkrét és közvetlen képviseletet tesz lehetővé. Ez a felfogás és megoldás részben megelőzi és megelőlegezi a részvételi demokrácia szisztémáját.

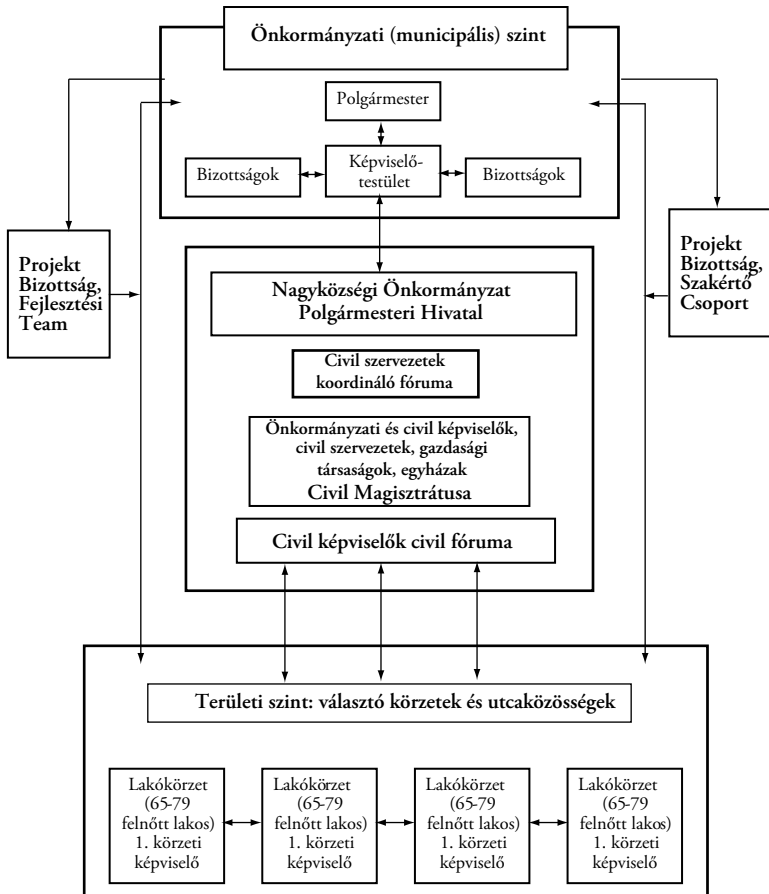
Az abai részvételi demokrácia *intézményesítésének* kész a programja. Először is a 24 (majd összesen a harminc) választott civil képviselő létrehozta a saját civil fórumát. Az abai civil szervezetek képviselői szintén megszervezik saját községi/városi koordináló testületüket, és képviselőket választanak. Az abai önkormányzati testület változatlanul hivatalban marad és ellátja minden törvényileg szabályozott feladatát. Az abai cégek, vállalkozások (gazdasági társaságok) szintén választanak képviselőket. Végül az Abán működő egyházak is megválasztják képviselőiket. Ez összesen 56 képviselő. Az öt testület, illetve képviselet aztán megszervezi a „csúcsszervezetet”, amely az *Abai Magisztrátus* nevet kapja. Ez 2007 tavaszán alakul meg ünnepélyesen, és tekinthető helyi parlamentnek is, avagy a helyi polgármesteri hivatal felfogható helyi kormánynak is. De ez a régi logika. Egyik sem teljesen ez, de még nem lehet tudni, hogy igazán mi lesz. Annyi bizonyos, hogy a részvételi demokrácia akkor lesz teljes és tényleges, amikor az abai e-önkormányzás és e-közigazgatás létrejön, hiszen attól kezdve az Abai Magisztrátus bármilyen kérdésben bármikor *digitális népszavazást* is tarthat.

Ma az látszik, hogy legalább *négy-hat forgatókönyv* lehetséges: 1. A civil képviselők és testületeik beleunnak a sok közfeladatba, elfáradnak a sok (ha így minősítik) szélmalomharcba, vagy visszahúzódnak, ha a

helyi polgárok érzelmileg-lelkileg nem támogatják őket. 2. Ha a folyamatot eddig generáló polgármester (és kollégái) fáradnak el, vagy más fejlesztés köti le energiáikat, például a kistérség fejlesztése; ha az Abai Magisztrátusban (folyamatosan) nem nevelődik ki néhány köztisztviselőnek örvendő új közösségi vezető, akkor a demokráciamodellnek esetleg elfogynak az emberi erőforrásai. 3. Ha öt éven belül Aba nem válik valóban – legalább részben – intelligens kisvárossá, s akkor az Abai Magisztrátus minden csoportja egészen vagy félig-meddig hitelét veszti. Ha Aba valóban szeretetre képes kisváros lesz, a részvételi demokrácia modellje magyar és/vagy európai mintává válik. 4. Ha az új század első két évtizedében Abán minden erőforrást mozgósítanak, minden lelki, tudati, spirituális erőforrást, akkor a részvételi demokrácia részben vagy egészben valamilyen szakrális demokráciává válik. 5. Az e-közigazgatás kialakulása és megerősödése után Abán minden fontosabb kérdésben e-népszavazás dönt, de minden döntés előkészítése, megismertetése és végrehajtása az Abai Magisztrátus feladata lesz, s akkor tartósan megszilárdul a részvételi demokrácia, a strukturált párbeszéd, vagy az új demokrácia együgyű, látványos tyúkperekkel, netán valós érdek- és értékharccokkal teli, konfliktusos modellje jön létre.

Meglátjuk, mi történik.

21. ábra. Az abai modell rajza (U. E. – V. Cs.)

Jelmagyarázat:

→ információ továbbítás, tanácskozási joggal; ↔ tanácskozás döntési joggal;

Az állam, a demokrácia és a közigazgatás átfogó víziója

Az információs kor *megtetesült jövő*, ami homályos jelennek látszik. Negyven vagy harminc éve kevesen hitték, hogy az információs társadalom jövőképe reális és elérhető. Ma, amikor ez a jövővízió a globális világban sokfelé részben vagy teljesen megvalósult, még mindig hihetetlennek és elérhetetlennek látszik a fejletlenebb országokban. A korábbi (ipari) korhoz képest az információs kor gyökeresen *más jelent* testesít meg. Ha tetszik: az információs kor a hatvanas évektől kezdve új jövőkép volt, új jövőstratégiát követelt, s ráadásul most már látszik, hogy valóban új jelent hozott, amit egyáltalán nem biztos, hogy értünk. És még nem értünk el a tudáskorba.

Az információs kor azonban nemcsak eddig volt új jövő, új jövőkép és új stratégia, hanem most, *az ezredforduló után* is sokaknak – főleg a fejletlen országoknak – nem kevésbé változatlanul *új jövőt, jövőképet* jelent. Ha nagyon leegyszerűsítjük, két összefüggésre érdemes felhívni a figyelmet:

1. A hatvanas évek óta, s különösen a nyolcvanas évek óta az információs társadalom jövőálma *minőségi változást* akart, *holisztikus jövőképet* hirdetett meg, nem csak a gazdaság vagy az állam modernizálást tűzte ki. Ezért a jövőképben van egy *folytonosság*, miközben évtizedenként változó tartalmakat is hordozott. A folytonosság lényege, hogy a tudásközpontúság segítségével a világ humanizálását, emberiesítését, az egyén életének minőségi javítását akarta.

2. A jövőkép minden folytonossága mellett évtizedenként *más és más domináns eredmény* született. A hetvenes-nyolcvanas évek elsősorban az informatika, a technológia, a nyolcvanas-kilencvenes évek az új gazdaság, a tudásalapú gazdaság, az utóbbi tíz év pedig egyre inkább a tartalomközpontú információs részkorszakot hozza magával.

Ebben a történelmi-történeti keretben értelmezhető *az e-kormányzás, az e-közigazgatás* jövőprograma és a változássorozat. A XX. század kilencvenes éveiben még a hangsúly azon volt, hogy a kormányzás intézményeit ellássák számítógépekkel és az új információs technológiával. Európa a lisszaboni program meghirdetésekor (2000) már az e-közigazgatásra koncentrált, aminek a lényege az *on-line szolgáltatások* elterjesztése volt. Közben már sok szó esett – Magyarországon kevésbé – az e-demokráciáról, de az intézményes demokráciafejlesztés nem került középpontba, noha például az e-választások lehetőségét igyekeztek sokfelé kipróbálni.

Most nem foglalkozunk az információs kor vagy az e-közigazgatás korábbi jövőképeivel, vagy jövőképtörténetének elemzésével, hanem először a digitális kormányzás-önkormányzás és közigazgatás ezredforduló utáni, a *tíz-es-húszas évekre szóló jövőképét* foglaljuk össze, az oda vezető forгатókönyveket vázoljuk fel, majd az értelmezési horizontot szélesebbre nyitjuk, s keressük a jövő *új állam- és demokráciamodeljét*.

A jövő így megint megérkezett, ám ma megint nem látszik a „következő” jövő. Az új jövőkép és jövővalóság tervezése a *központi feladat*.

A jövő, jövőkép, jövőstratégia újragondolása

A jövőkutatás tudomány, igaz, tipikusan olyan tudomány, amely nem nélkülözheti az előretekintést és az érzékeny, intuitív vizionálást. Először röviden tisztázzuk *az alapfogalmakat*: a jövő, a jövőkép, s a jövőstratégia, valamint a jövőforгатókönyv kategóriáit. Az alapfogalmakról számos definíció született – egymástól eltérő tartalommal és eltérő nézőpontból. Ismételten jelezzük, hogy a fogalmak tartalma nem állandó, s az információs kor, vagy tudásközpontú kor a jövőkutatás és -tervezés kategóriát is *folyamatosan átszabja*.

A jövő ma mindig *paradigmaváltás*. A jövő nem a jelen meghoszszabbítása, nem a jelen kényszerpályája, mert a jelen legalább ötven százalékban nyitott, nem eldöntött, s attól függ, hogy mi *mit akarunk*

jövőként. Ma az emberiségnek nincs jövővíziója, így soha nem sejtett mértékben szükség van jövőalkotásra. Az új jövőelmélet nem más, mint a jövő átfogó víziója.

A fogalmak újraértelmezése

Jövő

A jövő egyaránt értelmezhető időként, térként, célképzetként, valóságként vagy például kihívásként. Régóta köztudott, hogy nincs egy jövő, mindig csak jövőkről gondolkodhatunk. A jövő 2000 után *időként* legalább 2020-ig, vagy inkább 2050-ig tekint előre. Lokális vagy állami *térként* is felfogható, ám ma már alapvetően univerzális, globlokál tér. A jövő *célképzetként* nem a múlt vagy a jelen folytatása, netán megismétlése, hanem alapvetően új célképzet, ami a gyorsuló világban szükségképpen maga mögött hagyja a jelen fogságában maradt kvázi alternatívákat. A jövő lényege: komplex valóság és tudat, objektív és szubjektív világ. A jövő tehát *jövővalóság*, az egyéni és a kollektív tudat jövővalósága.

Jövőkép

A jövőkép ennek a jövővalóságnak koncentrált képe, víziója. A mai európai és magyar gyakorlatban egyaránt beszélünk hosszú (tizenöt-húsz éves), középtávú (hét-tizenöt éves), rövid távú (három-öt éves) jövőképről. Kétségtelenül a jövő alapvetően hosszú távra szól, akár húsz évnél is távolabbi időre, minden esetben a múlttól-jelentől eltérő jövő akar, tervez és ábrázol. A jövőkép azért vált ma fontossá, mert a globális-lokális világ tervezőiben egyre inkább tudatosul, hogy a jövő (majd jelenként) legalább ötven százalékban attól függ, hogy milyen jövő választottunk, s milyen jövőképet akarunk valósággá tenni.

Az információs kor egyik nagy felismerése, hogy a jövő nincs a jelen fogságában, akkor sem, ha számos kényszerpálya így vagy úgy időben-térben is sokáig hatással van a változásokra. A jövőkép szabadabbá vált, ám láthatóbban függ a jövőképalkotók tudásától és tudatától. A jövőkép szükségképpen normatív, mert irányítja a konkrét jövőfejlesztést.

Jövőképalkotás

A jövőképalkotás az a társadalmi és szellemi folyamat, amely eredményeként a jövővalóság koncentrált képe és víziója megszületik. A jövőképalkotás így folyamat, és a folyamat módszerét kell definiálni. A jövőkép tartalmi elemei kidolgozásának, megteremtésének, kontrollálásának technikája. Alapvetően arról szól, hogy egy társadalomnak, egy régióknak, egy iparágknak vagy, mondjuk, egy családnak miképpen alkothatjuk meg a jövőképét. Fontos tudni, hogy Európában megszületett a tudástársadalmi jövőképalkotásnak a kézikönyve.

Jövő-előrejelzés

Ez egy elavult fogalom. A jövő-előrejelzés szerintünk nem lehet annak az előrejelzése, hogy milyen jövő lesz húsz vagy ötven év múlva, mert a távoli jövő garantáltan bekövetkező jövőként aligha ragadható meg. Erre a jövőkép sem vállalkozhat. A jövő-előrejelzést ráadásul sokáig arra használták, hogy a múlt elemzésére építve kikövetkeztessék: nagy valószínűséggel – mintegy jó/rossz kényszerpályaként – mi történik meg majd. Miután szerintünk a jövő nem csak a múlt vagy akár a jelen kényszerű folytatása, ezért ezt a típusú jövő-előrejelzési módszertant és szellemiséget nem fogadjuk el. Jövő-előrejelzés legfeljebb akkor képzelhető el, ha a kidolgozott jövő-forgatókönyvek megvalósíthatóságai esélyeit szeretnénk értelmezni.

Jövőstratégia

A jövőstratégia a megalkotott jövőkép stratégiává – egyéni és csoportos – jövőmegvalósítási programmá változtatása. A jövőstratégia egyaránt tartalmazza a múlt és a jelen szakszerű, sokoldalú elemzését, s ezzel egyenrangúan a kidolgozott jövővalóságból koncepcionált jövőképet, majd pedig a két pont (téridő) közötti távolság csökkentésének stratégiáját és taktikáját, a legtöbb esetben több változatban. A jövőstratégia tehát a tervezés alapfogalma, avagy a jövőkép megvalósításához vezető útvonalnak a programját foglalja össze.

Jövő-forgatókönyv

A jövő-forgatókönyv pedig a jövőstratégia megvalósításának egymástól is eltérő alternatíváit fogalmazza meg. Ha egyébként is nem egy jövő, hanem több jövő van, akkor a több jövőhöz is szükségképpen több úton lehet eljutni. Ráadásul nemcsak több jövő, hanem több jelen is van, ezért minden jövőútnak eltérő forgatókönyvei is lehetnek. A jövő-forgatókönyv nem szemléletet, nem víziót, hanem mindig konkrét megvalósíthatósági alternatívát fejez ki. Ezért minden jövőstratégiát követ egy forgatókönyv-hálózat leírása. Ha elkészülnek a jövő-forgatókönyvek, akkor a különböző idősávokra és programcélokra kidolgozhatók a fejlesztési projektek.

A jövő-forgatókönyvek még abból a szempontból is eltérőek, hogy milyen tervezési szinten fogalmazzák meg a jövő elérését. Ennek ma még nincsen igazán kialakult módszertana, de legalább hét szintet meg kell különböztetnünk a globális térszerkezetben: az univerzális, a globális, az európai, az állami, a regionális, a kistérségi és a települési szintre készítendő jövő-forgatókönyveket.

A jövőtervezés és jövőfejlesztés tisztázása

Az előbbiekben röviden tisztáztuk azokat az *alappfogalmakat*, amelyek a jövőtervezésben használatosak. Amikor az a feladat, hogy az e-közigazgatás jövőtervezését végezzük el, akkor nyilvánvalóan ez a tevékenység alapvetően egyrészt a jövőtervezésbe, másrészt a jövőtervezés alapján jövőfejlesztésbe tartozik. Ezért röviden értelmezni akarjuk a *jövőtervezés és a jövőfejlesztés* fogalmát is.

Jövőtervezés

A jövőtervezés egy komplex tervezési folyamat, amelynek keretében kidolgozzuk – az előbbiekben már tisztázott módon – a jövő, a jövőkép, a jövőképalkotás, a jövő-előrejelzés, a jövőstratégia és a jövő-forogatókönyvek sorát. Akár integrált kormányzati, akár minisztériumi, akár iparági, akár térségi stratégiát készítünk az e-közigazgatás jövőjére, minden esetben el kell látni a komplex jövőtervezési feladatot. Ez a komplexitás azt is jelenti, hogy a változások (a tervezett és spontán változások is) hálót alkotnak. „A változásoknak ez a mindenütt jelenlévősége, a korábbiaknál szorosabb egymáshoz kapcsolódása, egymás átszövése és egymásra hatása hálót alkot.”¹

Jövőfejlesztés

A jövőtervezés eredménye a jövőfejlesztés, amelyet a jelenlegi európai és magyar tervezési térben és a kialakult tervezési szisztéma segítségével általában projektekkel és a projektek megvalósításával érjük el. A jövő-

¹ Lásd Nováky Erzsébet honlapja: <http://novaky.jovokutatas.hu>; továbbá Nováky Erzsébet jövőkutatási tanulmányai: <http://mek.oszk.hu/04100/04129/>. Hozzáférés: 2007. március 20.

fejlesztés fogalma tehát a legtöbb esetben a projektervek kidolgozását, a projektek megvalósítását szolgáló pályázatok elkészítését és a különböző forrásokból rendelkezésre álló fejlesztési támogatások segítségével a projektek megvalósítását jelenti. Mindebből az is következik, hogy minden e-közigazgatási stratégia befejező fejezeteiben szerepelnie kell – projektekre bontva – a jövőfejlesztésnek.

Hosszú távú jövőkép 2020-ig, átfogó jövőkép 2013-ig

A jelenleg érvényben lévő európai és hazai tervezési elmélet és gyakorlat szerint dolgozható ki a *fejlesztések célpiramisa*. Ennek a csúcspontja az a hosszú távú jövőkép szerepel, amely 2020-ig szól. A célpiramis következő szintje az, ahol a hosszú távú jövőképet konkretizáljuk az átfogó célokra. Ezek nem mások, mint a több ágazatra, több szektorra vagy több fejlesztési irányra kiterjedő fejlesztési témákat összefoglaló csúcscélok. Végül a célpiramis harmadik és egyben legalsó szintje a speciális célok, vagy másképpen prioritások. Ezek pedig az átfogó célokon belüli célprioritások, általában lebontva hosszú, közép- és rövid távú, konkrét fejlesztési célkitűzésekre.

Az áttekinthetőség kedvéért még jelezzük, hogy a célpiramist mindig le kell bontani intézkedésekre (programokra, alprogramokra) és a konkrét projektervekre. Ezért az e-közigazgatás vagy az e-demokrácia jövőjének tervezésekor a célrendszer mellett az *intézkedések és a projektek* tervezését is el kell látni.

Paradigmaváltó új felismerések a XXI. század első harmadában

A bevezető fogalomtár után szeretnénk néhány tartalmi kérdésben összegezni azokat a *fontos problémaköröket*, amelyek értelmezése nélkül az új állam, az e-közigazgatás vagy a részvételi demokrácia jövője nem gondolható végig.

Tágabb értelemben a történelem új megpróbáltatásai kérdésessé teszik a *köztársaság eszményét*, a *parlamentarizmus létét*, vagy egyáltalán a *társadalmak fennálló modelljeit*. A társadalmi-gazdasági vagy politikai problémák generálisak, így bármelyik kérdéscsoporthoz (demokráciához, államhoz, társadalomhoz stb.) nyúlunk, mindig és mindenhol az *összefüggő és összetett krízismezőkbe* botlunk. Az euroatlanti téridőben nem nehéz felismerni, hogy az élménytársadalom átütő sikere egyrészt egy globális boldogságkövetelés megnyilvánulása, másfelől egy veszélyeztetett, finoman szólva kétségbeesett kultúra jajkiáltása. Az állampolgár felszabadult az elmúlt századokat jellemző politikai-hatalmi diktatúrák, féldiktatúrák, nyílt és rejtett elnyomások alól, de *csak úgy és annyira*, hogy a személyes és kollektív ürességét, bizonytalanságát jobb híján kvázi élményekkel szeretné enyhíteni, orvosolni. Nincs még közforgalomban az új kulcsfogalom: a jelen az *élménydiktatúrák (vagy a nem puha, hanem lágy élménydiktatúrák) korszaka*. És ez reménytelegebb, mint minden korábbi durva diktatúra.

A kihívás univerzális, de a kihívás *mélysége, élessége* még nem mindig nyilvánvaló. A tudományos diskurzusok és a nyilvános közbeszédnek a válságjelenségek eseménytörténeténél ragadnak meg. Holott annyi legalább szembeötlő lehetne, hogy az idő egyre rövidebb szakaszokban új és újabb természetűké ugrik: ez valami olyasmi, mintha a korszak *gyorsuló békaügetésben* haladna.

A tudástársadalom-alternatíva

A jövőkutatás szempontjából is a jelen átfogó modelljét a globális és az európai világban egyaránt *információs kornak* hívjuk. Amint azt az információs társadalom modelljének értelmezésében összegeztük, az információs kornak számtalan alternatív kategóriája van: posztindusztriális, digitális, informatikai, infokommunikációs, kreatív, tudásgazdasági kor. A közeljövő neve: tudáskor. Ennek is vannak különböző megnevezései: tudástársadalom-kor, innovációs és információs korszak, posztinformációs kor. Ha ebben a fogalmi kavalkádban rendet akarunk tenni, a jelen nevét információs korra, a jövő nevét tudáskorra egyszerűsítjük le. A jelen nagyjából a nyolcvanas években kezdődött, és körülbelül a tízes évek elejéig-közepéig tarthat. Az általunk tárgyalt jövő az ezredforduló után indult, és várhatóan legalább a húszas évekig eltart.

A tudástársadalom paradigmája kilenc-tíz *alapvető felismerésen* nyugszik:

1. Az új tudáselméletek alapján a tudás definíciója és a definíció értelmezése gyökeresen kiterjed és megváltozik, aminek a lényege nagyjából az, hogy a tudás nemcsak a magas rangú és átfogó információk hálózatát jelenti, hanem a tudás szellemi tőkeként való transzferjét, avagy személyes és társadalmi tőkeként való dinamikus alkalmazását.

2. Az új társadalomelméleti megközelítések alapján a társadalom fogalmának újragondolása és értelmezése szintén végbemegy a XXI. század elején, amelynek az egyik alapvető eredménye a tudástársadalom fogalmának és értelmezésének a megszületése. A következő húsz év univerzális és globális feladata a tudástársadalom modelljének elterjesztése a földi civilizációban.

3. A monetarizmus új elméletei alapján az új gazdaság (posztindusztriális gazdaság, tudás vezérelte gazdaság, internetes gazdaság stb.) már létező funkcióinak és működési módjainak a feltárása és az új gazdasági világmodell (és ennek részeként a pénzközpontú újkapitalizmus új folyamatainak) megszületése.

4. Az eddigi konfliktuselméletek alapján és az ezeket folytató új felismerések szerint az információs kor és a tudáskor társadalmainak,

továbbá ezek alapvető konfliktusainak az értelmezése és persze a konfliktuskezelés új lehetőségeinek és technikáinak a megnevezése.

5. A különböző káoszelméletek alapján a Földet körülvevő Univerzum és a Földön lévő univerzális-globális világ új viszonyainak, új összetettségeinek a megértése és az új valóságképhez igazodó cselekvésemélet kidolgozása.

6. Az új globalizációelméletek alapján a földi civilizáció és kultúra új állapotának leírása és a XXI. század közepéig jövőalternatívát jelentő tudástársadalom-forgatókönyvek megfogalmazása és megvitatása.

7. A tegnapi és a mai politikaelméletek alapján a politikai társadalmak és intézményrendszerek válságainak megismerése és az új konfliktuskezelésként egy lehetséges új demokrácia (posztdemokrácia) mozgáspályáinak kimunkálása.

8. A régi és a jelenlegi utópiaelméletek szellemében a tudástársadalom normarendszerének megfogalmazása, de ezt meghaladó módon akár a XXI. század végéig szóló jövőképvízió legfontosabb tartalmainak egységes rendszerré alakítása.

9. Ha a modern tudomány és poszttudomány még nem is áll jól a tudatelméletek megalkotásával, ennek ellenére – az egyik legvalószínűbb megalternatívaként – a *tudatközpontú és egyben személyes és kollektív tudatot fejlesztő* társadalommodell előkészítése, napirendre tűzése.

Nemcsak azért, mert a kilenc nem kerek szám, de tizedik átfogó tudástársadalmi felismerésként érdemes egy-két mondatban összegezni az állam és a közigazgatás jövőjével kapcsolatos hipotéziseket. A XX. század szinte mindenhol az erős, központosított, hatalomkoncentráció és a társadalom konfliktusait nehezen kezelő államok korszaka volt. Ma ezek a viták hol a politikarendszer válságaiként, hol a jóléti állam kríziseiként, vagy a civil társadalmak alávetettségeiként jelennek meg a mediatizált nyilvánosságban. Az európai információs társadalom víziója ugyan kidolgozta a maga digitálisállam- és e-közigazgatási paradigmáját, ám új államelmélettel és új állammodelltervvel sem Európa, sem Magyarország nem rendelkezik.

Utóiratként annyit azonban jegyezzünk meg: a tudáskor szintén nem a ciklikus történelem vége, hanem csak az egyik első státusa. A következő egyik lépcsőfok – mint jeleztük – a *tudattársadalom* időszaka lehet.

A nem várt posztmodernizációs modellek

Az eddigi és a holnapi világmodellek, viláfgoratókönyvek megvalósításának hogyanját tárgyaljuk a *modernizációs modellek* címszó alatt. Európa már mintegy háromszáz éve a modernizáció korszakába lépett, ám ez a hosszú út és a nem kevésbé hosszú jelen számos egymástól lényegileg is eltérő modernizációs modellen alapszik. Most nem feladatunk, hogy az európai vezető államokban vagy a peremállamokban időben is máskor egymást váltó modernizációs modelleket részletesen kitárgyaljuk. Az e-közigazgatás szempontjából számunkra egyelőre elég, ha az elmúlt húsz év és a következő húsz év modernizációs alternatíváit megjelöljük.

Felfogásunk szerint két *modernizációs modellesoportot* különböztetünk meg: modernizációs és posztmodernizációs modellek. Az első csoportba tartoznak a hagyományos modernizációs programok és technológiák, ide soroljuk például az erőforrás, a befektetés, az innováció és az információ vezérelte modelleket. Ez tehát azt jelenti, hogy az információs kort megelőző ipari korban például domináns modernizációs irányok voltak az erőforrás vagy az innováció vezérelte állami és regionális modellek. Mi az információs kort még a *hagyományos modernizációhoz* soroljuk, ezért ebbe a csoportba soroltuk az információ vezérelte fejlesztési programot. A második csoportba tartozó modernizációs modellek közé emeljük be a tudás vezérelte-, a kreativitás vezérelte- vagy a tudat vezérelte *posztmodernizációs modelleket*. Ezek kivétel nélkül a jövő modelljei, így hipotetikus modellek. Mindenesetre már a most készülő, de csak a tízes években kibontakozó tudáskorhoz tartozik a tudásvezérelt posztmodernizációs (már nem állami, hanem egyszerre globális és lokális) modell. A jövő olyan megoldást is hozhat, amelyben a felsorolt posztmodernizációs modellek egyrészt integrálódnak, másrészt kiegészülnek további (új demokrácia vezérelte vagy a spiritualitás vezérelte) fejlesztési programokkal.

Az e-kormányzás, az e-közigazgatás és a részvételi e-demokrácia jövője tehát egyfelől az információ, másfelől pedig a tudás vezérelt modernizáció egyik domináns elemeként kezelendő.

Az elfogadott digitálisállam- és közigazgatás-vízió

Ha a XX. századot értelmezni akarjuk, akkor ezt a száz évet elemezhetjük az ipari kor csúcspontjaként vagy az *ipari kor végeként* is, vagy a több évszázadon át húzódó modernizáció befejező szakaszaként, de akár a *posztmodernizáció* első időszakaként is. Akárhogy is elemezzük azonban, minden esetben oda jut el az elemzés, hogy ebben az időszakban nemcsak a gazdaság, hanem a társadalom és az állam *iparosodása* is lejátszódott. Ez nagyon egyszerűen azt jelentette, hogy a társadalom és az állam egyaránt *ipari folyamatként* működött. A társadalmi és az állami intézményrendszer szintén az ipari gazdaság tulajdonságait és működési mechanizmusait vette át.

Az ezredforduló után érthetően az a legfontosabb dilemma, hogy egyrészt az állam még mindig az ipari korszak tulajdonságai szerint működjön-e, másrészt az ipari vagy inkább a posztipari működés központi tartalomelemévé *a tudás, a tudásipar vagy a posztipar* válhat-e? Állami szinten végleges válasz alig adható pillanatnyilag, mert Magyarországon az állam még alapvetően a politikához és a politikai intézményrendszerhez kötődik, és ezért célrendszere és működésmódja szükségképpen leszűkül rövid távú parlamenti ciklusokra.

A közép és alsó szintű közigazgatási rendszernél *hamarabb* várható áttörés, mert a központi szintekhez képest jobban kötődik a társadalomhoz, a lokális akaratokhoz. Mindenesetre 2020-ig feltehetően részben vagy egészben lezajlik az a modernizálási folyamat, hogy nemcsak Európa fejlettebb államaiban, hanem Magyarországon is létrejön – az információs társadalom ideológiája szerinti – a *digitális állam*, amely bizonyos értelemben már hálózati állam jellegű lehet, és talán nem lesz a múlt századi értelemben vett, központosított csúcshatalmi intézmény.

Ha nem is értjük mindig pontosan, hogy mi az e-közigazgatás és tágabban az e-kormányzás, feltűnhet nekünk közép-európaiaknak vagy magyaroknak, hogy Európában az elmúlt években a kormányzás és az önkormányzás szintjén mindenhol *áttértek* – vagy most *térnek át* – az e-közigazgatásra. Nagyon fontos állami és közigazgatási *reformot* jelenthet ez, ha a kontinens nagyobbik fele a *legfontosabb* információs kori fejlesztésnek tartja, hiszen ezt az *e-Europe* stratégia 2003–2005-ös vál-

tozatában már az első lépésként sorolták be. Ez önmagában tehát áttörés lesz, önmagában nagy változás. Önmagában hatalmas kihívás a mai magyar önkormányzatoknak és polgármesteri hivataloknak. A következő két-három évben a hatás *katartikus* lesz, mert a közigazgatás sem számított arra, hogy a komplex változás ilyen nagyságú és mértékű.

Miután tehát az Európai Unió tagállamaiban 2000-ben elindult az e-kormányzás és az e-közigazgatás elterjesztése és bevezetése, Magyarországon ez a folyamat várhatóan öt-hét éves késéssel, a tízes évek első felében valószínűleg befejeződhet. Meddig jutunk el ezzel a programmal? Változó színvonalon, de jórészt *megteremtődik* a digitális állam és az e-közigazgatás, sőt ennek segítségével az e-demokrácia feltételrendszerének első elemei is teljesülnek. De hova haladtunk ezzel? Az iparosított-központosított állam továbbfejlődik – merre, hogyan? Az állam fejlődésében milyen új posztmodernizációs modell érvényesül majd? *Nincs még érvényes válasz.* Éppen ezért érdemes lesz szemügyre venni, hogy az állammal, közigazgatással, demokráciával szemben milyen új követelmények vannak. Előzetesen annyi megjegyzést kell tenni, hogy az e-demokrácia mint demokráciamodeld alapvetően *más modell* lehet, tehát fokozatosan elmozdulhat a részvételi demokrácia irányába.

A jövő a hálózati állam, de milyen hálózati állam?

Mi újat hozhat az információs kor és/vagy tudáskor *állameszménye*? Egyáltalán beszélhetünk-e új típusú államról? A jövő állama feltehetően és várhatóan *a hálózati állam*. A hálózati állam új típusú közigazgatása pedig – első lépcsőként bizonyosan – az e-közigazgatás, sőt az elektronikus államgyakorlat nélkül nem is lehet hálózati állam.

Az új európai állammodellről már régóta folyik a gondolkodás, *hol digitális, hol hálózati, hol e-államnak, olykor posztállamnak vagy kvalitatív államnak* hívják. Ez a közgondolkodás gyakran összekapcsolódik az információs társadalom e-kormányzási programjának tervezésével. De a feladat csak annyi lenne, hogy az iparosított államot most váltsa fel a *posztiparosított*, tehát elektronizált állam?

Már az információs társadalom – mint az egyre inkább látható – új típusú államot hoz létre, avagy a digitális államot, amely a hálózati gazdaság és a hálózati társadalom mintájára – legalább részben – *hálózati állam* lesz. Ez már nem az egyközpontú vagy többközpontú, és nem a centralizált vagy decentralizált állam. Ezért a hálózati államban a korábbi csúcshatalommal, a kormánnyal (egyre inkább vagy fokozottabban) egyenrangú szereplővé válik a regionális-megyei önkormányzás és a helyi közigazgatás. Ennek pedig elsőrendű feladata, hogy az eddigi alattvaló állampolgár számára megteremtse a *részt vevő állampolgár* (*közpolgár, közösségpolgár*) lehetőségét. Ezzel párhuzamosan a következő lépés pedig már az, amikor a hálózati államban a *helyi társadalmak* is kivívják a maguk (legalább részleges) egyenrangúságát.

Az egyik új felfogás „egyrészt az állam konstruált létéből és az új helyzetből kiindulva amellet érvel, hogy próbáljuk meg új módon elképzelni az államot, ne ragaszkodjunk a nemzetállamnak koramodern korban kialakult, mára meghaladott fogalmához. Másrészt a kortárs tendenciákból kiindulva, s az arisztotelészi társiasság-, a foucault-i hatalom- és a habermasi kommunikatív racionalitás- és cselekvésemélet tanulságait is felhasználva a politika fogalmának kiszélesítése mellett érvel. Ennek következményeként az interszubjektív állam úgy jelenik meg, mint amelyben a politika művelőinek tábora kiszélesedik és intézményrendszere is a (helyi és globális) társadalomnak a politika színterére való behatolását tükrözi”.¹ A probléma csak az, hogy a posztmodern globális-lokális struktúrákban és persze az új konfliktushelyzetekben a hagyományos vagy a XX. századi elméletek sem adnak (elég?) eligazítást, és nem kínálnak megoldásokat.

Ha tehát a helyi társadalom, avagy az intelligens civil társadalom és a helyi önkormányzás, valamint a térségi-települési államigazgatás szerepe felerősödik, akkor érthető, hogy a korábbinál sokkal fontosabb lesz az információs kori közigazgatás. Az elektronikus közigazgatás fogalma – mint az köztudott – rövidítve *e-közigazgatás*. Az „e” betű azonban már kezdettől fogva többet jelent, mint *elektronikus*, de ez a kiterjesztett tartalom gyakran szükségképpen homályos, hiszen nem önmagában *techno-*

¹ Horkay Hörcher Ferenc: Az interszubjektív állam. *Magyar Szemle*, 2000. április.

lógiai modernizáció a feladat. Az elektronikus helyett magunk is szintén mondhatnánk *digitálist*, ám akkor is csak a technológiaváltásra utalnánk. Az információs kor szellemében beszélhetnénk *információs közizgatás*-ról, mint ahogy azt eddig is tettük, csak hogy ez vagy más jelző önmagában nehezen értelmezhető a klasszikus közizgatásra vagy általában az államra vonatkoztatva. És önmagában attól sem oldottuk meg a problémát, hogy valamilyen fejlődési utat tervezünk közizgatástól a *közszolgáltatásig*, avagy a szolgáltató államig – és a szolgáltató e-államig.

Az államnak már most a *következő dilemmákra* kell válaszolnia:

– Noha minden állam saját költségvetéséből nagyon jelentős forrásokat fordít az egészségügyi-szociális problémák megoldására, mégis képtelennek látszik a lakosság legszegényebb és legkiszolgáltatottabb csoportjainak (a lakosság három-öt százalékának) a megmentésére.

– Noha az állam viszonylag sok erőforrást ad a természeti-környezeti krízisek enyhítésére, a várt vagy váratlan ökológiai katasztrófák esetében félig-meddig vagy egészen mégis tehetetlenek bizonyul.

– Noha minden állam meglehetősen erős rendvédelmi apparátust tart fenn és működtet, mégis egyre több esetben képtelen megelőzni a belső vagy a külső terrorakciókat.

– Noha a legtöbb állam semleges államként definiálja magát, mégis szinte minden esetben valamelyik integrált politikai-gazdasági erőcsoport befolyása alá kerül vagy legalábbis kerülhet.

– Noha a legtöbb európai államban az állam és az egyház szétválása régen lezajlott, mégis a tartalom nélküli, a hitvallás nélküli, a lelkeség nélküli, a szakralitás nélküli állam elveszti vagy elvesztheti magas rangú küldetését.

– Noha minden állam jogrendje vagy minden fejlett jogállam garantálja az egyén szabadságjogait és az egyén autonómiáját, az egyén állammal szembeni kiszolgáltatottsága (különösen akkor, ha az állam irányító csoportjai ellenfélnek vagy ellenségnek tekintik) mégis totálissá válhat.

– Noha minden állam jelentős erőfeszítéseket tesz, hogy polgárait tudással ellássa és az ehhez szükséges tudást létrehozza, mégis általános tapasztalat, hogy az állam folyamatos tudáshiánnyal küszködik, és saját apparátusában sem képes a kellő mértékben a tudásszintet növelni.

– Noha az állam eredetileg azért jött létre, hogy a társadalom és tagjai számára védettséget, biztonságot nyújtson, most mégis általánossá vált az a követelmény, hogy az állam alulteljesítése és a túlzott állami beavatkozás miatt a civil társadalomnak létre kell hoznia – az állam kontrollálása miatt is – saját intézményrendszerét.

– Noha a globális világban joggal méltatják és támogatják a demokrácia gondolatának elfogadását és a demokrácia intézményrendszerének kiépítését-megerősítését, mégis egyre általánosabbá válik az a felismerés, hogy a XIX–XX. század demokráciamodelle kifáradt, és új működési-döntési modell kidolgozása vár reánk.

Hosszan sorolhatnánk még a kisebb-nagyobb jelentőségű államelméleti és államgyakorlati dilemmákat. Mindenesetre az bizonyosnak látszik, hogy a következő évtizedek államfejlesztési gyakorlatában és ezen belül közigazgatás-fejlesztési programjában a dilemmákat valamilyen módon meg kell válaszolni. Ma még beláthatatlan, hogy ez milyen elvek és milyen módszerek segítségével történhet meg.

A közeljövő látszólag látható, így meglehetősen könnyű felismerni, hogy e-állam nélkül nehezen lesz e-közigazgatás és fordítva. Szeretném egyértelművé tenni azt is, hogy a digitális önkormányzás és a digitális polgár, az e-közigazgatás és az e-polgár egymást feltételezi, és közösen testesíti vagy testesítheti meg az *e-demokráciát*, ami egyben *részvételi demokrácia is*. A központi kérdés ellenben változatlanul az, hogy a posztmodern állam az általunk is felsorolt alapvető dilemmákra *képes-e* az e-állammal és az e-közigazgatással megoldást találni. Manuel Castells így ír erről: „Inkább az emberek használhatnák az internetet a kormány megfigyelésére, semmint a kormány arra, hogy őket figyelje. Így a világháló az alulról fölfelé történő ellenőrzés, tájékoztatás, aktív részvétel, sőt döntéshozatal eszközévé válhatna.”²

² Castells 2000, 187.

Részvételi demokrácia és/vagy e-demokrácia?

Az új állam- és köztársaságmodell elképzelhetetlen új demokrácia és új közigazgatás nélkül. Az e-közigazgatás – a részvételi e-demokrácia intézményeként – szükségképpen a globálisan jelentős szerephez jutó lokalizáció információs és tudáskori alapintézménye lehet. A kardinális kérdés azonban nem a közigazgatás, hanem a *demokráciamodel*l váltása.

A XX. század minden borzalma, kudarca, veresége ellenére egyrészt a demokrácia *elterjedését* hozta magával, másrészt azt a felismerést, hogy minden eddigi létező demokráciaaválóság csak korlátozott demokrácia volt. A különbség a korlátozottságok mértékében s típusában van. Olyan pozitív utópiát könnyelműség lenne demonstrálni, hogy belátható időn belül lesz olyan demokrácia, amely tartósan s teljesen megszabadít minket a korlátozottságok mindegyikétől. Az egyik legizgalmasabb kérdés például az: a nem-demokráciák és a demokráciák története kíméletlenül arra ösztönöz minket, hogy számos olyan jelenséget, folyamatot felismerjünk, amely minden korszakban, rendszerben, berendezkedésben érvényesült, függetlenül attól, hogy diktatúra, monarchia vagy éppen demokrácia volt.

Annyit túlzás nélkül mondhatunk, hogy a XX. század kvázi tömegdemokráciája vagy kvantitatív demokráciája után talán az első kvalitatív demokráciatípus születhet meg. A választói jog kiterjesztése után két aktuális feladat van: a választói tudás, a választáshoz szükséges tudás szétoztása és ezzel párhuzamosan a közvetlen választói döntésvétel kiszélesítése. Az információs kor azonban ehhez csak a technológiai hozzáférést és a hozzáférés digitális intézményeit tudja megteremteni. Ehhez viszont már nem kell kétszáz év, hanem csak húsz-harminc, de a politikai mező esetleges ellenállásai ezt a kiterjesztést is lassíthatják. A politikus és a polgár hiába mutogat majd egymásra: mind a kettő hajlamos az egysíkú gondolkodásra. A tízes években Európában mindenhol e-ügyintézés lesz a közigazgatásban, gyakori e-testületi munka az önkormányzásban, elterjed a közvetlen demokrácia az e-népszavazások jóvoltából, és nyilván egy-két ciklus után széles körben alkalmazák majd az e-választást is.

Eredetileg a demokrácia az emberek jogainak elismerését, a kiváltságok és a társadalmi előjogok tagadását, népegyenlőséget, a szabad akarat gyakorlása feltételeinek meglétét, így a szabad akarat érvényesülését jelentette. E vízió szerint a népuralom rendszerében a fenségjogok (törvényhozás és kormányzás) a nép (vagyis az emberi társadalom) kezében vannak. Csakhogy azóta az állam és a társadalom nagyon messze sodródott egymástól, s az állam tagjai sokszor érezhették úgy, hogy az állam nem értük van, sőt a diktatúrák idején egyértelműen ellenük lép fel. A modern demokrácia intézményeinek célja így nem lehet más, minthogy az államot és közigazgatását végképp a *társadalom* szolgálatába állítsa. Az állampolgárok sokasága csak akkor érzi magát majd állambarátnak, ha különösen az önkormányzás és a helyi közigazgatás egyértelműen *polgárbarát* lesz. Ennek a sokszor meghirdetett fordulatnak a rendszerszerű és egyelőre egyedül hatékony szisztémája az e-kormányzás és az e-közigazgatás lehet, ami továbbvezet az *e-állam* és az *e-demokrácia* megteremtéséig.

Ismerjük kétezer éve a demokrácia eszméit, de a víziók elmélete nem pótolhatja a demokráciavalóságok korrekt feltárását. Ez azonban nem a politikai gyakorlathoz kötött politológusok leckéje, hanem a politikaelmélet vagy még tágabban a társadalomelmélet filozófiai feladata. Azt tudjuk persze, hogy a demokrácia elvben a démosz részvétele, csak minden korban az a kérdés, hogy univerzálisan és aktuálisan ki s mi a démosz. Továbbá talán az is világos, hogy a demokráciában elvben az emberek saját kezükbe veszik sorsuk irányítását, csak éppen az kétségbeejtően homályos, hogy kik az emberek, mi a sorsuk, mi is az a „saját kezük”, mit jelent az irányítás és így tovább. Most azonban nemcsak arról beszélek, hogy a modern individualizmus mennyire és hogyan került szembe a modern társadalom állítólag szabad intézményeivel. A demokrácia eszméje természetesen minden korban intézményesül, csak ki válaszol arra, hogy az adott intézményesülés mennyiben felel meg a démosz igényeinek, miután – például – az igények gyakran csak a társadalmi tudattalanban léteznek? Éles társadalmi harcok árán értük el a választói jog kiterjesztését, miközben nemcsak a kilencvenes években vehettük észre azt, hogy a képviseleti demokrácia valóság-

gos modelljei és a társadalmi létezés és gondolkodás gyakorlatai szinte kizárják a demokráciaidea megvalósulását.

Alexis de Tocqueville lassan kétszáz éve írta *Az amerikai demokrácia*³ című munkájában, hogy Észak-Amerikában a szó szoros értelmében a nép parancsol, noha a kormányzati forma szerint a demokrácia népképviselőten alapul, avagy nincs tartós akadály, amely meggátolná, hogy a nép nézetei, előítéletei, érdekei, sőt érzelmei megjelenjenek a társadalom mindennapi irányításában. Ma nincs társadalomtudós, aki ezt le merné írni. Azért ne gondoljuk, hogy Tocqueville elvakult idealista volt, hiszen ugyanebben a könyvben fejti ki, hogy az amerikai köztársaságokra nézve a legnagyobb veszély a többség mindenhatóságából fakad. A (poszt)modern demokráciaelmélet legalább nyolc-tíz tudomány – tudományközi – elemzése alapján fogalmazhatja meg az európai vagy közép-európai demokráciát, vagy az új kor stratégiája szerint a globális és lokális (globlokál) demokráciát.

Egyes elemei talán láthatóak majd, ám még részleges demokráciakánaán sem lehet addig, amíg csak politikai demokráciában gondolkodunk. Az e-demokrácia viszont potenciálisan új demokráciamodellt ígér. A választáshoz és döntéshez szükséges intézményesített tudás szétosztása, valamint a személyes döntésrészvétel kiszélesítése és megvalósulása viszont egyrészt már egy új társadalommodellhez, a tudástársadalomhoz, másrészt egy új globális tudatfelfogáshoz, az új tudatosodáshoz köthető. Mindez azonban Magyarországon egyelőre széles körben még felfoghatatlan. Nem látnak el idáig a polgárok, a döntéshozók, de még a tudósok többsége sem. Holott Magyarországon is rövidesen végbe megy az első áttörés, az e-közigazgatás bevezetése. Ennek érdekében (is) égetően hiányzik a szellemi-tudati felkészülés. De a jövő feltehetően nem marad el az egyéni vagy a közbizalom miatt.

Mikor jutunk el ide? A jövő hálózati állama és állami e-működése, e-közigazgatása ideaként ismert-e? A távlatok nincsenek homályban, de az új közigazgatási gyakorlat még jórészt ismeretlen. Joggal lehetünk szkeptikusak amiatt, hogy az e-kormányzás gyorsan megvalósul-e, ám

³ Tocqueville 1993.

az európai államgyakorlat akkor is hamar megváltozhat, ha „csak” az önkormányzatoknál terjed el az e-közigazgatás. A választói jog XX. századi kiterjesztése után – most, egy (vagy két?) évtizeden belül – a *választói döntésrészvétel és cselekvés* kiterjesztése az új feladat. Feltéve, ha ezzel párhuzamosan minden társadalmi csoportnak megtörténik a *választói tudás* szétesztása is. Az új század nulladik évtizedének első felében így az állam *belső*, az évtized második felében majd a *külső* (európai szerepének) modernizálása lesz a nemzeti csúcspont.

Exoterikus és ezoterikus demokráciaelmélet

Honnan vegyünk *alkalmas kategóriákat* az új jelenségek, folyamatok, felismerések megjelölésére? A klasszikus filozófiai-teológiai megközelítések sorában többek között régóta ismert egy fogalompár: az *exoterikus és ezoterikus elmélet*. A demokráciafelfogásokat az exoterikus és ezoterikus ikerfogalom bevezetése új nézőponttal és új felismerésekkel gazdagíthatja. (A filozófiai ezotéria fogalma nem keverendő össze az ezoterikus vallásokkal.) Ma alternatív szemléletet ígér a régi fogalmak adaptálása a demokráciaelméletbe. Az exoterikus demokrácia kvantitatív, intézményközpontú, képvisleti (stb.) demokráciát, az ezoterikus demokrácia viszont kvalitatív, részvételi, kollektívtudat-központú demokráciát takar. Az első értelmezési keret a normál, a második értelmezési (sokdimenziós) rendszer a posztnormál tudomány eredményeit hasznosítja.

Végül az exoterikus demokráciaelmélet az ipari kor korszakának, az ezoterikus demokráciaelmélet pedig a tudás korszakának a felfogása lehet.

Az exoterikus demokráciaértelmezés a múlt/közelmúlt politikaelméletének hangadó felfogása, az ezoterikus demokráciavízió és -gyakorlat pedig a jövő (vagy inkább a hosszú távú jövő) politikaelméletét teremtheti meg. A táblázat a *két valóság és a két gondolkodás közötti* különbséget dokumentálja. Ez a két demokrácia koncepció jól rímel a globalizáció-lokalizáció funkcionális és szubsztanciális folyamatainak szétválasztására és minőségi megkülönböztetésére. A funkcionális

globalizáció egyelőre megtűri az exoterikus demokráciát, ám könnyen lehetséges, hogy a szubsztanciális globlokalizáció megköveteli, ösztönzi az ezoterikus demokrácia kialakulását.

9. táblázat. Az exoterikus és ezoterikus demokráciaelmélet (V. Cs.)

<i>Exoterikus demokráciaelmélet</i>	<i>Ezoterikus demokráciaelmélet</i>
A felfogás legjobb esetben az új globális-lokális tér, avagy az aktuális világállapot funkcionális vizsgálata alapján fogalmazódik meg.	A kiindulópont az új globális-lokális tér, avagy az elmélet az aktuális világállapot szubsztanciális vizsgálata alapján fogalmazódik meg.
Az elmélet szerint a gazdaság, a társadalom és a politika objektív folyamat, ezért az objektív helyzet határozza meg a kollektív és egyéni politikai viselkedéseket.	A gazdaság, a társadalom és a politika objektív folyamatai mellett az egyének és közösségeik személyes, s kollektív valós és valóságon túli szükségleteit is fontosnak tartja.
Az exoterikus nézőpont nem képes belátni, hogy az úgynevezett objektív folyamatok elsősorban a kollektív és egyéni tudatok (tudatállapotok) hatására mennek végbe.	Ez a demokráciaelmélet a részvétellel nemcsak a jogi, hanem a társadalmi és szellemi lehetőséget is megteremti; ezért felismeri a virtuális valóság megkettőződését és kulcsszerepét.
Az elmélet korlátozott valóságot tételez fel, és a változásokat csak korlátozottan érti meg, holott a demokráciának elemi feltétele a helyes jelen- és jövőtudat.	Az elmélet elfogadja: ha a jövő társadalma alapvetően tudás- és tudatközpontú társadalom lesz, akkor a demokrácia és intézményei alapvetően a tudás és a tudat (posztipari) rendszerei lehetnek.
Az elemzés az igen/nem logikán alapszik, a logikai tér két-három dimenziós, ezért a demokráciamodellel jellemzése leegyszerűsített, elnagyolt.	Az elmélet kvantumlogikán alapul, a logikai tér n-dimenzióssá válik, és így az elemzés a legfinomabb jelenségeket és változásokat is képes leírni.

Ez az elméleti felvetés aztán elvezethet *új állam és közigazgatás fogalmaihoz* is: informális állam, spirituális állam, szubsztanciális közigazgatás, köztudatszolgáló közigazgatás stb. Végül pedig azt is megfogalmazhatjuk, hogy Európában ma az államok kivétel nélkül exoterikus államok.

Egy tabukérdés: az e-parlament

A demokráciamodellel belső csúcspontjára: a parlamentarizmus kifáradása és az új kihívásokra való nem kellő alkalmassága. Tegyük fel nyíltan a kérdéseket: a XXI. században a részvételi demokrácia *megtüri-e* még a klasszikus parlamentet? A képviselői demokrácia *összeegyeztethető-e* a részvételi demokráciával? *Kikerülhetjük-e* még, hogy a demokráciának hívták kvázi demokrácia és az országgyűlésnek hívták kvázi parlament megújításához hozzáfogjunk? A részvételi demokráciával szemben eddig a *leglátványosabb ellenérv* az volt, hogy a Duna jegén nem lehet mindenkit összehívni az ország ügyeiben való közös döntésre, csakhogy az internet „jégén” most *tényleges, valódi lehetőség* válik akár minden egyes választópolgár személyes politikai részvétele.

A sok válságjel közül *három kardinális problémát* emelünk ki:

I. Az európai nemzetállamokban – így Magyarországon is – az országgyűlés képtelen ellátni például az adott ország *stratégiai irányítását*. A felgyorsult tempóban egymást váltó, univerzális és kontinentális külső és belső modellváltások közötti közlekedés tervezését és az ország-hajó kormányzását. Az új globál világban – minden eddigi korszaknál látványosabban – tolokodik elénk a felismerés, hogy nincs meg az a tervező és végrehajtó intézmény, amely öreg tanácsként vagy, mondjuk, projektmenedzsmentként betöltené a felelős vezetés szerepét. Már maga az a politikai munkamegosztás, hogy a parlament törvényeket hoz, a végrehajtó hatalom pedig kormányoz, alkalmatlan az új feladatok ellátására. Nem véletlen, hogy a társadalmi tudattalankból és a közgondolkodásból egyaránt olyan impulzus éri a választókat, hogy finoman kijátszva a demokratikus köztársaságok jogrendjét és szokásrendszerét arra biztassa az államfőket, a kancellárokat vagy a miniszterelnököket, hogy demokratikus egyszemélyi vezetést gyakoroljanak. Ha nincs alkotmányos intézmény, legyen legalább egy informális „király”.

Hasonló a helyzet az *alkotmánnyal* is. Ma már nincs miért tagadni, hogy minden országban szükségképpen két alkotmány van: *az írott és íratlan alkotmány*. A jogilag legitim alkotmány gyakran képtelen követni a változásokat, és a folyton késő, ráadásul túlzott szabályozá-

si mániájával ismétlődően a múltba fordítja a jelent. A társadalmilag legitim íratlan-informális alkotmány pedig – noha ez nem szükségszerű – a legitim alkotmány okozta problémák kezelésében merül ki, s ez a védekezésközpontúság elvonja a figyelmet a jobb ország, jobb világ megteremtését ösztönző magatartások támogatásától.

2. Legalább ennyire stratégiai változást hoz, hogy maximum tizenöt-húsz éven belül minden felnőtt választó-választható állampolgár, *virtuális képviselő* lesz. Az infokommunikációs technológiák és szolgáltatások minden háztartásban és közösségi kapcsolódási pontban lehetővé teszik, hogy akár a választók száz százaléka virtuálisan szavazzon. (Az e-választások biztonsága egyáltalán nem megoldhatatlan probléma.) Ha digitálisan minden választó akár naponta többször is szavazhat, akkor miért lenne szükség a választók négyévente választott képviselőire, akik ráadásul nem a konkrét választói érdekek megszólítói, hanem főként az adott politikai pártok közvetlen hatalmi érdekét szolgálják ki?

3. A képviseleti demokrácia – a működőképesség szempontjából – előnyös helyzetben van, mert a választópolgár személyes részvételére *nincs szükség*, és az állampolgár közvetlenül nem zavarja, de nem is segíti a parlament döntéseit. (A négyévente rendezett országgyűlési választásokon a választópolgárnak személyesen mindössze egyetlen igen/nem típusú döntést kell hoznia, méghozzá csak a képviselő személyéről, s persze közvetve ezzel szavaz a képviselőt indító politikai pártról és programjáról is. Ám az előbbi állításon ez a tény nem sokat finomít.) A részvételi demokrácia és/vagy az e-demokrácia viszont a választópolgár személyes részvételére, felelős-erkölcsös döntéseire épít. A mindenkét foglalkoztató probléma az lesz, hogy a polgárok *alkalmasak lesznek-e* a politikai-közösségi szabadságra? Az ókori görög demokráciák tapasztalata nem nevezhető jónak, holott az első időszakában például a „törvény értelmében az a polgár, aki nem foglalt állást a csoportvitákban, elvesztette a poliszban viselt tagságát.”⁴

⁴ Cynthia Farrar: Az ókori görög államelmélet – Válasz a demokráciára. In John Dunn: *A demokrácia*. Fordította Hidas Zoltán, Lorsch Katalin, Simó György. Budapest, 1992, Akadémiai Kiadó. 40.

A kérdések tartós *politikai hidegrázást* okoznak majd. A parlamentarizmus elveihez egyébként egyelőre szinte senki nem mer hozzányúl-
ni, mert a labilissá vált politikai kulisszák szétmállhatnak, és pillanatok
alatt illegitimé és kormányozhatatlanná válhatnak régiók, országok,
kontinensek. Ezért az e-parlament (az e-országgyűlés) lehetősége nem-
csak a demokraciáelméleteket forgatja fel, hanem tudatosítja az alap-
kérdéseket, s nyilvános vitára tűzi a képviseleti demokráciák gyakorla-
tát, eredményességét. Különösen akkor, ha az állam-posztállam és az
állampolgár között igen nagy a fizikai és társadalmi valóság, vagy ha a
létező politikai szisztéma *kvázi demokrácia, látszatdemokrácia*, amely-
ben például félig nyíltan, félig rejtetten ismét egyszemélyi vezetési ala-
kul ki. Nem az okoz tehát politikai sokkot majd, hogy az információs
korban az országgyűlések szimbolikus épületei órák alatt leválthatók
virtuális e-parlament épületté. Ennél már hűsbavágóbb dilemma lesz,
hogy az egyébként is túlzott létszámú országgyűlési képviselők helyét
elfoglalhatják a *virtuális parlamenti e-képviselők*. És akkor még nem
beszéltünk arról a fő kérdéstről, ha elvileg mindenki potenciális ország-
gyűlési képviselő, hogy legalább a polgárok többsége *felkészíthető-e,*
alkalmassá tehető-e a képviseletben-döntésben való részvételre. A di-
lemma másik fele is igaz: ha *az állam és a demokrácia* nem lesz képes
polgárainak felkészítésére, akkor a polgárok kisebb-nagyobb csoportjai
szükségképpen felkészületlenül látnak neki a mai demokráciamodell
megváltoztatásának. Végül pedig: az állampolgárok aktív-kreatív rész-
vétele nélkül az állam és a demokrácia mai formája nehezen tartható
fenn, s nem csak azért, mert például a felduzzadt vagy kompetenciáit
túllépő állam finanszírozhatatlan. Minden olyan kérdés újra napiren-
den lesz, ami a *görög–római korban* súlyos értelmezési és működési vál-
ságot okozott.

Senkinek nem áll érdekében egyetlen országban sem kezelhetet-
len legitimációs parlamenti és/vagy kormányzási válságot okozni. Se a
problémák élezésével, de a problémák elfedésével sem. A demokráciák
történetének meglehetősen nehéz évtizedei előtt állunk.

Tárgyaljuk most az *egyszerűbb kérdésselvetéseket*: 1. Már most sincs
akadálya annak, hogy a parlamenti bizottsági üléseket – az éppen ráérő
képviselők – valamelyik bizottsági teremben tartsák, hiszen minden

bizottsági tag virtuális részvételével bizottsági e-ülés is tartható. 2. Ma még talán elképzelhetetlen, de rövid időn belül kivitelezhető, hogy az országgyűlés egyes kérdésekben – hivatalos ülésnap nélkül is – e-interpellációt, e-vitanapot vagy e-döntéshozást végezzen a választott képviselők virtuális jelenlétével. 3. Nagyon gyorsan eljön az a reményteli idő, amikor kardinális kérdésekben – ha az alkotmány elfogadja az e-népszavazás intézményét – a választók e-népszavazáson döntsenek, vagy legalább orientálják a parlamenti döntést. 4. Leghamarabb négy, legkésőbb nyolc éven belül az országgyűlési és önkormányzati választások már az új technológiák (internet, mobiltelefon, kábeltelevízió stb.) segítségével virtuálisan zajlanak majd.

Az e-parlamentnek *további előnyei* lehetnek: könnyebben létrehozható a több- vagy akár sokkamarás parlament; az országgyűlés közvetlenebbül, személyre szólóan inspirálhatja az új társadalmi szerződés megkötését; vagy az egykamarás e-parlamentben a pártok mellett nagyobb arányban kaphatnak helyet a civil társadalom szervezetei. Sajó Andrásnak⁵ igaza van: az e-demokrácia, e-parlament, internet-demokrácia gyengeségeit, kockázatait kivédhetik a képviseleti demokrácia megőrzendő eljárás módjai.

Addig nincs ok izgalomra, amíg a parlamentekben (és az önkormányzati hivatalokban) a digitális kor csak technikai-technológiai váltásokat kényszerít ki. Ezért nem jelentett gondot az sem, hogy a képviselők a számítógépet alkalmazzák új munkaeszközként. Ez az ideális, evolúciós helyzet azonban nem tarthat örökké. A parlamentarizmus és a kormányzás *alapvető stratégiai dilemmáira* azonban választ kell keresni, az új technológiák ezt a keresést egyaránt akadályozhatják vagy támogathatják. Ne legyen igaza a rémképeknek: a mindenkori politikai elittek és a politikai társadalmak között *nyílt politikai háborúk* tör(het)nek ki. Még az lenne a jobbik eset, ha ez csak virtuális „háború” lenne. Ám ne felejtjük: a politikai háborúk, viszályok, konfliktusok elkerülését vagy tartós kezelését csak a részvételi demokrácia kiérlelt, végiggondolt bevezetése oldhatja meg. *Nincs más választási lehetőség.*

⁵ Sajó András: Internet-demokrácia? www.beszelo.c3.hu. Hozzáférés: 2007. március 3.

A belátható jövő titka: a tudat vezérelte (poszt)társadalom és (poszt)demokrácia

A közelmúlt *globális receptje* így hangzott: adj egy kontinenshez, egy államhoz vagy egy községhez nagyon sok tudást, tedd lehetővé a tudás befogadását, és támogasd az alkalmazását is, s rövidesen meglátod, hogy a tudás vezérelt társadalom, gazdaság és ember csodákat művel, és eljön a kánaán. A recept nem rossz. Most tekintsünk el attól, hogy tudás helyett többnyire csak információt, sőt sokszor csak félinformációt, vagy az új tudásból például csak új technológiát kínáltak, s már ezért is a csodák csak korlátozottan és ideiglenesen születtek. Ugyanakkor voltak kivételes térségek, közösségek, ahol a kulturált gyógymodot nemcsak komolyan vették, hanem hittek is benne, s a gazdasági-társadalmi innováció kibontakozott, ám a változás, a fejlesztés, a befektetés, az új szemlélet egyaránt igen *kemény falba* ütközött: a *személyes és kollektív tudatállapotokba*. A tudás tehát igen fontos inspiráló-motiváló erő és hordozóanyag, de önmagában és automatikusan nem oldja meg se a generális, se a speciális problémákat.

Az elmúlt két évtizedben az egyesített fizikai mezőelmélet *kaput nyitott* az egyesített tudatmező értelmezéséhez. Ha az elméleti fizika a kvantum hullámfüggvények összekapcsolódását mutatja ki, akkor az egyesített tér- és téridőelméletben magyarázatot találunk a kollektív tudatmező leírására. Az egyesített mezőben mindnyájan egyek vagyunk, tudati szinten a téridő-féregjáratok összekötnek minket.

A társadalmi tudatmező *egyaránt leírható* a felhő, a köd és az éter metaforával. Sokáig a társadalmi tudatmezőt mint egy a lokális vagy nemzeti közösség feje felett lebegő *felhőt* képzelték le, amelybe minden egyes ember tudata információkat küld fel, s amelyből információkat vesz le. Később egyre jobban érzékelték, hogy a társadalmi tudatmező nem valamilyen elkülönült, külsődleges, izolált térmező, így előtérbe került a *köd* metafora, amely arról szólt, mintha az egész társadalom és minden egyes ember sűrű ködszerű tudatmezőben létezne, de a köd az emberen belülre nem hatolt be. Végül a kvantumelméletek elterjedése után a társadalmi tudat kifejezésére alkalmasabbnak látszott egy

régi kategória: *az éter*, hiszen a kollektív tudat az emberen belül és kívül, a szubatomi szinten és a párhuzamos univerzumok szintjén egyaránt mindent áthat, mindenhol jelen van teremtő erőként és teremtet valóságként.

Önmagában a tudatközpontú valóság felismerése sem új. Évezredek óta tudjuk, hogy minden egy megfoghatatlan, nehezen mérhető, kiismerhetetlen és kimeríthetetlen mezőn, téren, energián múlik: a *tudaton*. És most tekintsünk el attól is, hogy a tudatként megnevezett valóságot és posztvalóságot sokféle fogalommal próbálták megragadni, s annyi talán mára véglegesen tisztázódott, hogy sem az agy, sem az elme nem keverendő össze a tudattal. Az ősi tudások és a modern tudományok egyaránt megkülönböztetik az éber tudatokat (éber állapot, álom, mélyalvás) és a magasabb tudatállapotokat (tisztá tudat, kozmikus tudat, istentudat, egységtudat). A dilemma az, hogy a társadalmi (vagy kollektív, vagy közösségi) tudatállapotoknak *milyen stációi* vannak, és ezek mennyire, hogyan függenek össze a személyes tudatokkal. Ha az egyéni tudatállapotok több lépcsőt testesítenek meg, akkor a kollektív tudatállapotok is több lépcsőt feltételeznek. Ezért beszélhetünk tiszta, kozmikus, isten- és egységtudatú kollektív tudatállapotról.

Az talán tehát *kiindulópontnak* elfogadható, hogy 1. A közösségi tudatállapotoknak is van *alacsonyabb* (éber-normál, alvó stb.) és van *magasabb* (transzcendens?, kozmikus?, spirituális? stb.) tudatállapota; 2. A közösségi tudatállapotok átfognak, s megjelenítenek kisebb-nagyobb *társadalmi-területi* (községi, városi, regionális, nemzeti, európai, univerzális) egységeket; 3. A pszichológia, szociálpszichológia, transzperszonális pszichológia régóta tudja, hogy létezik és intenzíven hat a *társadalmi tudattalan* (vagy *tudatalatti*); 4. A közösségi tudatállapotok – noha az egyéneken ez ritkán tudatosul – erősen meghatározzák a társadalmak tagjainak és csoportjainak *tudattartalmát, tudatminőségét* (Az egyének személyes és társas viselkedését a társadalmi tudat valószínűleg jobban és mélyebben meghatározza, mint a társadalmi valóságok rendszere); 5. Ez visszafelé is hat: az egyének személyes-közösségi tudatát *összegyűjti, összegzi* a társadalmi tudatok egyszerre horizontális és hierarchikus hálózata (az egyének tudatának minden rezdülése, gondolata, gesztusa beivódik, megőrződik a kollektív tudatokban).

John Hagelin kvantumfizikus⁶ a megvilágosodott társadalmak esetében csak két kollektív tudatállapotot különböztet meg: *a kozmikus tudatú és az egységtudatú kollektív tudatállapotot*; a kozmikus tudatállapotú társadalom a természeti törvényekkel, a világ intelligenciájával van összhangban, az egységtudatú társadalom pedig szerinte olyan, mint a fizikából ismert Meissner-effektus, hiszen ekkor minden az egység oldaláról látszik, az emberek az egységet élő valóságként élik meg. Ebben a tudatállapotban a nemzet, a társadalom védett, megzavarhatatlan, legyőzhetetlen. Ez nem más, mint az egyensúly és a rendezettség állapota.

Témánk szempontjából tehát exponáltuk a régi-új felismerést. Számos jel és tapasztalat szerint az egyének *társadalmi és állami viselkedését, demokratikus (vagy kevésbé demokratikus) magatartását* leginkább – sokszor rejtve – a társadalmi/közösségi tudat határozza meg. Márkásabban, gorombábban, mint a legdurvább társadalmi helyzet, a korlátozott mozgásmező vagy akár a gyenge társadalmi tudás, a zárt korszellem. Ha ez igaz, márpedig igaz, akkor jogos az a feltevés, hogy a posztmodern civilizáció nem tehet mást, mint újra, de talán *magasabb szinten megtanulja* a kollektív tudatok teremtését, rendezetté tételét. A tudatközpontú állam és demokráciafelfogás egyébként feltételezi, hogy *a keleti kultúrák* tudatközpontú egyén- és közösségfelfogását is integráljuk.

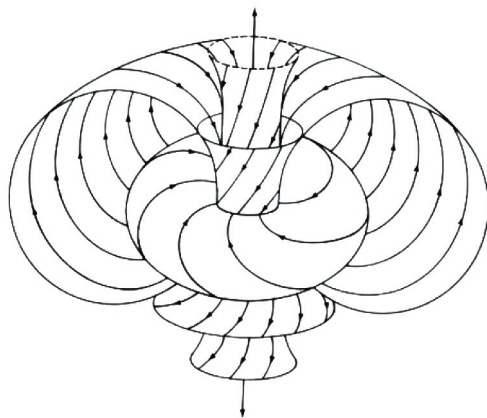
Mindezek tudatában – megfontolt hipotézisként – koncepciót kell alkotnunk arra, hogy *a társadalmi tudat* milyen modellel írható le, s a modell ismeretében ez a kollektív tudat hogyan fejleszthető. Legegyszerűbb hipotetikus modelleket találunk a kvantumfizika, a téridőfizika, az információfizika, valamint a tudatfizika új eredményei között. Dienes István mérnök-fizikus elemzése szerint például Roger Penrose⁷ ráébredt arra, hogy egy olyan komplex teret kell megalkot-

⁶ Forrás: John Hagelin előadása a Stratégiakutató Intézet konferenciáján, ahol bemutatták a Global Union of Scientists for Peace Achieving National Invincibility programot (2007. január 27.).

⁷ Roger Penrose: *The Road to Reality: A Complete Guide to the Laws of The Universe*. London, 2004, Jonathan Cape.

nia, amelyet nullegyenesekből alkotott elvont kongruenciákból hoz létre. Ez lenne a kvantumelmélet mögött meghúzódó *elsődleges tér*, az első fotonok által létrehozott tér, amelyben a kvantált térgörbületnek értelmet lehetne adni. Ahogyan a körülöttünk lévő anyag elemi kvantumrészekéből épül fel, így Penrose szerint a valós téridő is egy ilyen *alapvetőbb térből* születne.

22. *ábra.* Csavart-forgó társadalmi tudatterek modellje

A társadalmi tudat tehát szerintünk az elsősleges és komplex tér, sőt a téridő közvetlenül megnyilvánuló tudattere. Nem elégedhetünk meg a korábbi egyszerű metaforákkal (felhő, tükör, tölcser stb.), mert a kollektív tudatterek modellje *többszintes, többjáratos, csavart, görbült, forgó társadalmi tudattereket* feltételez. (Nem feladatunk most, hogy részletesen bemutassunk egy átfogó tudat-téridő elméletet.) Mindenesetre a következő évtizedek interdiszciplináris vagy inkább metaelméleti kutatásának⁸ lesz a feladata, hogy egyre pontosabban megalkossa az egyéni és kollektív tudatszintek, tudatrendszerek elméletét. Egy ilyen modellben tételesen megfigyelhető és befolyásolható, hogy egy-egy

⁸ Varga Csaba (szerk.): *Metaelmélet, metafizológia*. A Stratégiakutató Intézet kiadványa. 2006.

város vagy kontinens *miért és hogyan léphet* magasabb kollektív tudatállapotba.

A tudatállapot-központú demokráciafelfogás jól érzékelteti, hogy az érdekalapú, hatalomközpontú politikai valóságok folyamatos vizsgálva részben vagy teljesen következmény, mert a demokrácia aktorai nem vagy nemcsak politikai érdekaktorok, hanem a kollektív tudatállapotok megszemélyesítői. A felismerés leegyszerűsítve így néz ki: egy-egy parlamenti választáson nemcsak politikai-gazdasági-társadalmi érdekcsoportok versengenek, hanem a különböző társadalmi tudás- és tudatállapot-csoportok, amelyek egyelőre önállóan nem szerveződnek meg, de nem kényszeríthetők bele a pártalakulatokba, noha olykor észrevétlenül áthangolják a pártviselkedéseket. (Ez a láthatatlan folyamat eddig is meghatározó volt, csak az ipari kor érdekvizonyai és korsszellem-függőnyei eltakarták a tényleges történéseket.)

A XXI. században az a civilizáció, az a kontinens vagy az az ország, avagy az a kultúra lesz a valóban versenyképes és valóban sikeres, amely a tudástársadalom világmodelljének építését úgy folytatja és haladja meg, hogy a felszíni, funkcionális, anyagi-tárgyi központú kvázi modernizációk után belekezd *a tudatközpontú társadalom* tervezésébe, avagy az új univerzális világállapot létrehozásába. Ez már részben túlnyúlik a földi civilizáción, és részben beljebb nyúlik a szubatomi szintnél is. Ez szükségképpen végképp *új típusú államot és demokráciát* hoz. Már az sem biztos, hogy továbbra is államról és demokráciáról beszélnek majd. Ha vannak is feltevéseink minderről, egyelőre beláthatatlan, hogy ez a modell *mennyire* új lesz. Ezért a jövő egyik vezető elmélete a spirituális (kollektív tudatközpontú, önvaló-alapú, transzcendens szemléletű stb.) társadalom-, demokrácia- és tudományelmélet⁹ lehet. A belátható jövő titka: a *tudatközpontú posztársadalom és posztdemokrácia*.

⁹ Lásd többek között: David J. Charmels: *Philosophy of Mind*. London, 2002, Oxford University Press; Richard L. Amoroso et al. (szerk.): *Science and The Primacy of Consciousness, Intimation of a 21st Century Revolution*. Orinda, 2000, The Noetic Press; László Ervin (szerk.): *A Tudat forradalma*. Budapest, 1999, Új Paradigma; Varga Csaba (szerk.): *Metaelmélet, metafizológia*. A Stratégiakutató Intézet kiadványa. 2006; Varga Csaba: A globlokál világ kultúrája. *Tér, társadalom kultúra*, VII. Közművelődési Nyári Egyetem, Szeged, 2006.

A belátható jövőforgatókönyvek jellemzői

Eddig is részben a jövőről beszéltünk, ám most szeretnénk felvázolni az állam- és demokráciafejlődés forgatókönyveit. A jövő most végképpen *nem* a jelen egyenes vonalú meghosszabbítása lesz. A jövő elképesztően *sokesélyes*, mert a szabad akarat nemcsak az egyénnek, hanem az emberiségnek is megadatott. A jövő negatív és pozitív értelemben egyaránt *nagyon eltérhet* a még fenntartható jelentől. A kilengés mindig sokszor kockázatos. Ha a XX. század az emberiség talán legocsmányabb és leggyalázatosabb százada volt, ebből nem következik, hogy a jövő nem tehet túl a két világháborút produkáló közelmúlton.

Önmagában már az rizikófaktor, hogy egyetlen nemzet, kontinens vagy kultúra sem tudja *egyedül megoldani* a problémáit. Mindenki mindenkinek nagyon árthat, és nagyon használhat. Szintén kiemelt rizikó-tényező, hogy a földi civilizáció se a régi, se az új, se majd a mainál is másabb-újabb konfliktusait nem tudja a régi módon megoldani.

Önmagában pedig a legnagyobb kockázat az, ha az emberiség – különösen a vezetői és globálisan-lokálisan hangadó értelmiségei – nem képesek, nem akarnak új megoldásokat kidolgozni. A jövő rákfenéje lesz az új elméletek, új hipotézisek, az új útkeresések hiánya.

Ha az állammal, közigazgatással vagy a demokráciával szemben ekkorák és ennyire erősek a kihívások, akkor nézzük meg tételesen, hogy szélesebb és mélyebb dimenzióban, az összetett globális-lokális világban *merre és hogyan* folytatódik a változás. Tekintsük át, hogy a politikai-társadalmi mezők fejlődésére *milyen jövőforgatókönyvek* vannak napirenden. Hova is jutunk el a következő negyed vagy fél évszázadban?

A jövőforgatókönyvek legfontosabb jellemzőit már felsoroltuk az alapfogalmakat bemutató fejezetben. A tudás megerősítésének kedvéért megismételjük a definíciót: a jövőforgatókönyv a jövőstratégia megvalósításának egymástól is eltérő alternatíváit fogalmazza meg.

Az állami jövőstratégia egyik lényege, hogy Magyarországon legkésőbb 2010-ig a közigazgatás minden szintjén, minden intézménytípusában és legvégül minden magyar településen és térségben bevezessék az *e-kormányzást* és az *e-közigazgatást*. A másik lényeges elem, hogy a tízes években felgyorsuljon a részvételi e-demokrácia kiépülése, és ezzel fokozatosan megteremtődjenek a negyedik köztársaság feltételei. Komoly realitása van egy olyan forgatókönyvnek is, hogy az ismétlődő államszisztéma-válságok ellenére a szolgáltató e-közigazgatás kiépülésén túl nem változik semmi. Ám egy olyan ellentétes szcenárió is bekövetkezhet, hogy a politikai mező a társadalmi kényszerek vagy egy új önkéntes felvilágosultság következtében az államot és a demokráciát engedi a tudás- és tudatközpontú korszak követelményei szerint megváltozni.

A kezdet sem biztató, sem dinamikus nem volt. A Nemzeti Fejlesztési Terv első évének pályázataival segítségével mintegy negyven e-közigazgatási projekt megvalósítása kezdődött el. 2005-ben új pályázatot nem írtak ki. Mindenesetre félig-meddig remélni lehet, hogy a közel negyven fejlesztési projekt többségének sikeres megvalósítása után 2006-tól a fejlesztések folytatódnak. A koncepció azonban várhatóan változni fog, az e-közigazgatás egységes (országos, regionális, kistérségi) rendszere jön vagy jöhet létre.

A helyzetkép alapján a *középtávú forgatókönyvek* 2000-től vagy 2005-től indulhatnak és a második nemzeti fejlesztési terv végéig, 2013-ig tartanak. Ugyanakkor nem mondhatunk le arról, hogy legalább 2020–2030-ig, vagy még tovább feltárjuk és felismerjük, hogy milyen alternatívák valósulhatnak meg. Az e-közigazgatás vagy az e-állam forgatókönyvei természetesen a jövőkutatás és jövőtervezés felismeréseinek és logikáinak alapulnak majd. A tudományfejlődés elmúlt egy-két évtizedében az úgynevezett normál tudomány eljutott a *posztnormál tudomány* korszakába, és részben belépett a poszttudomány időszakába. Szakmai kötelességünk jelezni, hogy az e-kormányzás és az e-közigazgatási forgatókönyvek nem lépik át a normál és posztnormál tudományok határvonalait. Végül még egy megjegyzést kell tennünk, hogy ebben a könyvben nem szerepelhetnek az e-közigazgatás tartalmaira is alapvetően befolyást gyakorló tudás-jövőképek vagy az új tudás teremtését előrevetítő tudásforgatókönyvek.

A hosszú távú jövőforgatókönyvek azonban *más horizontokat*, és nagyon *más modelleket* kínálnak. Ezek nemcsak átlépi a posztnormál tudomány láthatatlanná váló határait, hanem otthonosan mozognak az új, ma még elképzelhetetlen jövővilágban. Az otthonosság egyaránt igaz lehet kegyetlenül negatív és nem kevésbé kegyetlen pozitív alternatívákra.

Az összetett jövőforgatókönyvek öt típusa

A jövőforgatókönyvek nem térhetnek ki *az összetettségek és összefüggések* elől. Nagyon fontos felismerés, hogy az e-közigazgatás jövője nem gondolható végig izoláltan, nem vizsgálható csak közigazgatási vagy tágabban, államfejlesztési változássorozatként. A mai és a holnapi közigazgatás egyaránt alapvetően függ a gazdaság, a társadalom vagy a kultúra változásaitól. Az önkormányzás és az államigazgatás egyaránt az állampolgár vagy tágabban a civil polgár érdekét szolgálja, ezért a közigazgatás szintén jelentős mértékben függ az egyes emberek tudásától, tudatától, mentalitásától. A felsorolt függőségek azonban még mindig csak az állami és lokális kötődésekre térnek ki, miközben az új globális és lokális világszerkezet keretei között a legkisebb falu önkormányzását és közigazgatását is növekvő mértékben befolyásolják a földi civilizáció és kultúra magasabb szintjein végbemenő szüntelen átalakulások.

Az információs kor és a tudáskor *várható forgatókönyvei* a világszerkezet különböző szintjein a következőképpen néz ki:

- *univerzális és globális* forgatókönyvek a XXI. század első harmadában;
- *európai* forgatókönyvek 2020-ig vagy még tovább;
- *Magyarország* lehetséges öt alternatívája (és példaként az első és a második nemzeti fejlesztési terv víziója);
- *magyar régiók* scenáriói;
- *települések és kistérségek* jövőútjai.

Elképzelhetetlen, hogy bármelyik szinten, bármelyik alternatíva ne hatna a globális, az európai vagy a magyar állami közigazgatási állapotokra, jövőképekre és fejlesztési irányokra. Az új helyzet egyik jellem-

zöje egyébként az, hogy a közigazgatás egyes szintjei sem függetlenek a központi állami, sőt az európai, végül pedig a globális közigazgatási folyamatoktól. Az e-közigazgatás egyébként is a legalsó szint minden intézményének közvetlenül lehetővé teszi, hogy a legmagasabb szintű kontinentális vagy globális döntéshozatalban is megjelenjen szereplőként.

Ezért röviden megpróbáljuk összefoglalni, hogy a világszerkezet különböző szintjein milyen változássorozatok mehetnek végbe, és aztán a forгатókönyv-elemzések után áttekintjük *az állami, közigazgatási, demokráciafejlesztési alternatívákat*.

Univerzális forгатókönyvek

Az univerzális forгатókönyvek közül *négy lehetőséget* emelünk ki:

1. A belső pusztulás, önpusztítás forгатókönyve: a földi civilizáció belső válságai (népesedés, eltartóképesség, ökológiai állapot, globális gazdaság, katonai konfliktusok stb.) nemcsak folytatódnak, hanem felerősödnek, és alig vagy nehezen kezelhető válságsorozatokba mennek át.

2. A külső pusztítás, pusztulás szcenáriója: a Világegyetem, a Tejútgalaxis, a Naprendszer és/vagy a Föld kozmológiai veszélyeztetettségének bekövetkezése. Ezekről a dimenziókról még túl keveset tudunk ahhoz, hogy bekövetkezésük időpontja és módja megközelítően is előre tudható legyen.

3. A külső támogatottság vagy támogatás forгатókönyve: kozmikus és/vagy spirituális mentőövek kínálása a Földnek. Más civilizációk által nyújtott segítség vagy bármilyen külső, ma még ismeretlen információ és tudás befogadásának lehetősége.

4. A belső megoldás, megújulás szcenáriói: a külső és belső pusztulások, pusztítások kivédése, vagy ami még ennél is több, univerzálisan ható megoldások kidolgozása és átfogó pozitív megoldások végigvitele.

A jelent élőknek egyetlen lehetősége van: nyitottnak maradni, s feltelezni, hogy számos olyan esemény következhet be, amire ma senki

nem számít. Miután ma még nem beszélhetünk *kozmosz kormányzás-ról* vagy a *világegyetemet érintő közigazgatásról*, látszólag „mindössze” annyi a feladat, hogy tudomásul vegyünk: az univerzális forgatókönyvek hatnak minden állam vagy település életére. Egyaránt elképzelhető az, hogy a következő húsz vagy ötven évben semmilyen nagyléptékű univerzális hatás nem éri a földi civilizációt, de nem kizárt ennek az ellenkezője sem, ami pedig egyaránt hozhat *drámai vagy ideális* fordulatot.

Globális forgatókönyvek

A globális világon természetesen az *egész földi civilizációt és kultúráját* értjük, ezért csak azok a jövőforgatókönyvek tekinthetők ide sorolandónak, amelyek vagy az egész földi globális világra hatnak, vagy minimum egy kontinensnél nagyobb térség életét befolyásolják.

A mai ismereteink szerint az elsősorban az Európát érintő globális forgatókönyveknek négy fő típusát különböztetjük meg, ezek a pénzközpontú újkapitalizmus, a posztkapitalizmus, az információs kor és a tudáskor globális forgatókönyvei.

A *pénzközpontú újkapitalizmus* alternatívájába legalább hét részforgatókönyv tehető be:

- a globális gazdaság, a transznacionális vállalatok térfoglalása;
- a kockázatos tömegtársadalom, az élménytársadalom fenntartása;
- a világgazdaság átalakítása új irányítási rendszerrel;
- a tartósan szabályozatlan jelenlegi monetarizmus¹ folytatódása;
- a piacilag és/vagy államilag szabályozott (és részben önszabályozásra képes) monetarizmus;
- a szimbolikus monetarizmus megerősödése;
- az információs pénzgazdaság további szerepnövekedése;

¹ Kiss Endre: *Monetarista globalizáció és magyar rendszerváltás*. Budapest, 2002, Ferenczy & Társa.

– a kockázatfokozó jelenlegi világgazdaság és társadalom fennmaradása vagy – részleges vagy teljes – bukása;

– stb.

Ez a pénzközpontú újkapitalizmus-modell alapvetően a *monetáris világmodell* érvényben maradását foglalja össze, és egyaránt feltételezi annak fenntarthatóságát és fenntarthatatlanságát.² Ennek a világmodellnek a csődjét az elmúlt évtizedekben többször jelezték előre, de ez eddig nem következett be. Mindebből azonban az sem következik, hogy a monetarizmus-központú világmodell garantáltan fenntartható lesz, még akkor sem, ha megújulóképességét nem becsülhetjük le.

A *posztkapitalizmus* alternatívájába legalább nyolc részforгатókönyv tehető be:

- a sikeres technológiai forradalmak folytatódása;
- visszatérés a természetes gazdasági rendhez;
- az ökológiai válságok okozta globális világválságok,
- fenntartható fejlődés, környezetbarát világ;
- új gazdaság, információs gazdaság térnyerése;
- lokális fenntartható szigetek kialakulása;
- társadalmitőke-központú, erkölcsérzékeny világmodell létrejötte;
- a globális jogállam megerősödése, tényleges kiépülése;
- stb.

A posztkapitalista alternatíva azokat a *továbbfejlesztési vagy további válságokat megtestesítő* forгатókönyveket tartalmazza, amelyek a klaszszikus ipari kortól az újkapitalizmus alternatívájáig eljutó átfogó kapitalizmusmodellt valamilyen mértékben, valamilyen irányban meghaladják. A következő egy-két évtizedben szükségképpen még ugyanilyen forгатókönyvek felmerülhetnek vagy érvényessé válhatnak. Ezeket az alternatívákat összefoglalóan úgy jellemezhetnénk, hogy a kapitalizmus reformmegoldásai, avagy olyan jövőutak, amelyek ugyan túllépnek a kapitalizmus egy vagy több jellemzőjén, ám ugyanakkor még benne is maradnak az ipari-kapitalista világvalóságban.

² A részletes elemzést lásd Donella Meadows – Jorgen Randers – Dennis Meadows: *A növekedés határai harminc év múltán*. Fordította Déri Andrea. Budapest, 2005, Kosuth Kiadó.

Az *információs kor* alternatívájába legalább hét részforatókönyv tehető be:

- klasszikus informatikai fejlődés;
- új információs és kommunikációs világrend;
- oktatásközpontú társadalomalternatíva;
- közvetlen elektronikus demokrácia, avagy kvalitatív demokrácia;
- hagyomány- és ökológiaközpontú információs társadalom;
- mediatisált kommunikációs társadalom;
- hálózati polgár, digitális polgár;
- stb.

Az információs kor már évtizedekkel ezelőtt elkezdődött, bár a genézis időpontja változatlanul vitatott, ugyanakkor egyelőre nem ért véget, az pedig nehezen megmondható, hogy dominánsan mikor is várható a befejeződése vagy esetleg érvénytelenné válása. Az információs kor is felfogható még úgy, mint *az újkapitalizmusnak egy sajátos formája*, miközben számos olyan elemet tartalmaz, amely egy globális paradigmaváltásban is kitüntetett szerepet kaphatna. A legegyszerűbb jellemzője az, hogy a korszak vezető csereeszköze és egyben szimbóluma már nem a pénz, hanem az információ, amely egyúttal elvileg mindenki által elérhetővé válik.

Nem végül, de az információs kor paradigmája végeként vagy túllépéseként jöhet egy újabb alternatíva. A *tudáskor* alternatívájába így legalább nyolc részforatókönyv tehető be:

- az új tudás átalakítja a világot;
- a tudás mindenki által elérhető – vagy sokak által továbbra is elérhetetlen;
- a mesterséges intelligencia kora;
- a biológia és a biotechnológia új perspektívái és új veszélyei;
- az emberiség a világegyetembe integrálódik;
- a tudástársadalom alternatívája mint új létmód;
- új típusú transzcendencia, a vallások újjászületése;
- a tudattársadalom előkészítése;
- stb.

A tudáskorral véget ér-e a történelem? Nyilvánvalóan nem. Ami a távoli jövőben sejthető vagy a trendek alapján feltételezhető, az önma-

gában is számos alternatíva lehet. Vagy ugyanaz az alternatíva különböző nevekkel fedhető le. Végiggondolt megfontolások alapján a tudatorkategória mellett voksolunk. A *tudatkor mint alternatíva* jelenvalóságként még nem létezik, de *jövővalóságként* intenzíven körvonalazódik. Nincs arra garancia, hogy a tudáskor vagy a tudatkor modellje biztosan bekövetkezik, ám annyi bizonyos, hogy például a technológia fejlődése és az új tudás születése feltartóztathatatlanul halad előre. A mai és a holnapi globális válságok ezt az alternatívát eltörölhetik vagy későbbi időszakra tolhatják, ellenben a tudás személyes és társadalmi tőkévé alakítása nem várthat magára. A tudatkor aligha képzelhető el anélkül, hogy az állam és az állami intézményrendszer gyökeresen megváltozzon, ugyanakkor ma a véglegesség tudatával még nem mondhatjuk ki, hogy a XXI. század elején megszületik a sokféle utópiában előre jelzett új állam vagy inkább posztállam.

Utóirat (avagy a Jövő Gondolata): nézzünk szembe azzal, hogy a Nyugat (az euroatlanti kultúra) értelmetlenül vagy jobb esetben kisszerűen próbálja meg exportálni a képviselési demokrácia modelljét. Ez akkor is igaz, ha a Keletnek fontos, hogy megtanuljon és alkalmazzon demokratikus eljárásmodokat, mert ezzel saját negatív alternatíváit zárhatja ki. Nézzünk szembe azzal is, hogy a Kelet nem írható úgy le, mintha nem lenne demokrácia-hagyománya és -gyakorlata. A védikus kultúrában igen *magas rangú* államelméletet fogalmaztak meg és alkalmaztak évezredekken keresztül.³

Tegyük fel általánosabban a kérdést: miben különbözik, miben hasonlít a *Nyugat és a Kelet* társadalomirányítási-döntéshozatali kultúrája és rendszere? 1. A Nyugat politikai-társadalmi demokráciamodellt fejlesztett ki, amely alapvetően a külső valóság irányítására, problémakezelésére jött létre; racionális, intézményi, alkotmányos demokrácia;⁴

³ A híres védikus mű címe: *Manusmṛiti*. Szerkesztette és a bevezetőt írta: R. N. Sharma, megjelent Új-Delhiben.

⁴ Érdemes megfigyelni, hogy a fejlett világ mennyire nem tud mit mondani, és mennyire nem érti a helyzetet sem. „Az állam megőrzi egy lényegbevágó funkciót, amiben nem helyettesítheti semmilyen transznacionális tényező: az az egyetlen hatalomforrás marad, amely képes kikényszeríteni a jogszabályok betartását. Ám a hatalomnak

2. A Kelet nem politikai-társadalmi, hanem alapvetően szakrális rend- vagy tudatalapú „demokrácia”, amely először a belső valóság (az egyéni belüli világ) „kormányzását” végzi el, s ennek eredményeként a magas tudatállapotú egyének irányítják önmagukat és világukat.

A legideálisabb univerzális és globális forгатókönyv az lenne, ha nem egyszerűen a két kultúra kölcsönösen hatna egymásra, hanem a két *demokráciamodell egyesítése* megtörténhetne, és ez lenne a földi civilizáció általános modellje. A Nyugat egyelőre – és talán szerencsére – nem hozta létre a világkormányt, ám Keleten (Indiában) létrejött a *tudat-világkormányzás központja*. Lám, a távlatok kinyíltak vagy kinyílhatnak, várjuk békében a fejleményeket.

Bővített lábjegyzet: Mi is a tudatalapú kormányzás? Íme egy lehetőség erre: „A védikus kormányzás legfontosabb meglátása a tudat szervezőerejének felismerése, s ennek a szervezőerőnek a Teremtés minden szintjén történő beazonosítása. Ennek értelmében a Világegyetem minden szintjén megfigyelhető szerveződések, legyenek azok anyagi, élő és társadalmiak, valójában a tudat szervezőerejének kifejeződései, vagyis a szerveződést elindító, fenntartó, majd megszüntető képesség a tudat erejében szunnyad. Tömören úgy is mondhatjuk, hogy a társadalom mozgását, és ezzel együtt a kormányzás minőségét a nemzet kollektív tudata befolyásolja és irányítja. A társadalom, akárcsak minden más a Teremtésben, egy koncepció, amely a társadalmat létrehozó és alkotó egyének tudatában születik meg, vagyis létezése és fennmaradása is ennek a tudatosságnak a függvénye.” „A legújabb kutatások értelmében a tudatmező a fizika által jelenleg kutatott, úgynevezett egyesített mezővel hozható párhuzamba, amely a teremtést kormányzó összes természeti törvény egységes otthona, ami így tudományosan is megmagyarázná a tiszta tudatban megjelenő maximális szervezőerő megjelenését, hisz a természeti törvények valójában a szervezőerő célirányos kifejeződései. Ezen eredmények és ismeretek gyakorlati alkalmazása

ahhoz, hogy hatékony legyen, legitimnek kell lennie; a tartós legitimitás pedig a jelenleginél sokkal magasabb fokú, *országokon átívelő* intézményesülést feltételez.” Lásd Francis Fukuyama: *Amerika válaszáton. Demokrácia, hatalom és a neokonzervatív örökség*. Fordította Tomori Gábor. Budapest, 2006, Századvég. p. 22.

ölt most testet Maharishi Mahesh Yogi azon törekvésében, hogy olyan kisebb városokat építettek, amelyekkel biztosítják a nagy meditáló csoportok folyamatos fenntartását. A cél az, hogy a csoport létszáma elérje az 50 ezer főt, ami ötszöröse annak, amely az egész emberiség kollektív tudatában a rendszárgázás megjelenéséhez szükséges.” „A tudatalapú világkormányzás központja India közepén lesz. Az új város neve: Brahmasztan. Az épület neve: a földi méretű Rám Rádzs kapitóliuma, mellette lesz a 16 ezer panditnak (védikus tudósnak) folyamatosan helyet adó falu. Már most nyolcezer pandit naponta végzi a Rudra Bishekot, akik a kollektív tudatban a tudat kiegyensúlyozó csendértékét elevenítik fel védikus mantrák hangrezgéseinek formájában, s ezt mindennap ciklikusan közel száz országnak elvégzik. Az épület felavatása 2007-ben, július közepén, teliholdnál történik majd, amikor is a kapitóliumban elfoglalják székhelyeiket a Maharishi által kiképzett rádzsák. Ez a tudatalapú szakraális kormányzás újbóli felelevenítése a védikus tudomány által.”⁵

Nemzeti forgatókönyvek

Ha az új globális és lokális világrendet vizsgáljuk, akkor ebben a szerkezetben a középső szint (a nemzetek és a nemzetállamok szintje) *új szerepbe* emelkedett. Ennek a lényege nagyjából az, hogy a nemzet és az állam felfelé, egyfelől beemel az univerzális és globális térídebe, másfelől pedig védőfalat épít ki az univerzális-globális szint negatív hatásaival szemben; továbbá a nemzetállam lefelé, egyfelől integrálja és támogatja a lokális szintek törekvéseit és fejlődési akaratait, másfelől tudomásul veszi, hogy a lokális szinteknek *védőfalakat* kell építeniük a nemzeti-állami szint túlkapásaival vagy túlzott befolyásaival szemben.

A nemzeti forgatókönyvek – Magyarországra vonatkoztatva – a következő legalább *tíz kiemelt jellemvonást* mutatnak fel, amelyek egyúttal *eltérő alternatívák*:

⁵ Dienes István: Tudatalapú világkormányzás Indiában. Kézirat. 2007.

a) A népességfogyás és öregedés miatt fokozatosan minél több magyar áttelepítése az országhatáron belültre.

b) És/vagy: a népességfogyás és öregedés miatt több millió nem magyar állampolgár meghívása Magyarországra.

c) A gazdasági nemzet újrateremtése, elsősorban az információs kor eszközeivel; ennek érdekében a gazdaság fejlesztésébe új szellemi, társadalmi és spirituális⁶ erőforrásokat és módszereket von be.

d) Államközpontú nemzet helyett végleg a nyelvi-kulturális, avagy a tudásnemzet létrehozása; ez változatlanul átnyúlik a jelenlegi országhatárokon.

e) Vagy: a Trianon előtti nemzetállam földrajzi szétszakadása után a nemzet lelki-szellemi közösségként is végleg szétszakad.

f) A nemzeti kohézió és identitás fokozatos és véglegesnek látszó megszűnése – vagy intenzív újjászületése.

g) Optimális esetben: az Európai Unióban Magyarország megőrzi autonómiáját és kultúráját, sőt a globális világban széles körben ismertté válik vagy az új globális és lokális viszonyok közepette ötven-száz év alatt elveszti nemzeti-kulturális arculatát, vagy az Európai Unió keretei között lejártszódik a békés, kvázi nemzetegyesítés, ám ebből hosszú távon is kimaradnak fontos nemzetrészek.

h) Egy erős európai egyesült államokban a magyar nemzetállam helyett „regionális állam” alakul ki. A spirituális-szagrális nemzet létrejön, az univerzális magyar hagyományok felélednek és koncentrálnak stb.

Ha tehát a nemzet vagy az állam, még pontosabban, a mi esetünkben a magyar nemzet és állam jövőlehetőségeit kutatjuk, akkor a felsorolt jellemzőket kivétel nélkül figyelembe kell vennünk, attól függetlenül, hogy melyik érvényesülésének mennyi esélyt adunk. Ha a felsorolt és a fel nem sorolt jellemzőket egyaránt szemmel tartva Magyarország jövőjét, mintegy húszéves távlatban végiggondoljuk, akkor legalább *öt forgatókönyvet* fedezhetünk fel: 1. fekete (világvége) alternatíva;

⁶ László András: Spirituális gazda(g)ság. Lásd a Stratégiai Kutatóintézet kiadványát: Metaelmélet, metafizológia. 199.

2. a sötétszürke (csendes alámerülés) forgatókönyve; 3. világosszürke (libikóka) alternatíva; 4. kék (információs és/vagy tudástársadalom) forgatókönyve; 5. fehér (egységteremtő nemzet) alternatívája. Mind az öt magyar forgatókönyvben egymástól is sokban különböző állam-, közigazgatás- és demokráciamodellel képzelhető el.

A *világvége* forgatókönyv jellemzői:

- a) Az újkapitalizmus részlegesen vagy egészében csődbe jut.
- b) Magyarország belesodródik a soha nem látott méretű pénzügyi világválságba.
- c) A globális és/vagy regionális ökológiai katasztrófák elérnek minket.
- d) Az Európai Unió részben vagy teljes egészében szétesik, Európában elszaporodnak a regionális háborúk és terrortámadások.
- e) Magyarország nem vonhatja ki magát az információs puha világ-diktatúra hatásai alól.
- f) Magyarországon folytatódik, sőt felgyorsul a radikális népességfogyás és öregedés stb.

A felsorakoztatott negatív scenáriók mindegyike Magyarországon szimbolikusan és valóságosan is világvéget vagy világvége típusú helyzeteket teremtene. Ezeket a jellemzőket először 1998-ban fogalmaztuk meg, és akkor még senki nem tartotta valószínűnek, hogy Európát globális ökológiai katasztrófa vagy terrortámadás érheti. Ezért nem szabad lebecsülni ezeket az ijesztő vagy csak félelmetes jövőpályákat.

Az *alámerülés-scenárió* jellemzői:

- a) A pénzközpontú kapitalizmus válságai nehezen kezelhetők.
- b) A posztkapitalista reformok elmaradnak, vagy nem következnek be a fejlett világban sem.
- c) A nemzeti jövedelemtermelés ismétlődően nem haladja meg a két százalékot és Magyarország tartósan versenyképtelenné válik.
- d) Nem integrálódunk be a globális információs korba, csak jólrosszul lépést tartunk az infokommunikációs technológiák elterjesztésében.
- e) Részleges visszatérés a klasszikus nemzetgazdasághoz vagy a szocialista államosított gazdasághoz.

f) A magyar gazdaság és társadalom – egy nem várt konfliktusban – korlátozottan felmondja a meglévő íratlan társadalmi egyezségeket stb.

Az alámerülés-forgatókönyv azokat a dimenziókat és trendeket nevezi meg, amelyek Magyarország *alámerülését* okozhatják. Ezek mindegyike önmagában is együtt járhat időleges vagy tartós zuhanással, de két-három válságfolyamat összekapcsolódása akár világvégeállapotot és -hangulatot váltana ki. Az sem kizárt azonban, hogy ezek a veszélyes alternatívák csak kissé érvényesülnek, ám ebben az esetben is Magyarország szép lassan lejjebb csúszna a világ fejlettségi ranglétráin.

A *libikóka-szenárió* okai lehetnek:

a) Magyarország folyamatosan bukdácsol a világgazdaság örvényei között.

b) Az újkapitalizmus, a posztkapitalizmus, az információs kor egyaránt nem teremt tartós fenntartható társadalmi és gazdasági fejlődést.

c) Az összetett magyar szerkezetben még komoly funkciókat betöltő posztfeudális, posztszocialista és klasszikus kapitalista magyar gazdaságot ismétlődő válságok sújtják.

d) Az európai információs társadalomba felemásan és korlátozottan integrálódunk, és az európai információs társadalom fejlődése is akadozik.

e) A politikai, a gazdasági és a kommunikációs vezető erőcsoportok sem külön, sem együttesen nem képesek Magyarországot – lehetőleg szervesen – modernizálni.

f) A tudás- és bizalomközpontú társadalomszervezés elmarad, vagy csak töredékesen megy végbe.

g) Az egyéni és csoportos innovációkat és kreativitásokat a fennálló hatalmi és kulturális rendszer elfojtja vagy kiszorítja stb.

Az elmúlt tíz évben – más és más domináns elemekkel – ez a *libikóka-forgatókönyv* jellemzi Magyarországot. Ez akkor is így van, ha azért ez együtt járt kisebb-nagyobb átmeneti növekedésekkel és emelkedésekkel. Ha a magyar valóságban ma körbetekintünk, nehéz feltételezni, hogy a libikóka-forgatókönyv a következő öt évben érvénytelené válhatna. A „libikóka” jelző azt jelenti, hogy egyszer lent, másszor fent

– ennek pozitív változata az, hogy hol kicsit lent, hol kicsit jobban fent és a nagyon vonzó állapota az, ha a libikókának az a vége, amelyen Magyarország egy ötéves gyerekként csücsül, kitartóan és kicsit magasabban megállapodik. Ha ezt a víziót végiggondoljuk, feltehető, hogy nincs okunk a lelkesedésre: Magyarországot ugyan nem érte el semmilyen világvége-szenárió, és tartósan nem haladunk lefelé és visszafelé, ám az átütő előrelépés racionális mozgáspályája mintha messze lenne tőlünk.

A tudástársadalom-alternatíva fontosabb jellemzői lehetnek:

a) A tízes évek közepére-végére létrejön az európai tudástársadalom, és az Európai Unió részlegesen behozza hátrányát a kontinensek közötti világversenyben.

b) Egy ilyen európai erőterben Magyarország az európai tudástársadalom egyik kreatív nemzetévé és államává fejlődik, és belép a fejlett tudásközpontú országok csoportjába.

c) Ha az Európai Unióban késik vagy alacsony szinten sikerül a tudástársadalom kiépítése, Magyarország akkor is dinamikusan felzárkózhat, vagy még inkább lemaradhat az európai államok között is.

d) A magyar tudásalapú (innovációs, kutatás-fejlesztés orientált) gazdaság és társadalom a tízes évek közepéig nagyrészt sikeresen létrejön.

e) A globális és az európai tudáspiacon a magyar tudásipar nemcsak megtartja, hanem növeli is jelenlegi pozícióit, és a fejlett világ egyik nemzeti tudásközpontja lesz.

f) Az európai trendeket megvalósítva vagy akár túlhaladva is intenzíven végrehajtja az e-kormányzás és – a közigazgatás minden szintjén – az e-közigazgatás programját, beleértve a regionális közigazgatás és digitális közigazgatás létrehozását.

g) A tudástársadalom-alternatíva részleges megvalósításával a magyar társadalomban csökkenti a társadalmi, a szellemi és a tudati esélykülönbségeket stb.

A tudástársadalom-modell Magyarországnak – vagy tágabban a magyar nemzetnek – meglehetősen pozitív alternatívát kínálhat, ám ennek nagyon kemény feltételei vannak. Egyrészt az új típusú globális és lokális világban a tudástársadalom modell aligha lehet izolált, befelé

forduló, így jelentős mértékben függ az európai kontinens ilyen irányú fejlettségétől. Másrészt hasonló mértékben függ a – három-négy parlamenti cikluson át húzódó – kormányzati teljesítménytől és a magyar társadalom *tudati és cselekvési állapotától*. Továbbá az sem felejthető el, hogy a tudástársadalom-modell egyaránt megvalósítható alacsony-, közepes- vagy magas színvonalon, és így, ehhez mérten nagyon eltérő minőségű eredményeket produkálhat.

Az *egységtársadalom (vagy tudatközpontú társadalom)* scenáriójának kiváltó okai lehetnek:

a) A következő harminc évben az információs és tudástársadalom egyszerre globális és regionális konfliktusai magas szinten kezelhetők maradnak.

b) A földi, és különösen az európai civilizáció legalább részben vagy esetleg egészen többé-kevésbé megoldja az alapvető ökológiai, energiaügyi, népesedési, pénzügyi (stb.) problémáit.

c) Ha ezeket a felsorolt konfliktusokat és világproblémákat nem tudja kellően kezelni, akkor ez az univerzális működési krízis kikényszeríti azt a minden eddigi korszakot is jelentősen meghaladó új világrendet, amelyet előzetesen egységteremtő korszaknak hívhatunk.

d) Ennek azonban kiemelt feltétele, hogy az emberiség többsége eljusson a tudásközpontú életvitelhez, és régi-új tudását alkalmazni tudja a személyes életében és a kollektív problémakezelésben.

e) Az egységtársadalom szellemi feltétele, hogy a század közepéig létrejön és elterjed az egyesített természettársadalom és valláselméletek, avagy az új gondolkodás, az új paradigmák, az új filozófiák korszaka.

f) A civilizáció megerősödve a jelen és a közeljövő világválságai-ban, folytatja a tudás vezérelte és tudatközpontú világmodell kiépítését, ami elvezethet a XXI. század második felében az egységteremtő korhoz, amely egyébként azonos lehet a tudatalapú társadalom modelljével stb.

Természetesen senki nem tudhatja, és senki nem garantálhatja, hogy a földi civilizáció és kultúra valóban eljut egy külső és belső egységet teremtő korszakhoz. Az *egységteremtő koralternatíva* megfogalmazása „csupán” azt a célt szolgálja, hogy az emberiség – ezen belül Európa és ezen belül Magyarország – kezdje el a maga valóban hosszú távú, az új

század végéig előretékinő jövőképét megfogalmazni, mert e nélkül a távlatos koncepció és vízió nélkül egy-két évtizedre sem lehet tervezni. Az egységteremtő kor (vagy tudat vezérelte kor) már *univerzális alternatíva*, amely azonban a legkisebb településre is vonatkozik. Ennek a jövővízióknak a keretében kidolgozható és definiálható az állam- és közigazgatás-fejlesztés perspektívája, anélkül, hogy túlzott illúziókat táplálnánk, és anélkül, hogy a jövőfélelmek tompává és tehetetlenné tennének bennünket.

Ha globális szintén elképzelhető a *kollektív tudat vezérelte* kormányzás, akkor felvethető az is, hogy ugyanez egy nemzet, mondjuk a *magyar nemzet* esetében is lehetséges. Ha a kollektív tudatmező leírható a fizika egyesített mezőelméletével, akkor előbb-utóbb megfogalmazhatók azok a régi-új tudatállapot-fejlesztő (és nem manipuláló) technikák, amelyekkel a társadalom tudatszintje emelhető. Ehhez számos tudományág (az őshagyomány-kutatástól a szociálpszichológiáig, az elme- és tudatkutatástól a interperszonális pszichológiáig, a médiakutatástól a jövőkutatásig) új tudása már régóta elérhető.

A *politika és lélek, polisz és tudat, demokrácia és erkölcs* összefüggése régóta ismert. „A polisz nagy, látható képeknél előnye, hogy a lélek láthatatlan tendenciáit és erőit külső társadalmi rendek és osztályok alakjában mutatja meg. A nagy kép világosságot visz abba, ami belül van, s megmutatja a belsőben is egymással ellentétben és feszültségben, az egész feletti uralomért harcban álló mozzanatok sokaságát... ha a lélek gondozása és a benne tevékeny erkölcsi megpillantás révén lehetséges új élet, akkor az új polisznak is lehetségesnek kell lennie. Arról van szó, hogy a lélek gondozásának ez az alapvető megpillantása megfordítva a közösség is rávetüljön; ez az igazságosság és a nevelés államának a megkonstruálása. Az igazságos lélek szerkezete egy ilyen államban a társadalmi rendek és osztályok szerkezeteként válik láthatóvá, ahol a felelősség csak a megpillantással törődik és nem örökölt gazdagságot, amelynek folyamatos növekedését is fékezik, és az egészre való tekintettel megelégszik szegényebb javakkal is, ahol tehát a felelősség uralma a vágnak ebben az analógiájában is érzékelhető; ahol a hatalom sohasem öntörvényű és önmagán nyugvó, hanem azáltal, hogy a legmagasabb rendű megpillantásra alapozott és ellenőrzött, képes

közvetíteni mindkét szélsőség között.”⁷ A magyar nemzet új terve nem lehet más, mint – folytatva az előbbi analógiát – egy új *polisz víziója*, ám az új polisz csak kivételése a kollektív léleknek/tudatnak. Minden valódi változásnak így előbb a kollektív tudatban kell végbemennie.

Ennek érdekében egyébként érdemes lenne feltárni, s értelmezni, hogy a régi krónikák, igazmondások, legendák és más beszámolók milyen ősi demokratikus szabályokat és milyen döntési eljárásokat alkalmaztak, hogy egyáltalán jussunk el oda, hogy miként minősíthetjük és hasznosítjuk a *honfoglalások előtti és utáni* államvezetési elveket és módszereket.

Lokális scenáriók

Az új globális-lokális rend egyik domináns pólusa a *lokalitás*, amely nem egyéb, mint a nemzetállam alatti szintek együttese: régió, megye, kistérség, település. Ha az ezredfordulót követő időszakban a globalizáció mellett a lokalizáció jut kiemelt szerephez, akkor természetesen a jövőképen belül a lokális scenáriók is nagyon fontossá válnak. A következő tíz évben várható, hogy Magyarországon a *lokális térségek* (leegyszerűsítve a 7 régió és a 166 kistérség) *önállósága* kiépülhet, és ezzel párhuzamosan önrányító, önszervező kapacitása jelentősen javul. A lokális térségek-világok legalább annyira differenciáltak és sokfélék, mint a globális világ uralkodó vagy alávetett államcsoportjai. Jelen keretek között most szükségképpen csak a Magyarországon belüli lokális egységek jövőképét összesítjük.

A magyar lokalitások *összefoglaló jellemzői* a húszas évek végéig:

– A természeti, tárgyi és gazdasági társadalmi hagyományok alapján végelegesen kialakulnak a magyar regionális egységek.

⁷ Jan Patočka: *Európa és az Európa utáni kor*. Fordította Németh István. Budapest–Pozsony, 2001, Kalligram. 99–100.

– Ideális esetben a kialakult társadalmi és kulturális egységek alapján hosszú távra megszületik (minimum három, maximum hét) önkormányzati régió.

– Minden régióban felgyorsul az intelligens civil társadalom megerősödése és széles körű intézményesítése.

– Az intelligens civil társadalom hathatós részvételével és kontrolljával stabilizálódik a lokális tudásalapú gazdaság, és fokozatosan, az eddiginél nagyobb mértékben integrálódik az európai és a globális gazdaságba.

– A központi-állami támogatás és a regionális társadalom együttműködésének eredményeképpen a lokális kultúrák (mint a nemzeti kultúra alapegységei) nemcsak megtartják, hanem erősítik is saját arcukat és identitásukat.

– A regionális szinteken belül, avagy a lokalitás alsóbb szintjein hasonló tartalmú fejlődés megy végbe, ami azt jelenti, hogy a hangsúly most már nem a megyére, hanem a kistérségre és a nagyobb településekre kerül, ugyanakkor a legkisebb település sem kerül megoldhatatlan, vert helyzetbe.

– A térségi fejlesztésben egyre inkább támogatási prioritásokhoz jutnak – a gazdasági vagy közigazgatási fejlesztések mellett – az életforma-életminőség fejlesztések stb.

Ez a jövőkép abból a feltételezésből indul ki, hogy a lokalitások fejlesztése nemcsak lehetséges, hanem *szükségszerű* is. A kiindulópont reális alternatívának tekinti, hogy a lokalitások szerepének erősítése nem csupán európai vagy magyar állami érdek, és ezért a régiók-kistérségek polgárai és civil szerveződései támogatják ennek a programnak a végigvitelét. Ebből azonban nem következik az, hogy a nemzetállam elvesztené jelentőségét, funkcióját vagy becsületét. Az új globalizációt és lokalizációt valóban jellemzi az, hogy a nemzetállamot szubsztanciálisan és funkcionálisan felülről a globalizáció, alulról pedig a lokalizáció gyengíti és szétbontja, ám ellentétes folyamat is várhatóan végbemeleg az Európai Unió tagállamaiban, az új világrendben az állami és lokális szint egyaránt új szerepekhez és kompetenciákhoz jut. Ebből a változássorozatból a lokalizáció számára az a lényeges, hogy a korábbinál

nagyobb autonómiához és szerephez jut, ám ennek az új önállóságnak és akaratkifejtésnek szüksége van egy állami védőernyőre.

A magyar lokális térségek-világok *jellemző scenáriói* a következő húsz évre:

– Elszenvedés-scenárió: a hol dinamikus, hol már agresszív univerzális-globális forgatókönyvek kivédhetetlenek, és a lokális térségek csak elszenvedik a mindent átható változásokat.

– „Csatlakozás az éllovasokhoz” forgatókönyv: az európai és az állami támogatások jó hasznosításával a magyar lokális térségek mindegyike vagy többsége a legjobb európai lokalitások közé kerül.

– Lokális központú, új típusú nemzeti scenárió: a Kárpát-medencében országhatárokon átnyúlva a magyar lokális térségek és települések összefognak a tudástársadalom-modell létrehozása érdekében.

– Belső szétszakadás forgatókönyve: a hazai lokalitások tekintetében (régiók között és régiókon belül) a jelenleginél is nagyobb mértékben térségi és társadalmi különbségek és ellenérdekeltségek szilárdulnak meg.

– „Közép-Európa a jövő szigete” scenárió: attól függetlenül, hogy az Európai Unió válságban van vagy intenzíven fejlődik, Közép-Európa és ezen belül Magyarország mintegy a jövő egyik lehetséges sziget-csoportjaként a fenntartható fejlődés innovatív, tudásalapú nagyrégiójává szerveződik stb.

A lokális scenáriókat azért vázoltuk fel röviden, mert ezzel is jelezni akartuk, hogy egy *lokalitásbarát* univerzális-globális világban is a lokális scenáriók nagyon különböző módon mehetnek végbe. A felsorolt öt forgatókönyv *nem meríti ki a scenáriókészletet*, ám annyit mindenképpen jelez, hogy még jó globális feltételek között is – belső akarat és tudatosság nélkül – nagyon eltérő eredményhez, így például *tartós szétszakadáshoz* vezet. Ha azonban kontinentális és magyar állami szinten is jól sáfárcodunk a lokális szándékokkal és felelősségekkel, a Kárpát-medencében már akár a tízes évek végére egy igen fejlett lokalitáshálózat létrejöttével számolhatunk.

Ez a könyv részletesen bemutatta az egyik lehetséges jövővizíót, az *abai modellt*. Ehhez most csak annyit teszünk hozzá, hogy Abán 2005-ben elindult a helyi felnőttképzési civil egyetem, amelynek első

előadásán a hallgatók megalkották és megnevezték az *abai kollektív tudatot*. (Szimbolikus neve: Abafalvi Abasára.) Az abai demokráciafejlesztési modellkísérlet eddigi tapasztalata azt üzeni, hogy lokálisszinten a kollektív tudat felfedezése és rendezetté tétele talán a legkönnyebben indulhat el.

A forгатókönyvek megvalósítási esélyei

Az előzőekben felsoroltuk a lehetséges globális, nemzeti és lokális változásokat és ezek forгатókönyveit. Igyekeztünk azt *elkerülni*, hogy a gondolkodás igenre és nemre egyszerűsödjön, próbáltuk minden lehetséges helyen jelezni, hogy nem lehet negatív vagy pozitív szcenáriókban gondolkodni. Ha elfogadjuk, hogy több jelen és több jövő van, akkor már ennyiből is következik, hogy *számos jó, jobb vagy kevésbé rossz és erőteljesen rossz* alternatíva tárható föl. Az elemzésnek az is nehézséget okoz, hogy nem tehetjük meg azt, hogy csak Magyarországon és ennek jövőjében gondolkodjunk, miután az új világrendben a változások egymással párhuzamosan (egymás lehetőségeit javítva vagy rontva) mennek végbe a globális, az állami és a lokális szinteken.

Először igyekezzünk a vizsgálat tárgyává tenni, hogy Magyarországnak milyenek lehetnek az esélyei, attól függően, hogy kedvezőek vagy nem kedvezőek az univerzális, globális és kontinentális folyamatok. Nézzük először azt az esetet, ha ennek a külső erőternek a változásai *nem kedvezőek*:

a) Ha a globális és az európai helyzet válságoktól terhelt, a világgazdaság és világársadalom állapota pedig konfliktusokkal teli, akkor Magyarország egyik lehetősége az, hogy tehetetlenül csúszik visszafelé a globális fejlettségi lejtőkön.

b) Ennél még rosszabb forгатókönyv is elképzelhető, ha Magyarország a nem kedvező esélyeket felnagyítja, eltúlozza, félelem által vezérelt lesz, mert ebben az esetben a bukás esélye többszörössé válik.

c) A harmadik szcenárió azt a feltételezést képviseli, hogy Magyarország az európai államokkal közösen megpróbál védekezni a válságok

elhárítása érdekében, de ez az együttes védekezés hatástalan, vagy csak nagyon szerény eredményt hoz.

d) Az ezzel ellentétes forgatókönyv azt tartalmazza, hogy az Európai Unió és Magyarország egyrészt jól és hatásosan védekezik a világválságok elhárításában, másrészt ebből a sikeres konfliktuskezelésből Magyarország komolyan kiveszi a részét.

e) Magyarország önmagában vagy cselekvőképes partnereivel (nem az Unió minden államával) összefog, és kisebb-nagyobb mértékig élen jár a kedvezőtlen jelenségek és következményeik elhárításában.

Nézzük másodszor azt, hogy *mi és hogyan* történhet abban az esetben, ha a globális és kontinentális esélyek Magyarország számára is *kedvezőek* lesznek:

1. Az első forgatókönyv még mindig lehangoló és tehetetlenségre utal, mert egyáltalán nem kizárt, hogy Magyarország – pontosabban a hangadó magyar uralkodó csoportok – nem vagy csak alig értik meg és ezért nem követik a külső erőterben kínálkozó mozgáspályákat.

2. Önálló scenárió lehet az, hogy Magyarország – mindegy milyen okból – finoman elutasítja a kedvező vagy félig-meddig kedvező esélyeket.

3. Nagy gyakorlatunk van már abban, hogy hűséges vazallusként alkalmazkodjunk a környezetünkben lévő nagyhatalmakhoz, így mindig fenyeget minket az a veszély, hogy elveszünk az üres, formális alkalmazkodásban.

4. A belső szétesettség vagy a szokásos belső széthúzások miatt a magyar politika (ide értve a gazdaságot és a társadalmat is) nem képes többre, mint az esélyek alacsony szintű kihasználására.

5. Magyarország az Európai Unióban és a globális világban mintegy jó tanulóként folyamatosan jól felel, és ezzel a magatartással a külső erőter kedvező lehetőségeit ügyesen és sikeresen kihasználja.

6. Az ideális forgatókönyv az lenne, hogy Magyarország és ezen belül az összes régió a kedvező esélyekkel szuverén módon élne, sőt jól eligazodna a konkrét lehetőségek között is, s így akár az esélyeken túlhaladó teljesítményt érne el.

A kedvező és nem kedvező globális és kontinentális változásokra reagáló forgatókönyvek – mint az látható volt – *nagyon eltérő* magyar állami válaszalternatívákat fogalmaznak meg. A külső erőter önmagá-

ban semmit nem dönt el, mert legalább ilyen fontos a Magyarországon belüli felkészültség és válaszadási magatartás. Ezért ennek a felismerésnek a tudatában még azt is tekintsük át, mi van akkor, ha nem a külső erőter feltételeiből, hanem a magyarság belső szándékaiból indulunk ki, miközben még azt is feltételezzük, hogy a magyar társadalom és politikai-gazdasági elitje valamilyen mértékben azonosul az elvárható cselekvési lehetőséggel.

Első alternatíva: a magyar társadalomban mindenki akarata egységesen és egyidejűleg nem várható el, ezért olyan forgatókönyv még elméletileg sem képzelhető el, hogy egy ország vagy egy állam egyhangúlag fellép egy számára elfogadott jövőképcsoport mellett.

Második alternatíva: a tegnapi és a mai megosztottságok miatt hosszú ideig csak egy kisebbség egységes és egyidejű akarata az elérhető reális lehetőség, ám már ebben az esetben is remény van arra, hogy a magyarság kisebbsége tudatosan akarja például a tudástársadalmi jövőt.

Harmadik alternatíva: nem kizárt azonban az sem, hogy a többség akarata és/vagy koncepciója ellenére a kisebbség nemzeti-társadalmi programkifejezése és érvényesítése jórészt vagy teljesen reménytelen, ezért csak az új jövőkép részleges, töredékes valóra váltása lehet a közvetlen cél.

Negyedik alternatíva: a nem elég fejlett nemzeti civil társadalom hiánya miatt egyelőre változatlanul a magyarságot kifelé és befelé egyaránt képviselő politikai, társadalmi és gazdasági elit van kulcsszerepben. Ám egyelőre még nem tapasztalhatunk olyan átfogó, pártok fölötti politikai és társadalmi akaratot, amely egyenlő lenne az (új tudatú) új jövő mellé állással.

Ötödik alternatíva: ha a század közepéig a vezető új alternatívákat a hagyományos politika nem vagy nem eléggé képviseli, akkor a politikától részben független társadalmi, szellemi és spirituális akaratkifejeződés megszervezése válik fő feladattá.

Hatodik alternatíva: ha már a magyarság kisebbsége részben tudatosan akarja az új világot, mert megértette és támogatja az új alternatívát, és ezzel párhuzamosan a többségi érdek- és értékcsoportok nem állíta-

nak áthághatatlan akadályokat, továbbá a kisebbség szándékát és programját az univerzális és kontinentális jövőalternatíva erősíti, akkor...

Az előbbi mondatot nem kellett befejeznünk, de talán sokak számára nyilvánvaló, hogy a külső és belső feltételek kedvezőre váltásával Magyarország két-három évtizeden belül *közel kerülhetne* az ideálisnak tartott célok megvalósításához. Természetesen nemcsak a kedvezőtlen, hanem a kedvező forgatókönyvek megvalósulása is *felbemaradhat*. Egyúttal azt is jelezniünk kell, hogy egyfelől egyetlen forgatókönyv sem szokott a maga tiszta formájában megvalósulni, avagy a létrejövő valóság mindig valamilyen *kombináció* eredménye, másfelől pedig – különösen a jelenlegi összetett viszonyok közepette – a jövő mindig több, nem várt, nem előrelátott, nem kiszámítható új feltételeket és új lehetőségeket teremt.

Nincs okunk feladni, visszavonulni, reménytelenségbe süppedni. Összehasonlítva a trendeket tehát annyit szeretnénk markánsan jelezni, hogy minden nehézség ellenére a jövő *nem láthatatlan*, a jövőkép nem kidolgozhatatlan, és a jövő valósága – legalábbis részben – megfelelhet választott céljainknak és értékeinknek. Tehát reménykedünk és hiszünk a *változtathatóságban*?

Az új állam, az e-közigazgatás és a részvételi demokrácia egyesített jövője

Az eddigiekben remélhetőleg sikerült tisztáznunk a jövővel foglalkozó fogalmakat, a jövőt érintő fontosabb összefüggéseket és a jövőre vonatkozó legfontosabb forgatókönyveket. Ebben a fejezetben az a feladat, hogy mintegy *tizenöt-húsz éves (vagy hosszabb) távlatban* vázoljuk föl az állam, az e-közigazgatás és a részvételi és/vagy e-demokrácia jövőképét. Felfogásunkból következik, hogy ez a jövőkép nem egy, hanem *több alternatívát* tartalmaz majd. Mindegyik alternatíva azonban abban közös, hogy nem egyszerűen az eddigi gondolkodásmód és cselekvési program meghosszabbítása, hiszen az európai és szükségképpen a magyar állam- és közigazgatás-elmélet és egyúttal mindennapi gyakorlat a következő évtizedekben akár több paradigmaváltáson is végigmehet. Az első paradigmaváltás természetesen nem más, mint az információs társadalom ideológiájából és programjából következő e-kormányzás és e-közigazgatás széles körű bevezetése és sikeres gyakorlattá válása.

Ám a lassú (nem organikus és nem evolúciós) változássorozat gyorsan elér a hatályos és begyakorolt szisztéma határáig. Mi történik majd a *határövezetben*?

Még azonban nem tartunk itt. Az első lépéssorozathoz természetesen szükséges értelmezni s alkalmazni az érvényben lévő európai és hazai kormányzati és szakmai stratégiákat és az ebből fakadó konzekvenciákat. Miután az elfogadott kormányzati programok nagyon hasonló szellemiségűek, és nagyon is azonos jövőképet képviselnek, ezért viszonylag könnyű őket egységes fogalmi keretben és fejlesztési tevékenységként értelmezni. Ezért a *következő alfejezetekben* az e-közigazgatás és az e-demokrácia bevezetését szolgáló technológiafejlesztéseket, közigazgatási (önkormányzási és államigazgatási) reformokat,

a közigazgatáshoz szükséges új tudások gyakorlati alkalmazását és a közigazgatási paradigmaváltáshoz szükségképpen elengedhetetlen civil társadalmi fejlesztéseket mutatjuk be. Majd az utolsó alfejezetben tételenesen felvázoljuk az e-közigazgatás fejlesztésének eredményeképpen is létrejövő új típusú államot és demokráciát.

Mi jön az új infokommunikációs technológiák után?

Az európai és a magyar e-kormányzás és e-közigazgatás-fejlesztés modelljének egyik érdekessége, hogy ennek az új programnak az elindulását nem a közigazgatás akarta, nem az állampolgári fellépések javasolták, hanem alapvetően a globális világot átható és előzőlő *technológiai fejlesztések* kényszerítették ki. Mint oly sokszor már a történelemben, az új technológia sokkal előbbre ment, mint a politika vagy a gazdaság. Magyarországra az elmúlt egy évtizedben érkezett meg az az új technológia, amit információs és kommunikációs technológiának hívnak, és amelyet összefoglaló néven infokommunikációs technológiának neveznek. A bevett fogalomhasználatok azonban még nem tartalmazzák egyrészt azt, hogy ez alapvetően mediatizált infokommunikációs technológia, másrészt azt, hogy ez a technológia rövid távon folyamatosan elavul. Még a szakértők sem beszélnek poszt-infokommunikációs technológiákról, holott a technológia-előrejelzések alapján egyértelmű, hogy gyakorlatilag *ötévenként technológiai paradigmaváltások* (hardver- és szoftver-kultúráváltások) söpörnek végig majd a világon.

Az e-közigazgatás jövőképeinek tehát meglehetősen biztonsággal jeleznie kell, hogy az új és még újabb infokommunikációs technológiafejlődést várhatóan majd a *következő momentumok* jellemzik:

– Az információt hordozó eszközök (telefon, televízió, számítógép, mobiltelefon stb.) köre meglehetősen gyorsan kibővül, és tulajdonképpen az ember által használt minden eszköz (autó, hűtőgép, szemüveg, ruházat, óra stb.) egyúttal információhordozó és -közvetítő eszközzé válik.

– Egy évtizeden belül elképesztő tempóban folytatódik az eszközök miniatürizálódása.

– Az információt hordozó és közvetítő eszközök között többségre kerülnek a hordozható (mobil)eszközök.

– A korszak kommunikációs igényének megfelelően a felsorolt eszközök kevés kivétellel kommunikációs eszközökké és egyúttal média-eszközökké válnak.

– A közigazgatásban és a közszolgáltatásban érdekelt állami és civil intézmények szolgáltatásai előtt gyakorlatilag semmilyen korlát nem marad.

– Az infokommunikációs eszközök és szolgáltatások új korszakában, tehát már a tízes évektől kezdődően a mesterséges intelligencia szerepe válik dominánssá.

– A következő néhány év egyik nagy technológiai fordulata az lesz, hogy az infokommunikációs eszközök új generációi közvetlen kapcsolatba kerülnek az emberi testtel, és az ezt követő újabb fordulatban közvetlenül összekapcsolódnak az egyéni és kollektív tudattal.

– Az infokommunikációs eszközök használata már ma sem függ a vezetékes hálózatoktól, és a következő évtizedekben az új hálózatok meglehetősen új elvek és technológiák alapján működnek majd a mindennapi kommunikációba – belépnek a kvantumszámítógépek, a bioszámítógépek stb.

– A XXI. század közepére tehát a jelenlegi infokommunikációs hálózat, rendszer, szolgáltatás – onnan visszanezve – őskori technológiának tűnik.

Attól függetlenül, hogy ma még minden hazai önkormányzatnak és apparátusának napi gondot jelent a jelenlegi technológia megtanulása és alkalmazása, a középtávú jövőkép sem tagadhatja le, hogy az állami források korlátozottsága ellenére is tíz éven belül további *technológiai váltások* zajlanak majd le. Figyelmeztetésképpen jeleznünk kell, hogy miután hetente jelentenek be új felfedezéseket, új találmányokat, új szolgáltatásokat, ezért csak annyi kiszámítható, hogy az infokommunikációs technológia kiszámíthatatlanul fejlődik tovább, ami a közigazgatás számára szüntelen konfliktusforrást jelenthet.

Új közigazgatás és ügyintézés: a t-közigazgatás

A közigazgatás és az e-közigazgatás fogalmainak tárgyalásakor már világos jelzéseket adtunk arról, hogy egyrészt alapvető különbség van *az ipari kor, az információs kor és a tudáskor* állama és közigazgatása között, másrészt a különböző korszakok állama és társadalma között. Ebben a jövőképben már nincs szükség arra, hogy összehasonlítsuk az ipari kor és az információs kor közötti paradigmaváltásokat, ellenben az információs kor utáni, sőt a tudáskor utáni állam- és közigazgatásmodelleket részletesebben vázolnunk kell. Most azonban csak a tudáskort képviselő és fejlesztő állammodellről, állami intézményrendszerrel és közigazgatás-modellről fogalmazzuk meg a lehetséges jövőképeket.

23. ábra. A közigazgatás új fogalmai (V. Cs.)

közigazgatás – szolgáltató közigazgatás – közösségi közigazgatás
e-közigazgatás – szolgáltató e-közigazgatás és m-közigazgatás – t-közigazgatás

Magyarországon már korábban megszületett az e-kormányzás *hivatalos definíciója*: „Az elektronikus kormányzat (e-kormányzat) kifejezés mára mind a köznyelvben, mind az állami zsargonban egy univerzális jövőképjavitó tényezővé nőtte ki magát.

Ennek megfelelően jelentése nem »egynemű«, hanem több, a valószínűségben párhuzamosan zajló folyamatot igyekszik megragadni.

A legtipikusabb jelentéstartalmai:

– *a közigazgatás (és az igazságszolgáltatás) átfogó, minden szintet érintő reformja;*

– *a közigazgatás technológiai modernizációja;*

– *a szolgáltatások és az ezeket elérhetővé tévő csatornák multifunkcionálissá válása;*

– *intézményesített, konzultatív, partneri viszony kialakítása kormányzat és polgárok, valamint azok közösségei között, amelyek együttesen egy új demokráciaállapot kialakulásához vezetnek.*¹

¹ MeH e-Kormányzati Központ (EKK).

A jövő azonban szükségképpen *túllép* ezen a közigazgatási stratégián. Ha az információs kor állama a digitális állam, ha az információs kor közigazgatása az e-közigazgatás, m-közigazgatás, akkor – legalábbis az új kategóriák szerint – a tudáskor állama a tudásállam és a tudáskor közigazgatása (minek is nevezzük?): *t-közigazgatás*. Természetesen a 't' betű nemcsak a tudásra utal, hanem az új közigazgatási tudatra és az új állam-közpolgár együttműködését szabályozó törekvésre. Miután az európai és a hazai közigazgatási vagy tudástársadalmi gondolkodásban még nem tisztázódott, hogy az e-közigazgatás fejlesztésének magasabb lépcsőfokai vagy az e-közigazgatást meghaladó t-közigazgatás mit is jelent majd, így egyrészt a jövőképalkotásunk meglehetősen szabadságot kap, másrészt eleve számolhatunk azzal, hogy a következő évtizedben új és új fogalmakat dobnak be a szakértők a köztudatba.

A *t-közigazgatást* (*t = tudás, társadalom, tudat stb.*) szerintünk a következő fontosabb felismerések határozzák meg majd:

– Első lépcsőben minden településen s a közigazgatás minden lényeges szintjén be kell vezetni az európai normáknak megfelelő e-kormányzást és e-közigazgatást, és ennek révén minden polgár és minden közösség sokkal gyorsabban, sokkal könnyebben, sokkal eredményesebben intézhesse el ügyeit, on-line módon.

Az e-közigazgatási szolgáltatások centrumában a közigazgatáson belüli, továbbá a közigazgatás és a közpolgár közötti interaktív intelligens ügyintézés legyen, méghozzá lehetőleg úgy, hogy az új infokommunikációs eszközök, technológiák, szolgáltatások adta lehetőségekkel a közigazgatás legfeljebb csak néhány éves késéssel tudjon élni.

– A hagyományos európai állammodell fokozatosan megváltozik, az uralkodó állam helyett nemcsak a szolgáltató állam, hanem a *társadalmiasított állam* modellje felé mozdul el. Az állam sokkal közelebb kerül a polgárához, és elvileg a polgár is az államhoz; mind a kettőt a csupasz politikai, hatalmi érdekek helyett a köz- és közösségi érdekek motiválják majd. Ez lesz vagy lehet a *közösségi közigazgatás*.

– Az állam egyes számú közfunkciója nem pusztán azt támogatja majd, hogy az állami és nem állami intézményekben a magasrendű tudást intenzíven hozzák létre és közvetítsék minden réteg számára,

hanem azt is, hogy az állam és az állami apparátus kötelező módon folyamatosan ismerje meg és alkalmazza az új tudást.

– Az állami intézményekben mindenhol vezessék be a *mesterséges intelligencia* alkalmazását, és ahol lehetséges, a mesterséges intelligencia váltson ki egy-egy intézményt, apparátust és/vagy szolgáltatást. Lehet, hogy eljutunk a *mesterséges közösségi intelligenciához*?

– Ha végbemegy és megerősödik – az államtól nem függő, de az állam által támogatott – civil társadalom és ennek minden új intézménye, akkortól kezdődően a t-állam (avagy intelligens állam) és a tudás vezérelte civil társadalom (intelligens társadalom) kössön új, sőt, új típusú társadalmi szerződést.

– A tízes évektől kezdődően kiépülő, a jelenlegi világrendet alapvetően meghaladó új világközösségben megszerveződik hálózati jelleggel – azaz sokpólusú rendszerként – a globális világállam, ezzel párhuzamosan pedig minden bizonnyal létrejön az egységes európai egyesült államok, amely azonban nem feltétlenül a jelenlegi nemzetállam típust ölti majd magára. Végül pedig létrejönnek a regionális „kis” államok, amelyek szintén nem feltétlenül a korábbi nemzetállami modell kicsinyített változatai lesznek.

– Ha az elmúlt századokban az állam uralkodott az állampolgárokon, ebből még nem az következik, hogy a következő több száz évben az állampolgárnak kell uralkodnia az államon. Ha létrejönnek az intelligens civil társadalmak, ha létrejönnek az új típusú társadalmi szerződések, akkor lehetőség szerint egyszerre kell végbemenni egy kettős paradigmaváltásnak: úgy alakulhat ki új és tényleges egyensúly állam és polgára között, hogy erre nemcsak jogi, hanem társadalmi és kulturális garanciák is vannak.

– Ha a globális és lokális világ külső és belső veszélyeztetettsége egyáltalán nem vagy csak alig csökken, akkor egyfelől ennek az új államnak új technikákkal, új módszerekkel, új szemlélettel kellene megoldásokat találnia a veszélyeket kiváltó okok orvoslására, másfelől nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez az egyszerre globális, kontinentális, nemzeti és lokális – és lényegét tekintve intelligens – államhálózat továbbra is veszélyeztetve lesz, ha a XXI. század első fele nem lesz képes kihordani az új (tudásközpontú, intelligens, sikeres válságkezelő) világközösséget.

– És még sokáig folytathatnánk az új felvetések vitára bocsátását.

Összegzésként tehát azt fogalmazhatjuk meg, hogy egyrészt a közigazgatás minimum tíz évenként újabb és újabb paradigmaváltásokat hajt végre, másrészt ezek várható iránya és tartalma nem lehet spontán fejlődés eredménye. Továbbá a mai ismereteink és jövőlátványunk szerint a közigazgatás elérkezik a *közösség-kötöttségű t-közigazgatás* korszakába.

Kikerülhetetlenül új tudás és új tudat lesz a közigazgatásban?

A jövő államához és közigazgatásához vezető út bármelyik alsó vagy középfokú állomását vizsgáljuk, már mindegyik esetben előtérbe kerül az a felismerés, hogy a közigazgatás posztmodernizációkon alapuló fejlesztései egyaránt *új tudást és új tudatot* követelnek. Ne legyen azonban félreértés, az új tudás és az új tudat egyaránt szükséges a politikai rendszerben és a helyi társadalomban, illetve az állami apparátusban és az érdekelt családokban és közpolgároknál. A két csúcskövetelmény közül valamivel könnyebben definiálható az új tudás, mert logikusan végiggondolható, hogy az új technológiák, az új szolgáltatások, az új együttműködések vagy az új kommunikációkhoz egyaránt szükség van új tudásra, még hozzá az új tudások minden fajtájára. A közösségi állam vagy a közpolgárság és a kettőjük közötti legalább félig-meddig harmonikus együttműködéshez szükséges *új tudatállapotok és új tudatminőségek* meghatározása még meglehetősen tisztázatlan.

A *közigazgatás tudás- és tudattartalmát* szerintünk a következő fontosabb felismerések határozzák majd meg:

– Ha a közigazgatás rendszerében és működésében folyamatos változások mennek végbe, akkor egészen természetes, hogy a változások megértéséhez és végigviteléhez szintén folyamatosan új információkra és tudásokra van szükség.

– Az elengedhetetlen új tudások első csoportja az új technológiai tudások, amelyek mindenképpen kellenek a közigazgatási szolgáltatások nyújtásához és fogadásához.

– Az elengedhetetlen tudások második csoportjába a közigazgatás működését lehetővé tevő közigazgatási tudások (például a helyi törvények digitális tára, az adott település és/vagy térség térinformatikai adatbázisa, a közigazgatási stratégiák, programok, fejlesztések tudásközpontja, a helyi lakosság név- és címjegyzéke stb.) tartoznak.

– A közigazgatáshoz szükséges új tudások közül kiemeljük és külön csoportba soroljuk a közigazgatás által felügyelt közszolgáltatások működtetéséhez szükséges tudásokat, amelyek többek között az adott közigazgatási térség gazdaságára, közlekedésére, oktatási rendszerére, egészségügyi hálózatára vagy a területfejlesztésre vonatkoznak. Ezeket a tudásokat érdemes egy térségi (regionális, kistérségi, városi) információs központban elhelyezni, ezt a központot pedig nyilvánosan elérhetővé tenni internetes felületen.

– A következő tíz évben tehát a közigazgatáshoz szükséges minden tudást hozzunk nyilvánosságra, méghozzá úgy, hogy ez valamennyi állampolgárhoz, minden közösséghez, minden gazdasági társasághoz (stb.) eljusson. Ez azt jelenti, hogy az információs hátrányokat vagy információs szakadékokat kötelesek vagyunk átjárhatóvá tenni.

– Ha a közigazgatás belép a t-közigazgatási (vagy ehhez hasonló más közigazgatási) modellbe, akkor a mesterséges intelligencia domináns szerephez juthat, ami azt is jelenti, hogy a mesterséges intelligencia alkalmazásához az új tudás és magasrendű tudásműködtetés korszakába jutunk.

– A fejezetcímnek nem véletlenül volt második része a tudatváltozás, mert a jelenlegi és minden későbbi közigazgatáshoz új tudatállapotokra és tudattartalmakra lesz szükség: a mai közigazgatás elvárja a közigazgatás munkatársaitól a szolgáltató tudatot, a helyi társadalomtól pedig – minek is nevezzük? – a szolgáltatásfogadó tudatot.

– Ellenben a t-közigazgatás és egyúttal a mesterséges intelligenciára alapozott intelligens közigazgatás a két féltől (a közigazgatás dolgozóitól és a közigazgatás-fogadó, helyi polgároktól) újabb tudatállapotot és tudatminőséget követel, amelyet egyesített, egyszerre egyén- és közös-

ségközpontú, egyszerre múlt- és jövőorientált, illetve egyszerre tudás- és tudatvezérelt települési-térségi kollektív tudatnak nevezhetünk stb.

A várható változások közül a legnehezebb összefoglalni a közigazgatás újabb modernizációinak, sőt posztmodernizációs modelljeinek *tudás- és tudattartalmait*. Ha az a jövőkép megvalósul, hogy egész Európában és ennek részeként Magyarországon új típusú állam és közigazgatás születik meg, akkor ennek feltétele és egyben eredménye is lesz az új közösségi-közigazgatási tudás és tudat. A következő évtizedekben így nemcsak arról szól a fejlődés, hogy az önkormányzásnak és az államigazgatásnak a tudás- és tudatminősége javul, hanem a helyi és térségi társadalmaknak is. Ez egyfelől új gondolkodást, másfelől új identitást jelent, avagy az állam és az állampolgár elidegenedett viszonyát előbb-utóbb fel kell váltania az új technológiát és a mesterséges intelligenciát hasznosító *közpolgár-közállam viszony*nak.

Intelligens civil társadalom – és ami utána várható

Ismételten világosan jeleznünk kell, hogy az e-közigazgatás és e-demokrácia jövőképe arra az egyik központi jövőkövetelményre épül, amely szerint minden eddiginél *szorosabb kapcsolat* van a közigazgatás és a helyi társadalom között. A fejlődés és a fejlesztés is két irányból, a *közigazgatás és a helyi társadalom* felől folytatódhat. A kérdés tehát az, hogy a települések és a szűkebb térségek, tehát a kistérségek társadalmi milyen irányban fejlődik majd, s ez az irány mit követel a közigazgatástól, illetve miben erősítheti a közigazgatás önfejlődését. Ezért a jövő közigazgatásának az eddiginél is fontosabb hajtóereje a helyi társadalom várható fejlődése – vagy akár a fejlődés elmaradása és a jelenlegi frusztrált, korlátozott kohéziójú helyi „közösségek” továbbélése.

A *helyi társadalmat* (vagy *civil társadalmat*) szerintünk a következő évtizedekben az alábbi fontosabb felismerések határozzák majd meg:

– Az elidegenedett, gyakran egyénekre és családokra szakadt települési társadalmak többsége csak elszenvetde a helyi közigazgatást, és ezért ennek működéséhez szükségképpen csak főként érzelmileg kap-

csolódott. A központosított állam és az izolált egyén kiegészítette egymást. Az információs társadalom modelljének fellépésével első lépésként az egymástól távol lévő két fél között a korábbinál gazdagabb és közvetlenebb információs kapcsolatok jöhetnek létre.

– A magyar közigazgatás az elmúlt évtizedben törekedett a szolgáltató közigazgatás bevezetésére és javítására; a következő évtizedben kiépülnek és megerősödnek a kistérségi sokrétű közszolgáltatások. Ezek a folyamatok elősegíthetik a helyi társadalmakban a közösségi koordinációk, a közösségi együttműködések fejlődését, avagy a töredezett helyi társadalmak elindulhatnak önmaguk belső kapcsolatrendszeri fejlesztésének útján.

– Az európai és a magyar információs társadalom a következő évtizedekben lokális szinten is létrejön, és új minőséget teremt. Ha ennek a korszaknak a közigazgatása nem más, mint az e- és az m-közigazgatás, akkor ez a folyamat egyrészt feltételezi, másrészt pedig támogatja is az intelligens civil társadalmak kiépülését, ahol már a társadalmi szövet erősítését nemcsak az információ, hanem a tudás és a tudás vezérelte kooperáció is erősítheti. Ezért vezettük be az intelligens civil társadalom fogalmát.

– Az új alternatívák egyik lehetséges formája lehet az, amikor a helyi társadalom két értelemben is új társadalmi szerződést köt, egyrészt befelé a társadalmi csoportok egymással, másrészt pedig a helyi társadalom a helyi kvázi hatalommal. Ez egyúttal már kapcsolódik egy demokráciamodellel, amely határozottan törekszik arra, hogy a helyi társadalom polgárait közvetlenül és rendszeresen bevonja a döntésekbe és a döntések végrehajtásába. Ennek az új intézménytípusnak a neve például civil magisztrátus lehet.

– Nagyjából az intelligens civil társadalmak esélyeinek növekedésével a legtöbb hazai, települési és kistérségi civil társadalom előtt megjelenik követelményként az a lehetőség, hogy az új globális térszerkezetben a helyi társadalom virtuálisan integrálódjon a közép-európai és az európai kontinentális társadalomba. Ez a lehetőség részben horizonttágulást, részben kooperációs nyitást kínál.

– Ha az információs és tudástársadalom korszakát további társadalommodellek létrejötte követi, akkor nyilván azzal a kihívással

kell szembenézni, hogy az értékközpontú és/vagy tudatközpontú és/vagy egységtermesztű korszakban milyen új közigazgatás és milyen új helyitársadalom-modell alakulhat ki, figyelembe véve azt is, hogy milyen külső válságok fenyegethetnek és milyen új technológiai előnyök-hátrányok jelenhetnek meg. Nagyon óvatosan talán annyit mondhatunk, hogy az intelligens civil társadalmak korszakát, az egyéni és közösségi tudatot fejlesztő és működtető helyi egységtársadalmak korszaka jön el.

Reménykedve abban, hogy a következő húsz-harminc év globalizációja és lokalizációja egyaránt támogatja a *közösséghez kötött individualizációt* és ezzel párhuzamosan az új típusú individualizációhoz kötött közösséget, akkor ebben az esetben részben vagy egészében megint egy szerves társadalomfejlődési modellhez térhetünk vissza. Ez egyúttal meghalad minden korábbi modellt, így olyan társadalomforma-készlet jön létre, amely a magyar helyi társadalmak számára több alternatívát kínálhat. Ezek közül *az intelligens civil társadalmat és a tudatfejlesztő lokális egységtársadalmat* emeltük ki.

Végre megszületik az új állam- és új demokráciavízió?

Az eddigiekben igyekeztünk összefoglalni azokat az elemeket, amelyekből összeállítható egy *közép és hosszú távú* e-közigazgatási jövővízió és jövőkép. Ennek a víziónak egyszerre alapja és egyszerre csúcspontja *az államvízió*, amelynek szintén számos alternatívája lehet, ám az állam-jövőkép szükségképpen csak egy új demokráciamodellel lehet érvényes. Ezért a közigazgatás jövőképének befejező elemeként felvázolunk egy többváltozatú *állam- és demokráciavíziót*. Ismételten megjegyezzük, hogy ezek a jövőképek orientáló jellegűek, lehetőleg optimális megoldást javasolnak, ám természetesen nem képviselik az egyetlen jó megoldást, és nem ígérhetnek semmilyen garanciát. Szintén kitérünk arra, hogy a történelemben eddig még mindig minden elképzelt jövőalternatíva csak részlegesen valósult meg, és – amennyiben nem bukott meg – folyamatos korrekcióra szorult.

Az új államot és demokráciát szerintünk a következő évtizedekben az alábbi fontosabb felismerések határozzák majd meg:

– A dilemmák lényege pusztán azzal nem ragadhatók meg, hogy kisállam vagy nagyállam, olcsó állam vagy drága állam, mert ezek az állam jellegéből következő választípusok. Most a közigazgatási jövőkép kapcsán a kiindulópont nem lehet más, minthogy generálisan új állammodell, államszerkezet, államműködés szükséges.

– Magyarországon az elmúlt százötven évben – függetlenül attól, hogy milyen politikai rendszer és berendezkedés volt – nagyon keveset változott az állammodell. Ez egy államosított állammodell volt, ami elsősorban arra épült, hogy a központi politikai uralmat kell megvalósítania, és csak korlátozottan kötelező az alsó társadalmi szándékokra figyelnie. Ezért az új állammodell rövid távon egyensúlyt kíván teremteni a felső és az alsó akaratok között.

– A központi és a nem központi államelemek közötti első érdemi egyensúlyteremtést az információs technológiák bevezetése és alkalmazása kínálja. Európában nem véletlenül vezették be az e-állam vagy a e-kormányzás fogalmát, amely azonban nem egyszerűen azzal azonos, hogy az állami működés technológiáját modernizálják. Ha mást nem, annyit mindenképpen lehetővé tesz, hogy az állam jobban átláthatóvá váljék, és a működésének nyilvánossága is erősödik. Az már minden országban a politikai elit felelőssége, hogy ezt a modernizációt az új technológiák segítségével folytatja, vagy az ismertetett fejlesztési ponton megállítja.

– Az e-állam és az e-közigazgatás szükségképpen feltételezi, hogy az állam szolgáltató állammá váljék, a helyi társadalom pedig hajlandó a partnerségre, és él a szolgáltató állam kínálta lehetőségekkel.

– A gyorsabban, pontosabban, korrektebbül, ellenőrizhetőbben működő állam célrendszere azonban elvezet az új állammodellekhez is. Ahogy ezt a fogalmi fejezetben már próbáltuk összefoglalni, az új alternatívák tudásállamként, közösségi államként, integráló államként, szakrális államként (stb.) írhatók le. Mindegyik új modell abban közös, hogy az állam egyfelől értékközpontúvá válik anélkül, hogy a társadalomban a kor által elfogadott összes értékrendet támogatja, másfelől pedig az értékparadigmák alapján kifejezetten innovatív, kre-

atív, a nemzeti állami stratégiák által meghatározott módon fejlesztő állam. Ez (bármilyen furcsán is hangzik) a *nem-semleges semleges állam* víziója. Ez ugyanakkor egyszerre versenyképes és új jóléti állam, ám a versenyképesség és a jólétség nem azonos annak XX. század végi tartalmaival.

– Az új állam szellemileg és gyakorlatilag csak akkor lehetséges, ha állampolgárai – kilépve az izolált szerepekből – cselekvőpartnereivé válnak az új típusú államnak. Ez tehát társadalmisított állam és (amiről nem szoktunk beszélni) államfejlesztő társadalom.

– A demokrácia és a demokrácia intézményrendszere egyrészt kereke az állam és a társadalom működésének, másrészt eljárási és módszertani rendszere. Ezért bármilyen új állam létrejöttéhez szükségképpen hozzátartoznak a demokratikus játékszabályok és törvényileg elfogadott eljárásmodok. A fejlődés első lépcsőfokának megnevezése Európában már közismert – ez az e-demokrácia fogalma és programja. Ám önmagában ez sem csak annyi, hogy a demokrácia működését az infokommunikációs eszközökkel modernizáljuk.

– Évtizedek óta a világ a részvételi demokráciáról beszél, mondván, hogy a képviseleti demokráciát ezzel az új modellel kellene leváltani. Az e-demokrácia egyébként már részleges részvételi demokrácia, de egyúttal a virtuális demokrácia egyik korai modellje. Ha általánossá válik például az e-választás, és közben működőképesé válik a helyi e-társadalom, önmagában ez még nem jelenti a demokráciamodell gyökeres átalakítását. A hosszú távú jövő tehát feltehetően egy olyan új modell lesz, amely szervesen összekapcsolódik az új állammodellel, és egyelőre még csak találgathatjuk a nevét: tudásdemokrácia, tudatközpontú demokrácia, egységdemokrácia, szakrális demokrácia...

Nem érdektelen, hogy nézett ki a magyar kormány *e-kormányzási jövőképe* például 2005-ben. A hatalmi központban mit vártak, mit terveztek?

- a valódi állam-állampolgár kétoldalú kapcsolatok kiépülését;
- a hatékonyabb, átláthatóbb és olcsóbb közigazgatást;
- az elektronikus demokrácia kiépülését;
- az információ szabad áramlásának biztosítását.

Annyit mondhatunk összefoglalásként, hogy mai, gyakran politikaközpontú, globális európai és nemzeti társadalmában várhatóan – eltérő alternatívákban – lassan kirajzolódik az *új állam- és új demokráciamodel*. A magyarországi modell részben és szükségképpen függ attól, hogy Európa milyen irányba lép tovább, a magyar társadalom többsége milyen új eszményt választ, a Magyarországot érintő forgatókönyvek milyen régi és új kényszerpályákat preferálnak. Mai megítélésünk szerint az az irány, amelyet az e-kormányzás és az e-demokrácia jelent, támogatható alternatíva, ám ezzel még csak egy új pálya *első kilométereit* tettük meg.

A közeljövő eltérő (és mindent eldöntő?) alternatívái

Az első lépésben így még nem kérjük számon Európán az új állam- és új demokráciagyakorlatot. Elégedjünk meg egyelőre azzal a kérdésfelvetéssel, hogy az első lehetséges fejlődési lépcső, az elektronikus állam- és demokráciamodel létrejön-e?

A megvalósulási alternatívák azzal az előrejelzéssel foglalkoznak, hogy a választott és köztámogatást kapott jövővíziók *hogyan, milyen forgatókönyvek* mentén valósíthatók meg. Egyik korábbi fejezetében elég részletesen fölvezeltük az univerzális, a globális, a nemzeti és lokális forgatókönyveket. Erre úgy tettünk kísérletet, hogy már figyelembe vettük a következő harminc-ötven év jövőképeit is. Most ebben a fejezetben megnézzük, hogy az e-közigazgatás és az e-demokrácia jövőképei *hogyan kapcsolhatók össze* az ismertetett jövőforgatókönyvekkel, mindezt tesszük úgy, hogy elsősorban a nemzeti/állami és a lokális forgatókönyvekre figyelünk majd.

Mindössze hat *alternatíva-forgatókönyvet* vázolunk.

Az e-állam és az e-demokrácia scenáriói

Először nézzünk szembe azzal, ami időben a legközelebbinek tűnik, de ami önmagában is sokesélyes. Hogy néznek ki az e-állam, e-demokrácia forgatókönyvei?

– A nemzeti világvége-forgatókönyv és a lokális elszenvetés-szenárió szerint az állam minden további modernizációja és fejlesztése elmarad.

– A nemzeti alámerülés- és libikóka-forgatókönyv és a belső szétzakadás lokális scenáriója is összekapcsolódhat, ebben az esetben szintén félbemaradhat a fejlesztés, ám az alámerülés- és libikóka-forgatókönyv kapcsolódhat pozitívabb lokális scenáriókkal („csatlakozás az éllovasokhoz”), ekkor viszont a belső fejlesztés kikényszeríthet települési és térségi szinten fejlett helyi e-államot és e-közigazgatást.

– A tudástársadalom nemzeti fejlesztési pályája – találkozásként a lokális „csatlakozás az éllovasokhoz” scenárióval – lehetővé teszi a tudásközpontú állam és önkormányzás, valamint a lokális, digitális részvételi demokrácia kiépülését.

– Az új globális és lokális világszerkezetben néhány térségben úgy is lehet e-demokrácia és magas minőségű e-közigazgatás, ha nemzeti szinten nem lépünk túl a libikóka-forgatókönyvön.

– Az ideális jövőt teremtené meg, ha a globális tudáskor vagy egységkor a nemzeti egységtársadalom scenáriója és a lokális „Közép-Európa a jövő szigete” jövőpálya egymást erősíti.

A felsorolt öt alternatíva természetesen *közel sem merítette ki* a lehetséges megvalósítási forgatókönyveket, ám a tényleges jövőépítési bonyolult összetettségét és sokféle kimenetét jól jellemezték.

Az Európai Unió mint e-államszövetség esélyei

Ne tegyünk úgy, mintha az Európai Unió közeljövője és jövője nagyon világos, áttekinthető és kézben tartható lenne. Nem egyszerűen az új alkotmány elfogadásáról vagy elutasításáról van szó. A kontinentális dilemma súlyos és megválaszolatlan: az információs, sőt már a poszt-információs korban, a globális állam- és államszövetségi versenyben Európa milyen típusú, tartalmú államszövetség legyen?

– Az univerzális belső pusztítás, önpusztítás forgatókönyve találkozhat a pénzközpontú újkapitalizmus globális alternatívájával, és ebben az esetben bármilyen európai államszövetség létrehozásának az esélyei nullára csökkennének.

– Ha esetleg az univerzális külső és belső pusztulás szcenáriói egyszerre mennek végbe, akkor az európai kontinensen sincs lehetőség semmilyen jobb megoldásra.

– Ha a globális posztkapitalista információs és tudáskori forgatókönyveket nem teszi lehetetlenné valamilyen katasztrófákat okozó univerzális szcenárió, akkor elvileg csak Európán múlik, hogy milyen alternatívát választ: az Unió részben vagy teljesen szétesik, vagy az információs és tudáskori mozgáspályák segítségével eljut az e-államszövetség valóra váltásáig.

– Ha az e-államszövetséget vagy egyáltalán bármilyen szorosabb európai integrációt a tagállamok opponálják, akkor az információs és tudáskor technológiai és szolgáltatásai még mindig lehetőségeket kínálnak a virtuális kohézió és kooperáció magasabb szintjének elérésére.

– Ha a világ egyaránt halad az egységesülés és differenciálódás irányába, akkor az a legvalószínűbb alternatíva, hogy a sokszintes világ-szerkezetben minden elem, így a kontinentális szint is egyszerre integrálódik és erősíti autonómiáját.

A felsorolt és fel nem sorolt alternatívák egyaránt mutatják, hogy nemcsak több jobb modell lehetséges, hanem az is, hogy minden jobb modellben benne van *az ideális* vagy a senki által nem akart, *elfogadhatatlan végkimenet*.

Magyarország alternatívái az e-kormányzásban 2013–2015-ig

Magyarországnak – mint sok más európai tagállamnak – ma sincs jövőképe, ezért nem tudatosulhat, hogy mi minden várhat rá, és egyáltalán *milyen e-kormányzás alternatívái* lehetnek.

– Ha középtávon gondolkodunk, az egyik valószínű alternatíva, hogy az Európai Unió helykeresése, belső megosztottsága különösebben nem javul, ám ennek ellenére a kontinensen befejeződik az e-közigazgatás kiépítése. Ha Magyarország ebben a folyamatban lemarad

vagy nagyon késik, ez az ország fejlődését, versenyképességét, közmeg-
egyvezését, működőképességét jelentősen rontja.

– Az előbbi helyzet változatlan lesz, de Magyarország ebben a
folyamatban nem lemarad, hanem lépést tart, akkor az előbb felsor-
olt szempontok szerint komoly és átütő fejlődést érhet el. Ebben az
esetben viszont Magyarországon 2010 körül a kormányzás és önkor-
mányzás minden szintjén sikeresen kell befejezni az e-kormányzás és
e-közigazgatás adaptálását.

– Ha az Európai Unió – támogatva egy új, normálisabb világrend
által – megoldja a jelenlegi szervezeti, finanszírozási, működési problé-
máit, akkor Magyarországnak 2010–12-re nemcsak az e-közigazgatás
bevezetését kell elvégeznie, hanem addig gyors tempóban ki kell alakít-
tania az intézményesített, nemzeti, állami és lokális e-demokráciát.

– Ha az egységesülő világ nagy léptekben halad előre, de Magyar-
ország a második nemzeti fejlesztési terv időszakában csak az elkésett
ipari kor elmaradt fejlesztéseit próbálja behozni, és az új kor kihívásait
csak minimálisan teljesíti, ebben az esetben a fejlett világhoz nem fel-
zárkózunk, hanem nő a lemaradásunk.

– Ha minden jól megy, ami azért nem teljesen kizárt, Magyaror-
szág 2014-re a tudáskor egyik vezető állama lesz, és megerősíti azokat a
kondícióit is, amelyekkel beléphet a következő korszakok világába.

Amint az jól látszik, az alternatívák sok irányból vezetnek, és sokfe-
lé mutatnak, de az áttörés nemcsak a külső és belső racionális feltéte-
lektől függ, hanem az ország *tudás- és tudatállapotától* is. Mindenesetre
Magyarország ott van azok között az európai országok között, amelyek
bevezetik az e-kormányzást és e-közigazgatást, bár ez a fejlesztési irány
is *kiszolgáltatott* a hatalmi erőviszonyoknak.

A magyar regionális, kistérségi és települési e-önkormányzás és e-közigazgatás forgatókönyvei

Magyarország a mediatizált politikai-hatalmi vagy állami játszmák mögött, azoktól részben függetlenül, ugyanakkor pedig részben függve a modernizációs akaratoktól, felismeri-e a lokalizációban megjelenő esélyeket?

– Ha a lokális scenáriók azt vetítik előre optimális jövőképként, hogy Magyarországon kialakulnak a végleges regionális és kistérségi egységek, és egyúttal megszületnek az önkormányzati régiók és kistérségek, akkor ehhez a követelményrendszerhez képest Magyarország negatívan vagy pozitívan cselekedhet.

– Ha a negatív válaszból kifolyólag a térségi és a helyi e-közigazgatás teljes kiépülése nem fejeződik be a második nemzeti fejlesztési terv időszakában, akkor Magyarország regionális fejlődése tekintetében évtizedes hátrányt szenvedhet.

– Ha a pozitívabb választ a következő tíz évben minden kormány támogatja, és mindent megtesz a program finanszírozása érdekében, akkor még a fejlesztés alacsony szinten is megvalósulhat, ami azt jelenti, hogy a közigazgatás infokommunikációs modernizációja megtörténik, de már a további fejlesztésekre nem lesz forrás, és ugyan az önkormányzatok többsége lehetővé teszi az on-line ügyintézés, de a felkészületlen és motiválatlan helyi társadalom többsége nem él ezekkel a szolgáltatásokkal.

– Ha a jobb megoldást magas szintű megvalósítás kíséri, ebben az esetben az első nemzeti fejlesztési tervben szereplő pályázatok által elfogadott, európai négy e-közigazgatási lépcső kiépül, és a helyi polgárok többsége az e-közigazgatás segítségével a negyedik lépcső lehetőségei szerint aktív partneri szerepet kap.

– Ha lokális szinten az a forgatókönyv valósul meg, hogy kialakulnak és megerősödnek a helyi tudástársadalmak, és ezek egymással összekapcsolva létrehozzák a „közép-európai jövő szigetét”, akkor az e-közigazgatás és e-kormányzás hathatósan segít abban, hogy egyrészt az állam további modernizációi másrészt a lokális életforma, életminőség fejlesztései végbemenjenek.

Miután ezek a megvalósítási alternatívák csak lokális szintre vonatkoznak, s csak középtávra (tehát a második nemzeti fejlesztési terv időszakának végéig) szabottak, ez az öt alternatíva szintén csak a *legvalószínűbb lehetőségeket* összesíti. Nem zárjuk ki, hogy a fejlődés esetleg *meghaladja* az általunk vázolt változásokat.

Az e-demokrácia, az e-választás és az e-népszavazás intézményesülésének helyi lehetőségei

A közeljövő kritikus fejlesztési pontja: az e-közigazgatástól eljutni az *e-demokráciáig*. Ha az e-demokráciát mellékesnek tekintik vagy elszabotálják, akkor az e-közigazgatás adaptálása is felemás lesz.

– Annak is megvan a maga esélye, hogy a következő két-három parlamenti és önkormányzati ciklusban egyszer vagy többször nem jön létre működőképes alternatíva, ezért politikai konszenzus, sőt esetleg társadalmi megegyezés hiányában a politikai és a választási rendszer, továbbá a demokráciasisztéma változatlan marad.

– Mint mindig, most is az a legvalószínűbb, hogy a fejlődés a hagyományos úton, szép lassan halad előre, amelyet nagyobb globális, európai és/vagy nemzeti válságteremtő forgatókönyv nem borít föl, de minden elektronikus-digitális fejlesztés csak részlegesen megy végbe, és ezek előnyeiből nagy társadalmi csoportok hosszú időre kimaradnak.

– Lehetnek olyan érdekes kombinációk is, hogy vannak ugyan online közigazgatási szolgáltatások, de az országgyűlési és önkormányzati választásoknál nem teremtik meg az e-választás lehetőségét, vagy kísérletképpen, egyes körzetekben ugyan lesznek e-választások, de az önkormányzatok többsége nem meri bevezetni az e-népszavazás jogi intézményét.

– Normális, nagyjából azonos ritmusú fejlődés esetében legkésőbb a 2014-es országgyűlési választások időszakában Magyarországon működik az e-demokrácia, az e-választás és az e-népszavazás intézménye.

– Ha a normálisnak nevezhető fejlődést meghaladó, ténylegesen bátor fejlesztési attitűd jellemzi majd a kormányzati és önkormányzati,

valamint a civil politikát, akkor legalábbis modellkísérletek keretében az e-demokrácia és intézményeinek fejlesztése elvezethet a tudás- és tudatfejlesztési korszak intézmény- és szolgáltatásmegalapozásáig.

A megoldási alternatívákat igyekeztünk nagyon reálisan és óvatosan megfogalmazni, éppen ezért egyáltalán nem tartjuk kizártnak, hogy tíz év alatt ennél *sokkal dinamikusabb* fejlődés mehet végbe. Ideális esetben valamikor 2010–2015 körül Magyarországon *működhetne* az e-demokrácia. Ám van-e a történelemben ideális eset?

Személyes és közösségi e-tudatok, e-tudatosulások mint a részvételi e-demokrácia forgatókönyveinek minőségi feltételei

A *jövő-felismerési hiány* horizontbeszűkülést és kedvetlenséggel párosult tétlenséget okozhat. Szélesebb társadalmi körben megértik-e és vállalják-e a *tudatalapú jövőmodellt*?

– Az első alternatíva ezúttal sem több, minthogy érdemben nem történik semmi, bár látszólag lesznek változások vagy fejlemények, ám a valódi szintéren (az egyén életében, az egyéni-családi életminőségben, a személyes és csoportos tudatállapotban) nem javul semmi.

– Nem vetjük el azt a lehetőséget sem, hogy a globális és a lokális világ nem ismeri föl a tudatfejlesztések szerepét, és változatlanul valamilyen kvantitatív jövőmodellben gondolkodik, így pedig a közigazgatás a legjobb akarat mellett sem tud a minőségi életesélyek javításában segíteni.

– A legvalószínűbb megoldási pálya, hogy a következő nyolc-tíz évben nagyon sok polgár (vagy csak változatlanul kevés ember) arra teszi fel az életét, hogy saját tudását, tudatát és belső világát folyamatosan javítsa, és akkor ennek a szubjektumközpontú programnak a jegyében a növekvő kisebbség többsége fokozott felelősséget vállal a településért és önkormányzásáért, s így belülről vezérelve partner lesz például az e-közigazgatási fejlesztésekben.

– Ha igaz az a feltevés, miszerint az egyéni tudat stabilizálásában és biztonságérzetében kulcsszerepe van a lokális közösségi tudatnak, akkor a legjobb önkormányzati és közigazgatási fejlesztések egy része tudatosan és megfontoltan törekszik a részben intézményesített, települési kollektív tudat erősítésére.

– Nem tudjuk, hogy meddig vezethet legmesszebbre a személyes és közösségi tudatfejlesztés, és az ezzel kapcsolatos utópiákat most nem mutathatjuk be, de annyit mindenképpen jelezni szeretnénk, hogy igenis van esély a magasabb tudatállapotok kollektív kialakítására.

Egyelőre akár globális, akár lokális szinten legkevésbé a tudatfejlesztések programját és módszertanát gondolták végig, ezért a legjobb forgatókönyvek sem feltételezik, hogy a következő években a lokális tudatosság vagy ennek részeként a közigazgatási tudatosulás változása eljut paradigmaváltásokig. Ugyanakkor az például tisztes fordulatot indíthat el, hogy az európai oktatási stratégiákban megjelent egy új célkitűzés: az ifjúság felkészítése a demokráciára, a demokratikus készségek fejlesztésére.

Nem véletlen például, hogy az Európai Bizottság 2007. február 21-én kiadott közleménye¹ a lisszaboni célkitűzések megvalósulásának érdekében meghatározta az „Oktatás és képzés 2010” című stratégiában megfogalmazott politikai prioritásoknak megfelelő *indikátorok* listáját. A lisszaboni stratégiából már jól ismert és továbbra is érvényes (összesen kilenc) indikátor jelentős kiegészítést kapott. Az immáron húsz követelményre duzzadt listában, közvetlenül az olvasási, matematikai és tudományos, a nyelvismereti, valamint az infokommunikációs technikák ismereteit követve, a *hetedik helyen a civil készségek* (civil kompetenciák) állnak. Az aktív civil polgárrá válás 2008-tól az európai oktatás és képzés *középpontjába* kerül.

¹ Communication de la commission - Un cadre cohérent d'indicateurs et de critères de référence pour le suivi des progrès accomplis vers les objectifs de Lisbonne dans le domaine de l'éducation et de la formation commission des communautés européennes Bruxelles, le 21.2.2007 COM(2007) 61 final

Összesítve a *megvalósítási* vagy *megvalósulási alternatívákat*: hat szempontból néztük meg a lehetséges forgatókönyveket, és mindegyik szempontból igyekeztünk racionálisan vizsgálni a lehetséges változaspályákat. A végeredményt egy mondatban úgy összegezzük, hogy a következő tíz év egyik nagy nemzeti tétje az e-kormányzás, az e-közigazgatás és az e-demokrácia bevezetése, ennek sikere, félsikere vagy sikertelensége *alapvetően befolyásolja* Magyarország (és minden európai tagállam) teljesítményét és jövőbeli állapotát. Egyáltalán nem mindegy, hogy tudatosan választunk-e, s ha választunk, *melyik forgatókönyv* mellett kötelezzük el magunkat. A tudatos választás közben ráadásul nyilvánvalóvá válhat, hogy az e-kormányzás vagy az e-demokrácia állami és társadalmi gyakorlata „csak” *bevezetés* a jövőhöz.

A szerény esély viszont nem fedheti el, hogy *van esély*.

Összefoglalás: kockázati tényezők és az új világot teremtő jövőesélyek

Az esélyek és a kockázatok változatlanul nem írhatók le *az igen/nem logikával*. Ha ez lehetséges lenne, akkor is érdemes tudomásul venni, hogy valamilyen mértékben szükségképpen korszakunk gondolkodásának foglyai vagyunk. Ha eltekintünk ettől az önvizsgálati attitűdtől, még akkor is beleütközünk abba a mindenkori előrelátásba, hogy akár egy évtizeden belül is jelentős *nem várt események vagy felismerések* befolyásolják majd a történelmi folyamatokat.

Mindezek ellenére kimondható, hogy az e-kormányzás, az e-közigazgatás bevezetése *helyes törekvés*, s az esélylatolgatások többsége azzal zárul, hogy Magyarországon és minden európai tagállamban 2010 és 2015 között – a jelenlegi normák és indikátorok szerint – az e-kormányzás és az e-közigazgatás bevezetése *véget ér*. Jóval tovább tarthat majd a részvételi demokrácia kialakulása, ha ez egyáltalán végbemegy evolúciós úton.

Azért nehogy azt gondoljuk, minden érthető és rendben van. Néhány alapvető tipikus *konfliktusforrást* még szeretnénk előre jelezni:

a) Ahány európai tagállam van, a különböző közigazgatási hagyományok és politikai stratégiák miatt majdnem *annyiféleképpen* értelmezik az e-közigazgatást, s ezért a magyar e-közigazgatási modell további kidolgozása, megvitatása és társadalmi elfogadtatása nem spórolható meg.

b) Az e-közigazgatást szeretnék sokan arra *egyszerűsíteni*, hogy ez egyenlő a hivatalok számítógépes ellátásával vagy az e-ügyintézésel. Egy ilyen felfogás állami programmá emelése szükségképpen magával hozná az e-közigazgatás csődjét.

c) Európán túl vagy Európában is sok helyen az e-közigazgatási reform vagy fejlesztés *elakad, sikertelen vagy újrakezdést* igényel mindezekelőtt a szervezetlenség, vagy hebehurgya szervezettség miatt. Mi

több, legalább ennyi további konfliktusra van esély akkor is, ha csak néhány tucat helyen, egymástól elszigetelve kezdjük el az e-közigazgatás bevezetését.

d) További *kockázati tényezők*: a két (informatikai-információs és közigazgatási) szakmai kör például nem érti eléggé egymást, a végrehajtáshoz netán nem lesz egységes kormányzati akarat, s nem lesz megfelelő előzetes felkészítés, vagy az önkormányzati testületek több helyen nem akarják az e-közigazgatás adaptálását, vagy egyáltalán félnek ettől a modernizációtól, végül esetleg az értelmiség egy része nem áll a civil társadalom többségének várható pártoló akarata mellé.

e) A legtöbben attól tartanak, hogy papíron megtörténik az e-közigazgatás széles körű bevezetése, aminek eredményeként az infokommunikációs modernizáció nagyjából végigfut a magyar közigazgatásban, csak hogy a kormányzás-közigazgatás szükséges átalakítása csak korlátozottan sikerül.

f) A hosszú távú jövőkép ismertetése és a lehetséges jövő-forgatókönyvek bemutatása jelezte, hogy a legnagyobb tét az új állam, az új közigazgatás, az új demokrácia modelljeinek kidolgozása, illetve azok tudatos, megfelelő időben kezdett, kellő tudást hasznosító valóra váltása. Nagy veszélyforrás az, hogy ma ezt senki nem tartja reálisnak.

A jövő mégis garantáltan *új politikai teret, új államot, új közigazgatást és új demokráciát* ígér. Az ígéret önmagában is valóság, ha tetszik, virtuális valóság, ám a virtuális valóság tényleges valósággá is *transzformálható*. Európában és a többi kontinensen is.

Az igazán hosszú távú esélyek és remények

A globális-lokális térben látszólag jól megfér egymás mellett *a változatlanóság és a változás*. A régi állam- és demokráciamodellek évtizedek óta recsegnek-ropognak, korrekcióra is nehezen képesek, lassan kiürülnek, folyamatosan elvesztik legitimitásukat, de továbbélésüket komoly politikai és gazdasági érdekcsoportok támogatják, s a fennálló modelleket egyelőre az államok és a demokráciák kormányozhatósága miatt kényte-

len-kelletlen fenntartják. Közben a civilizáció szinte minden régiójában új teóriák, új politikai stratégiák és főként lokális szinten új gyakorlati megoldások kristályosodnak ki. Nehezen vitatható, hogy új állam- és demokráciaalternatíváké lesz a jövő, amelyek szükségképpen megőriznek néhány eredeti mozzanatot vagy eljárást is. Senki nem mondja meg azonban, hogy a múlt politikai rendszerét és gondolkodásmódját mikor és hogyan váltja le az új állam- és demokráciafelfogásokból születő univerzális új politikai civilizációs modell. A váltás elkerülhetetlen, a váltás iránya látható, de a váltás ideje és módja bizonytalan, kiszámíthatatlan. A legnagyobb titok éppen az átmenet.

Könyvünk meglehetősen sok új megközelítést, az eddigiektől eltérő felvetést, általában véve sokféle új kategóriát ismertetett és használt. Az új fogalmak valóságelőzetesek, részvalóságok, valóságvíziók, valóságvektorok, dimenzióvalóságok, kollektívtudat-kivetülések. Ezért az új fogalmak egyúttal az emberi civilizáció kollektív tudatának politikai normái, az új szükségletekből fakadó tudásai, és olykor nagyra törő új álmai.

10. táblázat. Új állam- és demokráciafelfogások (V. Cs.)

Tudattér, tudati téridő	kollektív tudatállapot, kollektív intelligencia, spirituális közös tudat, virtuális valóság, kollektív tudattalan, globlokál tudat, intelligens kollektív tudat, tudatkor, kozmikus tudat, univerzális tudat, lokális tudat, civiltársadalom-tudat, istentudat, polisztudat, kvantumtér és kvantummező, univerzális metatudat, tudástudat, egységtudat stb.
Tudástér, szellemi téridő	intellektuális tudás, virtuális tudástér, szellemi tőke, tudásipar, a tudás mint társadalmi tőke, humán tőke, új tudomány, tartalomipar, új kultúra, kiberkultúra, tudásközösség, tudásnemzet, univerzális tudástér, új tudás, tudáskor, metatudás és metaelmélet, személyes és kollektív tudás, spirituális tudás, új korszellem, új filozófia, új metafizika stb.
Társadalmi tér, társadalmi téridő	intelligens civil társadalom, globlokál tér, tudás- és tudat vezérelte társadalom, új polisz, új típusú individualizációhoz kötött közösség, virtuális társadalom, intelligens társadalom, mobil valóság, posztpiaci társadalom, egységteremtő társadalom, fenntartható társadalom, jól-léti társadalom, mediatisált társadalom, spirituális közösségek, kultúráközpontú társadalom stb.

Politikai tér, állami téridő	közösségi állam, hálózati állam, szolgáltató állam után társadalomközpontú állam, társadalmisított állam, e-állam és e-kormányzás, információs állam, részvételi állam, civil állam, intelligens állam, interszjektív állam, társadalmi beruházás típusú állam, fenntartható állam, kvalitatív állam, posztállam, spirituális állam stb.
Személyes tér, egyéni téridő	új típusú individualizáció, e-polgár, tudáspolgár, tudatpolgár, közösségpolgár, új közpolgár, e-közpolgár, lokális polgár, résztvevő állampolgár, új demokrata, ezoterikus polgár, tudás vezérelte demokrata, spirituális polgár, az egyén univerzális szolidaritása, intelligens polgár stb.
Döntési tér, demokrácia- téridő	részvételi demokrácia, e-demokrácia, globális és lokális e-népszavazás, e-parlament, participatív demokrácia, konszociatív demokrácia, ezoterikus demokrácia, exoterikus demokrácia, e-közigazgatás, t-közigazgatás, m-közigazgatás, tudatalapú közigazgatás, internet-demokrácia, civil magisztrátus, spirituális demokrácia, demokrácia demokratizálása, kiberdemokrácia stb.
Logikai tér, eljárési tér	strukturált párbeszéd, település vagy város charta, virtuális disputa és megegyezés, helyi társadalmi szerződés, globális társadalmi szerződés, részvételi költségvetés, tematikus csoportok, e-közpolgárság eljárási rendje, demokratikus részvételi eljárás módok, új eljárási minimumok stb.

Ez a szemléleti arzenál az új akarások tobzódásainak is felfogható. Nem lenne nehéz a sokféle fogalmat egy-két új fogalomra leegyszerűsíteni, de ekkor a kategóriák hordozta új teóriák és új remények vesznének el. Maradjon ez a sokszínűség így. Egyáltalán nem biztos, hogy ötven év múlva az emberi civilizációban csak egyetlen állam- és csak egyetlen demokráciatípusnak kell majd léteznie. Ma a kontinensek és kultúrák között olyan nagy a társadalmi és értékkülönbség, felfogáseltérés, hagyománymásság és jövőképellentét, hogy ez prognosztizálja a megszülető demokráciamodellek különbözőségét. Az ipari kor hozta gazdaságalapú demokrácia és a szakrális demokrácia, illetve a formális képviselői demokrácia és a tudás- és tudatközpontú részvételi demokrácia között nagy a távolság, de *mindegyik demokrácia* a maga módján *fenntartható* és valamilyen módon *megegyezésre törekvő* demokrácia volt és lesz.

A civilizációnk és kultúránk egyik új jellegzetessége, hogy a világszerkezet *visszaépült vagy kiteljesedett*: kormányozni egyaránt kell globális, kontinentális, nemzeti és lokális szinten. A kormányzáshoz minden szinten szükség van a közigazgatásra, és a demokráciáról már nemcsak államokon belül, hanem az államoknál magasabb szinten is beszélnünk kell. Ezért a világszerkezet négy szintjén egymást segítve vagy egymást gyengítve jöhetnek létre az *új tartalmú és új módszertanú* politikai megoldások. Minden hagyományból tanulhatunk, a hagyományokat egyesíthetjük, és egészen új elméleti-gyakorlati konstrukciók is létrejöhetnek. Most még nyitva vannak a megoldási kapuk.

Mindenki lehet híve bármelyik alternatívának, akár a képviselői demokrácia átmentésének, akár az uralkodó, központosított állam puha diktatúrájának, ám legalább legyen kész dialógusokra, és lenézően *ne utasítsa el* az új törekvéseket, amelyek előbb-utóbb mindig győzedelmeskednek. Ám jobb, ha ez tízek, ezrek, tízezrek vagy százmilliók *áldozata nélkül történik meg*. Ha ismét világháborúk, kontinentális összeütközések, globális politikai és gazdasági válságok vagy polgárháborúk és társadalmi krízisek jönnek, ezek azt mutatják majd, hogy az új állam- és demokráciamodelleket *nem sikerült* létrehozni.

11. táblázat. Új állam- és demokráciaprogramok a világszerkezet szintjein (V. Cs.)

Globális	új típusú globális „állam”, globlokál közigazgatás, globális részvételi parlament, globális tudatalapú kormányzás, globlokál demokrácia, globális virtuális demokrácia, kultúrák feletti egység-társadalom, univerzális részvételi demokrácia, globális ezoterikus állam stb.
Kontinentális	új európai állam, európai részvételi parlament, új monarchikus államszövetségek, kontinentális virtuális parlament, európai e-kormányzás, európai e-közigazgatás, európai részvételi demokrácia, európai kiberdemokrácia, kontinentális tudat és tudás vezérelte kormányzás, kontinentális hálózati állam, európai civil társadalmi parlament stb.

Nemzeti/ állami	új nemzetállam, nemzeti részvételi demokrácia, nemzeti szintű e-kormányzás és e-demokrácia, globális és lokális szint között közvetítő állam, nemzeti e-parlament, tudásnemzet és tudásállam, nemzeti tudás- és tudatközpontú állam, közösségi államkormányzás stb.
Lokális	új lokális állam, lokális t-közigazgatás, lokális részvételi demokrácia, helyi tudás- és tudatalapú kormányzás, új polisz, hálózati demokrácia, helyi virtuális demokrácia, regionális/kistérségi közösségi kormányzás, lokális magisztrátus stb.

Az eddigi elemzéssel odáig jutottunk, hogy a világszerkezet minden szintjén az új fogalmakkal azonosítani lehetett az új állam- és demokráciamodelt. A fogalomtár nyitott, sokszínű, alternatívákat hordoz, és ezekkel különböző jövőforgatókönyvek dolgozhatók ki. Ez egyben egy virtuális-gondolkodási demokráciamodel is. A jövő is ugyanilyen nyitott, még akkor is, ha a múlt szükségképpen tovább él, s a távlati jövő szükségképpen homályos.

Az állam- és demokráciatörténet múltjában *két radikális törés/fejlődés* mutatható ki, először az állam és az egyház szétválasztásakor, amikor az állam elvesztette spirituális tartalmát, másodszor pedig az állam és a társadalom elszakadásakor, amikor az állam elvesztette kohéziós jellegét. Végül a két szakadás után a jogi-politikai függöny mögül végleg kilátszott az állam rideg hatalomkonstrukciója. Mindezek után meglehetősen logikus olyan hosszú távú stratégiában gondolkodni, amely kiemelt figyelmet fordít a fejlődési lépcsőfokok tervezésénél *az állam-társadalom viszony újraépítésének*.

Akár nyolc vagy tizenkét lépcsőfok is eltervezhető, ám maradjunk csak a fontosabb négy lépcsőfoknál. A fejlődési lépcsősor elsősorban az Európai Unió tagállamaiban lehet aktuális. Ez egy hosszú távú *evolúciós forgatókönyv*. Elképzelhető egy-egy regionális, nemzetállami vagy a kontinens szintjén, de az sem kizárt, hogy az első áttörés majd éppen globális szinten lesz. A szolgáltató állam kifejlődésétől és az e-közigazgatás széles körű bevezetésétől indul, ami – mint kimutattuk – még nem számolja fel az állam totalitárius jellegét. A négy lépcsőfok szerves evolúciós pályát rajzol *a végcélhoz* (az állam, társadalom, demokrácia egységéhez) való eljutásig.

1.2. táblázat. Optimális evolúciós pálya (U. E. – V. Cs.)

<i>Lépcsőfokok</i>	<i>Állam és közigazgatás szerepváltozása</i>	<i>Társadalom szerepváltozása</i>
Első lépcső: szolgáltató állam és e-közigazgatás	a szolgáltató állam programja és az elektronikus közigazgatás lehetővé teszi, hogy az állami és önkormányzati ügyintézés belső technológiai szabályozottsága és kontrollja az államot rákényszerítse a szolgáltatások manipulálhatóságának kizárására, valamint az érdek- és értékmentes közigazgatási szolgáltatásokra	a társadalom számára kapu nyílik a totalitárius állam kontrolljára, de állam és társadalom még egymástól elválasztott
Második lépcső: szolgáltató állam és e-demokrácia	az állam végképpen lemond az uralkodó szerepről és az egyoldalú döntési kompetenciáról, és az e-demokrácia bevezetésével elfogadja, hogy a társadalom tagjai kívülről lépésről lépésre befolyásolják döntéseit, ez pedig már valódi szerződést tesz lehetővé állam és társadalom között	társadalom és állam között még nincs egyensúly, de ez már részben a részvételi demokrácia, amelyben az egyén és a közösség kompetenciája kiterjed
Harmadik lépcső: civil állam és részvételi demokrácia	az állam nem vész el, sőt megerősödik, mert a társadalom visszafogadja; ez már nemcsak a hatalmi elitek, hanem mindenki állama, tehát civil állam, amelyben minden társadalmi csoport, közösség – egymást is kontrollálva – lehetőséget kap a döntések meghozatalában és végrehajtásában való részvételre	állam és társadalom között egyensúly jön létre az új demokráciamodel révén, ám a magasabb szintű tudatosság még hiányzik a szereplők együttműködéséből
Negyedik lépcső: tudás és tudat vezérelte állam/demokrácia és társadalom	állam, közigazgatás, demokrácia és társadalom egységes tudás- és tudatmező, ahol az állam az egységudatú társadalom kifejeződése és intézménye; összhang alakul ki a kozmikus térrel és az univerzális civilizációval, így ebben a harmóniában nincs se belső, se külső konfliktus; minden tudatos közösséggeljár egyszerre képviselő és képviselt	tartós dinamikus egyensúly alakulhat ki, mert harmónia van társadalom és állam, állam és egyén, állam és hit (stb.) között; nincs elkülönült hatalom, nincs izolált egyén, nincs kiüresedett társadalom

Az evolúciós forgatókönyv emellett egészen *más forgatókönyv* is: a) a fejlődés hosszabb ideig megáll az első-második lépcsőfoknál; b) a harmadik-negyedik lépcső helyett újabb visszafordulás, ismét poszt-totalitárius állam is jöhet; c) az igazán hosszú távú, negyedik lépcső által megfogalmazott jövővízió másra is cserélhető, ám egyelőre a XXI. század első felében a globális tudatközpontúság és az egységársadalom álma helyett jobb alternatíva nem látszik; d) racionális esély az is, hogy a várható globális-lokális krízisek, konfliktusok miatt az emberiség egyszerűen átugrik lépcsőfokokat; e) ha nemcsak Európában gondolkodunk, hanem valamilyen egységes Kelet–Nyugat, Észak–Dél kormányzási és demokráciamodellt keresünk, akkor a negyedik lépcsőfokra viszonylag hamar ráléphetünk.

A történelem akkor lesz a pártunkon, ha *világosan tudjuk*, hogy mit akarunk és hova akarunk eljutni. Ezért a *világosságot* szerettük volna növelni.

Végül, de nem mellékesen: Mi történik, mi történhet *itt és most vagy a közeli jövőben?* Ma – az ezredforduló után – messze vagyunk a XIX. század demokráciaeszményétől, és messze vagyunk a részvételi demokrácia álmától is. Jelenleg Európában leginkább Svájcban van demokrácia és legkevésbé a posztoszocialista országokban. A változtatásokra fogékonyabb, nyitottabb európai nemzeteknél évtizedek óta gondolkodnak az állam- és a demokráciamodell továbbfejlesztéséről, és számos kisebb-nagyobb reformot kezdtek el, de mintha önmagában az alkotmányosság is akadálya lenne az új alkotmányos megoldások lebonyolításának.

Rövid távú prognózis

Nagyon érdekes, ha rövid távú prognózt képzelünk el, akkor *sincs nagyon más* fejlődési pálya, mint a négylépcsős jövőmodell, csak a harmadik-negyedik lépcső tartalma korlátozott és kisebb fordulatokat összegez. Itt a végcél kevesebb és egyszerűbb, ezért reálisabbnak tűnhet, hogy belátható időn belül elérhető, holott a valóság törvénye *ezzel ellentételesebb:* csak generális és érdemi változás hoz rövid távon is sikert.

13. táblázat. Fejlődési lépcsők, vízió-hipotézis 2000–2050 (V. Cs.)

<i>Lépcsőfokok</i>	<i>Várható fejlődési lépcső neve</i>	<i>Fejlődési lépcső fontosabb elemei</i>	<i>Fejlődési lépcső távollata</i>
Első lépcső	Szolgáltató állam, digitális állam és e-közigazgatás	Egyszerre állampolgárbarát, szolgáltató állam és részleges digitális e-kormányzás, kiegészítő szigetzerű e-államigazgatással, önkormányzati e-közigazgatással a hagyományos képviselői demokrácia keretei között; részben már új és formalizált társadalmi szerződés alapján	Kiépült digitális állam és teljes körű e-közigazgatás
Második lépcső	e-kormányzás és korlátozott e-demokrácia	Részleges európai és nemzeti demokráciareform, nemzeti és regionális-kistérségi, valamint települési e-demokrácia e-népszavazásokkal; egyszerre egyszerű vagy összetett képviselői és elektronikus részvételi demokrácia	Kiépült e-demokrácia, de még marad a képviselői demokrácia
Harmadik lépcső	Intelligens civil társadalom és társadalmi részvételi demokrácia	Globális, kontinentális, nemzeti és lokális szinten kiépülő intelligens (tényleges és virtuális) civil társadalmak átépítik a hagyományos demokrácia kereteit, vagy kikényszerítik a részvételi alapú és a fő kérdésekben közvetlen döntésekre épülő új demokrácia- és társadalommodellt	Intelligens civil társadalom és hálózati demokráciája
Negyedik lépcső	Részvételi demokrácia és részvételi, társadalomvezérelt állam	Egyszerre az egyéni döntésekre és a pártoknál lazább közösségi civil társulásokra és nem elkülönült hatalmi elitekre épülő, széles körű valóságos/virtuális demokrácia, és részvételi állam, amelyben a civil polgár felkészült, nem manipulált, és így felelőssé válik	Fejlett részvételi demokrácia, szabad társadalom és felelős döntést hozó közösséggpolgár

A könyv bevezetőjét ezzel a táblázattal kezdtük. Ezért ezzel is *zárjuk*. Új kommentárként most *először* is azt fűzzük hozzá, hogy végül is nem szeretnénk abban a szerepben feszengeni, hogy előre ismerjük a jövőt, és akár rövid távon garantálni tudjuk, hogy ez az integrált forgatókönyv következik majd be. Ezzel szemben *másodszor* azt tennénk hozzá ehhez a fejlődési vízióhoz, hogy a jelen állapotból és a jelenből kiinduló jövőtrendekből egyaránt ez a közeli fejlődési program bontható ki, és ezért ez a cselekvési terv reális menetrend. *Harmadszor* pedig hipotézisként újra megerősítjük, hogy 2020–2030 után (önfejlődések és/vagy krízisek nyomán) sokkal jelentősebb és dinamikusabb változások mehetnek végbe, mint amit ma racionálisnak feltételezünk. Készüljünk tehát a *meglepetésekre*.

Ha a földi civilizáció marad a demokráciamodell mellett, akkor az új állam- és demokráciamodelleket előbb-utóbb *meg kell valósítani*. Ha *Európa* életben akar maradni, ha versenyképes szeretne lenni, aligha indulhatunk tovább másfelé, mint *a tudás- és tudatközpontú* államok és demokráciák létrehozásának irányába. Ha most tíz év annyi, mint korábban száz év, akkor nem lehetetlen, mondjuk, *két századot* lépni előre.

Ha *Magyarországon* egyszer lesz átfogó, hosszú távú jövőstratégia s jövőakarat, mi több, új kollektív nemzeti/társadalmi tudat, akkor legalább abban kellene tisztán látni, hogy a hazai és európai állam- és demokrácia-továbbfejlesztést nálunk *hogyan képzeljük el*. Nem vagyunk ettől olyan messze. Talán a jövőtől sem.

Irodalom

- Amoroso, Richard L. et al. (szerk.): *Science and The Primacy of Consciousness, Intimation of a 21st Century Revolution*. Orinda, 2000. The Noetic Press.
- Anheier, Helmut – Glasius, Marlies – Kaldor, Mary (szerk.): *Globális civil társadalom* 1–2. Fordította Gyárfás Vera (1.), Vág András (2.). Budapest, 2004. Typotex.
- Bacqué, Marie-Hélène – Rey, Henri – Sintomer, Yves: *Gestion de proximité et démocratie participative*. Párizs, 2005. La Découverte.
- Bánlaky Pál – Varga Csaba: *Azon túl ott a tág világ*. Gyorsuló Idő. Budapest, 1979. Magvető.
- Bauman, Zygmunt: *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Fordította Fábíán György. Budapest, 2002. Szukits Kiadó.
- Bourg, Dominique: Les fondements du développement durable: la limite et les fins. In Anne-Marie Ducroux (szerk.): *Les nouveaux utopistes du développement durable*. Párizs, 2002. Autrement.
- Brachet, Philippe: *Service public et démocratie moderne. Analyse de l'étatisme en France et propositions de citoyenneté active aux différents niveaux territoriaux (local, national, européen)*. Párizs, 2001. Aitec – RSP – Sigenu.
- Breux, Sandra – Bherer, Laurence – Collin, Jean-Pierre: *Les mécanismes de participation publique à la gestion municipale. Notes de recherche*. (Document produit dans le cadre des travaux portant »Vers une gouvernance participative et une gestion efficiente«. 2004. avril. <http://www.ville.gatineau.qc.ca/vie-democratique.htm>.)
- Brodhag, Christian: Le développement durable à l'épreuve de la gestion locale. *Pouvoirs locaux*, no 34. 1997. 27–33.
- Budai Balázs Benjámin: *e-Government*. Budapest, 2002. Aula.
- Cameron, David – Stein Gross, Janice: Mondialisation, culture et société: La place de l'État au sein d'espace changeants. *Canadian Public Policy – Analyse de Politiques*. Vol. XXIV. No. 2. 2000. 15–35.
- Capdevielle, Jacques: *Démocratie: la panne*. Párizs, 2005. Textuel.
- Castells, Manuel: *The information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford, 1996. Blackwell.

- Castells, Manuel: *Az Internet-galaxis*. Fordította Váradi Ágnes. Budapest, 2002. Network TwentyOne Kft.
- Chalmers, David J. (szerk.): *Philosophy of mind*. Oxford, 2002. Oxford University Press.
- Czeglédi, János: *The united Gordian knot: prelude to an investment*. Budapest, 2006. Institute for Strategic Research.
- De Melo Foucher, Marilza: *Démocratie, Citoyenneté, Décentralisation dans la gestion du pouvoir local. Les expériences au Brésil*. Université d'été d'ATTAC. Arles août 2002.
- Dertouzos, Michael L.: *Félkész forradalom. Útban a megszelídített számítógépek felé*. Fordította Vassy Zoltán. Budapest, 2002. Typotex.
- Dommel, Daniel: Corruption et développement durable: deux notions antinomiques. In Ducroux, Anne-Marie (szerk.): *Les nouveaux utopistes du développement durable*. Párizs, 2002. Autrement.
- Drucker, Peter: *Innováció és vállalkozás az elméletben és a gyakorlatban*. Fordította Szilágyi Katalin. Budapest, 1993. Park Kiadó.
- Dunn, John: *A demokrácia*. Fordította Hidas Zoltán, Lorsch Katalin, Simó György. Budapest, 1992. Akadémiai.
- Frydman, Roger: Économie de marché et démocratie politique. *Bulletin du MAUSS*, no. 9. 1984, 1er trimestre. 9–40.
- Fukuyama, Francis: *A nagy szétbomlás: az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*. Fordította M. Nagy Miklós. Budapest, 2000. Európa.
- Fukuyama, Francis: *Amerika választáson. Demokrácia, hatalom és a neokonzervatív örökség*. Fordította Tomori Gábor. Budapest, 2006. Századvég.
- Gauchet, Marcel: *Le désenchantement du monde. Une histoire politique de la religion*. Paris, 1985. Gallimard.
- Gauchet, Marcel: *La religion dans la démocratie. Parcours de la laïcité*. Párizs, 1998. Gallimard.
- Gosztonyi Géza: *Vigyázz! Kész! Rajt! (Nonprofit érdekképviselet – 2003.) A(z ön)kormányzat és a civil szektor szerződéses viszonya Nagy-Britanniában és itthon – az első lépések*. SZIME IV. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Visegrád, 2002, augusztus 26.
- Guyot, Francois: La (mise en) place des Conseils de Développement au sein des nouveaux territoires de projet: vers une démocratie participative à l'échelle internationale. L'exemple du Conseil de Développement de la communauté urbaine de Nantes, Mémoire univ., 2003.
- Habermas, Jürgen: *La technique et la science comme »idéologie«*. Párizs, 1973. Gallimard.

- Habermas, Jürgen: *Après l'Etat-nation. Une nouvelle constellation politique*. Párizs, 1998. Fayard.
- Horváth M. Tamás (szerk.): *A regionális politika közigazgatási feltételei*. Budapest, 2004. BM – IDEA – MKI.
- Kamarás István – Varga Csaba: *Reformvár*. JAK-füzetek. Budapest, 1984. Magvető.
- Koebel, Michel: *Le pouvoir local ou la démocratie improbable*. Párizs, 2006. Le Croquant.
- Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Budapest, 2006. Napvilág Kiadó.
- Ledun, Marin: *La Démocratie assistée par ordinateur*. Párizs, 2005. Connaissances et Savoir.
- Lévy, Pierre – Michel Authier: *Les arbres de connaissances*. Párizs, 1992. La Découverte.
- Lévy, Pierre: *L'Intelligence collective. Pour une anthropologie du cyberspace*. Párizs, 1994. La Découverte.
- Lévy, Pierre: *Qu'est-ce que le virtuel?* Paris, 1995. La Découverte.
- Lévy, Pierre: *Cyberculture. Rapport au Conseil de l'Europe*. Párizs, 1998. Odile Jacob.
- Lévy, Pierre: La séparation de la culture et de l'Etat. *Intervir*, 2001. 12.
- McLuhan, Marshall: *A Gutenberg-galaxis*. Budapest, 2001. Trezor Kiadó.
- Meadows, Donella – Randers, Jorgen – Meadows, Dennis: *A növekedés határai harminc év múltán*. Budapest, 2005. Kossuth.
- Molnár Miklós: *Civil társadalom, és akiknek nem kell*. Budapest, 1996. Educatio.
- Monière, Denis (szerk.): *Internet et la Démocratie*. Montréal, 2002. Monière et Wollank.
- Mouffe, Chantal: La démocratie entre modernité et postmodernité. Pour une démocratie plurielle. *Revue du MAUSS*, no. 8, 1990, 2ème trimestre.
- Németh Jenő (szerk.): *Kistérségi tervezési módszertan*. Budapest, 2006. Mackensen.
- Noubel, Jean-François: Intelligence Collective, la révolution invisible. *The Transitioner*, 2004. november 15. <http://www.thetransitioner.org>
- Paquet, Gilles: *E-gouvernance, gouvernementalité et État commutateur*. Publication du 55e Congrès des relations industrielles de l'Université Laval. Canada, 2000.
- Polányi Mihály *filozófiai írásai*. I–II. Budapest, Fordította Székely László. 1992. Atlantisz.

- Patočka, Jan: *Európa és az Európa utáni kor*. Fordította Németh István. Budapest, 2001. Kalligram.
- Prévost, Paul – Lagalé, Mélanie: *Démocratie, e-démocratie et gouvernance locale: réflexion sur les nouvelles voies de solution aux enjeux actuels de développement collectif*. Université de Scerbrook, 2003.
- Rheingold, Howard: *The Virtual Community*. Cambridge, Mass., 2000. MIT Press. <http://www.rheingold.com/vc/book/>.
- Ribeiro, Leal – Suely, Maria: *Modèles de décentralisation et de démocratie participative dans la gestion locale au Brésil*. Gestion des Transformations Sociales MOST. Document de discussion – no. 68. UNESCO 2004 (SHS-2004/WS/2).
- Sachs, Ignacy: *L'écodéveloppement*. Párizs, 1998. Syros.
- Schmitter, Philippe C. – Alexander H. Trechsel (szerk.): *Green Paper on 'The future of democracy in Europe' – Trends, analyses and reforms*. Európa Tanács, 2004.
- Seligman, Adam B.: *A civil társadalom eszméje*. Fordította Náday Judit. Budapest, 1997. Kávé Kiadó.
- Stock, Mathis: *L'hypothèse de l'habiter poly-topique: pratiquer les lieux géographiques dans les sociétés à individus mobiles*. EspacesTemps.net, Textuel. 26. 02. 2006. <http://espacestemp.net/document1853.html>.
- Sulmont, Denis: Pérou – *Gestion participative d'un district populaire urbain: L'expérience de Villa El Salvador*. Dial Revue mensuelle en ligne, 1er juillet 2004. <http://www.alterinfos.org/spip.php?article1045>.
- Takács Emőke – Zászlós Angéla (szerk.): *Állami e-kormányzati, e-közigazgatási stratégiák*. Budapest, 2003. MEH EKK – IHM – BM.
- Tocqueville, Alexis de: *Az amerikai demokrácia*. Fordította Ádám Péter. Budapest, 1993. Európa.
- Ugrin Emese: *A participáció paradigmája*. Előadás. MTA Jövőkutatás Konferencia. Lillafüred, 2002.
- Ugrin Emese: *A fenntartható fejlődés új utópistái*. Budapest, 2004. INCO.
- Ugrin Emese: A részvételi demokrácia mint az organikus államszervezés modellje. *Polgári Szemle*, 2006. március.
- Van Ermen, Raymond: *La Société de Bien-être. Nouvel Horizon pour l'Europe*. Brüsszel, 2004. január.
- Varga Csaba: *Új elmélethorizontok előtt*. Budapest, 2004. Tertia.
- Varga Csaba: Magyarország jövőképe a poszt-információs korra. *eVilág*, 2005. március.
- Varga Csaba: Az e-közigazgatás távlatai I–III. *eVilág*, 2005. 10–11–12. szám.

- Varga Csaba: Az állam és a közigazgatás új elmélete. *Polgári Szemle*, 2006. március.
- Varga Csaba (szerk.): *Metaelmélet, metafizológia*. Budapest, 2006. Stratégia-kutató Intézet.
- Vedel, Thierry: L'idée de démocratie électronique : origines, visions, questions. In Pascal Perrineau (szerk.): *Le Désenchantement démocratique*. Párizs, 2003. Aube.
- Vedel, Thierry: Internet et les pratiques politiques. In Gingras, Anne-Marie (szerk.): *La Communication politique: état des savoirs, enjeux et perspectives*. 2003. Presses de l'Université du Québec.
- Vizi E. Szilveszter et al. (szerk.): *Agy és tudat*. Budapest, 2002. BIP.
- Whitehead, Laurence: *Demokratizálódás, elmélet és tapasztalat*. Fordította Gáthy Vera. Budapest, 2001. XXI. Század Intézet.
- Wolfish, Daniel – Gordon Smith: La gouvernance et les politiques de l'État dans un monde multicentrique. *Canadian Public Policy – Analyse de Politiques*, XXVI. évfolyam, 2000/2. szám, 59–81.

Fontosabb külföldi honlapok

- www.aidh.org/Europe
www.c6r-fr.org
www.c6r.org/imprimersans.php3
www.democratieparticipative.fr
<http://democratie.alternatives.ca>
www.econovateur.com
www.forumgc.org
www.nuovomunicipio.org
http://qed.econ.queensu.ca/pub/cpp/SE_french/Cameron&Stein.pdf
www.unpan.org
<http://w2.forumgc.org>

Néhány fontosabb hazai honlap

www.aba.hu	www.meh.hu/szervezet/hivatalok/ekk
www.bm.hu	www.metaelmélet.hu
www.edemokracia.hu	www.mki.hu
www.evilonline.hu	www.strategiakutato.hu
www.ihm.hu	www.talaljuk-ki.hu
www.inco.hu	www.vargacsaba.hu
www.ittk.hu	

A szerzők

Ugrin Emese

(1954) egyetemi tanulmányait Belgiumban, a Leuveni Katolikus Egyetemen végezte művészettörténet–régészet szakon. 1989-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen doktorált, az esztergomi Keresztény Múzeum, majd a Balassa Bálint Múzeum művészettörténet-sze. 1990–1994 között országgyűlési képviselő, a *Konzervatív Szemle* főszerkesztője. Jelenleg a Stratégiakutató Intézet Kht. munkatársa. A Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi karán az Információs társadalom tantárgy oktatásának bevezetője és tanára.

A rendszerváltás első éveiben a kereszténydemokrata és a konzervatív politika helyét és lehetséges szerepét kutatta a magyar politikai palettán [*A konzervatív politika irányzatai* (1995); *A szellemi tőke szentsége* (1994); *Nemzeti közösség és politikai közösség; Konzervatív pozíció; Új politikai identitás* (1994)]. Ekkor vált nyilvánvalóvá számára, hogy az információs kor nemcsak a politikai pártokat, hanem a társadalom és gazdaság egészét is új kihívások elé állítja. A felmerülő problémák megválaszolása a hagyományos fogalmi keretek és struktúrák között már nem lehetséges. A kilencvenes évek nem csupán a létező szocializmus végét, de a létező kapitalizmus, és ezzel együtt a modern állam lassú átalakulását is magukkal hozták. Az információs korban felértékelődő tudás nemcsak új megvilágításba helyezi a kultúrát, hanem a társadalomfejlesztés szempontjából stratégiai erőforrássá lépteti elő. Csak akkor válhat a változások motorikus erejévé, ha visszakapja a modernségben elvesztett multidimenzionalitását, lehetővé téve a kultúra és a civilizáció fogalompárja között feszülő ellentét feloldását [*A kultúratársadalom és a transzkontinentalizmus korszaka* (1997); *Átlépés a Rubikonon* (1998); *A fenntartható fejlődés negyedik pillére a kultúra* (2004)]. A változás egyszerre érinti a kulturális intézmények tudástermeléshez igazodó funkcionális átalakítását és az oktatás teljes spektrumát [*Nemzeti e-múzeum stratégia, Az oktatás és távoktatás*

szerepe az információs társadalomban, Az információs kor új téreleme: a virtuális tér (2004)]. Ugyanakkor új dimenziót nyit az információs társadalom kibontakozása számára is. Az információs kor állam- és demokráciamodeljében a kultúra a tudástermelés és a kollektív intelligencia fontos terepe, a globalitás és a lokalitás között feszülő ellentét feloldásának elengedhetetlen eszköze [*Az e-kormányzás értelmezése és szerepe* (2003); *Részvételi demokrácia kísérlet Abán* (2004); *A részvételi demokrácia, mint az organikus államszervezés modellje* (2006)].

Varga Csaba

(1946) társadalomelmélettel és társadalomfejlesztéssel foglalkozó szociológus; címzetes egyetemi docens. Az ELTE BTK szociológia szakán végzett; a Stratégiakutató Intézet Kht. elnöke, a metaelméleti kutatócsoport vezetője.

Varga Csaba pályáját szociográfusként-szociológusként kezdi a hetvenes években, de már a nyolcvanas évek végén megjelennek válogatott tanulmányai. Az évtized közepén Kamarás Istvánnal közösen írt kis magyar utópiájuk, a *Reformvár* komoly hatást gyakorol az értelmiségre. 1989–1990-ben részt vesz a magyar rendszerváltás előkészítésében, ám már akkor bírálja ezt a politikai fordulatot, mert stratégiailag elégtelennek tartja, hogy Magyarország a kapitalista világmodell múltját választja jövőnek, miközben a globális világ már az információs korba lép. A kilencvenes években az információs és tudástársadalom teoretikusaként tevékenykedik, közben érdeklődése még inkább eltolódik az elméleti-filozófiai kérdéskörök irányába. Az ezredforduló után munkássága már a tudományokat, vallásokat, művészeteket egyesíteni szándékozó metaelmélet-metafilozófia létrehozására koncentrál.

Varga Csabát nem lehet egyetlen hagyományos szellemi-ideológiai skatulyába sem besorolni. Szellemileg és nyelviileg is újat hozó, egyszerre kísérletező és integráló teoretikus. Az új tudomány, illetve az ennek segítségével megszülető új jelen- és jövőkép, az új valóság- és tudatfel-

fogás képviselője. Az ezredforduló utáni elméletalkotás fontos gondolkodójaként jelentős elmélethorizontokat tár fel.

Az *INCO*, információs korról szóló elméleti-gyakorlati, e-folyóirat főszerkesztője, az e-Világ, információs társadalom folyóirat szerkesztő bizottságának elnöke, a Pannon Egyetem e-közigazgatási kutató és fejlesztő csoportjának társelnöke. Az egyetemnek az információs társadalom és az e-közigazgatás elméletéről írt tananyagot. Több külföldi tudáscsoportnak – Kreaprenör (Svédország), Noetic Advanced Studies Institute (USA) stb. – tagja.

Fontosabb könyvei: *Azon túl ott a tág világ* (Bánlaky Pállal, Magvető, Gyorsuló idő, 1977); *Reformvár* (Kamarás Istvánnal, Magvető, JAK-füzetek, 1984); *Dunatáji tudósítás. Válogatott esszék* (Gondolat, 1988); *Magyarország eresz alatt. Válogatott szociográfiák* (Magvető, 1989); *Hagyomány és stratégia* (Kapu Könyvek, 1998); *Vidékfejlesztés az információs korban, avagy a lokalitás esélye* (Agroinform Kiadóház, 2000); *A legutolsó utolsó esély* (Kiss Endrével, Stratégiakutató Intézet, 2001); *Új elmélethorizontok előtt* (Tertia, 2004).

1998 óta több könyvsorozat kitalálója, társszerkesztője és szerzője: Nemzeti Stratégia Könyvek 2020-ig, Információs Társadalom Könyvek (ebben a sorozatban jelent meg: *A tudás társadalma I–II.* 2002); Metaelméleti Könyvek (például *Metaelmélet, metafizológia*, 2005).

Felelős kiadó a Századvég Kiadó igazgatója
Olvasószerkesztő: Nánási Tünde
A borítót és a kötetet tervezte: Varga Júlia
A borító Varga Károly fotójának felhasználásával készült
Nyomás, kötés: RO-LA Kft.
Felelős vezető: Rózsavölgyi Sándor
ISBN 978 963 7340 40 6